

ISSN 2959-7803

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ» - И
ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА»
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО АППАРАТА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

STATE INSTITUTION «NATIONAL LIBRARY» OF THE EXECUTIVE OFFICE OF
THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2024, № 1 (5)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2024, № 1 (5)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2024, № 1 (5)

Душанбе – 2024

Паёми Китобхонаи миллӣ: маҷаллаи илмӣ / сармуҳаррир Қ. Х. Файзализода; муҳаррири масъул Ш. Комилзода. – 2024. – № 1 (5). – 154 с.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти №220/МҚ-97 аз 27 сентябри соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензиони №262–12/2023 аз 18 декабри соли 2023 дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Муассиси маҷалла: Китобхонаи миллӣ

Файзализода Ҷумахон Хол

САРМУҲАРРИР

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Бобозода Фаридун
Толибҷон**

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

номзади илмҳои таърих, дотсент, мудир бахши Раёсати маориф, фарҳанг ва иттилооти Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Саидзода Раҳим Ҳамро

доктори илмҳои техникӣ, профессор, вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Олимов Кароматулло
Олимович**

доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ, сарҳодими илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

**Насриддинзода Эмомалӣ
Сайфиддин**

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ, ректори МДТ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Ибодуллозода Аҳлиддин
Ибодулло**

доктори илмҳои таърих, профессор, ректори МДТ ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Латифзода Диловаршо

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, муовини ректори МДТ КМТ ба номи Т. Саъторов

Сӯфизода Шодимуҳаммад

доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ

**Муҳиддинов Сайдалӣ
Рачабович**

доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании МДТ Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (славянӣ)

Шосаидзода Сафар

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст.

Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: rayom@kmt.tj

Сомонаи ПКМ: rayom.kmt.tj

Дараҷаи илмӣ мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Бознашри мавод танҳо бо ризояти идораи нашрия ва истинод ба маҷалла сурат мегирад.

Матн мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи ПКМ ҷойгир карда шудааст.

УДК 027.54(575.3)
В -38

Вестник Национальной библиотеки: научный журнал / главный редактор Дж. Х. Файзализода; ответственный редактор Ш. Комилзода. – 2024. – № 1 (5). – 154 с.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №220/МЧ-97 от 27 сентября 2021 года.

Журнал, на основе лицензионного договора №262-12/2023 от 18 декабря 2023 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Учредитель журнала: Национальная библиотека

Файзализода Джумахон Хол

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Комилзода Шариф

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

**Бобозода Фаридун
Толибджон**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

кандидат исторических наук, доцент, заведующий сектором Управления образования, культуры и информации Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Саидзода Рахим Хамро

доктор технических наук, профессор, министр образования и науки Республики Таджикистан

**Олимов Кароматулло
Олимович**

доктор философских наук, профессор, академик НАНТ, главный научный сотрудник Национальной академии наук Таджикистана

**Насриддинзода Эмомали
Сайфиддин**

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, ректор ГОУ Таджикский национальный университет

**Ибодуллозода Ахлиддин
Ибодулло**

доктор исторических наук, профессор, ректор ГОУ ТГПУ имени С.Айни

Латифзода Диловаршо

доктор педагогических наук, профессор, заместитель ректора ГОУ НКТ имени Т. Сатторова

Суфизода Шодимухаммад

доктор филологических наук, профессор, директор ЦНБ имени И. Ганди НАНТ

**Мухиддинов Сайдали
Раджабович**

доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории ГОУ РТСУ

Шосаидзода Сафар

кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Журнал основан в 2021 году.

Адрес: 734024, Республика Таджикистан, улица Тегеран 5. Тел.: (+992 37) 221-04-83;

E mail: raalom@kmt.tj Сайт ВНБ: raalom.kmt.tj

За степень научности материалов, достоверности цифр, фактов и ссылок несут ответственность авторы. Перепечатка материалов осуществляется только с разрешения редакции издания и ссылок на журнал.

Полный текст печатных материалов размещён на сайте ВНБ.

© НБ, 2024

UDC 027.54(575.3)
B-98

Bulletin of the National Library: scientific journal / Chief editor J. Kh. Faizalizoda; executive editor Sh. Komilzoda. – 2024. – № 1 (5). – 154 p.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №220/MG-97 from 27 September 2021.

The journal was included under License contract №262-12/2023 dated December 18, 2023, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

Founder of the journal The National Library

CHIEF EDITOR

Faizalizoda Jumakhon Khol

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

RESPONSIBLE EDITOR

Komilzoda Sharif

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD:

Bobozoda Faridun Tolibchon

Head of the sector of the Department of Education, Culture and Information of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Saidzoda Rahim Hamro

Doctor of Technical Sciences, Professor, Minister of Education and Sciences of the Republic of Tajikistan

Olimov Karomatullo Olimovich

Doctor of Philosophy, Professor, academician NAST, chief Researcher of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin

Doctor of Juridical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the SEI Tajik National University

Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo

Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the SEI TSPU named after S. Aini

Latifzoda Dilovarsho

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Rector of the SEI NCT named after T. Sattorova

Sufizoda Shodimhammad

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the CSL named after I. Gandi of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Muhiddinov Saydali Rajabovich

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and National History SEI RTSU

Shosaidzoda Safar

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director's Advisor of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

The journal was founded in 2021.

Address: 734024, Republic of Tajikistan, Tehran Street 5. Tel: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj
BNL website: payom.kmt.tj

The authors are responsible for the degree of scientific content, reliability of figures, facts and references. Reprinting of materials is carried out only with the permission of the administration of the publishing house and links to the journal.

The full text of the printed materials is available on the BNL website. The full text of printed materials is available on the NL website.

© NL, 2024

МУНДАРИЧА

Китобхонашиносӣ

Муҳиддинов С. Р. Академик Муҳаммад Осимӣ ва масъалаҳои омӯзиши мероси хаттӣ ва ғаъолияти китобдорӣ.....	8
Комилов М. Ш. Татбиқи навғониҳо дар ғаъолияти Китобхонаи миллӣ.....	20
Саидзода З. С. Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ ва татбиқи босамари он.....	32

Библиографияшиносӣ

Нодирзода С. С. Рақамгардонӣ ва бунёди бойгонии электронии нусхаҳои хатмии ватанӣ дар Хонаи китоби Тоҷикистон	42
---	----

Забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва публитсистикашиносӣ

Эшонкулов Э. Аҳаммияти «Фарҳанги рӯзи «Сухан» дар забоншиносии тоҷик ва баъзе масъалаҳои баргардони он ба хатти кириллӣ.....	51
Ҷумъаев М. О., Нодиров А. А. Ҷойгоҳи шаклҳои гуфтугӯӣи пасояндҳо ва бандакчонишинҳо дар асарҳои Фазлиддин Муҳаммадиев.....	56
Манонзода А. М. Шайх Саъдуллоҳ Масеҳи Понипатӣ ва маснави «Ром ва Сито»- и ӯ.....	62
Баёнов М. Б. Тавачҷуҳи Соиби Табрэзӣ ба ашъори Саҳобии Астарободӣ	68
Муродӣ М. Б. Вижагиҳои умумӣ ва хоссаи пажуҳишҳо доир ба Маҳмудҷоҳи Беҳбудӣ дар Тоҷикистон (таҳлили хулосавӣ).....	75
Нарғизи Ҷумаҳон. Махсусияти барномаҳои мустақими телевизионӣ.....	82

Фарҳангшиносӣ

Комилзода Ш. Рушди ҳунарҳои мардумӣ дар партави ҳидоятҳои Пешвои миллат.....	91
Ҳадиятуллоҳи Амриддин. Нигоҳе ба ҷойгоҳи ҷашни Наврӯз дар шеърҳои даврони истиқлол.....	99
Назариев Р. З. Ҷаҳонишавӣ: идеология ё раванд? (дар асоси муқоисаи зеҳнияти амрикоӣ ва тоҷикон).....	105

Таърих

Мирсаидов Б. Т. Заминаҳо ва омилҳои бунёди китобхонаҳои «дунявӣ» ва «аврупой» дар Осиёи Марказии охири асри XIX ва ибтидои қарни XX.....	118
Раҳмон Ш. Хоҷа Машҳад ва дигар мадрасаҳои водии Қубодиён.....	130

Танқид ва китобиёт

Комилов М. Ш. Баррасии масъалаҳои мубрами соҳаи китобдорӣ дар осори муҳаққиқон (андешаҳо дар ҳошияи китоби «Ҷаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: маҷмуаи мақолаҳо. Китоби VI / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 640 с.).....	141
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Библиотекосведение

- Мухиддинов С. Р.** Академик Мухаммад Осимӣ и проблемы изучения письменного наследия и библиотечной деятельности..... 8
- Комилов М. Ш.** Внедрение инноваций в деятельности Национальной библиотеки..... 20
- Саидзода З. С.** Программа развития Национальной библиотеки и её успешной реализации..... 32

Библиографосведение

- Нодирзода С. С.** Оцифровка и создание электронного архива отечественных обязательных экземпляров в Доме книги Таджикистана..... 42

Языкознание, литературосведение и публицистикосведение

- Эшонкулов Э.** Значение «Современного словаря «Сухан» в таджикской лингвистике и некоторые вопросы его перевода на кириллическую графику..... 51
- Джумаев М. О., Нодиров А. А.** Место разговорных форм постлогов и местоименных энклитик в публицистических произведениях Фаздиддина Мухаммадиева..... 56
- Манонзода А. М.** Шейх Саадулла Масеха Понипати и его маснави «Рам и Сита»..... 62
- Баёнов М. Б.** Благорасположенность Саиба Табреси к поэтическому творчеству Сахаби Астарабади..... 68
- Муроди М. Б.** Общие черты и особенности исследований о Махмудходже Бехбуди в Таджикистане (аналитический обзор)..... 75
- Наргиси Джумахон.** Особенность прямых трансляций телевизионных программ..... 82

Культурология

- Комилзода Ш.** Развитие народных промыслов в свете путеводных указаний Лидера нации..... 91
- Хадиятуллохи Амридин.** Короткий взгляд на место праздника Навруз в поэзии периода независимости..... 99
- Назариев Р. З.** Глобализация: идеология или процесс? (на основе сравнения американского и таджикского менталитета)..... 105

История

- Мирсаидов Б. Т.** Предпосылки и факторы создания «секулярных» и «европейских» библиотек в Центральной Азии конца XIX и начала XX века..... 118
- Рахмон Ш.** Ходжа Машхад и другие медресе долины Кубадияна..... 130

Критика и библиография

- Комилов М. Ш.** Отражение актуальных вопросов библиотечной сферы в трудах исследователей (размышление в контексте книги «Библиотечная деятельность в Таджикистане: сборник статей. Книга VI / составитель и автор предисловия К. Буризода; редактор Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 640 с.)..... 141

CONTENT

Library science

Mukhidinov S. R. Academician Muhammad Osimi and the problems of studying written heritage and library activities.....	8
Komilov M. Sh. Implementation of innovations in the activities of the National Library.....	20
Saidzoda Z. S. The National Library development program and its effective Implementation.....	32

Bibliography

Nodirzoda S. S. Digitization and creation of an electronic archive of domestic mandatory copies in the House of books of Tajikistan.....	42
---	----

Linguistics, literary studies and journalistic studies

Eshonkulov E. The importance of the “Culture of the “Speech’s day” in tajik linguistics and some issues of its transforming it into Cyrillic.....	51
Jumaev M. O., Nodirov A. A. The place of colloquial forms of postlogs and pronominal enclitics in the publicistic works of Fazliddin Muhammadiev.....	56
Manonzoda A. M. Sheikh Saadullah Masehai Ponipati and his parable "Rum and Sita".....	62
Bayonov M. B. Soibi Tabrezi's attention to poetry Sahabi Astarabadi.....	68
Murodi M. B. General and specific features of research about Mahmudhoja Behbudi in Tajikistan (summary analysis).....	75
Nargisi Jumakhon. The features of live television programs.....	82

Culturology

Komilzoda Sh. The development of folk crafts under the guidance of the Leader of the Nation.....	91
Hadiyatullohi Amriddin. A look at the place of Navruz celebrations in the poetry of the independence period.....	99
Nazariev R. Z. Globalization: ideology or process? (based on a comparison of american and tajik mentality).....	105

History

Mirsaidov B. T. The foundations and factors of the creation of "secular" and "european" libraries in Central Asia in the late 19th century and early 20th century.....	118
Rakhmon Sh. Khoja Mashhad and other madrasahs of Kubadien valley.....	130

Criticism and bibliography

Komilov M. Sh. Reflection of current issues of the library field in the works of researchers (reflection in the context of the book “Library activities in Tajikistan: a collection of articles. Book VI / compiler and author of the preface by K. Burizoda; editor Sh. Komilzoda. – Dushanbe: Arzhang, 2017. – 640 p.).....	141
--	-----

**КИТОБХОНАШИНОСӢ
БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ
LIBRARY SCIENCE**

ТДУ 001+001(092)+37Точик+091+02+021+024/027

**АКАДЕМИК МУҲАММАД ОСИМӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ОМУӢЗИШИ
МЕРОСИ ХАТӢИ ВА ФАӢОЛИЯТИ КИТОБДОРӢИ****Муҳидинов Саидали Рачабович**
Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Академик Муҳаммад Осимӣ (1920-1996) яке аз донишмандони ангуштшумори энциклопедисти муосири тоҷик аст, ки самтҳои пажӯҳиши ӯ илмҳои мухталиф ва соҳаҳои ҷудогоноро фаро гирифтааст. Академик Муҳаммад Осимӣ баробари физико табиатшиносии номвар, файласуфи тавоно будан, дар риштаҳои чун таърих, ховаршиносӣ, адабиётшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва санъатшиносӣ низ мумтоз буданд. Устод дар омӯзиши мероси хаттии ниёгон саҳми басазо гузошта, дар такмили соҳаи китобу китобдорӣ низ навиштаҳои ҷолиб доранд. Ин ҷанбаи фаъолияти устодро тахминан ба самтҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- омӯзиши мероси хаттии ниёгон;
- маълумоту иттилооти ба даст омада аз манобеи хориҷи кишвар роҷеъ ба ганҷинаи дастнависҳои нодир;
- истифодаи усулҳои муаррифии китобҳо дар асарҳои устод М. Осимӣ;
- китобхонаи шахсӣ ва мақоми он дар ҳаёти устод М. Осимӣ;
- андешаҳои устод пиромуни вазъи китобхонаҳо дар замони Шуравӣ.

Тоҷикон ба ҳайси мардуми тамадунофар ҳанӯз аз даврони бостон хатту савод дошта, андешаҳои хешро болои сангу ҷубу пӯст, куртосу коғаз ба сифати иттилооти мухталиф санадвор сабт кардаанд. Пас аз он ки аз ҷониби аҷдоди тоҷикон дар Самарқанд дар миёнаи асрҳои VII-VIII бори дуввум, (пас аз чиниҳо асри III мелодӣ) коғази аълосифат кашф гардид, мероси хаттии ниёгон ба шаклҳои гуногуни дастнавис офарида шуда, дастраси таърих шуданд. Аммо бо сабабҳои гуногун асноди сабтшудаи нахустин давраҳои асрҳои миёна то даврони мо омада нарасид. Аз рӯи баъзе маълумотҳо, қадимтарин дастнависҳои тоҷикӣ-форсӣ ба садаи XI тааллуқ доранд. Мувофиқи ҳисоби олими эронӣ Аҳмади Мунзавӣ онҳо 12 ададро ташкил медиҳанд, ки 3 адади он санади дақиқ доранд. Бояд ёдрас шуд, ки чанд сол қабл аз ганҷинаҳои Тоҷикистон олимони боз як дастнависи ин давраро пайдо намуданд. Мувофиқи маълумотҳои овардаи олими дигари эронӣ Эраҷи Афшор дар Эрон (бидуни маҷмуаҳои шахсӣ) 59 100 нусха дастнавис мавҷуд аст. Осори гуногунмавзӯ ва гуногунмазмунӣ илмиву адабӣ ба забони даррии тоҷикӣ маҳз тавассути дастнависҳо то ба имрӯз омада расидаанд [5, с.36-37].

Аммо, то ҳол он осоре, ки дар ганҷинаҳои дастнависҳои дунё маҳфузанд, пурра омӯхта нашудаанд. Аз ин лиҳоз, академик М. Осимӣ ҳанӯз аз солҳои 60-70-уми садаи XX ба масъалаи ҷамъоварӣ, пажӯҳиш ва ҳифзи китобҳои қаламӣ (дастнависҳо) таваҷҷуҳи хосса зоҳир кардааст. Ҳангоми таҳқиқот муайян гардид, ки омӯзиш ва ҳифзи осори илмиву адабии асримиёнагии тоҷик яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти устод М. Осимӣ будааст. Ба омӯзиши мероси хаттии ниёгон устод М. Осимӣ пайваста аҳамияти бағоят калон дода, ба ҷамъоварӣ ва ҳифзи онҳо аз маҷмуаҳои (коллексияҳои)

дастнависҳо, ганчинаҳои Институти шарқшиносӣ ва дастнависҳои Шарқ ва маҷмуаҳои мавҷуд дар сохторҳои дигари Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон мусоидат намудааст. Илова ба ин, ӯ шахсан дар омӯзиш ва густариши онҳо саҳм гирифтааст. Устод М. Осимӣ бештар ба омӯзиши осори гаронбаҳои гузаштагонанон, ки дар ганчинаҳои мухталифи дастнависҳо, ҷӣ дар ҷумҳурӣ ва ҷӣ берун аз он маҳфузанд, аҳамияти ҷиддӣ меод. Бо кӯшиши устод нашрҳои интиқодӣ ва феҳристҳо омода ва нашр гардидаанд. Бо ташаббуси ӯ лоиҳаи махсуси “Ҷамъоварӣ ва ҳифзи осори хаттӣ” таҳия ва амалӣ гардида буд. Дар асоси дастнависҳои алоҳида, рисолаҳои номзадиву докторӣ навишта мешуданд. Бавижа, омӯзиш, тадвину танзим ва ба феҳристҳои алоҳида ворид намудани онҳо густариш ёфт.

Ганчинаҳои бемисли дастнависҳои Шарқ, ки дар ҳудуди ИҶШС ва хориҷи он маҳфуз буданд, мавриди омӯзиши бисёр пажӯҳишгарон қарор гирифта буд. Дар тафсири илмӣ сарчашмаҳои мухталиф онҳо усулҳои библиографии ҷамъоварӣ ва муназзамсозии ганчинаҳои дастнависҳои бостониро фаровон истифода намудаанд. Яке аз муҳимтарин қорҳои, ки дар ин самт пайдо шудааст, китоби санъатшинос Л. Н. Додхудоева «Феҳристи музайяни дастнависҳои шарқии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» [2] аст, ки соли 1986 дар нашриёти «Дониш» зери назари академик М. Осимӣ аз ҷоп баромадааст. Дар «Феҳрист...» тасвири минётур ва намунаи таъйини амалии китобҳои Эрон, Осиёи Миёна ва Ҳиндустони асрҳои XIV-XX, ки аз ҷониби муаллиф дар ҳазинаи дастнависҳои АИ ҶШС Тоҷикистон» омӯхта шудаанд, мурағтаб шудаанд. Маводи қаблан омӯхтанашуда, бори нахуст дар як маҷмуа муғтаҳид гардидаанд. Дар китоб маълумоти кӯтоҳ дар хусуси дастнависҳое, ки қабл аз ҳама орошот ва унсурҳои асосии он: минётур, унвонҳо, наққошӣ ва қисмати хотимаӣ доранд, оварда шудааст. Дар ду фасли аввали китоб асосан тасвири илмӣ минётур ва наққошии китоб, шарҳи алоқаи онҳо бо дигар жанрҳои санъат ва таъйиноти онҳо дода шудааст. Фасли аз ҳама қалон «Феҳрист...» мебошад, ки дар он шарҳи тасвири 289 дастнависи минётурдор дода мешавад. Дастнависҳо дар феҳрист аз рӯи тартиби алифбо ҷойгир шуда, дастнависҳое, ки минётур ё наққошӣ доранд, ба онҳо шарҳи ба худ хос ба мисли тасвири тавсифи библиографӣ дода мешавад. Ҳамин тавр, дар онҳо унсурҳои асосии тавсифи библиографӣ бараъло дида мешаванд [4, с.152-154].

Яке аз маҳакҳои асосие, ки қисмати илмӣ-библиографии ин ва ё он нишондиҳандаи илмӣ-ёрирасонро муайян менамояд, мавҷудияти нишондиҳандаҳои ёрирасон ва дастгоҳи илмӣ-маълумотӣ мебошад. «Феҳрист...»-и зикршуда нишондиҳандаҳои ёрирасон дорад. Онҳо бавижа дар ҷустуҷӯи ному насаби муаллифони дастнависҳо, хаттотон, минётурнигорон, саҳҳофон ва ғ. мадад мерасонанд. Феҳрист аз рӯи махсусияти хеш аз як тараф асари мустақили санъатшиносӣ, аз тарафи дигар бошад, нишондиҳандаи библиографии илмӣ-ёрирасон мебошад. Дар танзими ин дастур саҳми муҳаррири он М. Осимӣ хеле қалон буд.

Устод М. Осимӣ пиромуни омодаسازیи дастнависҳои асримиёна ва марказҳои асосии имрӯзаи ниғаҳдории онҳо суҳан ронда, аз ҷумла навиштаанд, ки “...дар шаҳрҳои қалони он замон аз қабилҳои Ҳирот ва Самарқанд китобхонаҳои бузурге ташкил ёфтаанд, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доштанд. Дар он китобхонаҳо, ки маркази фарҳангу адаби замони худ буданд, олимон, хаттотон, наққошон ва зарҳалқорони машҳури пурҳунар гирд оварда шуда, аз бисёр китобҳо нусхаҳои муғтабар рӯнавис қарда мешуданд. Намунаи ин қабил китобҳо дар китобхонаҳои Москва, Ленинград, Душанбе ва Тошқанд мавҷуд мебошанд [8, с.70-78].

Ҷӣ тавре, ки ёдрас шуда будем, воқеан то имрӯз ҳатто як дарсади дастнависҳои тоҷику форс, ки дар тамоми ганчинаҳои дунё паҳну парешонанд, омӯхта нашудааст.

Мусаллам аст, ки муаррифи ё рӯнамоии китобҳо, ки солҳои охир бо номи “презентатсия”-и онҳо маълум гаштааст, ҷанбаи ибтиқорӣ надорад. Ин амал ҳанӯз дар

даврони Шуравӣ вучуд дошт. Асарҳои илмиро дар китобхонаҳо дар “Рӯзҳои иттилоот”, “Хулосаҳои китоб”, “Китобҳои нав” ва дигар чорабиниҳо муаррифӣ менамуданд. Ҳатто олимони дар алоҳидагӣ низ китоби худро бо назардошти хонандаи он муаррифӣ ва пешкаш менамуданд. Намунаи беҳтарини онро дар асарҳои академик М. Осимӣ дида метавонем. Дар ҳар як мақолаи илмӣ устод албатта осори ҷӣ асримиёнагӣ ва ҷӣ муосир, унсурҳои библиографӣ баръало дида мешаванд. Аз ҷумла устод М. Осимӣ дар шарҳ ва хулосаҳои библиографӣ маҳорати калон доштаанд. Аз назари мо, намунаҳои беҳтарини тавсифи библиографӣ ва муаррифӣ китобҳо дар асарҳои устод хеле бисёранд.

Масалан, устод дар ҷанде аз мақолаҳояшон, ки ба ҳақим, мутафаккир ва инсонпарвари бузург Абӯалӣ ибни Сино бахшида шудаанд, натавонанд аз ҳаёту эҷодиёт ӯ, балки осораи маълумотҳои аҷиб меоранд. Устод менависанд, ки “мувофиқи ҳисоби олими Эрон Саид Нафисӣ, Абӯалӣ ибни Сино 456 асар ба забони арабӣ ва 23 асар ба забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) навиштааст. Адади зиёди асарҳои ӯ то замони мо нарасидаанд. Ҳангоми дар Исфажон аз тарафи ғоратгарони Султон Масъуд (писари Султон Маҳмуди душмани ашадии Абӯалӣ Сино) тороҷи гаштани китобхонааш асари машҳури ӯ “Китоб-ул-инсоф” (ибораи аз 20 ҷилд) тамоман аз байн рафтааст. Дар китобхонаҳои мамлакатҳои мухталифи ҷаҳон ҳоло 160 номгӯи асарҳои Шайхурраис маҳфузанд” [11, с.218-233].

Дар ҷои дигар муаллиф менависад, ки ҳаёти Исфажонии (1023-1037) Ибни Сино давраи аз ҳама пурмаҳсули эҷодиёт ва шукуфони истеъдоди ӯ буд. Вай дар ин ҷо “Шифо”, “Қонун”, “Донишнома” барин осори гаронбаҳоро ба итмом расонид. Дар ин ҷо ӯ асари 20-ҷилдааш “Китоб-ул-инсоф”-ро навишт, ки ҳангоми аз тарафи волии султон Масъуди Ғазнавӣ ғорат шудани китобхонааш аз байн рафт [11, с.227].

Ниҳоят устод М. Осимӣ асари машҳури Абӯалӣ ибни Сино “Ал-Қонун фӣ-тибб мухтасар “Қонун”-ро мисли библиографишинос шарҳу эзоҳ медиҳад. Ӯ аз ҷумла менависад: “Қонун” маҷмуаи муътабари донишҳои тиббӣ, энциклопедияи ҳақиқии садаҳои миёна ба ҳисоб меравад. Ин асар дар аёми камолоти фикриву ақлии олим навишта шуда, ба пурра фаро гирифтани масъалаҳои сохтори мантиқан мустаҳкам асос ёфта, аз ифодаи мутафаккирони замонаш тафовут дорад. “Қонун” ҳанӯз дар охири асри XII аз арабӣ ба лотинӣ тарҷума шуда, дар давоми шаш аср китоби рӯимизии табибони Аврупо буд. Вақте ки дар Аврупо ҷопи китоб ба роҳ монда шуд, дар қатори китобҳои аввалини ба забони лотинӣ нашр шуда, “Қонун” низ ҷой дошт ва минбаъд 15 бор гаштаю баргашта ба таърифи расонида шуд. Ҳоло қариб 40 наشري лотинии “Қонун” маълум аст. Ғайр аз ин асари маъмур ба забони ибрий ва як қатор забонҳои дигари Аврупо тарҷума ва нашр гардидаанд. Дар Иттифоқи Советӣ “Қонун” ба забони русӣ ва ўзбекӣ пурра тарҷума ва тавассути нашриёти “Фан”-и Академияи фанҳои Ўзбекистон дар шаш китоб ҷоп шудааст. Ба муносибати ҷашни ҳазораи мутафаккир “Қонун” аз нав ба забони русӣ ва ўзбекӣ ҷоп мешавад. Олимони Тоҷикистон ба таҳияи наشري асари “Заҳираи Хоразмшоҳӣ”-и Исмоили Ҷурҷонӣ (асри XII), ки аслан тарҷумаи шарҳёфтаи “Қонун” ба забони тоҷикӣ, шуруъ карданд. Арзиши асосии “Қонун”, ба назари мо ибораи аз он аст, ки тадқиқот дар ин асар бар принсипи сабабияти табиӣ, ки мутафаккир онро дар тамоми асарҳои илмию табиатшиносияш ба роҳбарӣ инобат мегирифт, асос ёфтааст” [12, с.46-47].

Аз ин хулоса мо маълумотҳои зиёдеро дастрас карда метавонем. Ман боз як ҷизи дигарро дарёфтаам, ки “Қонун” сараввал на ба забони тоҷикӣ, балки ба забонҳои русиву ўзбекӣ ҷоп шуда будааст. Албатта олимони тоҷик баъдтар ба ин кор шуруъ кардаанд.

Устод М. Осимӣ дар мақолаи дигараш “Абурайҳони Берунӣ ва “Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-ит-танҷим”-и ӯ” [12, с.199-210], ки муаллиф ба ду забон – арабӣ ва форсии дарӣ (тоҷикӣ) таълиф кардааст, маълумотҳои зиёди илмию маърифатӣ меорад. М. Осимӣ навиштааст, ки Берунӣ ин асарро дар соли 421/1029 пас аз бозгашт аз

Ҳиндустон бахшида ба Райҳона ном духтари яке аз дӯстонаш Ҳусейн, таълиф менамояд. Устод дар хусуси ин китоб сухан ронда, дар ҷое муроҷиат карда менависад: “Китобе, ки ҳоло дар даст доред, дар асоси дастхати Институти шарқшиносии АФ Тоҷикистон, ки таҳти рақами 385 маҳфуз аст (соли китобат 628/1231), ба нашр тайёр карда шудааст. Ҳозиркунандагони ҷоп барои равшан намудани баъзе шубҳаҳо аз нусхаҳои арабӣ ва тарҷумаи англисии он (с.1934) истифода бурдаанд. Дар айни ҳол вазифаи худ мешуморем, ки хидмати устод Ҷалол Ҳумоиро махсус қайд намоем. Ҷӣ навъе ки ишорае рафт, оқои Ҷалол Ҳумоӣ ранҷи фаровоне бурда, наشري нахустини илмӣ-интиқодии китобро фароҳам оварданд, ки дар вақти тасхеҳи ин нусха ба ҳозиркунандагони нашр кӯмаки зиёде расонид” [1, с.210].

Ин намунаи беҳтарини ҳулосаи библиографӣ аст. Қазоват кунед, дар ин як ҳулосаи мухтасар ҷӣ қадар далелҳои муҳим оварда шудаанд. Устод натавонад китобро муаррифӣ менамоянд, балки муайян месозанд, ки он барои кадом доираҳои иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои хонандагон манзур шудааст.

Дар мақолаи “Абурайҳони Берунӣ ва “Китоб-ут-тафҳим ли авоиلى саноат-ит - танчим”-и ӯ” [12, с.199-217] М. Осимӣ дар бораи хидмати бузурги Берунӣ дар илми он давра ёдовар шуда, пиромуни асари ӯ менависад, ки “Ал-осор-ул-боқия ан ал-қонун-ил -ҳолия”, ки дар таърихи илму маданият бо унвони ихтисорёфтаи “Осор-ул-боқия” (Хронология) машҳур гаштааст. “Осор-ул-боқия (дар соли 1000 бахшида ба Шамсулмаолии Қобус бинни Вушмгир (976-1012) навишта шудааст. Абурайҳони Берунӣ дар асар оид ба пайдоиши таърихҳо, солшумориҳои гуногуни халқҳои машриқзамин, оину кешҳо ва муборизаи байниҳамдигарии намояндагони онҳо, рӯзҳои бузурги таърихӣ, тақвимҳои мухталиф ва инчунин қисман ба ҳолати ситора ва дигар ҳисобҳои осмонӣ, афсонаву ривоятҳо дар бораи шахсони таърихӣ таваҷҷуҳ менамояд. Ба ифодаи дигар муаллиф маҳз дар ҳамин асараш таърихи тамаддуни умумиинсониро ба тартиби муайяне баён намуда, тарзи тақомули афкори ҷамъиятиро ба далелҳои ақлӣ нишон медиҳад [12, с.202-203].

Бояд хотирнишон сохт, ки дар маълумотҳои зикршуда низ, устод М. Осимӣ сараввал моҳирона таъйини ҷамъиятӣ ва хонандаи асарҳоро муайян месозад. Сипас, аз як тараф, усулҳои библиографии ҳулосаи китобҳоро фаровон истифода менамояд, аз тарафи дигар, ҳулосаи илмӣ (реферативии) китобҳоро пешкаш менамояд, ки хеле ҷолиб аст. Дар соҳаи китобдориву библиографӣ инҳо намунаи беҳтарини ҳулосаи китоб хоҳанд буд.

Устод ба ҳайси як фарди сарсупурдаи фарҳанги миллати тоҷик ҳангоми сафарҳои хидматӣ ба хориҷи кишвар (он вақт кулли Йттиҳоди Шуравӣ) ба масруфияти зиёд нигоҳ накарда, ба ҷустуҷӯи ганҷинаи дастнависҳои нодир машғул мегардид. Дар манотиқи гуногуни дунё пиромуни ганҷинаву китобхонаҳои мухталиф, осори хаттӣ, фаъолияти ашхоси номвар, ки ба забону фарҳанги тоҷикон муносибатдоранд, маълумотҳои нодир ҷамъ меовард. Онҳоро албатта сабт намуда, ба ниёзмандон пешкаш менамуд. Ин яке аз беҳтарин ҳислатҳои академик М. Осимӣ буд.

Масалан, дар мақолаи “Ҳаргиз намирад он ки дилаш зинда шуд ба ишқ (ба ёди доктор Парвиз Нотил Хонларӣ)” [14, с.385-390] – шоиру нависанда ва адибу пажухишгари намоеъи Эрон сухан ронда, аз мулоқотҳои хеш бо ин адиби мумтоз ёдовар шуда, аз ҷумла менависад: “Мулоқоти охиринам бо устод як сол қабл аз инқилоби исломии Эрон воқеъ гардида буд. Дар Техрон будам. Аз кормандони сафорати Шуравӣ рақами телефони Хонлариро гирифта занг задам. Устод аз шунидани овози ман изҳори хушнудӣ намуда, хоҳиш карданд, ки агар тавонам феврал, натавонам фардо субҳдам дар дафтари Хонларӣ дар бинои “Бунёди фарҳанги Эрон” ҳозир шавам. Субҳдам пас аз пурсупос ва расонидани дуруду паёми дӯстони тоҷик устод маро бо интишороти нави бунёди фарҳанг ва нақшаҳои ояндаи кори эҷодии худ шинос кард. Як

чилд “Таърихи забони форсӣ”-ро ба ман тухфа карда, илова намуд, ки ба қарибӣ асари бисёрчилдаи “Таърихи забони форсӣ”-ро анҷом медиҳам. Чилде, ки ба ман тухфа кард, роҷеъ ба сохтмони феъл буд. Ӯ гуфт, дар ин китоб аз осори адибони классик намудҳои сохтмони феълро дарёфтааст, ки имрӯз танҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ дида мешавад. Устод ваҳдати забонҳои форсӣ, дарӣ ва тоҷикиро таъкид карда мегуфт, ки тафовути байни онҳо ночиз аст ва ӯ дар яке аз чилдҳои таърихи забони форсӣ ин масъаларо таҳлил хоҳад кард...” [14, с.385-386].

Ба ақидаи М. Осимӣ, устод Хонларӣ ба таърихи забон ва фарҳанги мардуми форсизабон назари васеъ дошт. Ӯ кӯшиш мекард, ки ҳамкориҳои донишмандони кишварҳои мухталифро дар заминаи “Бунёди фарҳанги Эрон” вусъат диҳад. Дарвоқеъ, натиҷаи ҳамин ҳамкорӣ буд, ки Бунёди фарҳанги Эрон китоби “Вис ва Ромин”-и Фаҳриддини Асъади Гургониро бо муқобила ва тасҳеҳи қормандони Академияи улуми Гурҷистон Магалӣ Тодуа ва Александр Гвахария бо роҳнамоии академики Академияи улуми Гурҷистон В. Серотелӣ ҷоп намояд. Ҳамзамон, “Ҳумою Ҳумоюн” ва “Гул ва Наврӯз”-и Ҳочуи Қирмониро бо эҳтимом ва кӯшиши Камол Айнӣ, “Бадоеъ-ул вақоеъ”-и Зайниддини Восифиро дар ду чилд бо тасҳеҳ ва муқобилаи профессор А. Н. Болдирев ба таъби расонид. Китоби Абдулғанӣ Мирзоев “Абӯ Абдулло Рӯдакӣ” низ ба тариқи факсимил дар Техрон аз нав ҷоп шуда, дастраси аҳли илм ва ҳаводорони эҷодиёти Рӯдакӣ дар Эрон гардид. Бо ташаббуси устод Хонларӣ бисёр асарҳои донишмандони Шуравӣ аз русӣ ба форсӣ тарҷума шуда, аз тарафи “Бунёди фарҳанги Эрон” интишор дода шуд. “Забоншиносии Эрон”-и таълифи И. М. Оранский, “Дастури забони форсии миёна”- навиштаи В. С. Расторгуева, “Носири Хусрав ва исмоилиён”-и асари Е. Э. Бертелс, “Туркистан” – китоби маъруфи академик В. В. Бартолд, аз ҷумлаи онҳост. [14, с.387-388].

Устод дар ин мақола муҳимтарин маълумотҳоро роҷеъ ба китобҳои нав, тарҷумаҳо, аз ҳама муҳим ҷоп ва густариши асарҳои олимони тоҷикӣ рус ба забони форсӣ дар Эрон меорад.

Яке аз хислатҳои неки устод М. Осимӣ эҳтироми таърихи фарҳанги дигар халқҳои ҳамҷавор ва арҷгузорӣ ба он аст.

Дар мақолаи “Саҳми Чокан Валихонов дар омӯзиши таърих ва мардумшиносии Осиёи Марказӣ” [7, с.391-399] устод М. Осимӣ пас аз муаррифии муаллиф ба шарҳи осори ӯ мегузарад. Фарзанди фарзонаи халқи қазоқ Чокан Валихонов (1835-1865) ҳамчун пажӯҳишгар қорҳои зиёдеро анҷом дода буд. М. Осимӣ қайд менамояд, ки Ч. Валихонов бо сарчашмаҳои муҳими хаттӣ оид ба таърихи Осиёи Марказӣ, ба монанди “Ҷомеъ-ут таворих” ва “Таърихи Рашиди” ошноӣ дошт. Сипас устод ин китобҳоро шарҳ медиҳад. Масалан, китоби аввал “Ҷомеъ-ут таворих” – асари муаррихи намоёни форсизабон Рашид-ад Дин аст (ҳудуди 1247 дар Ҳамадон тавлид шудааст). Асари ӯ “Ҷомеъ-ут таворих” аз ҷумла қиссаҳоро оид ба қабилаҳои турку муғул, таърихи истилои Чингизхон, таърихи авлоди мухталифи Эрону Осиёи Миёна, таърихи умумичаҳонӣ оварда шудааст. Асар ба забони форсӣ навишта шудааст [7, с.391-392].

Ҳамин тавр, устод аз ҳунари сарчашмашиносӣ доштани донишманди қазоқ ёдовар мешавад.

Дар сарчашмашиносӣ як усул аст. Баъзан маълумотҳои муҳими кӯтоҳро беш аз китобҳои “ҳасӣ” медонанд. Воқеъан, дар баъзе мавридҳо як маълумоти кӯтоҳ чӣ қадар аҳаммияти калони илмӣ дорад. Дар навиштаҳои М. Осимӣ ҳамин гуна далелҳои нодир зиёданд, ки то ҳол аҳаммияти илмӣ ҳешро гум накардаанд.

Масалан, устод дар мақолаашон бо номи “Хусрави мулки сухан” [10, с.93-99] дар хусуси шоири номӣ, мусиқишинос ва мутафаккири бузурги Ҳинд Амир Хусрави Дехлавӣ сухан ронда, аз мусиқишиносу мусиқидон будани ӯ ёдовар мешаванд. Аз ҷумла менависанд, ки “Амир Хусрави Дехлавӣ баробари шоири бузург ва нависандаи тавоно

будан, ба қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ, “дар илми мусиқӣ вукуфи тамои дошта” аст ва дар созандагию нависандагӣ бемисл будааст. Дарвешалии Чангӣ дар “Тухфат-ус-сурур” оид ба Амир Хусрав маълумоти шарҳиҳоли дода, қайд мекунад, ки дар таълифи асари худ аз рисолаҳои Амир Хусрав доир ба мусиқӣ истифода кардааст. Имрӯз рисолаҳои мусиқии Амир Хусрав дастрас нестанд. Вале дар қитъае, ки ба баҳси шоиру мутриб баҳшида шудааст, Амир Хусрав худро дар ҳарду фан – шоирӣ ва мутрибӣ устоди комил шумурда мегӯяд:

“Назмро кардам се дафтар в-ар ба таҳрир омадӣ,
Илми мусиқӣ се дафтар будӣ, ар бовар бувад”.

Аз ин байт маълум мешавад, ки мегуяд устод М. Осимӣ, ханӯз дар вақти ҷавонӣ Амир Хусрав се китоб оид ба мусиқӣ таълиф карда будааст” [10, с.93-94].

Аз назари мо, ин далели хеле нодир аст. Шояд имрӯз касе дар бораи мусиқишинии Амир Хусрав таҳқиқоти илмӣ мебарад ва ханӯз огаҳӣ надорад, ки ӯ се асари мусиқӣ низ доштааст. Бояд гуфт, ки ин далело то ҳол аҳаммияти илмиву таърихӣ хешро гум накардаанд.

Ҳангоми сафарҳо ба хориҷи Иттиҳоди Шуравӣ, устод аз фурсати мувофиқ истифода бурда, китобу китобхона ҷустуҷӯ мекард ва мекушид, маълумоту далели нав дар хусуси дастнависҳои ба забони дари тоҷикӣ таълифшуда пайдо намояд ва дар бораи онҳо шарҳу эзоҳ таҳия созад. Меҳост, ки пиромони ин далелҳо ҷомеаи илмӣ фавран иттилоъ пайдо намояд.

Устод М. Осимӣ ҳангоми сафарҳояшон ба Ҳиндустон хотираҳои зиёде навишта, дар он маълумотҳои аҷибу нодир таърихӣ овардаанд. Зимни як сафарашон ба ин кишвар аз ҷумла навиштаанд, ки «...дар гузашта роҳҳои печ дар печи кӯҳи Кашмир Бадахшон ва шаҳрҳои Осиёи Миёнаро мепайваस्ताаст. Дар байни ин кишварҳо асрҳои аср робитаи иқтисодӣ, ҳунари ва фарҳангӣ вучуд доштааст. Аз ин сабаб дар тарзи зиндагӣ, урфу одат, ҳунару фарҳанги мардумони ин кишварҳо шабоҳати зиёде мавҷуд аст. Сари ҳар қадам мо чунин монандиро пайдо мекардем. Номҳои меваҳо: анор, ангур, зардолу, шафтолу, ҳатто себи хубонӣ ва ноки дилафрӯз. Таомҳо: оши бурида, равғанҷуш, ширчой ё намакинҷой. Асбобҳои мусиқӣ: рубоб, тавлак, аргунун. Камонча... савту суруд ва рақсҳои онҳо ҳам хеле монанданд. Ҳофизон аксар дар матии шеърҳои Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Носири Хусрав суруд меخوانд. Забони форсии дарӣ, алалхусус шеъри дарӣ дар Кашмир нуфузи зиёд дорад. Мардуми Кашмир ба ҳаёти халқҳои Осиёи Миёна, алалхусус Тоҷикистон ва Ўзбекистон шавқи қалоне зоҳир мекунад. Дар университети Кашмир як шуъбаи махсуси омӯхтани тамаддуни Осиёи Миёна ташкил шудааст. Ин шуъба музей ҳам дорад. Дар музей баҳшида ба ҷашни ҳазораи Ибни Сино намоиши махсусе ташкил кардаанд. Рассомии маҳаллӣ расми хуби Ибни Синоро кашааст. Дар китобхонаи Кашмир адаби зиёди китобҳои дастнавис (қаламӣ) маҳфуз аст. Дар байни онҳо нусхаҳои олии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, куллиёти Абдурахмони Ҷомӣ, «Бустон»-у «Гулистон»-и Саъдӣ, Девони Ҳофиз, Ғании Кашмирӣ ва ғайра мавҷуданд. Сазовори қайд аст, ки дар китобхонаҳои ҳинд китобҳои қаламӣ ба забонҳои форсӣ ҷои намоёнро ишғол мекунад. Бинобар он мо ба ҳамкории ҳиндуستانی худ масъалаи муштарақона омӯхтани ин дастнависҳоро ба миён гузоштем. Онҳо тақлифи моро бо қамолӣ мамнуният қабул карданд» [10, с.93-94].

Ин ҷо устод аз маълумотҳои таърихӣ, мардумшиносӣ, робитаҳои иқтисодиву фарҳангии мардумони ҳамҷавору ҳамзабон, китобу китобхона, бавижа осори бузургони адабиёти классикии тоҷикӣ форс ва ғ. маълумотҳои аҷиб меорад. Шояд донишмандони ин соҳа аз ин маълумотҳо ханӯз бархурдор набуданд. Як хидмати арзандаи устод М.

Осимӣ дар он аст, ки масъалаи омӯзиши муштраки дастнависҳоро ба миён гузоштааст, ки аз ҷониби мизбонон бо мамнуният қабул шудааст.

Чӣ тавре, ки огаҳӣ ёфтем, устод бавижа, хангоми сафари Ҳиндустон аз ҳама зиёд ба ҷустуҷӯи китобу китобхона мекушид ва баробари пайдо гардидани имконият ба он машғул мешуд. Масалан, дар “Хотироти сафари Ҳиндустон” [15, с.72-81] қайд менамояд, ки дар яке аз рӯзҳои семинари “Ибни Сино” аз пагоҳ то бегоҳ меҳмони президенти Институти таърихи тибб ва тадқиқоти тиббӣ дар Туғлақобод (дар канори шаҳри Дехлӣ) шудем. Ин маркази тадқиқотӣ бо ташаббуси Ҳаким Абдулҳамид ва дастгирии Ҷавохирлаъл Нехру барпо гаштааст. Дар институт роҷеъ ба тибби ҷунону араб шуъбаи махсусе ҳаст. Дар паҳлуи он шуъбаи фармасевтӣ кор мекунад. Аз рӯи ретсептҳои ҳакимони қадим дору месозанд, онро месанҷанд ва пас барои истехсол ва истеъмол тавсия мекунанд. Институт матбаа дорад, китоб ва журналҳои тиббиро нашр мекунад. Роҷеъ ба таърихи тибб журналҳои махсус нашр мешавад. Дар китобхонаи Институт зиёда аз 15 ҳазор китоб аз таърихи тибб, аз он ҷумла 200 номгӯй дастнависҳои нодир мавҷуд аст. Институт ду музей дорад, яке музей тандурустӣ, дигаре музей тақомули таърихи илми тибб. Дар рӯзҳои семинар дар музей бахшида ба Абӯалӣ Сино ва фаъолияти илмиву эҷодии ӯ намоиши махсусе ташкил карданд. Дар деворҳои расмҳои мухталифи Шайхурраис; амали рассомон Хушмуҳаммадов ва Сиддиқӣ, сурати аз рӯи тасвири Герасимов кашадашудаи Ибни Сино овехта шудаанд. Дар музей китобҳои Абӯалӣ Ибни Сино дар забони асл ва тарҷумаҳои онҳо ба забонҳои урду, форсӣ, туркӣ, англисӣ намоиш дода шудаанд. Дар байни онҳо тарҷумаи русӣ ва ўзбекии “Ал-қонун”, ки АФ Ўзбекистон ба таърифи расонида буд, низ мавҷуд аст...” [15, с.73].

Ин ҷо низ хангоми тафсир устод хеле маълумотҳои дақиқ ва аҷиб меоранд, ки на танҳо ба пажӯҳишгарони соҳаи тиб, балки ба мутахассисони дигар соҳаҳо мадад расонидаанд ва минбаъд хоҳанд расонд.

Имрӯз аксари онҳое, ки ба илму адаб, рӯзноманигорӣ сару кордоранд, ё ин ки дӯстдори китоб ҳастанд, дар хонаи новобаста аз ҳаҷму шумораи адабиёт, китобхонаи шахсӣ бунёд кардаанд. Ин суннат ханӯз дар асрҳои миёна вучуд дошт ва олимону адибони барҷастаи тоҷик китобхонаҳои шахсӣ доштанд, ки ба ғайр аз китобҳои хеш боз китобҳои нодирони зиёде ҷамъоварӣ ва ҳифз менамуданд. Китобхонаҳои шахсӣ ҳамчун муассиса танҳо пас аз бунёди Иттиҳоди Шуравӣ ба низом даромадаанд. Дар гузаштаи пеш ва наздик, мутаассифона як зумра сарватмандону “дӯстдорони китоб” китобхонаҳои шахсии хешро ба манбаи худситой ва “доноӣ” истифода мебарданд. Онҳо китобҳои гаранбаҳоро харида нигоҳ медоштанд, аммо худ онҳо ва каси дигар бидуни намуди зоҳирӣ, дигар аз мазмуну муҳтаво ва мавзӯи онҳо дарак надоштанд. Ҳамин гуна ашхос имрӯз ҳам дар ҷомеаи мо яқин як вучуддоранд, ки аз китобхонаи “бузург”-ашон як китоб ҳам нахондаанд ва ба каси дигар низ пешкаш накардаанд. Бояд гуфт, ки ин гуна ашхос ангуштшуморанд. Вале бисёранд шахсони сарсупурдаи илму маърифат, ки аз китобхонаҳои шахсии хеш натавонанд фаровон истифода мебаранд, балки ба истифодаи дигарон низ воғузур менамоянд. Устод М. Осимӣ аз ҳамин қабил инсонҳое буданд, ки аз китобхонаашон дигарон низ фаровон истифода менамуданд. Дар хусуси ин китобхона фарзанди устод Мустафо Осимӣ солҳое, ки дар шаҳри Минск дар аспирантура таҳсил мекард, нақл мекунад, ки хангоми ба хона ба руҳсатӣ омадан ҳамеша аз китобхонаи падараш истифода мекард. Рӯзҳои зиёд он ҷо ҷустуҷӯ намуда, китобҳои даркориро, ки ҳатто дар китобхонаҳои давлатӣ пайдо накардааст, ёфта меомӯхт. Ў як лаҳзаеро аз ин омӯзиш дар хотираҳояш ҷунин сабт кардааст: “Ман дар даврони аспирантӣ дар хона вақти зиёде хешро дар китобхонаи падарам мегузaronидам. Бахусус китобҳои нав, ки падарам аз сафарҳо меоварданд ё мунтазам аз нуқтаҳои китобфуруши харидорӣ мекарданд, варақ мезадам. Дар яке аз ҳамин рӯзҳо падарам ба китобхона даромаданд. Ман рамузи падарамро фаҳмидаму аз он кас пурсон

шудам, ки он кас ба ман кадом китобхоро барои мутолиа тавсия медиҳанд. Пас падарам аз ман пурсиданд, ки оё ман зиндагиномаи Гандиро хондам? Ман ҷавоб додам, ки ханӯз ба ин дастёб нашудаам. Азбаски падарам ҷойгиршавии китобҳо дар рафро азёд медонистанд, аз як раф китобро пайдо намуда, ба ман доданд, то ки варақ бизанам. Китоб аз сатрҳои нахуст писандам омад. Ман ин китобро дар муддати чанд рӯз мутолиа намудам. Як бегоҳӣ, хангоми суҳбат падарам пурсон шуданд, ки оё ман китоби тавсияшударо хондам? - Оё ба ман маъқул афтод? Ман ҷавоб додам, ки китоб маро такон дод. – Бо чӣ? Гуфтанд падарам. Ман ҷавоб додам, ки бо ду чиз: сухани ошкоро (дар ҷомеа қабул набуд) ва инсонпарвари бузург будани Ганди. Дар чехраи падарам табассуми қаноатмандӣ хувайдо гардид...” [8, с.107-108].

Саидҷаъфари Қодирӣ низ дар як мақолааш дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” [3] ба ин мавзӯ рӯ меорад. Ӯ нақл мекунад, ки “... Рафтем бо мошини хидмати он кас (М. Осимиро дар назар дошт С. М.). Аз ҳавлӣ гузашта ба ду хонаи дарунбадаруне даромадем. Хонаи дарунӣ пури китоб буд. Китобҳои гуногун. Аз он ҷумла - китобҳои фарҳанг... Хонаи берун пури маҷалла буд, аз фарши хона то шифт ҳама деворҳо маҷалла дошт. Устод хеле ҷустуҷӯ карданд ва хангоми дар рӯи зинапои ларзонак истода, аз равоқи боло маҷалла мекофтанд, гуфтанд: “Баъзе рафиқҳо китобхоро мебаранд, мехонанд, вале оварданаширо фаромӯш мекунанд...” [3].

Аз рӯи суханҳои устод М. Осимӣ бояд тахмин кард, ки ё китобхонашон феҳрист дошт, ё ин ки китобхоро азёд медонистанд ва онҳоро хангоми ба дасти хонандагонашон додан, сабти ном мекарданд.

С. Қодирӣ меафзояд: “Мову устод гоҳ-гоҳ шухӣ ҳам мекардем. Дар ин маврид аз роҳи шухӣ гуфтам: “Муаллим, дӯстонро намедонам, аммо агар, ягон шогирд китоби ба орият додаи Шуморо барнагардонад, дар пеши дӯстон ба ёд овардани ин гуна шогирд кайфияте ҳам дорад? Устод аввал каме хавотир шуданд, аммо ба зудӣ, шояд баъди ба ёдашон омадани ин ки банда ҳама чизҳои ба орият хостаи худро сари вақт бармегардонидам, ба табассум гуфтанд: “Қодирӣ шумо ин хел чизҳои борикро хуб мефаҳмед. Худо қуввататонро афзун гардонад!” Ин ҷо банда бори аввал шунидам, ки дар мақоми чизи нозук ё чизи латиф ибораи чизи борикро ба кор бурдан раво аст.” [3].

Аз маълумоти С. Қодирӣ бармеояд, ки устод воқеан китобхонаи калон доштаанд. Қабатҳои рафҳо то шифт мерасидаанд. Тавассути зинапои ба онҳо мерасиданд. Ба як маълумоти дигари С. Қодирӣ бояд аҳаммияти хосса дод. Ин дар хусуси маҷаллаву рӯзномаҳост, ки дар китобхонаи устод дидааст. Мувофиқи қоида дар китобхонаҳо, ба ғайр аз китобхонаҳои марказӣ (аз ҷумла Китобхонаи милли) рӯзнома 3 сол ва маҷалла 5 сол ниғаҳдорӣ мешавад. Пас онҳо метавонанд, маҷаллаву рӯзномаҳоро аз китобхона хориҷ намоянд. Имрӯз мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки рӯзномаҳо барои истифода танҳо дар Китобхонаи милли ниғаҳдорӣ мешаванд. Устод чӣ қадар инсонии дурбину бозаковат будаанд, ки маҷаллаву рӯзномаҳоро ниғаҳ доштаанд, ки аз онҳо хонандагон истифода намоянд.

Шояд баъзе хонандагонии китобхонаи шахсии устод китобҳои гирифтаро саривақт бар намегардониданд, ё умуман фаромӯш мекардаанд, вале устод дилгир намешуданд. Ин фазилати сутуда аз дӯстдори воқеии китоб (библиофил) ва саховатпеша будани устод дарак меод. Дар ин хусус як муаллиф О. Ҳочимуродов дар мақолааш “Устод Муҳаммад Осимӣ пуштибони илми шарқшиносии тоҷик” [16, с.340-34] менависад, ки “Соли 1996 дар пойтахти Ҷумҳурии Ислонии Эрон шаҳри Техрон нахустин Кунгураи ҷаҳонии устодону муҳаққиқони забону адаби форсӣ баргузор гардид, ки аз Тоҷикистон беш аз сӣ нафар донишмандону адибон бо сарвари академик Муҳаммад Осимӣ (он вақт симати Раиси Кумитаи Иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – Пайвандро ба уҳда доштанд) иштирок намуданд. О. Ҳочимуродов ёдовар мешавад, ки дар ин сафари як ҳафтаина, банда бо устод наздиктар

шинос шудам ва бисёр хислатҳои неки эшонро барои худам кашф кардам. Устод сарфи назар аз дараҷаи илмиву синну сол ба ҳама меҳрубон буданд ва ба он бузургии ҳеш такаббуру гурур надоштанд. Махсусан, ба мо як гурӯҳ, ки нисбатан ҷавон будем, таваҷҷуҳи хосса доштанд. Чун бештари эронишиносони Аврупову Осие устодро мешинохтанд, китобҳои тозатаълифшудашонро ба эшон тақдим мекарданд. Устоди зиндаёд онҳоро бо камоли мамнуният мепазируфтанд ва ҳар рӯз дар поёни ҷаласа хангоме ки китобхоро, ки ба масоили адабиёту фарҳанги муосири Эрону Афғонистон марбут буд, ба мутахассисони он соҳа тақдим мекарданд. Аз ҷумла, чанд таълифоти донишмандони покистониву ҳиндиرو, ки доир ба адабиёти Эрону Афғонистон буд, ба банда тақдим карда буданд [16, с.340-341].

Вазъи китобхонаҳои суннатӣ низ аз мадди назари он кас дур намондааст. Ба таври ҳамешагӣ аз фаъолияти Китобхонаи илмии марказии ба номи И. Гандии АИ Тоҷикистон назорат бурда, барои ҷалби мутахассисон, фароҳамовариҳои китобҳо, беҳсозии шароити ҳадамоти китобхона мусоидат мекардаанд. Соли 1983 банда дар Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявӣ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ (ҳоло Китобхонаи миллӣ) ба ҳайси мудири шуъбаи илмиву таҳқиқотӣ ифои вазифа мекардам. Устод манро тавассути директори ҳамонвақтаи китобхона Нуриниссо Ҳамидҷонова Бобочонова ба наздашон даъват намуда буданд. Ман ҳанӯз намедонистам, ки устод Муҳаммад Осимӣ бо кадом сабаб манро наздашон хондаанд. Пас аз суҳбат маълум гардид, ки манро ҳамчун мутахассиси ҷавони ин соҳа меҳостаанд директори Китобхонаи илмии марказии АИ ҶШС Тоҷикистон таъин намоянд. Ҳатто барои дар оянда ба кори илмӣ машғул шуданам тавсияҳо дода буданд. Бо сабабҳои гугогун ман ба ин вазифа нарафта бошам ҳам лекин ҳидояти устод пиромуни дар оянда ба илм машғул шуданам амалӣ гардид.

Воқеан, бо вучуди зиёд будани фаъолияти бисёрҷанба устод М. Осимӣ ба таърих ва вазъи китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони Шуравӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир кардаанд. Ҳанӯз соли 1969 хангоми Президенти Академияи фанҳои ҶШС Тоҷикистон будан, дар як мақолаи ҷамъбастиашон таҳти унвони “Ба сӯи қуллаҳои маданият”, ки дар маҷмуаи “50 соли мубориза барои бахту саодати халқ” [6, с.197-217] ҷоп шуда буд, баробари дигар соҳаҳои фарҳанг, аз таърихи пайдоиши китобхонаҳои шакли нав дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон, вазъ ва рушду такомули онҳо андешаронӣ намудаанд.

Устод аз ҷумла навиштаанд, ки “дар роҳи баланд бардоштани дараҷаи маданияти оммаи васеи меҳнаткшон муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ, ки ба ташкили онҳо аз солҳои аввали Ҳокимияти Советӣ шуруъ карда шуда буд, роли калон бозидаанд. Бо ташаббуси коркунони сиёсии Армияи Сурх соли 1923 дар Душанбе аввалин китобхона ташкил карда шуда буд. Баъд дар вилоятҳо ва пунктҳои калони аҳолинишин китобхонаҳо ташкил карда шудан гирифтанд. Соли 1928 дар Тоҷикистон 11 китобхонаи оммавӣ кор мекард, ки фонди китобҳои онҳо қариб ба 12 ҳазор нусха мерасид. Дар солҳои минбаъда дар ҳар шаҳру кишлоқ китобхонаҳо пайдо шуданд. Ҳоло китобхонаи ба номи Фирдавсии шаҳри Душанбе китобхонаи калонтарин аст, ки он қариб 2 миллион нусха китоб дорад. Ҳозир дар республика қариб 2,5 ҳазор китобхона (оммавӣ, илмӣ, мактабӣ, техникӣ ва дигар китобхонаҳои махсус) ҳастанд, ки онҳо қариб 14 миллион нусха китоб доранд. Дар айни замон қисми асосии китобхонаҳо дар кишлоқҷойҳо воқеанд. Аз 963 китобхонаи оммавие, ки дар охири соли 1965 дар республика буд, 730 китобхона дар кишлоқҳо воқеъ буда, 184 тои он аз онҳо колхозҳо буд” [6, с.208].

Дар ин маълумотнома баъзе рақамҳои ҳастанд, ки дар маводҳои расмӣ сабт нестанд ва барои пажӯҳишгарони таърихи соҳа аҳамият хоҳанд дошт.

Ҳамин тавр, омӯзиши фаъолияти академик Муҳаммад Осимӣ пиромуни мероси хаттӣ ва фаъолияти китобдорӣ нишон дод, ки ӯ баробари физик, табиатшиноси номвар, файласуфи тавоно, муаррих, ховаршинос, адабиётшинос, фарҳангшинос ва санъатшиноси мумтоз будан, инчунин дар омӯзиши мероси хаттии ниёгон ва соҳаи китобдорию библиографӣ фаъолияти вижа доштааст. Дар асарҳои устод доир ба мероси хаттии ниёгон аз ганчинаҳои ватанӣ ва хориҷи кишвар маълумотҳои муфид дода мешавад. Дар тафсири илмии сарчашмаҳои мухталиф ӯ усулҳои библиографии чамъоварӣ ва муназзамсозии ганчинаҳои дастнависҳои бостониро фаровон истифода намуда, дар омодагии феҳристи дастнависҳо ва интишори онҳо мусоидат кардааст. Дар асарҳои устод намунаи беҳтарини муаррифӣ ё рӯнамоии китобҳо дида мешавад. Ӯ аз як тараф, усулҳои библиографии хулосаи китобҳоро истифода мебарад, аз тарафи дигар, хулосаи илмӣ (реферативии) китобҳоро пешкаш менамояд. М. Осимӣ ҳамчун дӯстдори китоб китобхонаи шахсии калон дошта, аз он хонандагон фаровон истифода мебардаанд. Пиромуни вазъи китобхонаҳои суннатӣ маълумотҳои дақиқ овардааст.

Литература

1. Асимов, М. С. Избранное / сост. и авт. предисчл.-корр. АН РТ Г. А. Ашуров [Текст]. – Душанбе, 2000. – С.199-210.
2. Додхудоева, Л. Н. Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР [Текст] / под ред. М. Асимова и А.Алимардонова. – Душанбе: Дониш, 1986. – 184 с.
3. Қодирӣ, С. Абармарде дар роҳи фарҳанг: ба ифтихори 80-солагии Муҳаммад Осимӣ [Матн] // Ҷумҳурият. – 2000. – 3 июн.
4. Муҳиддинов, С. Библиография миниатюры Древнего Востока [Текст] // Памир. – 1991. – №6. – С.152-154.
5. Муҳиддинов, С. Источниковедение истории таджикского народа [Текст]: учебник для студентов направления «История» РТСУ и исторических факультетов вузов Республики Таджикистан / редактор. Р. А. Вахидова канд. фил. наук, доцент. – Душанбе: РТСУ, 2022. – 181 с.
6. Осимов, М. Ба сӯи куллаҳои маданият [Матн] // 50 соли мубориза барои бахту саодати халқ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – С.197-217.
7. Осимов, М. Вклад Чокана Валиханова в изучение истории и этнографии народов Центральной Азии [Текст] // Муҳаммад Осимӣ. Авроқи нотамо. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – С.391-399; Изв. АН Тадж ССР / отд. общест. наук. – 1985. – №4 (112). – ноябрь.
8. Осимов, М. Мой отец академик Муҳаммад Асимов [Текст] // Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масъалаҳои тамаддуни Осиеи Марказӣ. – Душанбе, 2020. – С.97-114.
9. Осимӣ, М. Назми ҳикмати халқ [Матн] // Садои Шарқ. – 1965. – № 1. – С.70-78.
10. Осимӣ, М. Хусрави мулки сухан [Матн] // Садои Шарқ. – 1975. – №10. – С.93-99.
11. Осимӣ, М. Ҳаким, мутафаккир ва инсонпурвари бузург (ба муносибати 1000-солагии рузи таваллуди Абуалӣ Сино) [Матн] // Асимов М. С. Избранное / сост.и авт.чл.-корр.АН РТ Г.Ашуров. – Душанбе, 2000. – С.218-233.
12. Осимӣ, М.Абурайҳони Берунӣ ва “Китоб-ут-тафҳим ли авоири саноат - ит - танчим”-и ӯ” [Матн] // Асимов М.С. Избранное / сост. и автор Г.Ашуров. – Душанбе, 2000. – С.199-217.
13. Осимӣ, М. Абуалӣ ибни Сино ва тамаддуни ҷаҳонӣ [Матн] // Осимӣ М. Авроқи нотамо / мурат.Ф.Осимӣ ва А.Самиев. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – С.41-56.

14. Осимӣ, М. Ҳаргиз намирад он ки дилаш зинда шуд ба ишқ (ба ёди доктор Парвиз Нотил Хонларӣ [Матн] // Авроқи нотаом. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – С.385-390.

15. Осимӣ, М. Хотироти сафари Ҳиндустон [Матн] // Садои Шарқ. – 1982. – №4. – С.72-81.

16. Ҳочимуродов, О. У. Устод Муҳаммад Осимӣ пуштибони илми шарқшиносии тоҷик [Матн] // Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масъалаҳои тамаддуни Осиёи Марказӣ / мурат. ва муҳ.масъ.проф. А. Рачабов. – Душанбе, 2020. – С.337-344.

АКАДЕМИК МУҲАММАД ОСИМӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ОМУӢЗИШИ МЕРОСИ ХАТӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ КИТОБДОРӢ

Дар мақола масъалаҳои омӯзиши мероси хатӣ ва фаъолияти китобдорӣ дар осори академик Муҳаммад Осимӣ марида пажӯҳиш қарор гирифтааст. Ӯ баробари физик, табиатшиноси номвар, файласуфи тавоно, муаррих, ховаршинос, адабиётшинос, фарҳангшинос ва санъатшиноси мумтоз будан, инчунин дар омӯзиши мероси хатии ниёгон ва соҳаи китобдорию библиографӣ фаъолияти вижа кардаанд. Ӯ ҳангоми омӯзиши мероси хатии ниёгон, роҷеъ ба ганҷинаи дастнависҳои нодир аз маҳзанҳои ватанӣ ва хориҷи кишвар маълумот медиҳад. Дар тафсири илмии сарчашмаҳои мухталиф устод усулҳои библиографии ҷамоварӣ ва муназзамсозии ганҷинаҳои дастнависҳои бостониро фаровон истифода намудааст. Дар омодагии феҳристи дастнависҳо ва интишори онҳо мусоидат кардааст. Намунаи беҳтарини муаррифӣ ё рӯнамоии китобҳо, ки солҳои охир ба номи (презентатсия) маъмул гаштааст, дар солҳои Иттиҳоди Шуравӣ дар асарҳои академик М. Осимӣ бараъло дида мешаванд. Дар ҳар як мақолаи илмии устод, ки ба осори ҷӣ асримиёнагӣ ва ҷӣ муосир бахшида шудаанд, унсурҳои библиографӣ дида мешаванд. Дар мақолаҳои ба мутафаккирон ва инсонпарварони бузург Абӯалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва олимони муосир бахшидаи устод, натаҳҳо оид ба ҳаёту эҷодиёт, балки осорашон низ тавсифу хулосаҳои ироа намуда, малумотҳои зиёде медиҳад. Дар хулосаҳои мухтасар далелҳои муҳим оварда шуда, ба аҳдофи ҷамъиятӣ ва хонандагони китоб сарехан ишора шуда аст. Дар мақолаҳо аз як тараф усулҳои библиографии хулосаи китобҳо истифода мешавад, аз тарафи дигар, хулосаи илмӣ (реферативии) китобҳо пешкаш мешавад. Дар соҳаи китобдориву библиографӣ инҳо намунаи беҳтарини хулосанигории китоб ба ҳисоб меравад. Дар мақолаҳо муҳимтарин маълумотҳо роҷеъ ба китобҳои нав, тарҷумаҳо, муҳимтар аз ҳама, ҷоп ва густириши асарҳои олимони тоҷик дар хориҷи кишвар дода мешаванд. Дар баъзе мавридҳо як маълумоти кӯтоҳ ҷӣ қадар аҳаммияти калони илмӣ дорад. Дар навиштаҳои М. Осимӣ ҳамин гуна далелҳои нодир монанди маълумотҳои таърихӣ, мардумшиносӣ, робитаҳои иқтисодиву фарҳангии мардумони ҳамҷавору ҳамзабон, китобу китобхона, осори бузургони адабиёти классикии тоҷику форс ва ғ. зиёданд. Аз онҳо ҷомеаи илмӣ фавран иттилоъ пайдо менамуд. Устод ҳамчун дӯстдори китоб китобхонаи шахсии калон доштанд, аз он натаҳҳо пайвандон, балки дигарон низ фаровон истифода мебуданд. Китобхона феҳрист дошта, ҳангоми гирифтани китоб хонандаҳо сабти ном мешудаанд. М. Осимӣ ҳамчун дӯстдори воқеии китоб саховатпеша низ буданд. Аз вазъи китобхонаҳои суннатӣ маълумотҳои дақиқ овардаанд.

Калидвожаҳо: академик, Муҳаммад Осимӣ, мероси хатӣ, хулосаи библиографӣ, мақола, маълумот, китоби дастнавис, феҳрист, маҷмуа, донишманд, Иттиҳоди Шуравӣ, Ҳиндустон, Эрон, Осиёи Миёна, китобхона, рӯнамоии китоб, асрҳои миёна, китобхонаи шахсӣ.

АКАДЕМИК МУХАММАД ОСИМИ И ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ И БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются проблемы изучения письменного наследия и библиотечной деятельности академиком Мухаммадом Осими. Он как известный физик, знатный философ, историк, востоковед, литературовед, культуровед и искусствовед, также занимался письменным наследием и библиотечно-библиографической деятельностью. Он во время изучения письменного наследия, приводит ценные сведения об отечественных и зарубежных рукописных коллекциях. В своих научных комментариях к различным источникам он использует библиографические методы сбора и систематизации рукописных книг. Он участвовал в подготовке и публикации каталогов письменных собраний. Лучшего способа презентации книг, который сегодня пользуется популярностью, ещё в годы советской эпохи в своих статьях использовал М. Осими. В статьях, посвящённых выдающимся поэтам и гуманистам Абуали ибн Сино, Абурайхану Беруни, Амир Хусраву Дехлави и другим современным учёным, он не только даёт их биографии, но обзоры их творчества. Приводя ценные сведения, определяет их общественное и читательское назначение. В них с одной стороны использованы библиографические методы представления обзора, с другой стороны, автором применяются научно-реферативные формы комментирования. В библиотечно-библиографической деятельности это является образцом проведения обзора. В статьях также приводятся важнейшие сведения о новых книгах, переводах, публикациях и популярности таджикских авторов зарубежом. Не редки случаи, когда короткие сведения имеют большое научное значение. Работы М. Осими изобилуют сведениями, как исторического, этнографического, экономического характера, так и о культурных связях между соседями и др. Эти знания непосредственно доводятся к сведению научной общественности. Он как любитель книг создал замечательную личную библиотеку. Данной библиотекой пользовались не только родственники, но иные читатели. Библиотека имела каталог и выданные для чтения книги фиксировались. Он по традиционным библиотекам также приводит ценные сведения.

Ключевые слова: академик, Мухаммад Осими, письменное наследие, библиографический обзор, статья, сведения, рукописная книга, каталог, коллекция, учёный, Советский Союз, Индия, Иран, Средняя Азия, библиотека, презентация книг, средневековья, личная библиотека.

ACADEMICIAN MUHAMMAD OSIMI AND THE PROBLEMS OF STUDYING WRITTEN HERITAGE AND LIBRARY ACTIVITIES

The article discusses the problems of studying the written heritage and library activities by academician Muhammad Osimi. As a famous physicist, distinguished philosopher, historian, orientalist, literary critic, cultural historian and art critic, he was also involved in written heritage and library and bibliographic activities. While studying the written heritage, he provides valuable information about domestic and foreign manuscript collections. In his scientific comments to various sources, he uses bibliographic methods of collecting and systematizing handwritten books. He participated in the preparation and publication of catalogs of written collections. The best way to present books, which is popular today, was used by M. Osimi in his articles back in the years of the Soviet era. In articles dedicated to the outstanding poet and humanist Abuali ibn Sino, Abu Rayhan Beruni, Amir Khusrav Dehlavi and other modern scientists, he does not give only their biographies, but reviews of their work. By providing valuable information, it determines their target and reader value. If, on the one

hand, bibliographic methods of conducting a review are used in them, on the other hand, the author makes scientific and abstract comments. In library and bibliographic activities, this is a model for conducting a review. The articles also provide the most important information about new books, translations, publications and distribution of Tajik authors abroad. In some cases, short information has great scientific significance. In the works of M. Osimi there is a lot of information, such as historical, ethnographic, economic and cultural ties between neighbors, etc. This information is directly brought to the attention of the scientific community. As a book lover, he had a wonderful personal library. His library was used not only by relatives but by other readers. The library had a catalog and the books issued were recorded. He also provides valuable information on traditional libraries.

Keywords: academician, Muhammad Osimi, written heritage, bibliographic review, article, information, handwritten book, catalogue, collection, scientist, Soviet Union, India, Iran, library, presentation of books, Middle Ages, personal library.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳидинов Саидали Раҷабович – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон. Нишони: 734000, ш. Душанбе, к.М.Турсунзода,30., тел.: (+992)935219274 E mail: raja1956@mail.ru,

Сведения об авторе: Муҳидинов Сайдали Раҷабович - доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикский (Славянский) университет. Адрес: 734000, г.Душанбе, ул. М.Турсунзода,30.,тел.: (+992)935219274 E mail: raja1956@mail.ru,

Information about the author: Mukhidinov Saydali Radzhabovich - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General and National History of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734000, Dushanbe, st. M.Tursun-zade, 30. Tel.: (+992) 935219274 E mail: raja1956@mail.ru

ТДУ 02+021+023/024+025+025+025.3/4+026/027+008

ТАТБИҚИ НАВГОНИҲО ДАР ФАЪОЛИЯТИ КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ

Комилов Мехроч Шарифович

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳибистиклолии Тоҷикистон барои рушду нумувви тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи китобдорӣ кишвар шароити заруриро муҳайё сохт. Қабл аз ҳама, таҳияву интишори силсилаи санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳаи китобдорӣ, татбиқи барномаҳои давлатии рушди фаъолияти китобдорӣ дар ҷумҳурӣ ва дигар тадбирҳои судманд чихати дар фаъолияти китобхонаҳои калонтарини ҷумҳурӣ, аз қабилӣ Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ) ҷорӣ намудани шаклҳои нави ҳадамоти китобдорӣ бо истифода аз технологияи ҷадиди иттилоотӣ, мусоидат карданд. Аз ҷумла, ба тасвиб расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (аз 1 августи соли 2003, №32) ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳтар намудани вазъи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ» (аз 14 августи соли 2003, № 361) ҳамчун санадҳои асосии танзимкунандаи фаъолияти китобдорӣ барои ба талаботу ниёзҳои ҷомеаи муосир мувофиқ намудани

самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти китобхонаҳои мамалакат, шароити мусоид фароҳам оварданд. Бахусус, қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳтар намудани вазъи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» барои рушди минбаъдаи китобхонаҳои мамалакат, аз ҷумла Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ тақони ҷиддӣ дод. Тибқи бандҳои 1-2-и Қарори мазкур Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки ҷиҳати ҳифзу нигоҳдории захираҳои китобҳо, автоматикунонӣ ва компютеркунонии равандҳои асосии фаъолияти китобхона ва таъмири асосии бинои он ҷораҳои зарурӣ андешад ва аз соли 2004 шуруъ карда, давра ба давра масъалаи бунёди маркази интернет, пайвасти шудан ба шабакаҳои электронӣ, дарёфти иттилооти библиографӣ аз китобхонаҳои ҷаҳониро ҳал карда, китобхонаро ба таҷҳизоти техникаи муосир таъмин намояд. Мутобиқи банди 4-и Қарори мазкур вазоратҳои фарҳанг, молия, иқтисод ва савдои ҷумҳурӣ вазифадор карда шуданд, ки якҷоя Барномаи рушди минбаъдаи китобхонаҳои ҷумҳуриро, аз ҷумла Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсиро таҳия ва ба тасдиқи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд. Мувофиқи нишондоди қарори мазкур «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» ва «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ барои солҳои 2006-2015» таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми июни соли 2005, таҳти рақами 238 тасдиқ шуданд. Яке аз ҳадафҳои асосии барномаҳои зикршуда мусоидат кардан ба автоматизатсияи равандҳои китобдориро иттилоотӣ, компютеркунонӣ ва ҷорӣ намудани технологияи нави иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳои мамалакат, махсуб ёфт. Масалан, татбиқи барномаи дуюм имкон дод, ки дар сохтори **Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Фирдавсӣ** шӯбаи автоматикунонӣ ва технологияи компютерӣ (с. 2006), фонди нашрияҳои электронӣ ва рисолаҳои илмӣ (с. 2006), толори хониши адабиёти электронӣ (с. 2006), Маркази тоҷикшиносӣ (с. 2007), толори хониши маҷозӣ (с. 2008) таъсис ёфта, ба фаъолият шуруъ намоянд. Шӯбаи навтаъсиси автоматикунонӣ ва технологияи компютерӣ дар муҳлати на чандон тӯлонӣ тавонист, ки тавассути тасвирбардории адабиёти камёбу нодир ва харидории китобҳои электронӣ бо теъдоди беш аз 120 ҳазор нусха маводи электронӣ, фонди нашрияҳои электрониро бунёд карда, барои истифодаи хонандагони муқимӣ пешниҳод намояд. Яъне, бо ибораи дигар ғуем, маҳз баъди бунёди фонди нашрияҳои электронӣ ва таъсиси толори хониши адабиёти электронӣ, фаъолияти Китобхонаи электронии анъанавии Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ оғоз меёбад. Соли 2008 бо дастгирии молиявии Фонди байнидавлатии ҳамкорихои гуманитарӣ (МФГС) дар сохтори Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ толори хониши маҷозӣ ба фаъолият шуруъ кард ва дастбии хонандагони китобхонаро ба беш аз 500000 рисолаҳои номзадӣ ва доктории дар давлатҳои ИДМ дифоъшуда, ки дар Китобхонаи электронии диссертатсияҳои Китобхонаи давлатии Россия маҳфузанд, таъмин намуд. Имрӯз ин толор дар назди Шӯбаи рисолаҳои илмии бинои нави КМ фаъолият дорад.

Баъд аз ба истифода дода шудани бинои нави КМ дар тамоми бахшу шӯбаҳои он навгонӣ ҷорӣ шуданд. Таъсисёбӣ ва ба фаъолият шуруъ кардани бахшу шӯбаҳо, марказҳо ва толорҳои нави хониш имконоти бештареро барои татбиқи вазифаҳои афзалиятноки китобхона дар самтҳои бунёди фондҳои электронӣ, инкишофи низоми электронии паҳши иттилоот, таҳияи навҳои мухталифи феҳристу картотекаҳои электронӣ фароҳам оварда, дастбии озодонаи хонандагони муқимӣ ва маҷозиро ба фондҳои ҷопӣ ва электронии китобхона таъмин намуд. Дар Китобхона низоми нави худкори раванди китобдорӣ-иттилоотӣ дар асоси яке аз барномаҳои дар соҳаи китобдорӣ ҷаҳонӣ санҷидашуда «ALEPH» (Алеф) роҳандозӣ гардид ва барои

хонандагон 275 ва барои кормандони Китобхона 312 ҷойгоҳи худкори корӣ (ҶХК) муҳайё карда шуд [9].

Татбиқи равандҳои инноватсионӣ бештар тавассути фаъолияти Шуъбаи автоматикунони раванди китобдорӣ-иттилоотӣ (ШАРКИ) ва толори хониши адабиёти электрони КМТ роҳандозӣ мешаванд. Шуъба бо мақсади бунёд ва истифодаи захираҳои электронӣ ва татбиқи технологияи муосир дар равандҳои фаъолияти КМ ташкил шуда, эҳтиёҷоти хонандагони муқимӣ ва маҷозии КМ-ро бо итифода аз фондҳои ҷопӣ ва электрони китобхона таъмин менамояд. Толори хониши адабиёти электрони КМ бо 170 ҷой компютер насб карда шудааст, ки ҳамарӯза хонандагон аз манобеи КМ ва дигар китобхонаву марказҳои иттилоотии ҷаҳонӣ истифода мекунанд. Илова бар ин, бо истифода аз Толори хониши маҷозии Шуъбаи рисолаҳои илмӣ КМ унвонҷуёну олимони соҳаҳои гуногуни дониш ба матни электрони рисолаҳои номзадӣ доктории Китобхонаи давлатии Россия дастрасӣ доранд. Ҳамзамон равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти дигар бахшу шуъбаҳои КМ бо дарназардошти вежаҳои кории онҳо ба роҳ монда шудааст.

Натиҷаи мучаҳҳазгардонии бахшу шуъбаҳои китобхона бо технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ имкон дод, ки чунин навгониҳо дар фаъолияти КМ ҷорӣ карда шаванд:

- дар фаъолияти китобхона низоми нисбатан комили худкори равандҳои китобдорӣ-иттилоотӣ бо истифода аз барномаи соҳавии «Алеф» ҷорӣ шавад;
- дастрасӣ ба мутолиаи китобҳои электронӣ, савтӣ (аудиокитобҳо) ва манобеи электрони марказҳои иттилоотӣ ва китобхонаҳои ватанию хориҷӣ таъмин гарданд;
- дастгоҳи маълумотӣ-библиографии электронӣ (нашрҳои маълумотдиҳандаи электронӣ, системаи феҳристи картотекаҳои электронӣ) ташкил карда шавад;
- рақамгардонии нашрҳои ҷопӣ роҳандозӣ шавад;
- нусхабардории матни китобҳои ҷопӣ ва фарокашии матни маводи дар шакли pdf пешниҳодшуда ба роҳ монда шавад;
- шабакаи дохилӣ (локалӣ) таъсис дода шавад;
- толорҳои хониши электронӣ ва маҷозӣ ташкил карда шаванд;
- сомонаҳои интернетӣ таъсис дода шаванд;
- интернет-транслятсияи ҷорабиниҳои муҳимми илмӣ ва таҳассусии китобдорӣ баргузор гарданд;
- ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти мубодилаи китобҳо, баргузориҳои ҷорабиниҳои соҳавӣ густариш ёбанд;
- низоми расонидани ҳуҷҷатҳои электронӣ дар фаъолияти абонементи байни китобхонаҳо ҷорӣ шавад;
- имкони тақмили захираи китобхонаи электронӣ пайдо шавад;
- истифода ва тавассути ҳомилҳои электронӣ интиқол додани ҳуҷҷатҳои электронӣ ба роҳ монда шавад; [7].
- Китобхонаи миллии электрони Тоҷикистон ба фаъолият шуруъ намояд.

Ҳамзамон дар татбиқи навгониҳо сомонаи интернетии КМ низ фаъол мебошад.

Дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ нақш ва мақоми сомонаҳои интернетӣ ҳамчун воситаи муҳимми тавлид ва паҳши донишҳои марбут ба соҳаи китобдорӣ тадриҷан афзудааст. Бахусус тарғибу ташвиқи донишҳои китобдорӣ бештар тавассути сомонаи китобхонаҳо роҳандозӣ шуда, фаъолияти дастовардҳои воқеии онҳо дар саҳифаҳои сомона муаррифӣ мешаванд. Ин иқдоми нек аз як ҷониб имкон медиҳад, ки китобдорон ба таҷрибаи муфиди фаъолияти китобхонаҳо аз наздик ошно шаванд, аз ҷониби дигар сатҳи дониши таҳассусии хешро тақмил диҳанд. Зарурати пешниҳоди чунин мавод албатта бо чунин омилҳо рабт доранд. Имрӯз аз ҷониби марказҳои илмӣ-методӣ барои китобдорон ҷиҳати ташкили кор дар китобхонаҳо ва вежаҳои касби

китобдорӣ маводи зарурӣ кам таҳияву интишор мешаванд. Аз ҷониби дигар, раванди босурати рушди технологияи муосир ва дар робита ба он ҷорӣ шудани навгониҳо дар фаъолияти китобдорӣ пайваста мукамал гардонидани сатҳи дониши тахассусӣ ва бо ибораи дигар гӯем, ҳамқадами илму дастовардҳои навини соҳа будани мутахассисонро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, ҳузур доштани мунтазам интишор ёфтани ҷунин мавод дар саҳифаҳои сомонаи китобхонаҳо метавонад ҳамчун дастури роҳнамо ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи дониши тахассусии китобдорон мусоидат намояд.

Соли 2006 Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ сомонаи худро дар шабакаи байналмилалии Интернет созмон дода буд (www.nlrt.tj), ки тавассути он барои истифодаи умум матни электронии нашрияҳои Китобхона, аз қабилӣ «Тақвими ҷашн ва санаҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Адабиёти нав доир фарҳанг ва хунари Ҷумҳурии Тоҷикистон», маҷаллаи «Китобдор», китобномаҳои «Рӯдакӣ» (солҳои 1985-2008), «Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ», «Зиндагиномаи Имоми Аъзам», «Танзими расму оинҳои миллии ва анъанаву маросимҳои динӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Рӯйхати китобҳои электронии Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ» пешниҳод шуданд. Инчунин, тавассути сомонаи Китобхона хонандагони ватанӣ ва хориҷӣ имкон пайдо карданд, ки бе ягон мамоният матни электронии китобҳои «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров, «Таджики»-и А. Шишов, «Тоҷикон дар оинаи таърих»-и Эмомалӣ Раҳмон, «Давлати Сомониён»-и Н. Неъматовро бо забонҳои русӣ, англисӣ ва форсӣ мавриди истифода қарор диҳанд. Истифодаи ин манбаъ имкон дод, ки дар радифи хонандагони анъанавӣ, хонандагони маҷозӣ (вертуалӣ) номнавис шаванд ва фонди электронии Китобхонаи миллии ба номи Фирдавсро мавриди истифода қарор диҳанд [6]. Фаъолияти сомонаи мазкур соли 2012 қатъ меёбад ва ба ҷойи он сомонаи нав (kmt.tj) дар бинои нави КМ ба фаъолият шуруъ мекунад. Сомонаи нав дорои ҷунин сохтор мебошад: **асосӣ, хабарҳо, сохтор** (роҳбарият, шуъбаҳо, таърих, оиннома, қонун), **қонун** (самтҳои фаъолияти қонун, забони тоҷикӣ, фарҳанги мукаммалӣ забони тоҷикӣ), **маҳзани электронӣ** (фехристи электронӣ, толорҳои хониши маҷозӣ, сарчашмаҳои фосилавӣ, пайвандҳои муфид), **роҳнамои хонанда** (қоидаҳои сабти ном, толорҳои хониш, марказҳои фарҳангӣ, речаи корӣ), **суратхона, тамос**. Бо истифода аз сомонаи нави КМ хонандагони маҷозӣ имкон пайдо карданд, ки ба матни электронии китобҳои тозанаشر ва китобҳои камёб дастрасӣ дошта бошанд. Илова бар ин, тавассути сомонаи мазкур хонандагони маҷозӣ ба речаи кории китобхона, фаъолияти бахшу шуъбаҳои он, марказҳои фарҳангӣ, толорҳои хониш ва ҷорабиниҳои доирнамудаи китобхона ошноӣ пайдо намоянд. Масалан, тавассути қисми «**Қонун**» хонандаи маҷозӣ имкон пайдо кард, ки матни электронии «Фарҳанги мукаммалӣ забони тоҷикӣ»-ро (иборат аз 2 ҷилд) мавриди истифода қарор диҳад. Бахши «**Китобҳои нав**» хонандаи маҷозиро ба мазмуну муҳтавои 19 китоби тозанаشر ошно намуд. Дар қисми «**Китобҳо**» бошад барои мутолиаи ин гурӯҳи хонандагон 17 китоби электронӣ тавсия шуд. Бо истифода аз қисми «**Маҳзани электронӣ**» хонандагон ба тарзи истифодаи фехристи электронӣ, толори хониши маҷозӣ ва сарчашмаҳои фосилавӣ – 74 пойгоҳи захираҳои электронӣ, ки дастрасиро ба маҷмуи додапойгоҳҳои библиографӣ (библиографические базы данных) ва матнвораҳо (контенты) доир ба соҳаҳои мухталифи дониш таъмин менамоянд, шинос шуданд. Бахши «**Китобҳо**»-и сомона фарогири ҷунин зерқисмҳо мебошад: адабиёти тоҷик, адабиёти ҷаҳон, забоншиносӣ, фарҳангнома, санъат ва мусиқӣ, сиёсӣ, таърих, тиб, фалсафа, ҳуқуқ, донишномаҳо, нашрияҳо, рисолаҳои илмӣ, гуногун, видео. Дар зерқисми «**Рисолаҳои илмӣ**» таҳти унвони «Китоб аз дирӯз ва имрӯзи Китобхонаи миллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз» (Душанбе: Ирфон, 2015. – 196 с.) ва ҳамзамон

матни электронии китоби мазкур пешниҳод шудааст, ки омӯзиши он ҳам барои китобдорон ва ҳам барои хонандагони сомона муфид мебошад.

Дар қисми «**Китобҳои нав**» матни электронии китобҳои марбут ба илми китобдорӣ низ ворид шудаанд, ки аз ҷониби мутахассисони соҳа мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, тахти унвони «Пажӯҳиши арзишманд аз ториhi китоб ва хат» матни электронии маълумотномаи «Мақоми китоб дар фарҳанги мардуми тоҷик», ки ба қалами Б. Аҳмадов ва Ҷ. Раҷабов тааллуқ дошта, соли 2015 ба таъб расидааст, пешниҳод шудааст. Бо истифода аз ин маълумотнома китобдорон имкон доранд, ки роҷеъ ба таъриhi пайдоиши хат ва навъҳои он, дастнависҳо ва вежагиҳои интишори китоб, маводи чоп ва ҳунари хаттотиву саҳҳофӣ, рушди китобчопкунӣ ва пайдоиши аввалин рӯзномаву маҷаллаҳо, таъриhi китобхонаҳои кӯҳан, афкори мутафакирон ва донишмандон оид ба нақш ва мақоми китоб ва китобхона дар ҳаёти ҷомеа, маълумотҳои мушаххас гиранд. Дар ин қисм, ҳамзамон дар бораи дастурҳои библиографии «Эмомалӣ Раҳмон дар адабиёти бадеӣ: Китобнома. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 224 с.»; «Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол: Феҳристи адабиёт. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 312 с.» ва китобномаҳои шарҳиҳои академикҳо Файзулло Шарифзода ва Ирина Холова, маълумот дода шудааст. Ин ҷо бисёр хуб мешуд, агар матни электронии дастурҳои мазкур барои истифодаи китобдорони ҷумҳурӣ ва хонандагони сомона пешниҳод мегардиданд.

Дар қисми «**Хабарҳо**» иттилоъ оид ба наشري маълумотномаи «Роҳнамои хонанда» (03.06.2016), ки хонандаро ба таърих, сохтор, ҷойгиршавии бахшу шӯъбаҳои китобхона ошно месозад, дарҷ гардид ва матни электронии он барои истифодаи умум пешниҳод шудааст. Ҳамзамон дар ин қисм матни электронии дастури методии «Хизматрасонии библиографӣ дар китобхонаҳо дар шароити ҷаҳонишавии иттилоот» (20.07.2016) пешниҳод гардидааст.

Дар қисми «**Хабарҳо**»-и сомона бештар маълумотҳои мушаххас оид ба баргузориҳои ҷорабиниҳои муҳимми тахассусӣ, аз қабили конферонсу симпозиумҳо, семинару вохӯриҳо, маҳфилҳои илмиву омӯзишӣ, муаррифии китобҳои тозанаشر ва фаъолияти бахшу шӯъбаҳои Китобхонаи миллӣ дарҷ гардидаанд, ки барои шинос шудани мутахассисон ба дастовардҳои соҳаи китобдорӣ, мусоидат менамоянд. Масалан, дар таъриhi 13 майи соли 2015 дар саҳифаи сомона оид ба баргузориҳои конферонси байналмилалӣ бахшида ба 50-солагии Китобхонаи давлатии патентию техникии Муассисаи давлатии «Маркази миллии патенту иттилоот»-и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар доираи он мавриди баррасӣ қарор гирифтани масъалаҳои марбут ба соҳаи китобдорӣ, аз қабили ҷалби хонанда ба китобхонӣ, китоб ва нақши он дар рушди ҳаёти маънавии ҷомеа, маълумоти муфассал, дарҷ гардид. Рӯзи 27 майи соли 2015 дар ин қисм тахти унвонӣ «Анҷоми як семинари муфид» оид ба баргузор шудани семинари омӯзишӣ дар КМ доир ба мавзӯи «Наشري китоб дар Тоҷикистон ва раванди таъмини китобхонаҳо бо китобҳои тозанаشر дар партави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаҳои хаттӣ» ва қарори Ҳукумати Тоҷикистон «Дар бораи номгӯи гирандагони нусхаҳои хатмии ройғони ҳуччатҳо», иттилоъ ҷоп шуд. Рӯзи 12 сентябри соли 2015 маълумоти мушаххас дар бораи фаъолияти «Медиатекаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 1 ноябри соли 2012 дар сохтори КМ бо мақсади фароҳам овардани фонди алоҳидаи ҳуччатҳои расмии давлатӣ ва асноди марбут ба фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсис дода шуда буд ва фаъолияти он баҳри иҷрои хизматрасонии иттилоотӣ ва маълумотӣ-библиографии хонандагон, ташкили феҳристи электронӣ, маҳзани манобеъи электронӣ ва таҳияи асарҳои библиографӣ равона карда шудааст, дарҷ шуд.

Рочеш ба майдатарин китобҳои дунё ва китобҳои ҳаҷман хурд, ки дар захираи депозитарии КМ маҳфузанд ва мавриди истифода қарор мегиранд, дар гузориш таҳти унвони «Китобҳои хурд: аз дирӯз то имрӯз» (19.09.2015), маълумоти муфассал пешниҳод шудааст. Таҳти унвони «Ба тифлон шеваи хониш омӯхтанд» (13.10.2015) маводи ҷолиб оид ба ҳамкориҳои кормандони Толори адабиёт барои атфол ва наврасони КМ бо хунармандони Театри лухтаки шаҳри Душанбе, ки бо саҳнаҳои ҷолибу шавқовар фазилатҳои хуби инсониро тарғиб намуда, робита бо китобу китобхонаро таҷассум кардаанд, гузориш пешниҳод шудааст.

Дар таърихи 13-15 октябри соли 2015 дар қисми «Хабарҳо»-и сомона оид ба фаъолияти нуҳмоҳаи шуъбаҳои тақмили адабиёт, абонементи байни китобхонаҳо, адабиёт доир ба фарҳанг ва ҳунар, робитаҳои байналмилалӣ, автоматикунонӣ ва раванди китобдорӣ, дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодир, хизматрасонӣ ба муштариён, матбуоти даврӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ ва фаъолияти марказҳои тақмили ихтисос ва «Тоҷикшиносӣ», ҳамзамон таҳти унвони «Як соли фаъолияти Китобхонаи миллӣ» (14.01.2016), гузоришҳои муфассал пешниҳод гардиданд.

Оид ба баргузориҳои семинари «Нақши библиография дар тарғиби китоб» (11.11.2015), конфронси илмӣ-амалии «Ҷойгоҳи библиография дар шароити ҷаҳонишавии иттилоот» (18.11.2015), семинари илмӣ-амалии «Истифодаи навгониҳои соҳаи китобдорӣ тавассути технологияи муосири иттилоотӣ» (02.09.2016), мизҳои мудаввари «Вазъ ва проблемаҳои китобхонаҳои Тоҷикистон дар ҷаҳони муосир» (05.09.2017), «Китоб ва китобхонаи омили асосии тақмили маҳорати касбӣ» (06.09.2017), «Нақши китоб дар ташаккули фарҳанги маънавии ҷавонон» (08.09.2017) ва «Нақши дастхатҳои форсу тоҷик дар рушди тамаддуни башарӣ» (20.09.2017), маълумоти ҷолиб дарҷ гардидааст.

Натиҷаи таҳқиқоти сотсиологие, ки аз ҷониби Шуъбаи илмӣ-таҳқиқотии КМ байни ҷаҳор донишгоҳи пойтахт: донишгоҳҳои миллӣ, аграрӣ, техникӣ ва тиббӣ роҳандозӣ шудааст, таҳти унвони «Донишҷӯён дар Китобхонаи миллӣ чӣ мехонанд?» (07.12.2015), маводи ҷолиб пешниҳод гардидааст. Натиҷаи таҳқиқот аз ҷониби муҳаққиқони КМ мавриди таҳлил қарор гирифта, тавассути 8 диаграмма шарҳу эзоҳ ёфтааст.

Таҳти унвони «Китобҳои тозарасидаи Шуъбаи хизматрасонии библиографӣ» (27.04.2016), маълумоти ҷолиб оид ба воридоти китобҳои тозанаشر, аз қабилӣ маълумотномаву луғатҳо ва донишномаҳо доир ба илмҳои забоншиносӣ, ҳуқуқ, риёзӣ, тибб, кимиё, иқтисод, луғатшиносӣ, адабиётшиносӣ ва китобдорӣ, дарҷ гардидааст, ки дар он масъулини сомона ҷиҳати омӯзиш ва тарғиби 55 китоби мазкур бо ишораи *«Маълумоти мухтасар дар бораи ин китобҳоро аз ин ҷо дарёфт кунед, вале барои мутолиаи онҳо лутфан ба шуъбаи хизматрасонии библиографии Китобхонаи миллӣ ташириф биёред»*, ба истифодабарандагони сомона муроҷиат намудаанд.

Ба саволҳои хонандагони КМ: «Аз хизмати АБК чӣ гуна бояд истифода бурд?» (08.06.2016), «Абонементи байни китобхонаҳо, яъне чӣ?» (02.12.2016), посухи сардори Шуъбаи АБК дарҷ гардидааст, ки ин матолиб ҳам барои китобдорон ва ҳам барои хонандагони китобхонаҳои ҷумҳурӣ аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Ҳамзамон дар саҳифаҳои қисми «Хабарҳо»-и сомона матолиби ҷолиб оид ба масоили мубрами илми китобдорӣ дар шакли мақолаҳо пешниҳод шудаанд, ки омӯзиши онҳо барои истифодабарандагони сомона муфид мебошад. Аз ҷумла, мақолаҳои зерин: «Ташаккули равандҳои инноватсионӣ дар хизматрасонии библиографӣ» (09.06.2016), «Арҷгузориҳои Пешвои миллат ба китобу китобдорӣ» (24.06.2016), «Ҷашмандозе ба таърихи пайдоиши китоб» (02.08.2016), «Хат ва қоғаз муҳимтарин унсурҳои тамаддуни башар» (05.08.2016), «Вежаҳои феҳристнигорӣ нусхаҳои хатмӣ» (14.08.2016), «Назаре ба тасвир ва феҳристбандии сарчашмаҳои

электронӣ дар замони муосир» (19.08.2016), «Раванди ҷаҳонишавии технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳурӣ» (06.09.2016), «Осори хаттӣ ва чопи сангии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар Китобхонаи миллӣ» (03.10.2016), «Санъати қоғазгарии анъанавӣ» (03.11.2016), «Нусхаҳои муътабари фонди тиллоии Китобхонаи миллии Тоҷикистон» (14.11.2016), «Нусхаҳои хаттӣ ва аҳаммияти таърихии онҳо» (03.12.2016), «Чашмандозе ба таърихи пайдоиши Таснифоти Даҳгонаи Универсалӣ» (12.04.2017), «Фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳои оммавӣ ва ҷойхонаҳои сурх» (16.05.2016), «Зеботарин ва қадимитарин нусхаи хатии Маснавии маънавий» (30.05.2017), «Мероси хаттии Камоли Хучандӣ дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон» (03.06.2017), «Омилҳои самарабахши ташаккули фарҳанги хизматрасонӣ дар китобхонаҳо» (08.06.2017), «Навӣи китобхонаҳо» (16.10.2017), «Истифодаи навгониҳои технологияи муосир дар китобхонаҳои Тоҷикистон» (23.10.2017), «Рушди китобхонаи электронӣ дар ҷумҳурӣ ва такмили дониши касбии китобдорон» (27.11.2017), «Бартарияти китобҳои чопӣ аз китобҳои электронӣ» (27.12.2017), «Таърихи пайдоиши қоғаз ва намудҳои он» (16.04.2018), «Захираҳои электронӣ-иттилоотӣ ва нақши онҳо дар ташаккули маънавии ҷомеа» (22.05.2018) ба таъъ расидаанд. Маводи дарҷшуда ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи дониши тахассусии кормандони китобхона мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки мутахассисон ба навгониҳои соҳаи китобдорӣ бештар ошно шаванд.

Ҳамин тавр, таҳлили фаъолияти сомонаи КМ нишон дод, ки масъулини сомона барои тарғиби фарҳанги китобдорӣ маводи заруриро тавассути қисмҳои «Китобҳои нав», «Китобҳо», «Хабарҳо» ба хонандагон пешниҳод намудаанд. Бештари маводи ба фаъолияти китобдорӣ бахшидашуда дар қисми «Хабарҳо»-и сомона ҷой дода шудаанд. Мебоист бештари маводи марбут ба фарҳанги китобдорӣ дар қисми алоҳида ва ё махсуси сомона таҳти унвони «Барои мутахассисон» ҷой дода мешуд, чунонки маводи зайл, масалан, дар сомонаи Китобхонаи миллии Ўзбекистон ба номи Алишери Навоӣ (natlib.uz/ru) дар қисми «Барои мутахассисон» пешниҳод шудааст. Ин қисм тамоми маводи марбут ба фарҳанги китобдориро фаро гирифта, аз чунин зерқисмҳо иборат аст: конференсия ва семинарҳо; маърузаҳо ва хулосаҳо; фаъолияти методӣ; тақвими ҷашн ва санаҳои муҳим; маълумот дар бораи калонтарин муассисаҳои иттилоотӣ-китобдории Ҷумҳурии Ўзбекистон. Масалан, дар зерқисми «Фаъолияти методӣ» ба забонҳои ўзбекӣ ва русӣ матни электронии дастури методи «Оё шумо ҳуқуқҳои худро медонед?» барои китобдорон пешниҳод шудааст.

Барои такмили сохтор ва фаъолияти сомонаи КМ, ба андешаи мо, бисёр хуб мешуд, ки:

- тамоми маводи ба фарҳанги китобдорӣ ихтисосдошта дар як қисми алоҳидаи сомона ҷамъ ва гурӯҳбандӣ карда шавад;
- барои мутахассисон бештар маводи методӣ оид ба масоили ташкили кор дар китобхона, роҳҳои муносиби ҷалби хонанда ба китобхона, татбиқи навгониҳои соҳаи китобдорӣ, пешниҳод карда шавад;
- барои китобдорон гӯшаи «Ҳадамоти методӣ» созон дода шавад. Масалан, чунин гӯша дар фаъолияти сомонаи Китобхонаи миллии Озарбойҷон ба номи М. Ф. Охундов (anl.az/metod_r.php) аз соли 2006 роҳандозӣ карда шудааст, ки тавассути он китобдорони озарӣ ба мутахассисони Китобхонаи миллӣ оид ба масоили марбут ба соҳаи китобдорӣ ба саволу дархостҳои худ муроҷиат карда, посухҳои мувофиқ мегиранд.

Моҳи марти соли 2021 масъулини сомонаи КМ ба сохтори сомона тағйиру иловаҳо ворид карданд ва сомона бо ду забон ҳам тоҷикӣ ва ҳам русӣ фаъолияти худро роҳандозӣ намуд. Илова бар ин, муштариён метавонанд аз маводи дар сомонаи қаблӣ дарҷшуда низ бе мамоният истифода намоянд.

Тибқи иттилои директори китобхона, профессор Ҷ. Х. Файзализода “Шуруъ аз аввали соли 2023 дар сохтори нави Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Бахши матбуот ва робита бо ҷомеа” амал мекунад, ки мақсади асосӣ ва ниҳони он таъмини самараноки фаъолияти иттилоотии Китобхона, дар иртибот бо ҷомеа баланд бардоштани мақоми Китобхона, коркард ва амалӣ намудани PR – лоихаҳо, таъмини фаъолият, рушд ва пешбурди WEB портал (сайт)-и Китобхона, нашри маводи тарғиботию ташвиқотӣ вобаста ба мутолиаи китоб, инчунин ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои гуногун бо мақсади нигоҳ доштани симои мусбии Китобхона дар фазои иттилоотию фарҳангии ватанӣ ва байналмилалӣ мебошад” [8].

Соли 2023 ин бахш дар сомонаи расмии Китобхона 1389 мавод гузошт, ки онҳоро 229611 нафар хонандаи маҷозӣ мутолиа намудааст [8].

Тибқи маълумоти масъули сомонаи КМ Бобочони Шафё аз 1 январ то 20 ноябри соли 2023 ба сомонаи Китобхонаи миллӣ 193 ҳазору 054 нафар ворид шудаанд, ки ба ҳисоби миёна ҳар моҳ 19 ҳазору 305,4 бинанда дар сомона рост меояд. Баъзе рӯзҳо шумораи воридшудагон ба сомона ба 4 ҳазор нафар расидааст [10]. Дар маҷмӯъ, соли 2023 ба сомонаи Китобхонаи миллӣ 233 ҳазору 150 нафар ворид шудаанд, ки ба ҳисоби миёна ҳар моҳ 19 ҳазору 429,1 бинандаро ташкил медиҳад.

Аз моҳи апрели 2023 Телеграмканоли Китобхонаи миллӣ фаъолияти худро расман оғоз намуда, ба ворид намудани китобҳои электронӣ бо дарназардошти дархости хонандагон машғул мебошад. Тибқи нақша дар телеграмканал дар як рӯз матни электронии 5 китоб: адабиёти муосир – 1, адабиёти классикӣ – 1, адабиёти бачагона – 1, адабиёти хориҷӣ – 1, адабиёти илмӣ – 1, гузошта мешавад. То имрӯз 503 китоб дар шакли PDF ба “Бойгонии китобҳои электронӣ”-и телеграмканал ворид карда шудааст. Ин имкон дод, ки то имрӯз телеграмканоли китобхона дорои 3432 хонандаи доимӣ бошад. Ба андешаи масъули сомонаи КМ Бобочони Шафё “ин Канал метавонад маъруфияти зиёд пайдо кунад, чун Китобхонаи миллӣ дорои зарфиятҳо ва имкониятҳои бештар аст. Пайваста бо барои фаҳмидани талаботи аудитория худ, дар телеграмканал таҳқиқ мегузаронем, то ба чи гуна китобҳо тавачҷуҳ доштани онҳоро фаҳмида китобхоро гузорем.

Мувофиқи охири таҳқиқ китобҳои серхондатарини мо то имрӯз инҳо мебошанд:

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ – 3334 хонанда;
2. Маснавии маънавӣ. Ҷилди 1, 2, 3, 4 – 3143 хонанда;
3. Ривояти сугдӣ (С.Улуғзода) – 2528 хонанда;
4. Намунаи адабиёти тоҷик (С.Айнӣ) – 2824 хонанда;
5. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нукта маконе дорад (М.Шакурӣ) – 3125 хонанда;
6. Дар он дунё, Варта (Ф.Муҳаммадиев) – 2500 хонанда;
7. Сафарнома (Носири Хусрав) – 2585 хонанда;
8. Баҳористон (А.Ҷомӣ) – 2432 хонанда;
9. Маҳкуми бегуноҳ (Толстой) – 2441 хонанда;
10. Тобистон (Пӯлод Толис) – 2461 хонанда [10].

Ҳамзамон, дар соли 2023 бори нахуст сомонаи маҷаллаи илмии «Паёми Китобхонаи миллӣ» бо нишонаи (payom.kmt.tj) таҳия гардида, дар шабакаи байналмилалӣ Интернет ворид шуд ва аз рӯзи 11 майи соли 2023 пурра ба фаъолият шуруъ кард. Сомона бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ маводро дарҷ намуда, аз равшанҳои «Асосӣ», «Сармуҳаррир», «Оиннома», «Бойгонӣ» ва «Тамос» иборат мебошад. Равзани “Оид ба маҷаллаи мо” аз зерравшанҳои “Низоми кории ҳайати таҳририя”, “Ҳайати таҳририя”, “Оинномаи маҷалла”, “Низоми баррасии дастнавис”, “Низоми пешниҳоди мавод” таркиб ёфтааст. Баъд аз чопи ҳар як шумораи маҷаллаи

илмии “Паёми Китобхонаи миллӣ” матни электрони он дар сомона ҷой дода мешавад. Маҷалла аз 24 майи соли 2023 дар Маркази байналмилалӣ ISSN (CIEPS – ISSN International Centre) сабти ном шуда, дорои рақами “ISSN 2959-7803” мебошад.

Ҳамзамон, маҷалла мувофиқи шартномаи литсензиони №262–12/2023 аз 18 декабри соли 2023 дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст [3].

Соли 2015 бо мақсади ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва дастраси хонандагони муқаррарӣ ва маҷозӣ гардонидани ҳуҷҷатҳои электронӣ дар заминаи рақамгардонии китобҳои ҷопии Китобхонаи миллӣ **Китобхонаи миллии электрони Тоҷикистон** [4] (минбаъд КМЭТ) бунёд ёфт. Дар пешгуфтори сомона қайд гардидааст, ки “Дар шароити кунунӣ, ки ҳама гуна иттилоъ мавқеъ ва қимати хосро дорост, мутахассисони соҳаҳои гуногун истифода аз техникаю технологияи электрониро ҷиҳати расидан ба ҳадаф хеле муҳим мешуморанд. Техникаи муосир имкон медиҳад, ки коркарди босифати иттилоъ бо суръати баланд анҷом ёфта, ба ин васила муштариён ба ахбори лозим дар кӯтоҳмуддат даст ёбанд. Табиист, ки Китобхона чун маркази муҳими иттилоотрасонӣ аз ин раванд наметавонад дар канор бошад, пас он ҳадафу самтҳои фаъолиятро бо талаботи ҷомеаи иттилоотӣ созгор менамояд. Гузариш аз шеваҳои анъанавии иттилоотрасонӣ ба усулҳои муосири автоматикунонии фаъолият барои Китобхона ногузир аст. Алалхусус баробари китобҳои ҷопӣ арзи вучуд кардани Китобхонаи электронӣ тағироти кулӣ дар самти хидматрасонӣ ба хонанда ворид намуд. Пешрафти босуръати технологияи муосир алоқаи мобилӣ, телекоммуникатсия, компютер ва ғайра баробари иқтисоду иҷтимоъ маҳаки рушди иттилоотрасонӣ низ гардиданд” [5]. Дар баробари ин, созмондиҳандагони сомона муҳимияту мубраммияти китобхонаи электрониро дар ҷамъоварию коркард ва бо таври шоиста пешниҳод кардани иттилооти зарурӣ шарҳу эзоҳ дода, ишора мекунанд, ки “Китобхонаи электронӣ навъи низоми дастбӣ ба захири иттилоотист, ки ба беҳбуди хидматрасонӣ дар ин самт мусоидат менамояд, он дар канори китобхонаи анъанавӣ ба раванди хониш ва ҳадамоти китобдорӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Китобхонаи электронӣ новобаста аз вақту речаи корӣ хидматрасонии доимиро ба муштариён таъмин ва аз ҳазинаҳо ва китобхонаҳои дигар иттилоот дастрас менамояд, сарфи назар аз макони истиқомат ва ҷои кори истифодабаранда мухторияти макони нигоҳдории нашрияҳо таъмин месозад” [5].

Адабиёт дар захираи КМЭТ ба чунин соҳаҳо тақсим карда шудааст: илм, маориф; маълумотномаҳо; компютерҳо; ҳунар; хона, оила; китобҳо оид ба равоншиносӣ; китобҳои соҳибкорӣ; адабиёти бадеӣ, адабиётшиносӣ; адабиёти кӯдакона; матбуоти даврӣ. Мутаассифона, гурӯҳбандии китобҳои электронӣ дар захираи китобхона мутобиқи чадвалҳои таснифоти даҳгонаи универсалӣ (УДК) ва ё таснифоти китобдорӣ-библиографӣ (ББК) роҳандозӣ нашудаанд ва албатта ин муносибат сабаби асосии нодуруст ҷойгир шудани китобҳо дар бештари соҳаҳои пешниҳодшуда гаштааст. Масалан, зеро соҳаи «Хона, Оила» адабиёт ба қисмҳои «Тарбияи кӯдакон», «Варзиш», «Автомобил ва қоидаҳои бехатарии роҳ», «Қамолоти шахсӣ», «Боғ ва полез», «Худ бисоз», «Саргармӣ», «Табиат ва ҳайвонот», ҷудо карда шудааст, ки на ҳамаи қисмҳо ба соҳаи пешниҳодшуда мувофиқат мекунанд.

Барои истифодабарандагони КМЭТ маслиҳатҳои муфид ва қоидаҳои истифодабарӣ пешниҳод шудаанд, ки ҳамчун роҳнамо ҳам барои хонандагон ва ҳам барои китобдорони китобхонаҳои ҷумҳурӣ мусоидат мекунанд. Масалан, дар қисми «Барои хонандаҳо» [2] оид ба гурӯҳҳои истифодабарандаи портали КМЭТ, бақайдгирӣ ва муаррифӣ кардан дар портали КМЭТ, услуби пажӯҳиши адабиёт тавассути дастгоҳи маълумотӣ-библиографӣ, фарокашии маводи ҷопии кушодашуда, азназаргузаронии маводи ҷопии пӯшида ва сохтани дафтари (ҷойи корӣ) шахсии хонанда, маълумот пешниҳод шудааст. Дар қисми «Барои китобхонаҳо» [1] шартҳои асосӣ ва имтиёзо

барои китобхонаҳои ҷумхури баён ёфтаанд. Масалан, баъд аз хамроҳ шудан ба лоиҳаи КМЭТ китобхонаҳои ҷумхури метавонанд бартарихи зеринро соҳиб шаванд: имкони истифодаи ройгон аз хазинаҳои КМЭТ, аз ҷумла аз хазинаҳое, ки дастрасӣ ба онҳо маҳдуд аст; имкони ройгон ташкил кардани сомонаи хусусии китобхона дар асоси сомонаи намунавӣ; афзудани нишондиҳандаҳои истифодабарии китобхона бо роҳи ба таври худкор ба қайд гирифтани истифодабарандагони сомонаи китобхона, аз ҷумла бақайдгирии азназаргузаронии феҳристҳо ва хазинаҳои электронии китобхона; дастрасии мустақим ба низоми феҳристи ягонаи КМ ва ғайраҳо.

Тибқи иттилои директори китобхона, профессор Ҷ. Х. Файзализода «Шуъбаи автоматикунории раванди китобдорӣ-иттилоотӣ дар соли 2023 ба сомонаи Китобхонаи миллии электронии Тоҷикистон 11450 иттилоотро коркард ва ворид намудааст, ки айни ҳол фонди электронии сомонаи мазкур ба 334018 китоби электронӣ расидааст» [8].

Ҳамин тавр, метавон натиҷагирӣ кард, ки татбиқи навгониҳои соҳаи китобдорӣ дар фаъолияти Китобхонаи миллии барои ба зинаи сифатан нави хизматрасонӣ қадамҳои устувор гузоштани китобхона мусоидат намуда, имкон дод, ки бо тақозои вежагиҳои ҷомеаи иттилоотӣ талабу дархости хонандагони муқимию маҷозӣ ба адабиёти гуногунсоҳаву гуногунмазмун саривақт қонеъ гардонидани шавад.

Маъхазҳо

1. Барои китобхонаҳо [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://www.nlt.tj/for_libraries
2. Барои хонандаҳо [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://www.nlt.tj/for_readers
3. «Вазъ ва дурнамои фаъолияти маҷаллаи илмӣ «Паёми Китобхонаи миллии»: маълумотномаи муҳаррири масъули маҷаллаи илмӣ «Паёми Китобхонаи миллии» Комилзода Шариф дар Шурои илмию методии Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 22 ноябри соли 2023 // Бойгоҳи ҷорӣ Шурои илмию методии МД «Китобхонаи миллии»-и ДИПҶТ дар соли 2023.
4. Китобхонаи миллии электронии Тоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.nlt.tj/janr>
5. Китобхонаи электронӣ [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://172.16.12.220/about_project
6. Комилзода, Ш. Китобхонаи миллии Тоҷикистон [Матн]: дирӯз ва имрӯз. – Душанбе: Ирфон, 2015. – С. 73-74.
7. Комилов, М. Истиклолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1991-2016) [Матн]: рисола. – Душанбе: Аржанг, 2020. – С.216-217.
8. Маърузаи директори Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Файзализода Ҷумахон Хол дар маҷлиси васеи Китобхона вобаста ба ҷамъбасти фаъолияти Муассиса дар соли 2023 ва вазифаҳо барои соли 2024 (10.01.2024) [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: mauruzai_direktor_2023.pdf (kmt.tj)
9. Муассисаи давлатии Китобхонаи миллии Тоҷикистон [Матн]: роҳнамо / муаллиф Ш. Комилзода; муҳаррир Н. Салимов. – Душанбе: Офсет, 2013. – С.16.
10. «Такмили сомонаи Китобхонаи миллии ва мазмуну муҳтавои он»: маълумотномаи масъули сомонаи КМ Бобочони Шафъ дар Шурои илмию методии Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон, аз 22 ноябри соли 2023 // Бойғонии ҷорӣи Шурои илмию методи МД «Китобхонаи миллӣ»-и ДИПҚТ дар соли 2023.

ТАТБИҚИ НАВҒОНИҲО ДАР ФАЪОЛИЯТИ КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ

Дар мақола масъалаҳои навғониҳои соҳаи китобдорӣ, ки дар фаъолияти Китобхонаи миллӣ роҳандозӣ шудаанд, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Қайд мегардад, ки таҷҳизонидани бахшу шуъба ва марказҳои китобхона бо технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ имкон дод, ки дар фаъолияти он навоариҳои зерин ҷорӣ карда шаванд: низоми нисбатан комили худкори равандҳои китобдорӣ-иттилоотӣ бо истифода аз барномаи соҳавӣ «Алеф» ҷорӣ шавад; дастрасӣ ба мутолиаи китобҳои электронӣ, савтӣ (аудиокитобҳо) ва манобеи электронии марказҳои иттилоотӣ ва китобхонаҳои ватанию хориҷӣ таъмин гарданд; дастгоҳи маълумотӣ-библиографии электронӣ (нашрҳои маълумотдиҳандаи электронӣ, системаи феҳристу картотекаҳои электронӣ) ташкил карда шавад; рақамигардонии нашрҳои ҷопӣ роҳандозӣ шавад; нусхабардории матни китобҳои ҷопӣ ва фарокашии матни маводи дар шакли pdf пешниҳодшуда ба роҳ монда шавад; толорҳои хониши электронӣ ва маҷозӣ ташкил карда шаванд; сомонаҳои интернетӣ таъсис дода шаванд; интернет-транслятсияи ҷорабиниҳои муҳими илмӣ ва тахассусии китобдорӣ баргузор гарданд; ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти мубодилаи китобҳо, баргузориҳои ҷорабиниҳои соҳавӣ густариш ёбанд; низоми расонидани хуччатҳои электронӣ дар фаъолияти абонементи байни китобхонаҳо ҷорӣ шавад; имкони тақмили захираи китобхонаҳои электронӣ пайдо шавад; истифода ва тавассути ҳомилҳои электронӣ интиқол додани хуччатҳои электронӣ ба роҳ монда шавад.

Ҳамзамон, дар мақола вазъи сомонаи Китобхонаи миллӣ дар татбиқи навғониҳои соҳаи китобдорӣ ва омӯзишу тарғиби донишҳои китобдорӣ-библиографӣ, таҳлил шудааст.

Қалидвожаҳо: Китобхонаи миллӣ, Китобхонаи миллии электронии Тоҷикистон, китобхонаи электронии маҷозӣ, навғонӣ, технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, сомона, барномаи давлатӣ, татбиқ, рақамигардонӣ, феҳристу картотекаҳои электронӣ.

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

В статье исследуются вопросы инноваций в сфере библиотечного дела, внедряемых в деятельность Национальной библиотеки.

Отмечается, что оснащения отделов и центров библиотеки информационно-коммуникационными технологиями позволило в ее деятельности внедрить следующие нововведения: внедрить автоматизированную библиотечно-информационную систему с использованием отраслевой программы «Алеф»; обеспечить доступ к чтению электронных, аудиокниг и электронных ресурсов информационных центров и отечественных и зарубежных библиотек; создать электронный справочно-библиографический аппарат (электронные справочные издания, система электронных каталогов и картотек); внедрить оцифровку печатных изданий; скопировать текст печатной книги и скачивать текст материала, представленного в формате PDF; организовать электронные и виртуальные читальные залы; создавать сайты; проводить Интернет-трансляции важных научных и профессиональных библиотечных мероприятий; расширить международное сотрудничество в области книгообмена и проведения отраслевых мероприятий; внедрить систему доставки электронных

документов в деятельность межбиблиотечного абонементов; улучшить фонды электронных библиотек; обеспечить использование и передачу электронных документов через электронные носители.

Вместе с тем, в статье анализируется состояние сайта Национальной библиотеки по внедрению нововведения в сфере библиотечного дела, а также изучения и пропаганды библиотечно-библиографических знаний.

Ключевые слова: Национальная библиотека, Национальная электронная библиотека Таджикистана, виртуальная электронная библиотека, инновация, информационно-коммуникационные технологии, веб-сайт, государственная программа, внедрение, оцифровка, электронный каталог и картотека.

IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL LIBRARY

The article discusses the issues of innovations in the field of librarianship introduced into the activities of the National Library.

It is noted that equipping library departments and centers with information and communication technologies allowed the following innovations to be introduced into their activities: to introduce a more advanced automated system of library and information processes using the industry program "Alef"; to provide access to reading electronic books, audiobooks and electronic resources of domestic and foreign information centers and libraries; to create an information and bibliographic electronic (electronic information publications, electronic registry and file systems);

digitization of printed publications; copy the text of printed books and download the text of the material presented in PDF format; organizing electronic and virtual reading rooms; creating Internet sites; conduct Internet broadcasting of important scientific and specialized events in librarianship; to develop international cooperation in the field of book exchange, holding industry events; implement a system for the delivery of electronic documents in subscription activities between libraries; there will be an opportunity to replenish the fund of electronic libraries; the use and transfer of electronic documents through electronic media.

At the same time, the article analyzes the state of the National Library's website for the introduction of new products in the field of librarianship, the study and dissemination of library and bibliographic knowledge.

Keywords: National Library, National Electronic Library of Tajikistan, virtual electronic library, innovation, information and communication technologies, website, state program, implementation, digitization, electronic register and card file.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилов Мехроҷ Шарифович** – номзади илмҳои таърих, сардори шӯбаи рисолаҳои илмии МД «Китобхонаи милли»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилов Мехродж Шарифович** – кандидат исторических наук, заведующий отделом научной литературы ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Information about the author: **Komilov Mehroj Sharifovich** – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Scientific Literature of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 985932343(м); E-mail: mekhroch91@mail.ru

ТДУ 02+020+021.7+023/025.1+026/027+022.90+017/019

БАРНОМАИ РУШДИ КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ ВА ТАТБИҚИ БОСАМАРИ ОН

Саидзода Зафар Саидхошим

Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пас аз бадастовардани истиқлолияти сиёсӣ дар кишвари азизамон – Тоҷикистон, таваҷҷуҳ ба рушди соҳаҳои мухталифи ҳаёти мамлакат бештар гардид, ки бо гузашти се даҳсола натиҷаҳои назаррасро дар бахшҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти ҷамъият дида истодаем. Соҳаи маориф ва фарҳанг низ аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ чун самтҳои калидии рушди ҷомеа ва асоси пойдевори рушди мамлакат пайвасти мавриди дастгирӣ ва ғамхориҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст.

Ҳукумати мамлакат зери роҳбарии Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади рушди соҳаи маорифу фарҳанг, баланд бардоштани иқтисоди илмӣ кишвар, таъмини шароити мусоиди илмомӯзӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олий, тайёр намудани кадрҳои ҷавобгӯ ба бозори меҳнат, давоми се даҳсола як қатор тадбирҳои муҳиму саривақтӣ андешиданд. Сохта ва ба истифода додани садҳо муассисаи таҳсилоти умумӣ, гимназияву литсейҳо, донишгоҳу донишқадаҳо, китобхонаҳои оммавӣ, таҳия ва нашри садҳо номгӯи адабиёти дарсӣ ва илмиву бадеӣ, баргузориҳои озмунҳои гуногуни зехнӣ маърифатӣ, қабули қонуну қарорҳои стратегияҳои рушди соҳаҳои гуногун, аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Дар ин росто сохта ва ба истифода додани бинои нави Китобхонаи миллии Тоҷикистон бо тамоми шароити замони муосир яке аз ҳадафҳои наҷиби Ҳукумати мамлакат ба ҳисоб меравад, ки дастоварди беназири соҳа дар даврони соҳибистиклолӣ мебошад. Албатта, барои ҷалби мардум ба китобхона ва бедор намудани завқи мутолиа дар миёни қишрҳои гуногуни ҷомеа тадбирҳои иловагӣ низ лозим мебошад, ки Ҳукумати кишвар барои ҳалли ин масъала иқдомоти наҷибу созандаро дар мисоли ҷопи силсилаи китобҳои “Ахтарони адаб”, силсилаи ““Тоҷнома” – тоҷикон дар масири таърих”, нашр ва ба ҳар хонаводаи тоҷик тақдим намудани асари безаволи аллома Бобоҷон Ғафуров “Тоҷикон”, эълон намудани озмунҳои ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Илм – фурӯғи маърифат” ва ““Тоҷикон” – оинаи таърихи миллат” роҳандозӣ намудааст, ки ин иқдомот натиҷаҳои назаррасро ба бор оварда истодаанд.

Китобхонаи миллӣ ҳамчун “маркази аҳамияти ҷумҳуриявирошудаи илмӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-иттилоотӣ ва фарҳангӣ”-и [3] кишвар дар амалӣ гардидани сиёсати фарҳангии ҳукумати мамлакат ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоиди мутолиа, дастрасии комилу беамониати сарчашмаҳои илмӣ-иттилоотӣ барои истифодабарандагон, таъмини адабиёти мавриди ниёз, дастрасӣ ба манобеи муътабарӣ электронӣ ва дигар сарчашмаҳои нақши муҳим дорад. Дар ин замина бо дарназардошти рушди босуръати техника ва технология, ҷорӣ гардидани низоми электронии хизматрасонӣ, роҳандозии фаъолияти автоматикунонидашудаи раванди китобдорӣ-иттилоотӣ дар китобхонаҳо, таъмини китобхонаҳо бо пешрафтатарин таҷҳизоти техникӣ барои пешбурди кори онҳо ва бештар намудани сатҳи фаъолият ҷиҳати таъмини рақобатпазирӣ дар баробари китобхонаҳои кишварҳои хориҷӣ зарурати таҷдиди фаъолияти Китобхонаи миллӣ давра ба давра ба миён меояд.

Вобаста ба ин, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2015, №105 “Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020” [1] ба тасвиб расид, ки бо сабаби бӯхрони молиявии ҷаҳонӣ, хуруҷи бемории ҳамагири COVID-19 ва нигоҳ доштани тавозуни рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар барномаи болозикр ба таври пурра амалӣ нагардид.

Тавре, ки зикр гардид рушди босуръати техника ва технологияи муосир моро водор менамояд, ки пай дар пай ҷиҳати таҷдиди назар намудан дар сатҳу сифати фаъолияти Китобхонаи миллии барномаҳои рушдро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намоем.

Дар робита ба ин, соли 2020 директори Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллии”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор Файзализода Ҷумахон Хол пас аз таҳлилҳои амиқу мантиқӣ ва ояндабинии ҳадафмандонаи рушди соҳаи фаъолияти китобдорӣ, таҳлили сатҳи фаъолияти Китобхонаи миллии ва китобхонаҳои кишварҳои хориҷӣ, омӯзиши зарфияти илмиву техникаи Китобхона ва баррасии паҳлуҳои гуногуни имрӯзу ояндаи соҳаи китобдорӣ, ки Китобхонаи миллии муассисаи калидии амалисозии ҳадафҳои соҳавии китобхонаҳои мамлакат мебошад, лоиҳаи нави “Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027”-ро таҳия ва ба Ҳукумати кишвар пешниҳод намуд, ки ин барнома 3-юми декабри соли 2021, №515 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид [2].

Мавриди зикр аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи илму маориф ва фарҳангро аз соҳаҳои афзалиятноки рушди ҷомеа доништа, бо мақсади беҳтар намудани сатҳу сифати фаъолият ва таъмини шароити модиву маънавии кормандони соҳа пайваста тадбирҳои заруриро роҳандозӣ менамояд. Тасдиқи “Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027” дар марҳалаи таъсири манфии бемории COVID-19, ки ҷомеаи ҷаҳониро ба бӯхрони молиявӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва равонӣ мувоҷеҳ карда буд, далели возеҳи ғамхориҳои ҳамешагии Пешвои миллат ба бахши китобу китобдорӣ мебошад.

“Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027” бо мақсади таъсиси маркази ягонаи автоматикунонӣ ҷиҳати автоматигардонии тамоми равандҳои фаъолияти Китобхона, ташкили озмоишгоҳи таъмиру тармим барои барқарорсозии дастхатҳо, нашрияҳои нодир, намунаҳои беҳтарини ёдгориҳои хаттии ниёкон ва поксозии китобҳои ҷопи сангӣ аз мағорҳо (грибок), харидорӣ иҷозатномаҳои фаъолгардонии барномаи “ALEPH” ва харидорӣ нуктаҳои дастрасии иловагӣ афзун бар 20 нуктаи дастрасии мавҷуда барои кормандон ва истифодабарандагон ба таври ҳамасола, ташкил намудани обунаи музднок ба пойгоҳҳои машхури иттилоотии электронии хориҷӣ аз ҷумла маҷаллаҳои мукамалматни илмӣ-техникӣ, такмили раванди рақамигардонии ҳуҷҷатҳо ва феҳристнигорӣ электронии фонди Китобхона, ташаккули бойгонии электронии мероси мусиқӣ ва фолклори халқи тоҷик – харидорӣ таҷҳизоти техникӣ барои фаъолияти бонизомии он, ки бо ташкили он захираи аудиовидеонии тамоми мероси мусиқии фолклор, шашмақом, фалак ва ғайра дар Китобхона фароҳам хоҳад шуд, вусъат бахшидан ба раванди корҳои илмию таҳқиқотӣ оид ба масъалаҳои назариявии китобхонашиносӣ, библиографияшиносӣ, сарчашмашиносӣ, иттилоотшиносӣ ва таърихи китоби тоҷик, таҷдид ва ба талаботи замони муосир мутобиқ гардонидани заминаи моддӣ-техникаи Китобхона, аз ҷумла ҷиҳозонидани он бо технологияи муосири иттилоотӣ, серверҳои аз ҷиҳати хотира ва техникӣ пуриқтидор, таҷҳизоти муосири гармидиҳӣ, асбобҳои равшанидиҳанда, воситаҳои обрасонӣ, лифтҳои китобкашониву мусофирбар, омӯзиши масъалаи коркарди барномаҳои миллии ҷойгузини “ALEPH” бо ҷалби мутахассисони ватанӣ, таъмини дастрасии китобҳои

электронӣ, ташкил ва роҳандозии барномаҳои замонавии соҳавӣ – барномаи диссертатсияҳои Китобхонаи миллӣ барои истифодаи ройгону саривактии олимону пажуҳишгарон, барномаи дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодир барои ҳифзи осори арзишманди ниёкон, коркард, танзим ва тақвияти садо чихати ташкил намудани фонди китобҳои гуёи Китобхона ва ғайра ба тасвиб расидааст, ки он аз 121 банд иборат мебошад ва маблағи умумии он 12 миллиону 956 ҳазору 306 сомони ро ташкил медиҳад.

Ҳамакнун, тибқи нақша-чорабиниҳои Китобхонаи миллӣ чихати татбиқи нишондоди барномаи мазкур масъалаҳои дарназаргирифташуда барои солҳои 2022-2023 амалӣ шудаанд, ки диғаргуниҳои назаррасро дар самтҳои мухталифи фаъолияти Китобхонаи миллӣ падида оварданд.

1. Рақамигардонии фонди Китобхонаи миллӣ.

Дар самти рақамигардонии фонди Китобхонаи миллӣ ва самаранокии он пас аз харидории 4 адад таҷҳизоти нусхабардорӣ (сканер) замонавӣ дар доираи ин барнома шумораи адабиёти фонди электронии Китобхона ба маротиб зиёд гардид, ки қадами ҷиддӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои дарпешбуда чихати баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии электронӣ ба истифодабарандагон мебошад.

Пас аз харидории таҷҳизоти болозикр дар партави тадбирҳои илмӣ-фарҳангии Ҳукумати кишвар ва иқдомоти маорифпарваронаи Пешвои миллат дар заминаи эълон гардидани озмуни ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” имрӯз дар Китобхонаи миллӣ тамоми адабиёти тавсиявии озмуни мазкур ва диғар адабиёти бадеии марбут ба он ба теъдоди 1720 нусха ба шакли PDF гардонида шуда, дар Китобхонаи электронии Китобхона ҷойгир ва барои дастрасии осону бемамониати довталабони озмун ва диғар кишрҳои китобхону китобдӯсти ватани азизамон – Тоҷикистон пешниҳод шудааст. Афзун бар инҳо, раванди рақамигардонии адабиёти якнусаҳгии фонди Китобхона ва адабиёте, ки аз тарафи истифодабарандагон зиёд дархост мешаванд, инчунин иҷрои дархости истифодабарандагон бо маром идома дорад.

Фонди матбуоти даврии Китобхонаи миллӣ махзани азими рӯзномаву маҷаллаҳо ва нашрияҳои ватанӣ хориҷӣ мебошад, ки ҳамарӯза садҳо истифодабаранда аз ин махзани арзишманд истифода мебаранд ва ниёзи маънавии худро бароварда мекунад. Аммо дар ин робита бояд зикр кард, ки кӯҳнаю фарсуда шудани рӯзномаву маҷаллаҳо, кандашавӣ ва даридани саҳифаҳои онҳо яке аз масъалаҳои ҷиддӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар сурати корношоям гардидани рӯзномаву маҷаллаҳо ва диғар нашрияҳои даврӣ хатари нобудшавии онҳо ба миён омада, кори дастрасии ояндагон ба иттилооти арзишманди ин сарчашмаҳоро саҳт душвор месозад. Вобаста ба ҳалли ин масъала дар доираи иҷрои нақша-чорабиниҳои Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ ва рақамигардонии фонди шуъбаи матбуоти даврӣ дар меҳвари таваҷҷуҳи роҳбарияти Муассиса қарор гирифтааст. Бинобар ин, то имрӯз маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” аз шумораи 1 то 91 - солҳои 1919-1921, “Барои адабиёти сотсиалистӣ” 21 нусха - солҳои 1932-1934, маҷаллаи “Адабиёти советӣ” аз шумораи 1 то 12, шумораҳои 1 то 8-и соли 1937, шумораҳои 1 то 12-и соли 1938 ва диғар рӯзномаву маҷаллаҳо ба шакли электронӣ гардонида шудаанд, ки шумораи онҳо ба 3965 нусха мерасад. Рақамигардонии фонди матбуоти даврӣ бо истифода аз таҷҳизоти нусхабардорӣ ҳозиразамон бо маром идома дорад ва дар ин раванд бартарӣ дар навбати аввал ба рӯзномаву маҷаллаҳои камшумор, аз лиҳози илмӣ арзишманд ва онҳое, ки вобаста ба нашрашон кӯҳна мебошанд, дода шудааст. Дар доираи иҷрои барномаи мазкур тибқи нақша дар ояндаи наздик тамоми фонди матбуоти даврӣ ба шакли электронӣ гардонида мешавад ва минбаъд хонандагон дар толори хониши шуъбаи матбуоти даврӣ шакли электронии онҳоро дар компютерҳои насбшуда мутолиа менамоянд. Ин тадбир сабаб мешавад, ки истифодаи физикии рӯзномаву маҷаллаҳо аз байн равад ва ба ин сарчашмаҳои иттилоотӣ умри дубора дода шавад.

Яке аз натиҷаҳои қобили таваҷҷуҳ дар доираи рақамигардонии фонди Муассиса ба шакли электронӣ гардонидани нусхаҳои хаттии шӯъбаи дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодир мебошад, зеро қадимтарин нусхаи хаттии фонди шӯъбаи мазкур китоби тафсири “Таърихи Табарӣ”-и Муҳаммад Чарири Табарӣ буда, ҳамчун нусхаи асл аз асри XIII боқӣ мондааст. Ба ақидаи профессор Шохзамон Раҳмонов: “Дастхат ва китобҳои навишташудаи китобхонаҳои олам фонди тиллоии онҳоро ташкил медиҳанд. Бисёре аз ин китобҳо то алҳол омӯхта нашуда, ба нигоҳубини махсус эҳтиёҷ доранд” [4, с. 84]. Дар воқеъ ҳифзи ин ганчинаҳои нодир дар замони муосир аз вазифаҳои муҳимми китобхонаҳо ба шумор меравад. Дурӣ аз истифодаи физикии нусхаҳои хаттӣ яке аз талаботи замони муосир мебошад, зеро имрӯз дар аксари кишварҳои ҷаҳон истифодаи шакли электронии нусхаҳои хаттӣ амалан маъмулӣ шуда, нусхаҳои хаттӣ бо мақсади ҳифз, нигоҳдорӣ, таъмини бехтари онҳо вобаста ба таъсири табиӣ ва ба ояндагон ба мерос гузоштани онҳо ҳамчун қадимтарин ва дар навбати худ нахустсарчашмаҳои илмӣ роҷеъ ба таъриху фарҳанги миллат, дар утокҳои махсус ҳифзу нигоҳдорӣ мешаванд. Дар доираи Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ низ ҷиҳати ҳифзу нигоҳдории онҳо мутобиқ ба талаботи соҳавии байналмилалӣ тадбирҳои зарурӣ ба нақша гирифта шуда, давоми ду соли амалишавии он 60 нусха китоби чопи сангӣ ва муосир ба шакли электронӣ гардонидани шудааст. Умуман, фонди электронии шӯъбаи дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодир 2301 нусха дастхат ва 60 нусха чопи сангӣ ва муосирро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, роҷеъ ба масъалаи рақамигардонии фонди умумии Китобхонаи миллӣ метавон гуфт, ки то имрӯз **344364** нусха китоб ба шакли электронӣ гардонидани шуда, тибқи нақшаи фонди Муассиса пай дар пай рақамигардонӣ карда мешавад.

Самти барномавӣ ва хизматрасонии электронӣ ба истифодабарандгон.

Китобхонаи миллӣ дар қатори 150 китобхонаҳои пешрафтаи кишварҳои ҷаҳон дар самти автоматигардонии фаъолият аз барномаи ҷаҳонии соҳавии “ALEPH” истифода мебарад. Барномаи “ALEPH” барномаи махсуси автоматизировадаи (автоматизированный) соҳаи китобдорӣ буда, мақсади он таъмини автоматии раванди бақайдгирии фонди китобхона, бақайдгирии хонандагон, танзими электронии феҳристи фондҳо ва иҷрои автоматии дархости китоб аз ҷониби хонанда, қайди диҳиши китоб, умуман таъмини назорати гардиши китоб дар дохили китобхона мебошад [6]. Ин барнома аз ду қисм иборат буда, қисми якум 5 модуло фаро мегирад ва барои кормандони китобхона пешбинӣ шудааст. Қисми дуюми он ОПАС ном дошта, барои истифодабарандагон пешбинӣ шудааст. Ин барнома истеҳсоли ширкати Exlibris-и Ерусалим, Изроил буда, аз тарафи ширкати мазкур идора ва хизматрасонӣ мешавад.

То тасдиқ гардидани Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ ҳамагӣ 20 нуктаи дастрасӣ барои барномаи “ALEPH” вучуд дошт, ки 10 адад ба бахши ОПАС – яъне барои истифодаи хонандагон ҷиҳати ҷустуҷӯи адабиёт ва 10 адади дигар барои ворид намудани тасвирҳои электронии адабиёти фонди Китобхона пешбинӣ шудааст. Акнун дар доираи барномаи рушд ҳар сол иловатан **20** нуктаи дастрасии дигар харидорӣ мешавад, яъне агар ду соли татбиқи он (2022-2023)-ро ба назар гирем, алақай **40** нуктаи дастрасӣ харидорӣ шудааст, ки барои тезонидани раванди ворид намудани тасвирҳои электронӣ дар модули феҳристнигории барномаи “ALEPH” ва гузаштан ба хизматрасонии электронӣ муфид мебошад. Ҳамин тавр, пас аз таҳияи пурраи феҳристи электронӣ дар Китобхонаи миллӣ истифодабаранда вақти худро барои ҷустуҷӯи адабиёти мавриди ниёз дар толори феҳристи анъанавӣ ва қуттиҳои феҳрист сарф накарда, ба воситаи барномаи “ALEPH” китоби дархостии худро дар сонияҳои башумор бо ворид намудани номи китоб ё муаллиф пайдо менамояд.

Мавриди зикр аст, ки нуктаҳои дастрасии харидоришуда ба шуъбахое, ки дар ихтиёри худ фонди китоб доранд, аз ҷумла шуъбаҳои коркарди адабиёт, адабиёти хориҷӣ, дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодир, рисолаҳои илмӣ ва ҷанде дигар бо теъдоди муайян тақсим карда шудааст, ки ин шуъбаҳо фонди китоби худро ба барномаи “ALEPH” ворид намуда истодаанд. Боиси зикр аст, ки бо мақсади истифодаи самараноки нуктаҳои дастрасӣ ва анҷоми корҳо кормандони шуъбаҳои дахлдор дар панҷ марҳала ба курси кутоҳмуддати омӯзиши барномаи “ALEPH” фаро гирифта шуданд.

Дар натиҷаи татбиқи самараноки имкониятҳои мавҷуда ва амалишавии ҳадафмандонаи барномаи рушди Китобхонаи миллӣ теъдоди тасвирҳои электронии воридшуда ба барномаи “ALEPH” **713000** номгӯйро ташкил медиҳанд ва масъулини воҳидҳои сохтори дахлдорро мебояд бо истифода аз имкониятҳо раванди вориднамоии тасвирҳои электрониро тезонанд.

Дар баҳши бақайдгирии хонандагон, ки он дар модули бақайдгирии барномаи “ALEPH” иҷро мегардад, сатҳи хизматрасонӣ беҳтар гардида, теъдоди хонандагон баъди харидории нуктаҳои дастрасӣ иловагӣ ба 270209 ҳазор расидааст, ки ин омили дақиқи пешниҳоднамудаи ин модули барнома мебошад.

Дар қисми дувуми барнома – ОПАС, ки барои ба таври автоматӣ ҷустуҷӯ ва пайдо намудани адабиёт аз ҷониби истифодабарандагон пешбинӣ шудааст, бо зиёд гардидани нуктаҳои дастрасӣ ва ҷойи нишаст барои истифодабаранда, сатҳи хизматрасонии автоматӣшуда (автоматизированный) аз тарафи хонандагон зиёд гардид.

Самти техникӣ, харидории серверҳои пуриктидор барои барномаҳои амалкунанда ва таҳияшаванда.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар раванди автоматикунонии фаъолияти китобдорӣ дар Китобхонаи миллӣ ба охир расидани муҳлати истифодаи аксари таҷҳизоти техникӣ ва корношоям гардидани онҳо буд, ки барои фаъолияти мунтазаму муназзами барномаҳо дар Муассиса ҳалал мерасонид. Серверҳои барномаи “ALEPH”, ки пас аз 10 соли фаъолият муҳлати истифодаашон гузашта буду хатари нобудии тамоми маводи электронӣ ва иттилооти гуногун ба миён омада буд, дар натиҷаи харидории 5 адад сервери пуриктидори насли нав, 2 адад сервери барномаи “ALEPH”- асосӣ ва эҳтиётӣ дар доираи Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ ин хатар аз байн бурда шуд. Айни ҳол фаъолияти муназзами ин барнома таъмин шудааст.

Китобхонаи электронии Китобхонаи миллӣ низ бо пойгоҳи маълумотияш ба сервери нав насб кард шуда, шакли мобилии он дар тарҳи нав сохта ба истифода дода шудааст. Инчунин, дар саҳифаи асосии Китобхонаи электронӣ равшанӣ ба номи “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” ташкил шудааст, ки он дар навбати худ ба номинатсияҳо ҷудо шуда, тамоми адабиёти тавсиявии озмун дар он ҷой дода шудааст. Дар умум, шумораи фонди электронии Китобхонаи миллӣ **334018** нусха адабиёт бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дарбар мегардад. Шумораи истифодабарандагони маҷозии Китобхонаи электронӣ бошад то ин муддат ба **57600** нафар расидааст.

Барномаи “Библиограф” (пойгоҳи электронии картотекаҳои нашрияҳои даврӣ) низ бо пойгоҳи маълумотияш ба сервери нав насб кард шуд. Дар самти роҳандозии барномаҳои электронии соҳавӣ дар Китобхонаи миллӣ барномаи “Библиограф” фаъолияти босамар дошта, тасвири библиографии мақолаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳои он ба **249217** номгӯй мерасад ва ин сарчашмаҳо аз соли 1931 шуруъ мешаванд. Барномаи мазкур имкон медиҳад, ки истифодабаранда вақти худро сарфи ҷустуҷӯи мавзӯ дар қуттиҳои феҳристи анъанавӣ накарда, ба таври осону сарғе мавзӯи мавриди назарашро дар кутоҳтарин фурсат аз тариқи ин барнома пайдо намояд.

2. Самти ҳифзи иттилоот ва идора намудани он.

Мусаллам аст, ки тамоми ашё ва техникаву технология муҳлати истифодабарӣ доранд ва бо гузашти муҳлат зарурати иваз намудани онҳо пеш меояд. Қисми зиёди таҷҳизоти техникӣ ва компютерҳои Китобхонаи миллий пас аз 10 соли истифода, зарурати таъмиру ивазнамоиро пеш овардаанд. Бинобар ин, дар доираи Барномаи рушди Китобхонаи миллий таъмиру таҷдид ва иваз намудани қисми зиёди таҷҳизоти техникӣ Муассиса ба нақша гирифта шудааст. Дар робита ба ин, аз ҳисоби маблағҳои пешбинишуда дар барномаи болозикр давоми солҳои 2022-2023, 1 адад Router барои тақсим ва ташкили шабакаи ягонаи интернет ва 10 адад Switch барои насби ҳатти интернетӣ дар дохили шабакаи локалии Муассиса харидорӣ ва мавриди истифода қарор дода шудааст. Бо дастрасии ин таҷҳизоти замонавии насли нав тақсими интернет дар Муассиса, махсусан дар толорҳое, ки тавассути интернет ба хонандагон хизматрасонӣ менамоянд, сатҳу сифати хизматрасонии интернетӣ беҳтару хубтар гардид. Айни ҳол дар толори хониши электронӣ 170 адад компютер барои истифодаи овоз аз ҷониби истифодабарандагон ҷиҳати дастрасӣ ба пойгоҳҳои иттилоотии ҷаҳонӣ, дар толори кормандони илм 30 адад компютер барои истифода аз фонди диссертатсияҳои Китобхонаи давлатии Руссия, ки соли 4-ум аст бо талашҳои бевоситаи директори Китобхона, профессор Файзализода Чумахон Хол ба таври ройгон дар ихтиёри истифодабарандагон, алалхусус кормандони илм гузошта шудааст ва дар шуъбаи хизматрасонӣ ба шахсони имконияташон маҳдуд интернетӣ баландсуръат ва бемаҳдудият таъмин карда шудааст. Мавриди зикр аст, ки истифодабарандагони толори хониши электронӣ дар истифодаи сомонаву сарчашмаҳои интернетӣ то андозае маҳдудият доранд, яъне тариқи барномаҳои муҳофизатии махсус ворид шудан ба сомонаҳои таблиғотиву фахш ва тамошои маводи нолозим таҳти назоратанд ва мамнӯъ карда шудаанд. Дастгоҳи Router ва Switch имкон дод, ки истифодаи интернет дар Китобхонаи миллий дар як пойгоҳ мутамарказ шуда, ба таври муназзам бо сифати баланд ба истифодабарандагон пешкаш ва сатҳи тақсимои он дар Муассиса беҳтар гардад.

Албатта, тамоми маводи электронии Китобхона: китобҳои электронӣ, тасвирҳои электронии барномаи “ALEPH”, “Библиограф” ва маводи сомонаи расмӣ Муассиса ба ҳифзу нигоҳдорӣ махсус аз воридшавии вирусҳо ва дигар омилҳои харобасозии интернетӣ ниёз доранд. Аз ин рӯ, барои ҳифзи иттилоот аз ин омилҳои вайронгар 1 адад Firewall барои ҳифзи шабакаи дохилӣ ва глобалии Муассиса аз ҳамлаҳои ҳакерӣ ва вирусҳо харидорӣ шудааст, ки тамоми шабакаҳои локалӣ ва глобалии Муассиса ба таври зарурӣ ҳифз ва нигоҳдорӣ мешаванд.

Дар баробари ҳифзи иттилоот ва маводи электронӣ захирасозӣ ва нигоҳдошти онҳо низ аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Ба ин хотир барои тамаркуз ва дар як пойгоҳ ғунҷонидани тамоми мавод ва иттилооти Китобхонаи миллий 1 адад таҷҳизоти ҳомили иттилоот (хранилище) харидорӣ шудааст, ки дар ин бахш низ Барномаи рушди Китобхонаи миллий натиҷаҳои дилхоҳ дода истодааст. Инчунин, харидорӣ 2 адад кортпринтер барои ба таври фаврӣ шомил намудани хонандагон нав ба узвияти Китобхона боз ҳам корро дар бахши бақайдгирии хонандагон пурсамар гардонид. Дар ин баробар 5 адад моноблок, 17 адад принтер, 4 адад ноутбуки насли нав барои беҳтар шудани кори бахшу шуъбаҳои Китобхона дар самти хизматрасонии электронӣ ба истифодабарандагон дар доираи Барномаи рушди Китобхонаи миллий харидорӣ шудааст.

Барои фаъолияти муназзами бахшҳои истифодабарии техникӣ ва хизматрасонии коммуналӣ, хоҷагӣ, хадамоти барқу техникӣ тибқи нақша-чорабиниҳои барномаи мавриди назар дар давоми ду соли татбиқи он таҷҳизоти зарурии техникӣ барои баҳисобгирии оби гарм, батареяҳои гармидиҳанда, лӯкидонҳо, чумакҳо ва лӯлаҳои

обгузар харидорӣ шудаанд. Дар масъалаи таъмини ин бахши фаъолият метавон аз харидории манбаи эҳтиётии ҳатти барқрасонии 10кв, ки дар ҳолати қатъ гардидани барқи Муассиса ба таври худкор ба қисми манбаи эҳтиётӣ барқ гузашта, биноро пурра бо рушноӣ таъмин намояд, ёдовар шуд.

Дар давраи мавриди назар ҳамчунин 200 адад аккумулятор барои дар ҳолати хомӯш гардидани барқ ба таври худкор таъмин намудани роҳрав ва толорҳои хониш бо рӯшноӣ, 3 адад редуктори лифти борбардори китобкаш, 3 адад кабина барои лифти борбардори китобкаш, 10 адад компрессор барои кондитсионерҳо, 5 адад муҳаррики насос барои обтаъминкунии бино, 8 адад муҳаррики системаи ҳавотозакунӣ бино, 4 адад аккумулятори генератори дизелӣ ва ғайра харидорӣ шудааст, ки шароити мусоиди қору хизматрасонӣ ба истифодабарандагонро дар Муассиса фароҳам овардааст.

3. Харидории адабиёт ва баланд бардоштани зарфияти илмӣи Китобхонаи миллӣ.

Дар Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ дар баробари таъмини техникӣ, харидории серверу ташкили барномаҳо инчунин ҷиҳати баланд бардоштани зарфияти илмӣ Китобхона низ нақша-чорабиниҳо пешбинӣ шудааст. Дар ин замина дар Китобхонаи миллӣ таъсис додани маҷаллаи илмию назариявӣ соҳавӣ низ ба нақша гирифта шуда буд, ки дар арафаи рӯзи матбуоти тоҷик 11-уми март соли 2023 дар фазои иттилоотӣ ҷумҳурӣ ба фаъолият оғоз намудани маҷаллаи илмӣ “Паёми Китобхонаи миллӣ” дастоварди бузург ва гоми муҳим дар масъалаи тақвияти зарфияти илмӣ Муассиса ба ҳисоб меравад. Алҳол шумораи 4-уми Паёми Китобхонаи миллӣ аз ҷоп баромада, ҳамчун маҷаллаи илмӣ соҳавӣ дар бахшҳои китобхонашиносӣ, библиографияшиносӣ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, публицистикашиносӣ, фарҳангшиносӣ, педагогика, психология, таърих, танқид ва китобиёт мақолаҳои илмӣ донишмандонро ба ҷоп мерасонад. Маҷаллаи мазкур пас аз ҷопи шумораи сеюми худ ба рӯйхати Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия LIBRARY.RU (РИНЦ) ворид шуда, қабл аз он рақами байналмилалӣ ISSN 2959-7803-ро низ гирифтааст. Мавриди зикр аст, ки дар самти электронинамоии маҷаллаи болозикр қорҳои шоёни зикр ба анҷом расонида шуда, сомонаи махсуси он бо номи www.payom.kmt.tj ташкил гардида, шакли электронии шумораҳои нашргардида дар сомонаи мазкур ҷой дода шудаанд.

Соли 2023 дар доираи татбиқи Барнома ҷиҳати харидории адабиёт, шакли электронии маҷмуаи “Туркестанский сборник” бо теъдоди **594** ҷилд харидорӣ шудааст, ки истифодабарандагон метавонанд дар толори хониши шуъбаи матбуоти даврӣ аз он истифода баранд. Маҷмуаи очеркҳо ва мақолаҳои “Туркестанский сборник” [7] ба кишварҳои Осиёи Миёна ва Русия дахл дошта, дар омӯзиши ҳамҷониби Осиёи Миёна дар давраи Русияи подшоҳӣ аҳамияти таърихӣ дорад. Бинобар ин дастрасии он дар Китобхонаи миллӣ дастоварди қобили тавачҷуҳ буда, барои қорамандони илм ва паҷуҳишгарон заминаи хуби таҳқиқ ва омӯзишро фароҳам меоварад.

Харидории адабиёти арзишманди илмӣ, таърихӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳои муқаммалматни илмӣ бо мақсади ғанӣ гардонидани фонди Китобхонаи миллӣ яке аз масъалаҳои муҳими тақмили фонд ва таъмини ниёзи маънавии аҳоли мебошад. Ҳанӯз 20 сол пеш профессор Соҳиб Табаров доир ба ин масъала гуфта буд: “Маъмурияти Китобхонаи миллии Тоҷикистонро лозим меояд, ки дар солҳои наздику дур садҳо ва ҳазорҳо китобу рисола, маҷмуаву алманаҳ, рӯзномаву маҷалла, қомусу баёз, девону куллиёт, дастнавису нота, ёддошту номаҳо, бойғониҳои удабову шуаро ва уламову фузало ва амсоли онҳоро ҷӣ дар хусуси оламу оламиён ва ҷӣ дар бораи халқи тоҷик аз замони қадим то кунун дастраси умуми хонандагон намоянд, то ки хонандагони оянда аз тамоми меросу сарвати ғании маънавии ҳам ниёгонамон ва ҳам мардуми ҷаҳон пурра огоҳӣ пайдо намоянд” [5, с. 9].

4. Чорабиниҳои дар самти тарбияи кадрҳо.

Дар Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ ҷиҳати фиристодани мутахассисони Китобхона ба китобхонаҳои кишварҳои хориҷӣ ҷиҳати омӯзиши таҷриба дар масъалаи

автоматигардонии раванди китобдорӣ-иттилоотӣ ва татбиқи босамари он дар раванди автоматигардонии фаъолияти китобдорӣ дар Китобхонаи миллий нақша-чорабиниҳо пешбинӣ шуда, дар соли 2023 як банди он иҷро карда шуд. Дар ин росто аз 10 то 23-юми декабри соли 2023 муаллифи сатрҳо ва муовини сардори шуъбаи автоматикунонии раванди китобдорӣ-иттилоотии Китобхонаи миллий ба Китобхонаи миллии Озарбойҷон сафар карданд.

Дар чараёни сафари омӯзишӣ истифодаи барномаи нави соҳаи китобдорӣ бо номи Virtua, тарзи коркарди санаду китобҳои рақамишуда ва тарзи ҷойгир намудани онҳо дар форматҳои лозима, аз қабилӣ pdf, djvu, jpeg, тарзи кори таҷҳизоти нусхабардорӣ барои рақамигардонии китобҳо ва маҷаллаву рӯзномаҳо инчунин усули кори дастгоҳҳои техникӣ ҷиҳати тоза намудани китобҳо аз ҷангу ғубор ва мағорҳо (грибок) мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Таҷрибаи андӯхташуда аз сафари хизмати омӯзишӣ дар Китобхонаи миллии Озарбойҷон имкони рушду тавсеаи раванди автоматисозии фаъолияти китобдорӣ дар Китобхонаи миллий ва тарбияи кадрҳои соҳаи технологияҳои коммуникатсиониро хоҳад дод.

Хулоса, “Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027” дар солҳои 2022-2023 самаранок татбиқ гардида, дар бехтар намудани сатҳи фаъолият, махсусан дар масъалаи хизматрасонии электронӣ барои истифодабарандагон таъсири амиқ расонид. Бо боварии комил метавон гуфт, ки ин барнома дар асоси нақша-чорабиниҳои тасдиқгардида барои солҳои 2024-2027 низ амалӣ гардида, дар натиҷа Китобхонаи миллий пурра ба хизматрасонии электронӣ барои истифодабарандагон мегузарад.

Адабиёт

1. Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 [Матн]: қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 28.02.2015, №105 [манобеи электронӣ]. – речаи дастрасӣ: komron.info/cr/barnomai-kitobi/
2. Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027 [Матн]: қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи аз 03.12.2021, №515 [Манобеи электронӣ]. – речаи дастрасӣ: mmk.tj
3. Оинномаи КМ: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъалаҳои шахсони ҳуқуқии тобеи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.09.2022, №454, [Манобеи электронӣ]. – речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/29069>
4. Раҳмонов, Ш. Дастхат ва китобҳои ҷопи сангӣ [Матн] // Ганҷинаи фарҳанг. – Душанбе: Эҷод, 2004. – С. 84-90.
5. Табаров, С. Маъвои ҳаёти маънавиям [Матн] // Ганҷинаи фарҳанг. – Душанбе: Эҷод, 2004. – С. 7-14.
6. Aleph (Bibliothekssoftware) [Электронный ресурс]. – Режим доступа https://second.wiki/wiki/aleph_bibliothekssoftware
7. Туркестанский сборник [Электронный ресурс]. – Режим доступа wikipedia.org/wiki.

БАРНОМАИ РУШДИ КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ ВА ТАТБИҚИ БОСАМАРИ ОН

Дар мақола масъалаи татбиқи “Барномаи рушди Китобхонаи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027”, дар доираи нақша-чорабиниҳои татбиқи нишондоди он дар солҳои 2022-2023 ба таҳлил гирифта шудааст.

Татбиқи босамари барномаи мазкур дар солҳои 2022-2023 боиси дигаргуниҳои назаррас дар самти автоматисозии раванди фаъолияти китобдорӣ-иттилоотӣ дар Китобхонаи миллӣ гардидааст. Дар ин замина барои беҳтар намудани хизматрасонии электронӣ ба истифодабарандагон таҷҳизоти техникий мавриди ниёз харидорӣ шудааст ва алҳол раванди рақамигардонии рӯзномаву маҷаллаҳо, китобҳо, дастхатҳо ва ғайра идома дорад.

Дар Китобхонаи миллӣ дар самти таҳияи барномаҳои электронии соҳавӣ қадамҳои устувор гузошта шуда аст, ки натиҷаҳои қобили мулоҳиза ба бор оварда истодааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки харидорӣ таҷҳизоти зарурии техникий ва роҳандозии раванди автоматисозии фаъолияти китобхона барои гузаштан ба сатҳи сифатан нави фаъолияти автоматишуда (автоматизированный) ва беҳтар намудани ин самти фаъолияти Китобхона таъсири мусбат мерасонад.

Муаллиф аз натиҷаи таҳлили раванди амалишавии нишондоди Барномаи рушди Китобхонаи миллӣ ба хулоса меояд, ки масъалаи хизматрасонии электронӣ ба истифодабарандагон масъалаи муҳим ва мубрами раванди автоматигардонии фаъолияти Китобхона буда, дар доираи татбиқи барномаи фавқуззикр то соли 2027 интизор меравад, ки Китобхонаи миллӣ комилан ба хизматрасонии электронӣ ба истифодабарандагон гузашта, фонди Муассиса рақамигардонӣ шавад.

Калидвожаҳо: барнома, техника, сервер, таҷҳизот, рақамигардонӣ, автоматигардонӣ, нишондод, китобхонаи электронӣ.

ПРОГРАММА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ И ЕЁ УСПЕШНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье анализируется вопрос реализации «Программы развития Национальной библиотеки Таджикистана на 2022-2027 годы» в рамках плана мероприятий по осуществлению её показателей в 2022-2023 годы.

Отмечается, что благодаря плодотворной реализации вышеупомянутой программы в 2022-2023 гг. достигнуты заметные изменения в сфере автоматизации процесса библиотечно-информационной деятельности в Национальной библиотеке. Подчеркивается, что в целях улучшения качества оказания электронных услуг пользователям были закуплены необходимые технические оборудования, и в настоящее время продолжается работа по оцифровке газет, журналов, книг, рукописей и т.д.

По мнению автора, в направлении подготовки секторальных электронных программ предприняты твердые шаги и достигнуты заметные результаты. Анализы показывают, что закупка необходимых технических оборудования и продвижения процесса автоматизации библиотечной деятельности положительно повлияло на процесс перехода на новый качественный уровень автоматизированной деятельности и улучшения деятельности Библиотеки на этом участке.

Анализируя результаты процесса реализации показателей Программы развития Национальной библиотеки, автор пришел к выводу, что вопрос электронного обслуживания пользователей является важным и актуальным вопросом процесса автоматизации библиотечной деятельности, в рамках реализации данной программы до 2027 года ожидается полный переход Национальной библиотеки на электронное обслуживание пользователей и оцифровки фонда Библиотеки.

Ключевые слова: программа, техника, сервер, оборудование, оцифровка, автоматизация, показатель, электронная библиотека.

THE NATIONAL LIBRARY DEVELOPMENT PROGRAM AND ITS EFFECTIVE IMPLEMENTATION

The article analyzes the issue of the implementation of the “Development Program of the National Library of Tajikistan for 2022-2027” within the framework of the Action Plan for the implementation of its instructions for 2022-2023.

The effective implementation of this program in 2022-2023 led to significant changes in the direction of automation of library and information activities in the National Library. On this basis, the necessary technical equipment has been purchased to improve electronic services to users, and the process of digitization of newspapers and magazines, books, manuscripts, etc. is currently underway.

The National Library is taking decisive steps towards the development of industry-specific electronic programs that produce tangible results. The analysis shows that the acquisition of the necessary technical equipment and the launch of the automation process of library activities will have a positive impact on the transition to a qualitatively new level of automated activities and the improvement of this area of Library activity.

Based on the results of the analysis of the implementation of the specified national library development program, the author concludes that the issue of electronic user service is an important and relevant issue in the process of automating library activities, and as part of the implementation of the emergency program until 2027, it is expected that the National Library will completely switch to electronic user service, and the institution's fund will be digitized.

Keywords: program, technology, server, equipment, digitization, automation, display, electronic library.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Зафар Саидхошим – муовини директори Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ. Нишони: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (+992) 985-28-06-06. E-mail: saidov_2024@inbox.ru

Сведения об авторе: Саидзода Зафар Саидхошим – заместитель директора Государственного учреждения «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан по информационно-коммуникационным технологиям. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 985-28-06-06. Электронная почта: saidov_2024@inbox.ru

Information about the author: Saidzoda Zafar Saidhoshim - deputy director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan on information and communication technologies. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 985-28-06-06. E-mail: saidov_2024@inbox.ru

**БИБЛИОГРАФИЯШИНОСӢ
БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ
BIBLIOGRAPHY**

ТДУ 025.78+022.90+025.223+651.47+9точик+003

**РАҚАМИГАРДОНӢ ВА БУНӢДИ БОЙГОНИИ ЭЛЕКТРОНИИ
НУСХАҲОИ ҲАТМИИ ВАТАНӢ ДАР ХОНАИ КИТОБИ
ТОЧИКИСТОН****Нодирзода Сайзароб СайалӢ**Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори
стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон

Дар даврони истиқлол дар радифи самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ба соҳаи китобдорӣ низ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Воқеан, соҳаи китобдорӣ яке аз муҳимтарин бахшҳои ташаккулдиҳанда ва ҳифзу нигоҳдории фарҳангу маърифат ва илму дониш буда, барои рушди муназзами донишандӯзӣ ва қонеъ намудани ниёзҳои иттилоотӣ ҷомеа шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияи муосири иттилоотӣ дар назди муассисаҳои китобдорӣ вазифаҳои нав гузошта шуд. Ин раванд тақозо намуд, ки ба фаъолияти муассисаҳои китобдорӣ, аз ҷумла бо назардошти талаботи ҷомеаи навини иттилоотӣ ба роҳандозии ҳадамоти китобдорӣ-библиографӣ ва истифодаи усулҳои муассири ҳадамоти фосилавӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дода шавад. Дар баробари ин, имрӯз вақти он расидааст, ки муҳаққиқон дар омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи масоили таърихӣ соҳа, ҳамчунин ба масъалаҳои вазъу ҳолати имрӯза ва дурнамои фаъолияти китобдорӣ, тарҳрезии барномаю нақшаҳо бахшида ба эҳёи анъанаҳои китобдорӣ миллиӣ, тарғибу ташвиқи муваффақиятҳои он, таблиғи мероси пурғановати ниёгон дар сатҳи ҷаҳонӣ ва истифодаи воситаҳои муосири инноватсионӣ дар беҳтарнамоии дастрасӣ ба маъхазҳои китоб саҳми бештар гузоранд.

Татбиқи равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти соҳаи китобдорӣ яке аз талаботи ҷомеаи муосир маҳсуб мешавад. Ҳангоми омӯзиши вазъи фаъолияти кунунӣ ва ояндабинии самтҳои гуногуни соҳаи китобдорӣ дар мамлакат зарур аст, ки ба масъалаҳои тарбияи мутахассисони оянда, аз ҷумла кадрҳои илмӣ китобдорӣ, таҷҳизи технологияи муосири иттилоотӣ ва таъсиси маъхазҳои электронӣ, ки талаботи хонандаи муосир аст, тавачҷуҳи маҳсус зоҳир карда шавад. Зеро фаъолияти инноватсионӣ – қорбурди технологияи иттилоотӣ яке аз бахшҳои ҳаётан муҳимми ҷомеаи мутамаддин ба ҳисоб рафта, дар ҷаҳони муосир мавқеи муҳим ва устуворро касб менамояд. Бинобар ин, зарур аст, ки роҳҳо ва воситаҳои нави фаъолият дар самти мутолиа, ҳифзу нигоҳдории осори нашршуда, рақамигардонӣ ва қорбурди маводи рақамӣ, бунёди маъхазҳои электронӣ ва навҳои ҳадамоти фосилавӣ барои муштариён пешниҳод карда шаванд, зеро яке аз вазифаҳои асосии китобдорон ҳамонро сари вақт қонеъ намудани ниёзҳои иттилоотӣ ҷомеа ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар шароити кунунии ҷомеа дар самти роҳандозии ҳадамоти китобдорӣ истифодаи васеъ аз технологияи иттилоотӣ, роҳандозии бунёди маъхазҳои электронӣ ва содатар гардонидани низоми дастрасӣ ба онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Маврид ба зикр аст, ки имрӯз Ҳукумати мамлакат ба масъалаи татбиқи равандҳои инноватсионӣ, рақамигардонӣ, бунёди маъхазҳо ва истифодаи технологияи иттилоотӣ

дар самтҳои гуногуни фаъолияти хизматрасонӣ ва истеҳсолот тавачҷуҳи хос зоҳир менамояд. Аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи нахустини Шурои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (15 апрели соли 2021) зарурати дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию иртиботиро таъкид карда, аз ҷумла қайд намуданд, ки «Замони муосир талаб мекунад, ки тамоми равандҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ тавассути истифода аз технологияҳои рақамӣ ва иттилоотиву иртиботӣ дар заминаи инфрасохтори иттилоотӣ роҳандозӣ карда шаванд» [4].

Аз рӯзҳои нахустини соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи маърифати техникий сохторҳои гуногуни ҷомеа ва ҳамаҷониба татбиқ намудани истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқиро, ба монанди Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи давлатии “Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003)”, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2004), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2008), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2006) ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 - 2020” (2011) ва ғайра таҳия ва тасдиқ намудааст. Ҳамзамон, маврид ба таъкид аст, ки 16-уми марти соли 2022 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шурои машваратӣ оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузори масъулинро барои рушд додани тичорати электронӣ вазифадор намуда, дастур доданд, ки ҷораҳои самараноки гузариши муназзам аз низоми анъанавӣ ба низоми рақамиро бо назардошти масъалаҳои муҳимми соҳа, аз ҷумла роҳандозии ҳамаҷонибаи имконияти технологияҳои электронӣ дар амалиёти тичоратӣ, истифодаи васеи қортҳои бонкӣ ва мобилӣ, коҳиш додани ҳаҷми тичорат бо пули нақд, ҷорӣ намудани расидҳои электронӣ ва дигар ҷанбаҳои рушди соҳа амалӣ намоянд. Дар баробари ин таъкид намуданд, ки бояд амнияти иттилоотӣ ва беҳатарии киберӣ дар ҳамаи соҳаҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ таъмин карда шаванд [6].

Фарзияи таҳлилу омӯзишҳо пешниҳод менамояд, ки амалисозии истифодаи технологияи иттилоотӣ дар низоми фаъолиятҳои ҳадамотӣ имконият медиҳад, ки номгӯии зиёди хизматрасониҳо сари вақт ва босифат ба муштариён ба таври электронӣ расонида шаванд ва зухуроти номатлубе, чун бюрократизм ва коррупсия тадричан дар ҷомеа коҳиш ёфта, аз байн раванд.

Шабакаи интернет, ки тамоми соҳаҳоро фаро мегирад, дар бахши ҳадамоти фосилавӣ низ ба таври васеъ роҳандозӣ шуда, ба ҳама дастрас мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки асоси ҳадамоти электрониро сохтори иттилоотӣ ва технологияи коммуникатсионӣ ташкил менамояд. Бо пайдоиши технологияҳои нав ва барномаҳои махсуси соҳавӣ ҳадамоти электронӣ тариқи шабакаҳои интернетӣ, яъне онлайн на танҳо осон, балки аз нигоҳи иқтисодӣ ва сарфаи вақт самаранок гардид.

Бо фароҳам омадани дастовардҳои инноватсионӣ дар соҳаи китобдорӣ қор бо таҷҳизотҳои электронӣ ва ҳадамоти фосилавӣ тавассути шабакаи интернет амали муқарарӣ гардидааст. Самтҳои асосии фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографӣ, сохторҳои марбутаи илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи китобдорӣ, муассисаҳои таълимии махсуси китобдорӣ ва ғайра, ки аз ҷумлаи объектҳои муассисаҳои китобдорӣ ба шумор мераванд, бевосита ба хизматрасонии китобдорӣ ва фаъолияти фосилавӣ равона шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷиҳати дар амал татбиқ намудани механизми

самараноки фаъолияти муассисаҳои мазкур бе истифода аз технологияи иттилоотӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, ба масъалаҳои мутобиқ намудани равандҳои фаъолияти китобхонаҳо бо талаботи ҷомеаи муосир, яъне дастрасии очил ба иттилоот тавачҷуҳи махсусро талаб менамояд. Зеро хонандаи муосир ба сарфа кардани вақти хеш эътибори ҷиддӣ медиҳад. Бинобар ин, барои дастрасии оммаи васеи хонандагон гардонидани маҳсулоти ҷопӣ, сарфайи вақт ва маблағи иловагӣ дар шароити имрӯзаи рақамгардонии маҳсулоти ҷопӣ ва бунёди захираҳои электронӣ-иттилоотӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Проблемаи мутолиаи китоб ва омавигардонии хониш – омили самарабахши ташаккули тарбияи маънавии ҷомеа, моро водор месозад, ки тавассути истифодаи пуршишномаҳо талаботи дақиқи хонандагонро нисбат ба китобҳои серхонанда ва китобҳои, ки бахшида ба одобу ахлоқ ва хислатҳои неки шахс таъсиргузоранд, ба монанди қиссаи ривоят ва панду андарзҳои ниёгонро ба шакли рақамӣ ва савтӣ ба роҳ монда, дар ин самт чорабиниҳои бадеӣ-оммавӣ ва таблиғотиро дар байни хонандагон баргузор намоем [3].

Бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҷомеа, мукамалсозии фонд ва мучаҳҳазгардонии китобхонаҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ ва бо ин васила ба роҳ мондани усули босифати хизматрасонӣ мавриди тавачҷуҳи хосси Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дошта, дар ин замина санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ, барномаҳои муҳими давлатӣ низ қабул шудаанд. Ҳамзамон, бо мақсади мувофиқ намудани фаъолияти муассисаҳои китобдорӣ бо меъёрҳои байналмилалӣ қорҳои зиёде ба сомон расонида шудаанд ва тавассути қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва мутобиқ гардонидани онҳо ба талаботи замони муосир кишвари мо ҳамчун узви комилҳуқуқи созмонҳои бузурги соҳавии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ мебошад. Аз ҷумла, бо пешниҳоди Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии Ҳукумати мамлакат соли 2005 Палатаи давлатии китоби ҷумҳурӣ расман ба узвияти Агентии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб пазируфта шуда, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.07.2005 (№ 239) Палатаи давлатии китоби ҷумҳурӣ намояндаи ин Созмони бонуфӯз дар ҷумҳурӣ таъйин гардид ва бо Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” тағйири ном намуд.

Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” маркази ягонаи тахсисдиҳандаи рақами стандарти байналмилалӣ китоб барои муассисаҳои таъбу нашр, инчунин бақайдгирии наشري ҷопии матбуоти кишвар, маркази библиографияи давлатӣ, омори матбуот ва ҳифзу нигоҳдорандаи бойгонии нодири матбуоти миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар раванди таъсирпазири ҷомеаи иттилоотӣ ва қонеъ гардонидани ниёзҳои муҳаққиқон ба сарчашмаҳои таҳқиқотӣ маъмурияти Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” ба масъалаи аҳаммияти таъсиси маъхазҳои электронӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, тасмим гирифтааст, ки бо истифода аз имкониятҳои фароҳамгардида баҳри ҳифзу нигоҳдорӣ тамоми намуди осори нашршудае, ки дар бойгонии муассиса нигоҳдорӣ мешаванд ва бозгӯкунандаи таърихи садсолаи миллат мебошанд, ба шакли электронӣ баргардон намояд.

Бойгонии Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” мероси маънавии мардуми шарафманди Тоҷикистон буда, асосан аз осори ҷопӣ, ба монанди китобҳо (аз соли 1922) авторефератҳо (аз соли 1957), маҷаллаҳо (аз соли 1926), рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ минтақавӣ (аз соли 1924) ва маҷмуи лавҳаҳо (аз соли 1937) таркиб ёфта, ҳамчун ганҷинаи нодири миллии ҳифзу нигоҳдорӣ мешаванд. Рақамгардонии осори ҷопӣ бойгонии муассиса аз моҳи октябри соли 2020 роҳандозӣ гардида, то имрӯз 6273 номгӯи китобҳои солҳои 1922-1957, 2582 номгӯи авторефератҳои солҳои 1957-1976 ва 1984-1987, маҷаллаҳои солҳои бистуму сиюми садаи ХХ – 231 шумора ва рӯзномаҳои солҳои 1924-1946 ҳамагӣ 6834 шумора бо истифода аз

дастгоҳи нусхабардори “ЭларСкан” ба шакли электронӣ баргардон шудаанд, ки истифодаи ин намуди дастгоҳ дар ҷумҳурӣ нахусттаҷриба мебошад.

Дастгоҳи нусхабардори “ЭларСкан” истеҳсоли Федератсияи Россия буда, дар асоси барномаи махсуси “Имидж-сканер” матн ва тасвирҳоро аз шакли аслӣ ба шакли рақамӣ гардонида, дар форматҳои Pdf, Jpg ва Word манзур менамояд. Суръати кори дастгоҳҳои нусхабардори зикршуда, нисбат ба тамғаҳои қаблан истеҳсолшуда баланд мебошад. Масалан, китоби иборат аз 116 саҳифа дар 25 дақиқа бо иқтидори 30 мегабайт ба шакли электронӣ гардонида мешавад. Тамоми китобҳое, ки ба шакли электронӣ гардонида мешаванд дар хотираи сервери муассиса ва дискҳои махсуси эҳтиётӣ нигоҳдорӣ мешаванд.

Раванди амалиёти электронигардонӣ ё худ рақамигардонӣ ва бунёди бонки иттилоотии бойгонии муассиса дар се марҳилаи фаъолият амалӣ мегардад. Зинаи аввал нусхабардорӣ, яъне аз шакли чопӣ ба шакли электронӣ баргардон намудани маводи чопӣ буда, заҳмати хеле зиёд ва эҳтиёткориро талаб мекунад. Зеро қисме аз маводи бойгонӣ зиёда аз 80 то 100 сол умр дошта, дар ҳолати фарсудагӣ қарор доранд. Дар марҳилаи дуюм, адабиёте, ки ба шакли электронӣ гардонида шудаанд, тибқи чадвали “Таснифоти даҳгонаи универсалӣ” (ТДУ) ба соҳаҳои дониш тасниф карда мешаванд, ки ин амалиёт аз мутахассис фаъолияти баланди касбиро талаб мекунад. Чунки дар ин марҳила адабиёт аз рӯи муҳтаво тасниф шуда, ҳамзамон, тасвири библиографии он ҷиҳати таҳияи феҳристи электронӣ омода мегардад. Марҳилаи сеюм, аз тариқи равзанаи “Феҳристи матбуоти тоҷик”-и сомонаи муассиса манзури муштариён гардонидани мундариҷа ва худи мавод мебошад, ки ин амалиёт дар ҳоли комилгардонӣ ва коркард қарор дорад.

Эҳтимоли зиёд аст, ки ҳангоми бунёди бонки рақамӣ ва роҳандозии хадамоти электронӣ дар заминаи маводи бойгонии Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” – ҳамчун маркази мукаммали нусхаҳои ҳатмии ватанӣ, метавон дар пешбурд ва рушди соҳаи истифодабарии маводи рақамӣ аз ҷумла, ҳангоми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, хизматрасониҳои иттилоотӣ-библиографӣ, тарғиб ва хониши осори ватанӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва берун аз он мусоидат намояд.

Маврид ба таъкид аст, ки роҳбарияти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” пайваста барои беҳтару замонавӣ гардонидани иқтидори техникаи муассиса кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Аз ҷумла, моҳи ноябри соли 2022 ҷиҳати амалӣ гардидани лоиҳаи грантии “Беҳтар намудани таҷҳизоти нигоҳдорӣ, рақамигардонӣ ва истифодабарии китобҳои Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” Ёддошти тафохум байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Япония, инчунин Созишномаи грантӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии Япония оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ (ЈСА) ба имзо расид. Амалисозии лоиҳаи мазкур кӯшиши аввалин барои ба таври шоиста нигоҳ доштан, танзим ва рақамигардонии китобҳо ҳамчун мероси фарҳангии арзишманди Тоҷикистон мебошад. Ишора кардан ба маврид аст, ки протокол оид ба омӯзиши ибтидоӣ байни Агентии Япония оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ (ЈСА) ва Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” ҳаҷуз моҳи майи соли 2021 ба имзо расида, тарҳи чадвали номгӯи таҷҳизотҳо муқаррар карда шудааст [2].

Дар доираи қонуниятҳои коргузори ва иҷрои бандҳои Созишномаи грантӣ байни намояндаи ширкати “ИНТЕМ КОЛСАЛТИНГ” ва Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” созишнома ба тасвир расид.

Ҳамзамон, моҳи октябри соли 2023, таҳти №1076 Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар хусуси тасдиқи Созишномаи грантии байни

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии Япония оид ба ҳамкориҳои баёналмилалӣ (JICA) доир ба лоиҳаи “Беҳтар намудани таҷҳизоти нигоҳдорӣ, рақамгардонӣ ва истифодабарии китобҳои Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” қабул шуд.

Ҳадафи лоиҳаи мазкур ташкили шароити хуби нигоҳдории китоб ва таъмини дастгоҳҳои технологияи муосир баҳри хубтар гардидани ҳифзи мероси фарҳангии кишвар, ҳамзамон эҳёи равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти МД “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” ба шумор меравад. Инчунин, ин тасмим ба ҳифз, қорбурд ва пешрафти фарҳанги тоҷик мусоидат карда, табодули фарҳанги тоҷикро дар сатҳи дохилӣ ва байналмилалӣ вусъат мебахшад. Рақамгардонии китобҳо, на танҳо барои бунёди фонди эҳтиётии бойгонии ҳатти миллати тоҷик замина мегузорад, балки ҳамчун захираи нодири мероси китоб дастрасии насли имрӯзу ояндаро ба ин мерос таъмин менамояд. Натиҷаи ин ҳамкориҳо ба беҳбудии ҳаёти илмиву маърифатӣ ва фарҳангии мардуми Тоҷикистон низ мусоидат хоҳад кард.

Имрӯз муассиса ба ҳайси Маркази библиографияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зери унвони Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” фаъолияти пурмаҳсул дорад. Қоршиносони соҳибмалака пайваста фаъолияти ҳешро сайқал дода, тағйиротҳои куллиро дар фаъолияти он роҳандозӣ намудаанд. Таъмини муассиса бо таҷҳизоти замонавӣ дар баландшавии сифат ва самаранокии фаъолияти қормандон бетаъсир намонда, маводи илмию амалӣ ва библиографияю иттилоотии он дар солҳои охир аз ҷиҳати мазмун ва муҳтаво, сохтор, интиҳоби мавод қуллан беҳтар гардида, на танҳо нисбат ба солҳои 2000-ум, балки дар муқоиса ба замони шуравӣ низ оид ба маводи интишоргардидаи кишвар бамаротиб зиёдтар дар саҳафоти нишондиҳандаҳои қорӣ ва тарҷеии хеш мунъакис ва манзур мегарданд. Дар феҳристҳои қорӣ ва тарҷеие, ки мутахассисон бо кӯмаки олимони соҳа омода менамоянд доираи дарбаргирии сарчашмаҳои қопӣ васеътар гардида, мутахассисони соҳа тавонистаанд на танҳо аз сарчашмаҳои даврии ҷумҳуриявӣ вилоятӣ, балки мақолаҳои қолибро аз рӯзномаву маҷаллаҳои шаҳриву ноҳиявӣ, хусусӣ ва ҷамъиятӣ низ фаро гиранд ва ҳар як мавод бо кӯшишу ғайрати библиографон давраҳои пажӯҳиш, интиҳоб, қорқард ва ба феҳристи қорӣ библиографӣ ворид гардиданро аз сар гузаронида, сипас дар шакли «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» манзури китобхонаҳо ва ҳазорон хонандагон мегардад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки нашрияҳои қорӣ ва тарҷеии МД “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” ҳислати универсалӣ (умумӣ) дошта, ба тамоми гурӯҳҳои хонандагон пешниҳод мегарданд. Аз ин рӯ, метавон иброз дошт, ки малакаю маҳорати касбии библиографони муассиса имрӯз қавобгӯӣ замони муосир аст ва онҳо сарбаландона аз иҷрои таъминоти иттилоотии қомеа мебароянд. Дар баландбардории савияи касбии библиографон олимони соҳа саҳми назаррас доранд ва ҳамеша ба қормандони муассиса ёрии беғаразонаи ҳешро мерасонанд.

Дар муассиса шубҳаҳои илмию амалии «Библиографияи давлатӣ», «Маълумотдиҳии библиографӣ ва омили матбуот», «Назорати стандарти нашр ва воридоти нусхаҳои ҳатмӣ», «Агентии миллии Рақамгузори стандарти байналмилалӣ китоб», «Қабули нусхаҳои ҳатмӣ ва ҳифзи осори нашрӣ» фаъолият доранд. Инчунин, ходимони илмию муассиса ба қорҳои илмию таҳқиқотӣ қалб гардида, бойгонии нодири «Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон»-ро мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва натиҷагирӣ қорор медиҳанд. Барои дар сатҳи зарурӣ омӯхтани арзиши илмиву амалии ганҷинаи нодири миллӣ ва истифодаи он дар замони муосир олимони соҳаҳои гуногун қалб карда шуда, маводи маҳфузи

бойгонии нодирӣ миллӣ мавриди таҳқику натиҷагирии бунёди қарор дода мешаванд. Лоихаи «Таҳқиқи илмии бойгонии «Палатаи китоби Тоҷикистон», созмондиҳии репертуари мукаммали китоби миллӣ, феҳрасти электрони «Китоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Матбуоти даврии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (солҳои 2017 – 2021)» ва лоихаи «Ташаккули низоми матбуоти даврӣ дар Тоҷикистон» (барои солҳои 2021 – 2025), ки ин ҳарду дар заминаи маводи Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон амалӣ мешавад, яке аз иқдомҳои нави ходимони илмии муассиса дар ҳамкорӣ бо олимони шинохтаи ҷумҳурӣ ба шумор меравад, ки тавассути он самтҳои гуногуни ташаккулёбии матбуоти даврии тоҷик, таърих ва ҳолати он дар давраҳои гуногуни мавҷудият, арзиши муҳтавои рӯзномаҳо, мушкilot ва роҳҳои ҳалли он, истифодаи таҷрибаи таърихӣ рӯзноманигорони тоҷик дар замони муосир ва ғайра мавриди таҳқиқи бунёди қарор дода мешаванд. Натиҷаи таҳқиқотҳои илмии лоихаҳои мазкур дар шаш барориши силсиламаҷмуаи «Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон», ки аз ҷониби муассиса аз соли 2018 нашр мегардад, инъикос ёфтаанд [1].

Ҳамзамон, ҷиҳати хизматрасонии саривақтӣ ба аҳоли ва комилгардонии фазои иттилоотӣ-библиографии ҷомеаи муосир дар назди муассиса сомонаи нав бо суроғи www.khkt.tj ба фаъолият шуруъ кард. Фаъолияти сомонаи муассиса ба самт ва вазифаҳои кори муассиса мутобиқ карда шуда, дар баробари инъикоси хабару рӯйдодҳои соҳавӣ, инчунин таркиби маҳзани китобу матбуоти даврии муассисаро манзури аҳли ҷомеа мегардонад. Яъне, тавассути сомонаи муассиса тамоми хонандагони манотиқи ҷумҳурӣ ва берун аз он аз осори нашрии ватанӣ оғаҳ мешаванд, ки ин хизматрасонии сарёв ҳам барои хонандагони муқимӣ ва ҳам барои хонандагони маҷозӣ мебошад. Алъон тавассути ин сомона хонандагон метавонанд дар бораи таъсиси Хонаи китоби Тоҷикистон, риояи муқаррароти қонунгузорӣ, шомилшавӣ ба узвияти Агентии миллии ISBN, масъулияти Агентии миллии ISBN ва ноширон, рақами стандарти байналмилалӣ китоб – ISBN, осори нашриё, ки рақами ISBN мегирад, мавқеи рақами ISBN дар китоб, дархости ISBN, маълумоти заруриро дастрас намоянд. Илова бар ин, дар саҳифаҳои сомона санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабилӣ конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ», «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо», «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳифзи иттилоот», «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқи вобаста ба он», «Дар бораи реклама», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Хонаи китоби Тоҷикистон», «Дар бораи Номгӯӣи гирандагони нусхаи ҳатмии ройғони ҳуҷҷатҳо» ва осори Пешвои миллат ҳам барои мутолиа ва ҳам барои фарокашӣ пешниҳод шудаанд [5].

Баҳри беҳтар гардонидани раванди хизматрасонӣ дар китобхонаҳо, баландбардории нуфузи фаъолияти китобхонаҳо дар ҷомеаи имрӯза ва дурнамои фаъолияти соҳа, ба андешаи мо, қабл аз ҳама, бояд ба омоданамой ва тарбияи мутахассисони ҷавон диққати махсус дода шавад. Бахусус роҳандозии технологияи муосири иттилоотӣ-иртиботӣ дар фаъолияти китобхонаҳо ва марказҳои библиографӣ имрӯз тақозо мекунад, ки ба масъалаи тайёр кардани кадрҳои салоҳиятдор ва донандаи нозуқиҳои кор бо технологияи муосир тавачҷуҳи бештар зоҳир карда шавад.

Ба андешаи мо, омори таъмини кадрӣ китобхонаҳои ҷумҳуриро ба инобат гирифта, дар баробари мавҷудияти факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносии МДТ «ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода» ва ихтисосҳои китобдории дигар донишкадаю коллеҷҳо, ҳамзамон дар назди ДДОТ ба номи С.Айнӣ, ДМТ ва ДСТР таъсиси ихтисоси равияҳои китобдорӣ ба нақша гирифта шавад. Инчунин, барои рушди фаъолияти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ҷумҳурӣ ҷиҳати истифодаи самарабахши фонди китобхонаҳо, феҳристу дастурҳои библиографӣ, муайяннамоеи сарчашмаҳои ҷустуҷӯии мавод ва ғайра дар назди тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ ҷоннок намудани таълими

“Асосҳои донишҳои китобдорӣ-библиографӣ” мувофиқи мақсад мебошад. Бояд тазакурр дод, ки таълими “Асосҳои донишҳои китобдорӣ-библиографӣ” солҳои қабл дар ҳамаи донишгоҳу донишқадаҳои ҷумҳурӣ ба роҳ монда шуда буд ва дар тарғибу омавивардони китобхонаи ва истифодаи мақсадноки сарватҳои китобхонаҳо саҳми арзанда дошт. Мутаассифона, солҳои охир ба тадриси ин фанни муҳим, ки асосан дар доираи фанҳои “Муқаддимаи ихтисос” ва дигар барномаҳо таълим дода мешаванд, кам таваҷҷуҳ зоҳир шуда, на дар ҳамаи муассисаҳои миёнаву олии касбӣ дарс дода мешавад.

Ҳамин тавр, рақамивардони осори ҷопии дар хазинаи Муассисаи давлатии “АМ СБРСК – Хонаи китоби Тоҷикистон” мавҷудбуда ва дар заминаи он бунёд ёфтани бойгонии нусхаҳои ҳатмии ватанӣ барои истифодаи мероси гаронбаҳои миллӣ шароити мусоид фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки дастрасии кулли ниёзмандон ба ин мерос таъмин гардад.

Адабиёт

1. Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон [Матн]: маҷмуи мақолаҳо. – китоби 4 / мурағтиб С. Нодирзода, М. Баёнов; муҳаррир С. Пиров. – Душанбе, 2021. – 304 с.

2. Пешнависи лоиҳаи грантии “Таъмини таҷҳизоти пойгоҳҳои технологӣ ва бунёди захираҳои иттилоотии Хонаи китоби Тоҷикистон” ба имзо расид [Манобеи электронӣ]: санаи нашр 6.05.2021. – Низоми дастрасӣ: <http://www.vfarhang.tj/index.php/tj/khabar-o/4711-peshnavisi-loi-ai-grantii-ta-mini-ta-izoti-pojgo-oi-tekhnolog-va-bunjodi-zakhira-oi-ittilootii-khonai-kitobi-to-ikiston-ba-imzo-rasid>

3. Надиров, С. Омилҳои самарабахши ташаккули фарҳанги хизматрасонӣ дар китобхонаҳо // Ташаккули фарҳанги хизматрасонӣ ва баланд бардоштани нуфӯзи фаъолияти китобхонаҳо дар ҷомеаи муосир [Матн]: маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ / мурағтибон Б.Боев, И.Қаҳоров. – Душанбе, 2017. – С.61-64.

4. Фурӯғ 21.04.21.indd - Донишгоҳи давлатии Бохтар [Манобеи электронӣ]: санаи нашр 23.04.2021. – Низоми дастрасӣ: <http://btsu.tj/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A4%D1%83%D1%80%D1%83%D0%B3-23042021.pdf>

5. Хонаи китоби Тоҷикистон: Асосӣ [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://www.khkt.tj/tj/?start=264>

6. Чаласаи бисту дуҷуми Шурои машваратӣ [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://investmentcouncil.tj/tj/council/meetings/1998/>

РАҚАМИВАРДОНӢ ВА БУНӢДИ БОЙГОНИИ ЭЛЕКТРОНИИ НУСХАҲОИ ҲАТМИИ ВАТАНӢ ДАР ХОНАИ КИТОБИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои рақамивардони осори ҷопии дар хазинаи Хонаи китоби Тоҷикистон маҳфузбуда ва дар заминаи он бунёди бойгонии электронии нусхаҳои ҳатмӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф корҳои дар заминаи лоиҳаи “Бохтар намудани таҷҳизоти нигоҳдорӣ, рақамивардонӣ ва истифодаи китобҳои Муассисаи давлатии “Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон” иҷрошударо, ки дар асоси Созишномаи грантии байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии Япония оид ба ҳамкориҳои баёналмилалӣ (JICA) доир мегарданд, таҳлил намуда, мубрамият ва аҳаммияти ин иқдомро дар бунёди бойгонии электронии нусхаҳои ҳатмӣ ватанӣ бисёр муҳим арзёбӣ кардааст. Ба андешаи муаллиф, рақамивардони китобҳо, на танҳо барои бунёди фонди эҳтиётии бойгонии ҳатмӣ миллати тоҷик замина мегузорад, балки ҳамчун захираи нодири мероси китоб

дастрасии насли имрӯзу ояндаро ба ин мерос таъмин менамояд.

Қайд мегардад, ки раванди амалиёти рақамигардонӣ ва бунёди бонки иттилоотии бойгонии Хонаи китоби Тоҷикистон дар се марҳила амалӣ мегардад. Марҳилаи аввал нусхабардорӣ, яъне аз шакли чопӣ ба шакли электронӣ баргардон намудани маводи чопӣ буда, заҳмати хеле зиёд ва эҳтиёткориро талаб мекунад. Зеро қисме аз маводи бойгонӣ беш аз 80 то 100 сол умр дошта, дар ҳолати фарсудагӣ қарор доранд. Дар марҳилаи дуюм, адабиёти рақамишуда, тибқи чадвали “Таснифоти даҳгонаи универсалӣ” (ТДУ) ба соҳаҳои дониш тасниф карда мешаванд ва тасвири библиографии он чихати таҳияи феҳристи электронӣ истифода мегардад. Дар марҳилаи сеюм, тавассути равзанаи “Феҳристи матбуоти тоҷик”-и сомонаи муассиса (www.khkt.tj) мундариҷа ва худи мавод манзури муштариён гардонида мешавад.

Калидвожаҳо: рақамигардонӣ, бунёди бойгонии электронӣ, нусхаи ҳатмӣ, Хонаи китоби Тоҷикистон, соҳаи китобдорӣ, марказҳои библиографӣ, библиографияи чорӣ, библиографияи тарҷеӣ, фаъолияти инноватсионӣ, технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ.

ОЦИФРОВКА И СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО АРХИВА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ЭКЗЕМПЛЯРОВ В ДОМЕ КНИГИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследованы проблемы оцифровки печатных произведений, хранящихся в сокровищнице Дома книги Таджикистана, и на ее основе создания электронного архива отечественных обязательных экземпляров.

Автор проанализировал работу, сделанную по проекту «Совершенствование оборудования для хранения, оцифровки и использования книг Государственного учреждения «Национальное агентство Международной организации стандартной нумерации книги – Дом книги Таджикистана», на базе Грантового соглашения между Правительством Республики Таджикистан и Японским агентством по международному сотрудничеству (JICA) и высоко оценил актуальность и важность этого шага по созданию электронного архива отечественных обязательных экземпляров. По мнению автора, оцифровка книг не только закладывает основу для создания резервного фонда письменных архивов таджикского народа, но и обеспечивает доступ к этому наследию для нынешнего и будущих поколений как к редкому ресурсу книжного наследия.

Отмечается, что процесс оцифровки и создания базы архивной информации Дома книги Таджикистана реализуется в три этапа. Первый этап – копирование, т.е. преобразование печатного материала из печатного вида в электронный, требует немало усилий и внимательности. Потому что некоторым архивным материалам более 80-100 лет, и они находятся в изношенном состоянии. На втором этапе оцифрованная литература классифицируется по областям знаний согласно таблице «Универсальная десятичная классификация» (УДК), а ее библиографическое описание используется для разработки электронного каталога. На третьем этапе через раздел «Библиография таджикской прессы» сайта учреждения (www.khkt.tj) содержание и сам материал предоставляются пользователям.

Ключевые слова: оцифровка, создание электронного архива, обязательный экземпляр, Дом книги Таджикистана, библиотечный отрасль, библиографические центры, текущая библиография, ретроспективная библиография, инновационная деятельность, информационно-коммуникационные технологии.

DIGITIZATION AND CREATION OF AN ELECTRONIC ARCHIVE OF DOMESTIC MANDATORY COPIES IN THE HOUSE OF BOOKS OF TAJIKISTAN

The article discusses the issues of digitization of printed works stored in the collections of the House of books of Tajikistan and on its basis create an electronic archive of domestic mandatory copies.

The author analyzes the work carried out within the project “Improvement of equipment for storage, digitization and use of books of the state Institution “National Agency of the International Standard Book Numbering Organization – The House of Books of Tajikistan”, based on a Grant agreement between the Government of the Republic of Tajikistan and Japan International Cooperation Agency (JICA), and highly appreciated the relevance and importance of this step in creation of an electronic archive of domestic mandatory copies.

According to the author, digitization of books not only lays the foundation for the creation of a reserve fund of the written archive of the Tajik nation, but also as a unique resource of book heritage provides access to this heritage for present and future generations.

It is noted that the process of digitization and creation of the database of the archival information of the House of Books of Tajikistan is implemented in three stages of activity. The first stage is copying, i.e. conversion of printed material from a printed form to an electronic one, and it would require a lot of care. Because some archival materials are more than 80-100 years old, and they are in a worn-out condition.

At the second stage, the digitized literature is classified by fields of knowledge according to the table of “Universal Decimal Classification (UDC)”, and its bibliographic description is used to compile an electronic catalog. At the third stage, through the section “Bibliography of the Tajik press” on the institution's website (www.khkt.tj) the content and the material are provided to users.

Keywords: digitization, creation of an electronic archive, mandatory copy, The House of Books of Tajikistan, library industry, bibliographic centers, current bibliography, translation bibliography, innovation activity, information and communication technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодирзода Сайзароб Сайалӣ, директори генералии Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон. Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабаев, 17 (ошёнаи 3). Тел.: (992) 98-800-86-87; E mail: sayzarob_1991@mail.ru

Сведения об авторе: Нодирзода Сайзароб Сайали, генеральный директор Национального агентства международной организации стандартной нумерации книг – Дом книги Таджикистана. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, улица Н. Карабаева, 17 (3 этаж). Тел. : (992) 98-800-86-87; E mail: sayzarob_1991@mail.ru

Information about the author: Nodirzoda Saizarob Saiali, director general of the National Agency for International Book Numbering Organization – Book House of Tajikistan. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, N. street Karabaev, 17 (3rd floor). Tel. : (992) 98-800-86-87; E-mail: sayzarob_1991@mail.ru

**ЗАБОНШИНОСӢ, АДАБИӢТШИНОСӢ ВА
ПУБЛИТСИСТИКАШИНОСӢ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И
ПУБЛИЦИСТИКОВЕДЕНИЕ
LINGUISTICS, LITERARY STUDIES AND
JOURNALISTIC STUDIES**

ТДУ 81.2точик+008+37точик+809.155.0+003+39точик

**АҲАММИЯТИ «ФАРҲАНГИ РӢЗИ «СУХАН»
ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ВА БАӢЗЕ
МАСЪАЛАҲОИ БАҒАРДОНИ ОН БА ХАТТИ КИРИЛӢ**

Эшонкул Эшонкулов

Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Фарҳанги рӯзи «Сухан», ки талхис аз «Фарҳанги фишурда»-и «Сухан» аст ва бағардони он ба хатти кириллӣ дар «Маркази забони тоҷикӣ ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ»-и Китобхонаи миллӣ дар чор ҷилд анҷом шуд ва нусхаҳои сигналии ду ҷилди аввали он аз ҷоп баромад, яке аз фарҳангҳои муътабари забони имрӯзаи форсӣ дар Эрон аст ва як асари комили забоншиносӣ ба шумор меояд.

«Фарҳанги бузург»-и «Сухан» дар 8 ҷилд ва фишурдаи он дар ду ҷилд нашр гардида буд. Фарҳанги ҳозир талхис, яъне хулосашудаи «Фарҳанги фишурда»-и «Сухан» аст, ки ба сарпарастии доктор Ҳасан Анварӣ таълиф ва ҷопи аввали он соли 2005 (1383) ва ҷопи дувумаш соли 2007 (1385) дар ҳаҷми 1401 саҳифа дар интишороти «Сухан» анҷом шудааст [6].

Бо тавачҷуҳ ба ин ки «Фарҳанги рӯзи «Сухан» аз вожаҳои рӯзонад (update – обновлённый, актуализированный) фароҳам шудааст ва ҷунон ки дар пешгуфтори ношир зикр шуда, ҳам ниёзи касонеро, ки бо мафҳумҳо ва риштаҳои илмӣ сару кордоранд ва ҳам ниёзи ошонро, ки ба забони расонаҳо, аз дидорӣ ва шунидорӣ ё навишторӣ то матнҳои адабии муосир, тавачҷуҳдоранд, бароварда мекунад, мавриди бағардони кириллӣ қарор гирифт. Воқеияти ҷомеаи имрӯз ин аст, ки мардум, аз афроди қаторӣ гирифта, то донишҷӯёну олимон ва сиёсатмадорону давлатмардон тавассути расонаҳои ҷопиву шунидорӣ ва дидорӣ аз забонҳои гуногуни хориҷӣ ва ҳамҷунин аз маъхазҳои ҳамзабонон иттилооти гуногун, аз ҷумла илмиву технологиро дастрас мекунанд. Ҳамҷунин, ниҳодҳои гуногуни давлативу хусусии мо бо кишварҳои гуногуни дунё тибқи ҳамкориҳои созандаи давлатӣ иртиботдоранд, ки кишварҳои ҳамзабон дар шумори аввалини онҳо ҳастанд. Аз ин рӯ, дар дастдоштани ҷунин як фарҳанги рӯзонад, ки барои дарёфти дақиқи иттилооти гуногун ва ҷараёни дурусти рабобити нек мусоидат мекунад, амрест лозим.

Талхиси «Фарҳанги рӯзи «Сухан» аз вожаҳо ва таркибҳои рӯз дар ҳавзаҳои гуногуни илмӣ, расонаӣ, адабӣ ва гуфтугӯӣ, ки аз матни ҳикояҳо, романҳо, зиндагиномаҳо, маҷмуаи мақолаҳо, нашрияҳо, китобҳои дарсӣ ва ғайра интиҳоб ва гирифта шудаанд, бо тозатарин равиши фарҳангшиносӣ фароҳам омадааст. Дар ин фарҳанг сарвожаҳо аз назари овонигорӣ, монанди **ОҚИЛ**, решашиносӣ ва ҷузъҳои ташкилдиҳанда - 'az-xod-gāzi, ҳувияти дастурӣ - [и.], номи забоне, ки сарвожа аз он

гирифта шудааст - [ар.] ва имлои он дар забони асл, монанди **МУЗИСИЯН** muzisiyan [фр.: musicien], хавзаи корбурд - идорӣ, адабӣ, иқтисод, низомӣ, бозӣ, бостоншиносӣ, бонкдорӣ, барк, пизишкӣ, пизишкии қадим, тачвид, тасаввуф, чомеашиносӣ, чонварӣ, (= зистшиносии чонварӣ), ҷуғрофиё, чопу нашр, ҳадис, ҳисобдорӣ, ҳуқуқ, ҳушнависӣ, чорвопарварӣ, равшаншиносӣ, риёзӣ, забоншиносӣ, сохтмон, сиёсӣ, синамо, шимӣ, саноеи дастӣ, аккосӣ, улуми замин, фарҳанги авом, фикҳ, фалсафа, фалсафаи қадим, фаннӣ, физик, компютер, кишоварзӣ, калом, гоҳшуморӣ, гиёҳӣ (= зистшиносии гиёҳӣ), муҳити зист, миконик, мантиқ, мавод, мусиқӣ, мусиқии эронӣ, мусиқии маҳаллӣ, нучум, нассочӣ, низомӣ, наққошӣ, намоиш, варзиш; гароиши ахлоқӣ - эҳтиромомез, таҳқиромез, тавҳиномез, дашном, танз, ғайримуаддабона, муаддабона, нафрин; гароиши иҷтимоӣ - гуфтугӯ, омиёна, кӯдакона, забони занон ва монанди инҳо тавсиф шудаанд.

Аз ин рӯ, дар баргардони кириллӣ кӯшиш шуд, то ҳадди имкон вежагиҳои он нигоҳ дошта шавад. Фарқи забони мо дар Тоҷикистон ва Эрон аслан дар талаффузи садонокҳои кӯтоҳ аст, ки дар хатҳои суғдию паҳлавию арабӣ тасвири хаттӣ нашошанд, боқӣ дар нигориши хатти арабиасос миёни мо, бавежа дар забони классикӣ, ҳеҷ тафовуте дар миён нест, ба истиснои баъзе вожаҳое, ки дар ин ҷо ё он ҷо корбурди камтар ё бештар доранд. Лаҳҷаҳое дар Эрони кунунӣ ҳастанд, ки бо ин ё он лаҳҷаи Тоҷикистон ва ё умуман Мовароуннаҳр ҳамгунанд, аммо бо ин ё он лаҳҷаи эронӣ тафовут доранд. Ин тафовуту дугунагӣ ё чандгунагии барҳоста аз таҳаввулоти овой дар манотиқи гуногуни густараи забони мо, новобаста аз марзи кишварҳо, ҳамеша вучуд доштааст, монанди *чарог – чирог – чурог, чодар – чодир – чодур, ҷавон – ҷувон, хона – хуна, дур – дир...* Аммо агар таҳаввулоти овой ба тағйири вазни ҳиҷо анҷомид, таҳриб хоҳад буд, на таҳаввул. Яъне агар садонокҳои кӯтоҳ ҷойгузини садонокҳои дароз шуд ва ё баръакс, ҷойи садонокҳои кӯтоҳро садонокҳои дароз гирифт, вазни ҳиҷо, ки ҳастии забони мост, [4, с. 75] хароб хоҳад шуд ва ин ба ҳеҷ вачҳ ҷоиш нест.

Аз он ҷо ки «Фарҳанги рӯзи «Сухан» бо тозатарин равиши фарҳангшиносии байналмилалӣ омода шудаду як асари мукаммалӣ забоншиносӣ ба ҳисоб меояд ва баъзе вежагиҳои он нисбат ба фарҳангҳои муътабарӣ қаблӣ, аз ҷумла «Луғатномаи Деххудо» ва «Фарҳанги Муин» навад, то ҳадди имкон кӯшиш шуд, дастдарозӣ дар кори муаллифон, ки хидмати шоиставу мондагоре анҷом додаанд, сурат нагирад.

Бино бар ин, кори баргардон асосан бо чунин равиш сурат гирифт:

Тибқи суннати фарҳангшиносии Тоҷикистон шакли форсии мадҳал пас аз шакли кириллӣ оварда шуд;

Чун дар хатти кириллӣ ниёз ба овониғорӣ нест, овониғории фарҳанг, ки бар асоси лаҳҷаи пойтахти Эрон сурат гирифтааст, бе тағйир оварда шуд ва ба ин васила тарзи талаффузи забтқардаи Фарҳанг низ пешниҳод гардид.

Кӯшиш шуд, вожаҳои арабӣ дар мадҳал ба шакли аслии арабиашон дода шаванд, монанди *моил, оид, оиқ*, ки дар Фарҳанг шакли таҳаввулфтаи он – *мойил, ойид, ойиқ* дода шудааст. Аммо дар мавриди калимаҳои мустаъмали арабӣ ин равиш фуруғзор гардид. Яъне вожаҳои рӯзомади арабӣ, ки ба таҳаввулоти овой дучор шудаанд, ба пайравӣ аз равиши Фарҳанг, ба шакли таҳаввулфтаи тоҷикистонӣ оварда шуданд, монанди *муҳкам – маҳкам, мусалмон – мусулмон*.

Вожаҳое, ки ду тарзи навишт доранду яке ба дигаре истинод шудааст, монанди *لات* ва *لاط*, ба шакли **ЛОТ** *لات, لاط*, **МАСЪУЛ** *مسؤول, مسؤول* ҳар ду дар як мадҳал дода шуданд.

Сарвожаҳое, ки дар хатти кириллӣ сурати навиштории яқсон доранд, аммо дар хатти форсӣ ду тарзи навишт доранду маъниҳои гуногунро ифода мекунанд, монанди **АЛИМ** *اليَم* ва **АЛИМ** *عليم*, **БИҶОР** *بِجَار*, **БИҶОР** *بيجار*, ҳамчун сарвожаҳои алоҳида оварда шуданд.

Вожаҳои тахаввулёфтаеро чун *асб*, *часб*, *гушудан*, *дугма*, ба шакли – *асп*, *часп*, *кушудан* ва *тугма*, ки дар мо роиҷ ҳастанд, овардем, аммо дар мавриди вожаи гулӯла аз ин равиш худдорӣ шуд, зеро дар мо *кулӯла* ҳамчун сифат истифода мешавад, аммо ҳамчун исм корбурд надорад. Ҳамчунин, вожаҳоеро монанди *гувд*, *гувча*, *кувлӣ*, ки дар овониғорӣ ба шакли *go[w]d*, *go[w]je*, *ko[w]li* ҳастанду бояд тибқи қоида ба шакли *гавд*, *гавча*, *кавлӣ* навишта шаванд, чун дар мо корбурд надоранд, ба шакли забткардаи Фарҳанг овардем. Аммо сарвожаҳоеро, монанди *вил*, *вилгард*, *виларм*, ки имрӯз дар мо корбурд надоранд, аммо дар вожаҳои мураккаби *валангор*, *валнеъмат*, таркиби *валлу вайрон ё валли вайрон* ҳанӯз ҳам ҳузур доранд ва ҳамчунин вожаҳои *яла*, *яланг*, *ялангӣ*, *аланга*, ки шояд зойида ва тахаввулёфтаи вил, валанг ва монанди инҳо ҳастанд, салоҳ донистем, ба шакли вал, валгард, валангувоз диҳем.

Дар Фарҳанг мавридҳои ҳастанд, ки вежагии забоншинохтӣ доранд ва тағйир додани онҳо беэҳтиромӣ ба кори муалифон маҳсуб мешавад. Бино бар ин, аз тағйири онҳо худдорӣ шуд, масалан, дар мавриди баъзе ташдидҳо ва имлои вожаҳои иқтибосӣ. Дар ин фарҳанг бар хилофи «Луғатномаи Деххудо» ва «Фарҳанги Муин» сарвожаи *бачча* ва ҳамаи муштақоту таркиботи он бо ташдиди *ч* дода шудааст. Дар «Фарҳанги форсии имрӯз» низ вожаи *бачча* бо ташдиди *ч* аст [7, с. 188]. Ҳамчунин, дар шеъри классикӣ, ки як навъ овониғории забони мо ба шумор меояд ва арӯзи тоҷикӣ, ки реша дар вазни ҳиҷоӣ забонамон дорад, низ бо ташдиди *ч* омадааст [1, с. 46; 2, с. 90]. Ин вожа шояд аслан баромада аз вожаи *бакша* аст ва *башкӣ*, *башикак* ба маънии алафҳои хурду норасид, ки ба пеши дос намеоянд, ҳанӯз ҳам дар забони мардум корбурд дорад ва *башикон* – *башикун* дар аксари минтақаҳои Тоҷикистон ба ҷои *баччагон* ба кор меравад. Яъне бо ташдид забт кардани вожаҳои монанди *бачча* қорест доништа ва илмӣ. Дар ҷунин мавридҳо лозим донистем, аз даҳолат худдорӣ варзем. Аммо ин ҳаргиз маъноӣ онро надорад, ки мо бар хилофи Қоидаҳои имлоӣ қабулшуда ҷунин имлои ин вожаҳо пешиход карда бошем. Ин равиш танҳо ба хотири худдорӣ аз мудохилаи зиёдатӣ дар кори илмӣ муаллифони Фарҳанг анҷом шуд.

Дар мавриди вожаҳои иқтибосии аврупоӣ низ ҷунин равишро дунбол кардаем. Яъне вожаҳои иқтибосии аврупоӣ ба шакли овониғории Фарҳанг оварда шуданд, зеро имрӯз афроди зиёде аз касбу қор ва риштаҳои илмиву тахассусии гуногун ба маъхазҳои шунидориву дидорӣ ва иртиботи шахсӣ бо шакли талаффузии ин вожаҳо дучор меоянд, ки бетағйир овардани ин даста вожаҳо ниёзи онҳоро низ бароварда хоҳад кард. Аз сӯи дигар, имлои иқтибоси онҳо тибқи қоидаву қонуни дохилии забон сурат гирифтааст [4, с. 101] ва то солҳои сиёми садаи гузашта дар мо ҳам пазириши вожаҳои омада ба ҳамин равиш сурат мегирифт, монанди *иликтрик*, *бинзин*, *дизил*, *истакон*, *адиёл*. Баъдан, дар забони русӣ *бензин* шакли навиштории вожа аст, аммо дар талаффуз ба шакли *бинзин* аст, яъне садоноки *е* дар забони русӣ, агар беадад бошад, ихфо мешавад, ба иборати дигар, *кӯтоҳ* мешавад, ҳол он ки мо як садоноки *е* дорем, ки дароз аст. Аз ин рӯ, ба шакли *бинзин* навиштани он ҳеч тазоде бо қоидаву қонуни забони мо надорад, баръакс, вақте ки вожа ба ин сурат пазируфта мешавад, зоё мегардад ва агар ба ин равиш ҳазорҳо ҳазор вожа аз забонҳои дигар иқтибос шаванд ҳам, ба забон зиёне ворид нахоҳад шуд, балки бо рушди он созгор ва ба тавоноии он афзуда хоҳад шуд. Тибқи ҳамин қоидаи вазни ҳиҷоӣ имрӯз вожаҳои *банк* ва *карта* дар забони мо ба шакли *бонк* ва *корт* роиҷ шудаду дар фарҳангҳои тахассусӣ забт шудааст. Масалан, дар «Фарҳанги молия ва бонқдорӣ» беш аз 80 истилоҳи таркибӣ бо калимаи *бонк* ва 7 истилоҳ бо вожаи *корт* оварда шудааст [3, с. 45-49, 230-231]. Ин ҷо низ бояд таъкид кард, ки ба шакли забткардаи Фарҳанг овардани вожаҳои иқтибосӣ танҳо ба хотири ҷанбаи забоншиносии онҳост, на ба мақсади ба ин шакл истифода кардани онҳо дар забони

точикӣ. Албатта, дар навиштори забони имрӯзаи тоҷикӣ риоя шудани қоидаҳои имлоии соли 2021 барои ҳама ҳатмист, зеро он санади давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Тадвини баргардони «Фарҳанги рӯзи «Сухан» ба хоҳири осонии истифода ба тартиби алифбои кириллӣ анҷом шуд ва ҳарфҳои а, я, у, э, о, е, ё ҳарфҳои А, И, У, Э, О, Е, Я ҳарфи Т, Д, З, С, Ш, Ч, Ц, П, Қ, Ҷ ҳарфҳои З, С, Ш, Ч, Ц, П, Қ, Ҷ ҳарфҳои Ё, Ю, Я омехта дода шуданд.

Сарвожаҳои ҳарфи айро зеро ҳарфҳои А, И ва У овардем, зеро арзиши овоии *а*-ро «Фарҳанги рӯзи «Сухан» бо ҳамза баробар медонад ва ҳар ду ро бо нишонаи «'» яксон овониғорӣ кардааст. Дар «Пешгуфтор»-и Фарҳанг омадааст, «Яке аз вежағҳои ихтисосии овониғорӣ дар ин фарҳанг таваҷҷуҳ ба ҳамзаии оғозин аст. Асосан, ҳеҷ вожае бо вока шуруъ намешавад ва он ҷӣ дар фарҳанғҳои дигар ба сурати *и, и, а, о, е, а* оғоз шудааст, дар асл ҳамзае дар ибтидои онҳо вучуд дорад, ки дар бисёре аз фарҳанғҳо мавриди таваҷҷуҳ қарор нагирифтааст. Зимнан, дар форсии имрӯз арзиши овоии ҳамза ва айр яксон аст. Бино бар ин, ду вожаи «*آلى*» ва «*عالى*» яксон талаффуз мешаванд ва овониғории онҳо низ бояд яксон бошад. Бар ин асос мо ҳар ду ро чунин овониғорӣ кардаем: «*ali*» [6, с. 13]. Мавриди таваҷҷуҳ аст, ки ҳангоми гузариш ба ҳатти лотинӣ ва кириллӣ дастандаркорони онрӯза, ки ҳатмкардаи мадрасаҳо буданд, тибқи ҳамин қоида дар аввали ҳиҷои садонок+ҳамсадо ва дар миёнаи калима байни ду ҳамсадо, ба истиснои мавридҳои, ки ду айр паси ҳам омада бошанд, аломати сакта нагузоштаанд ва ин қоида барои онҳо ошқор будааст. То ҷое, ки мо оғаҳӣ дорем, ҷое ҳам шарҳи ин равишро нанигоштаанд, шояд ба ин хотир ки қоидае маъмул будааст.

Дар баргардони калимаҳои, ки дар таркибашон ҳарфҳои «айн» ва «вов» доранд, қоидаҳои имлоии соли 2021-ро риоят кардаем.

Бандақхоро, ки дар ҳатти форсӣ бо як ҳарф, масалан, *д* – *омад*, *хӯред*, *м* – *диҳам* меоянд, вале дар ҳатти кириллӣ ба шакли *-ад*, *-ед*, *-ам* ва монанди инҳо меоянду дар Фарҳанг дар аввали ҳарф ҷой дода шудаанд, дар ҳамон ҷойгоҳ ба шакли *-(а)д*, *-(е)д*, *-(а)м* овардем.

Дар фарҳанг акси бархе ашӯ, гиёҳҳо, ҷонварон ва монанди инҳо оварда шудаанд. Дар баргардон ба сабаби он ки ин аксҳо дар нусхабардорӣ тира баромаданд, бештар аз интернет интиҳоб шуданд, аз ин рӯ, баъзан бо асли Фарҳанг андак тафовут доранд, яъне акси дигаре аз ҳамон як чиз оварда шуд.

Бояд таваҷҷуҳ дод, ки ҳамаи вожаҳои, ки дар матни Фарҳанг истифода шудаанд, дар сарвожаҳо ҳастанд, яъне ҳонанда ҳар гоҳ бо вожае номаънус дучор ояд, метавонад таърифи онро аз ҳуди ҳамин Фарҳанг пайдо кунад.

Бино бар ин, итминон дорем, дар фазои корбурди забон ва забоншиносии кишварамон, ки бо таълифу таҳияи фарҳанғҳои якзабона, дузабона ва фарҳанғҳои гуногуни таҳассусӣ пайваста дар ҳоли густариш аст, ба ин шакл ворид гардидани чунин як фарҳанг судманд воқеъ хоҳад шуд.

Адабиёт

1. Нуоров, А. Фарҳанги ашӯри Рӯдакӣ [Матн]. – Душанбе, 1990. – 368 с.
2. Нуоров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ [Матн]. – Душанбе, 1983. – Ҷилди 1. – 536 с.
3. Пиров, Т., Хонҷонов, А., Султон М. Фарҳанги Молия ва бонкдорӣ [Матн]. – Душанбе, 2008. – 572 с.
4. Эшонқулов, Э. Вазни ҳиҷо – ҳастии забони тоҷикӣ [Матн] // Суханшиносӣ. – 2019. – № 3. – С. 72-82.

5. Эшонкулов, Э. Пазириши вожаҳои омада дар забони тоҷикӣ [Матн] // Паёми Китобхонаи миллӣ. – 2023. – № 1 (1). – С. 72-82.

6. انوری حسن. فرهنگ روز سخن. تهران 1389 ص. 1376

7. فارسی امروز. تهران ج. 1. 1375 فرهنگ

АҲАММИЯТИ «ФАРҲАНГИ РҶЗИ «СУХАН» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ БАРГАРДОНИ ОН БА ХАТТИ КИРИЛЛӢ

Дар мақола муаллиф дар бораи талхиси «Фарҳанги рӯзи «Сухан», ки баргардони он дар «Маркази забони тоҷикӣ ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ»-и Китобхонаи миллӣ анҷом шудааст, маълумот дода, вежагиҳои забоншинохтии он, равиши баргардон ва ҳадафи нашри онро шарҳ додааст. Талхис аз «Фарҳанги рӯзи «Сухан» ҳам ниёзи касонеро, ки бо мафҳумҳо ва риштаҳои илмӣ сару кордоранд ва ҳам ниёзи ононро, ки ба забони расонаҳо, аз дидорӣ ва шунидорӣ ё навишторӣ то матнҳои адабии муосир, таваҷҷуҳдоранд, бароварда мекунад, мавриди баргадони кириллӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, зикр гардидааст, ки бино бар воқеияти ҷомеаи имрӯз, мардум, аз афроди қаторӣ гирифта, то донишҷӯёну олимони давлатдорону тавассути расонаҳои ҷопиву шунидорӣ ва дидорӣ аз забонҳои гуногуни хориҷӣ ва ҳамчунин аз маъхазҳои ҳамзабонон иттилооти гуногун, аз ҷумла илмиву технологиро дастрас мекунанд.

Ба андешаи муаллиф, арзиши талхис аз «Фарҳанги рӯзи «Сухан» бар замми ин, ки аз вожаҳои коромади риштаҳои гуногуни забон фароҳам шудааст ва барои аҳли касбу кори мухталиф метавонад судманд воқеъ шавад, ҳамчунин дарбаргирандаи вежагиҳои зиёди забоншиносӣ мебошад.

Муаллиф зимни шарҳи равиши баргардон ба масъалаҳои кори баргардони форсӣ ба кириллӣ дахл карда, онҳоро аз назари забоншиносӣ мавриди назар қарор додааст.

Калидвожаҳо: «Фарҳанги рӯзи Сухан», забоншиносӣ, сарвожа, баргардон, вожашиносӣ, решашиносӣ, вожаҳои иқтибосӣ, садонокҳои кӯтоҳ, садонокҳои дароз.

ЗНАЧЕНИЕ «СОВРЕМЕННОГО СЛОВАРЯ «СУХАН» В ТАДЖИКСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЕГО ПЕРЕВОДА НА КИРИЛЛИСТИЧЕСКУЮ ГРАФИКУ

В статье автором представлены необходимые сведения о сокращенном изложении «Современного словаря «Сухан», перевод которого на кириллицу выполнен усилиями «Центра таджикского языка и изучения иностранных языков» Национальной библиотеки, разъяснены его лингвистические особенности, методы и способы перевода и цель его издания.

По мнению автора статьи, издание сокращенного варианта «Современного словаря «Сухан» в равной мере может вызвать интерес как научного медийного сообщества, так и читателей художественной литературы в Таджикистане, ибо упомянутый словарь составлен на строгой научной основе с использованием современного мирового опыта, накопленного в области лексикографической науки.

При разъяснении метода перевода словаря с арабско-персидской графики на кириллицу автор разъясняет специфические особенности этого перевода, уделяя при этом внимание их значимости с точки зрения языкознания.

Ключевые слова: «Современный словарь «Сухан», лингвистика, заглавное слово, перевод, транскрипция, этимология, заимствованные слова, краткие гласные, долгие гласные.

THE IMPORTANCE OF THE “CULTURE OF THE “SPEECH’S DAY” IN TAJIK LINGUISTICS AND SOME ISSUES OF ITS TRANSFORMING IT INTO CYRILLIC

In the article, the author spoke about the tasting of the “Culture of the “Speech’s day”, which was transformed at the “Center of Tajik Language and Foreign Language Studies” of the National Library, described its linguistic features, the method of transforming and the purpose of its publication. Talchis from the “Culture of the “Speech’s day” satisfies the needs of both those who deal with concepts and scientific disciplines, and those who are interested in the language of mass media, from visual and auditory or written to modern literary texts. At the same time, it was noted that in accordance with the reality of today's society, people, from a wide variety of people, to students, scientists, politicians and statesmen, receive various information in different foreign languages, as well as from linguistic sources, including scientific, through printed, audiovisual and counter media and technological.

According to the author, the bitter value of the “Culture of the “Speech’s day”, in addition to the fact that it consists of useful words from different language disciplines and can be useful for people of different professions, is also the basis of many linguistic features.

The author, commenting the transforming approach, touched upon the issues of the work of the Persian transforming into Cyrillic and considered them from a linguistic point of view.

Keywords: “Culture of the “Speech’s day”, Linguistics, vocabulary, translation, vocabulary, etymology, quotation words, short vowels, long vowels.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонкулов Эшонкул – сармутахассиси МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (+992) 934 615 160; E-mail: askikho@mail.ru

Сведения об авторе: Эшонкулов Эшонкул – главный специалист «Национальной библиотеки» Исполнительного Аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 934 615 160; E-mail: askikho@mail.ru

Information about the authors: Eshonkulov Eshonkul – chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 934 615 160; E-mail: askikho@mail.ru

ТДУ81.2точик–2+809.155.0+891.550+82точик

ҶОЙГОҶИ ШАКЛҶОИ ГУФТУГӢИ ПАСОЯНДӶ ВА БАНДАКҶОНИШИНӶ ДАР АСАРӶИ ПУБЛИТСИСТӢИ ФАЗЛИДДИН МУҶАММАДИЕВ

Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич
Нодиров Ардамехр Ахрорович
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқику омӯзиши хусусиятҳои нутқи гуфтугӯӣ дар асарҳои бадеӣ ва бадеию публицистӣ аз самтҳои афзалиятноки забоншиносии муосир ба ҳисоб рафта, бисёр паҳлуҳои забон ва услуби нависандаро ошкор ва барои муайян намудани вижагиҳои

хоси лабораторияи эҷодии ӯ мусоидат мекунад, зеро асарҳои бадеӣ ва бадеиву публицистӣ, аз як тараф барои таҳқиқи нутқи диалогӣ ва муайян намудани табиату моҳияти он сарчашмаи муътамад ба ҳисоб мераванд ва, аз тарафи дигар, агар адабиёт ва публицистика инъикоскунандаи забони умумимиллӣ ба ҳисоб раванд, нутқи қаҳрамону персонажҳо баёнғари ҳолати воқеии забони гуфтугӯӣ мебошад.

Нутқи гуфтугӯӣ шакли асосии мавҷудияти забон ба ҳисоб меравад. Дар зери ин мафҳум одатан шакли шифоҳии нутқи диалогии услуби гуфтугӯӣ фаҳмида мешавад. Он ҳамчун шакли амалии забон дорои вижагиҳои хос мебошад. Корбурди воситаҳои забонӣ дар ин услуб бидуни омодагии махсус ва ба таври озоду мустақим сурат мегирад. Саволу ҷавоб, кӯтоҳбаёнӣ, истифодаи ҷумлаҳои мухтасару нопурра, озодии ҷойи аъзоҳои ҷумла, истеъмоли зиёди воҳидҳои луғавии гуфтугӯӣ ва истифодаи воситаҳои ғайризабонӣ (имоишорат ва ҳаракатҳои мухталифи мимикӣ) аз ҷумлаи вижагиҳои нутқи гуфтугӯӣ ба ҳисоб мераванд... [2, с. 327; 4, с. 38].

Ҳар як нависанда дар эҷоди асарҳои худ воситаҳои ниҳоят мухталифи забонро ба кор мебарад. Ин воситаҳо дар асарҳои бадеӣ ва бадеию публицистии нависанда воситаҳои муҳимми услубӣ низ ба ҳисоб мераванд, зеро: а) ба асарҳо образнокӣ, муассирӣ, арзиши эстетикӣ, махсусияти миллӣ мебахшанд; б) ҷилоҳои эҳсосии асарҳои нависандаро тақвият бахшида, хусусияти лирикӣ ва динамизми онҳоро мукамал ва бад-ин васила аз ҷиҳати услубӣ пуробуранг гардидани асарҳоро таъмин мегардонанд; в) барои ташаккули услуби фардии нависанда, офаридани образҳои бадеӣ, тасвири нутқи пуробуранги муаллиф ва нутқи қаҳрамону персонажҳо, лавҳаҳои сюжетнок ва ғайра омили муҳим ба ҳисоб мераванд; г) имкон фароҳам меоранд, ки калима бо тамоми нозуқиҳои маъно, аз ҷумла маъноҳои ниҳонӣ ва образнокӣ дарк карда шавад [6, с. 5].

Асарҳои публицистии нависандаи мумтоз Ф. Муҳаммадиев саршор аз ҷилоҳои эҳсосию воситаҳои таъсирбахши забон мебошанд. Аз ҷумла дар чунин асарҳои нависанда унсурҳои гуфтугӯии морфологӣ барои ифодаи матлаб ва таъмини фардияти нутқи қаҳрамону персонажҳо нақши муҳим бозидаанд. Қаблан мо дар бораи унсурҳои лексикаи гуфтугӯӣ ва баъзе хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии калимаҳои гуфтугӯӣ дар асарҳои публицистии нависанда изҳори андеша намуда будем [10, с. 42-46; 16, с. 37-44]. Дар ин мақола тасмим гирифтём, дар бораи мавқеи баъзе унсурҳои гуфтугӯии морфологӣ дар асарҳои публицистии нависанда Ф. Муҳаммадиев маълумот диҳем.

Яке аз воситаҳои морфологие, ки дар асарҳои нависанда зиёд ба назар мерасад, шакли гуфтугӯии пасоянди **-ро (-а, -я)** мебошад. Дар бораи шакли гуфтугӯии ин пасоянди асли дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин маълумот оварда шудааст: «Дар забони адабӣ ин пасоянд ҳамеша дар шакли **-ро** истифода мешавад.... Аммо дар нутқи гуфтугӯ пас аз ҳамсадоҳо ба сурати **-а (китоба)**, баъди садонокҳо ба сурати **-ра (-я) (косара, косая)** воқеъ мегардад. Ин пасоянд дар ҳамаи вазифаҳои **-ро** дар нутқи персонажҳои адабиёти имрӯза мушоҳида мешавад» [3, с. 307]. Устод С. Айнӣ дар «Забони тоҷикӣ» ном мақолаи худ шаклҳои гуфтугӯии пасоянди «**-ро**»-ро шаклҳои вайроншуда ном бурдааст [1, с. 364]. Албатта, дар шакли «вайрон» истифода шудани унсурҳои луғавӣ ё грамматикӣ, пеш аз ҳама, дар нутқи гуфтугӯӣ ба амал меояд. Муҳаққиқ Р. Ҷӯраев дар бисёр лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар шакли **-а, -я** ба назар расидани ин пасояндро таъкид намудааст. Ӯ вусъат ёфтани ибораҳоро бо ёрии пасоянди **-ро** то андозае ҳамчун падидаи услуби гуфтугӯӣ маънидод менамояд [5, с. 130].

Дар асарҳои публицистии Ф. Муҳаммадиев аз се варианти фонетикӣ шакли гуфтугӯии пасоянди **-ро** дутои он (**-а, я**) ба назар мерасад. Нависанда ҳар ду варианти

онро дар нутқи персонажҳо кор фармудааст, яъне он як воситаи фардисозии нутқи персонажҳо ба ҳисб меравад:

– *Папиросатона беистиҳола кашед. Дарҳо яла* [8, с. 8]; – ...*Вақти консерта худам медонам, илтимос, ҷӯраҷон, дигар аз ин хусус заҳмат накашед* [8, с. 53]; *Дила васеъ кунед, як дари баставу сад дари кушода, гуфтаанд* [8, с. 91]; *Мебахшед, камбудихоя решақан мекунем...* [8, с. 224]; ...*вазифаи табелҷӣ аз ҷӣ иборат буд, ҷӣ хел замин чен мекардӣ, рӯзи меҳнати колхозчиҳоя ҷӣ тавр ҳисоб мекардӣ ва ҳоказо* [9, с. 191]; – ...*Сонӣ, номаъқулия танҳо худам накардаам. Ашӯла хонда, луқма партофтагӣ кӣ буд?* [9, с. 208].

Воситаи грамматикӣ агар ҳангоми баёни фикр як маротиба истифода шавад, матлаб ба таври муқаррарӣ ифода меёбад, агар зиёда аз як маротиба ба кор бурда шавад, фикр таъкид карда мешавад. Дар мисоли зерин барои ифодаи таъкиди матлаб як маротиба пасоянди **-ро** ва маротибаи дуҷум шакли гуфтугӯи он **-а** ба кор бурда шудааст:

– ...*Хайр, ҳеч воқеа не. Шояд Богировро гашта диҳанд. Ё Йулдоша* [9, с. 223].

Муқоиса: *Шояд Богиров ё Йулдоша (-ро) гашта диҳанд.*

Дигар воситаи морфологие, ки хусусияти гуфтугӯӣ дорад, пасоянди **ба-** мебошад. Дар забони адабии меъёрӣ **ба** пешоянд буда, мувофиқи маълумоте, ки дар асарҳои дастури забон оварда шудааст, «асосан самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад, аммо вобаста ба семантикаи феълӣ исм ва мазмуни умумии ҷумла тобишҳои масоҳатӣ, объектӣ ва замонино низ нишон медиҳад» [3, с. 289; 5, с. 381]. Ин унсурҳои морфологӣ дар нутқи гуфтугӯӣ дар шакли пасоянд низ истифода гардида, бо як қатор пешояндҳо ва пасоянди **-ро** муносибати ҳаммаъноӣ зоҳир менамояд:

Як далели кӯрба асо- мактуби худатон, рафиқ Достиев [8, с. 224].

Ибораи рехтаи «**кӯрба асо**» дорои хусусияти гуфтугӯӣ буда, дар забони мардум дар ҳамин шакл (бо пасоянди **ба-**) истеъмоли мегардад. Дар мисоли боло он бо пешоянди **барои** муносибати синонимӣ зоҳир кардааст: *кӯрба асо // барои кӯр асо.*

Шакли гуфтугӯӣ калимаи саволии **чаро (чиба)** низ бо пасоянди **ба-** сохта мешавад:

– *Чиба ин тавр?... Охир, ҳамаи пистонакҳо моли як фабрика-ку! – мешӯрид акаи Маҳсум* [8, с. 205].

Дар мисоли боло пасоянди **ба-** бо пасоянди **-ро** хусусияти синонимӣ зоҳир мекунад: *Чиба ин тавр? // Чаро ин тавр?*

Дигар воситаи морфологие, ки хусусияти гуфтугӯӣ дорад пасоянди **катӣ (қатӣ)** мебошад. Дар китобҳои грамматика бо зарф алоқаманд будани ин пасоянд, бо таъсири забони зиндаи гуфтугӯӣ ва шеваҳо дар забони хаттии китобӣ мавриди истифода қарор гирифтани ва дар услуби бадеӣ дар нутқи персонажҳо истифода гардидани он зикр шудааст [6, с. 408; 3, с. 310]. Нависанда ин пасояндро дар ифодаи муносибатҳои зерин истеъмоли намудааст:

а) ҳамчун воситаи иҷрои амал:

– *Дар пушти ҳар пора бӯр катӣ рақамаш навиштагӣ* [8, с. 204]; – *Не, ин хелаи нашуд. Санг катӣ занӣ, хому пухта баробар мерезад, – гуфт Расо...* [8, с. 72-73].

Дар ҷунин вазифа ин пасоянд бо пешояндҳои **бо**, **ба** воситаи ҳаммаъноӣ ҳамвазифа шуда метавонад: *бӯр катӣ // бо бӯр // ба воситаи бӯр; санг катӣ // бо санг // ба воситаи санг.*

б) ҳамчун воситаи ҳамроҳӣ:

– *Ба шумо, рафиқҳо, маълум, ки банда сардори як оилаи калоне ҳастам, ки аз ягон колхозии баобру монданӣ надорад. Худам катӣ якҷоя понздаҳ нонхӯр дорад* [8, с. 82].

Дар ин маврид бо пешояндҳои **бо**, **бо ҳамроҳи**, **ҳамроҳи** муносибати синонимӣ зоҳир мекунад: *худам катӣ // бо худам // бо ҳамроҳи худам // ҳамроҳи худам.*

в) ҳамчун воситаи ифодаи мувофиқат:

Кайфу сафо ҳам эбаиш катӣ [8, с. 223]; *Рӯиной ҳам эбаиш катӣ, Эшмат-ака!* [8, с. 251].

Дар ифодаи ин вазифа бо пешояндҳои *ба, мавофиқи, муносиби* қобилияти ҳамвазифагӣ дошта метавонад: *эбаиш катӣ // ба эбаиш // мувофиқи эбаиш // муносиби эбаиш.*

г) ҳамчун воситаи ифодакунандаи микдор:

– *Пахтаи бордонро бо лагад шибба мекунад. Ҳамту накунад ним тонна катӣ пур мешавад* [8, с. 111].

Дар ин фазифа бо пешоянди аслии содаи бо ҳамвазифа мешавад: *ним тонна катӣ // бо ним тонна.*

Бандакҷонишинҳои шахсию соҳибии забони тоҷикӣ низ варианти фонетикӣ гуфтугӯӣ доранд. Агар исм бо садонок ба охир расаду бандакҷонишини шахсию соҳибӣ қабул кунад, аз бандакҷонишинҳо садонокӣ **-а (-я)** ихтисор мешавад [6, с. 212-213; 15, с. 88]. Албатта, ин ҳодисаи фонетикӣ бо таъсири забони гуфтугӯӣ ба амал омадааст, зеро кӯтоҳбаёнӣ ва ихтисор шудани овозҳо, пеш аз ҳама, ҳосил нутқи гуфтугӯӣ мебошад. Дар асарҳои публицистии Ф. Муҳаммадиев истифодаи шакли гуфтугӯӣи бандакҷонишонҳо аз муҳимтарин воситаи нутқи гуфтугӯ ва таъмини фардияти каломӣ персонажҳо ба ҳисоб меравад:

– *Те ба ман ҳуҷҷатхота* [9, с. 220]; *Офарин, акаи Хорпуштак! Бигӯ, садқа, латифаю ҳикоя бигӯӣ, ба маҷлисхот ҳар рӯз меоям* [8, с. 222]; *Хоҳари азиз, Шумо аз шодкомтарин занҳои замони мӯед. Шодкомхотон муборак бошад!* [8, с. 39].

Ҳангоми бо феълҳо омадан низ аз бандакҷонишинҳои шумораи чамъ садонокӣ **[а]** ихтисор гардида, онҳо на ба тарзи **-амон, -атон, -ашон**, балки дар шакли **-мон, -тон, -шон** корбаст мешаванд. Чунин ҳолат низ бештар дар гуфтугӯ ба амал меояд. Нависанда барои таъмини оҳанги гуфтугӯӣ нутқ низ аз ин ҳодисаи фонетикӣ фоида бурдааст:

Филҳо гушна, камтар алаф-палаф барамшон [8, с. 224].

Ҳамин тавр, шаклҳои гуфтугӯӣи пасояндҳо ва бандакҷонишонҳо дар асарҳои публицистии нависанда Ф. Муҳаммадиев як воситаи муҳимми фардӣ кардани нутқи персонажҳо ба ҳисоб меравад. Бо ёрии онҳо нависанда ҷилову оҳангҳои гуфтугӯиро дар асарҳояш таъмин намудааст. Дар айни замон чунин унсурҳои морфологӣ як воситаи муҳимми фарқ кардани каломӣ нависанда аз нутқи персонажҳо ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Айни, С. Куллиёт [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Ирфон., 1964. – Ҷ. 11. Китоби дуҷум. – 436 с.
2. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ. 1. – 356 с.
4. Ғаффоров, Р., Ҳошимов, С., Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ [Матн]: китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11. / Р. Ғаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 192 с. – С. 38
5. Джураев, Р. Поссессивная функция послелога «-ро» в таҷикском языке раннего периода [Текст] / Р. Джураев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 127-130.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1982. – Ҷ. 1. – 464 с.

7. Муминов, В. И. Стилистические функции частиц в романе Ф. М. Достоевского «Идиот» [Матн]: монография / В. И. Муминов. – Южно-Сахалинск: Изд-во СахГУ, 2011. – 240 с.
8. Мухаммадиев, Ф. Дӯстон – тоҷи сар [Матн] / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
9. Мухаммадиев, Ф. Варта [Матн] / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 376 с.
10. Нодиров, А. А. Дар бораи унсурҳои лексикаи гуфтугӯӣ дар асарҳои публитсисти Ф. Мухаммадиев [Матн] / А. А. Нодиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 8. – С. 42-46.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн] / зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 962 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн] / зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 948 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода; зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода; зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 946 с.
15. Ҳалимов, С., Шукурова, К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. – Душанбе, 1988. – 100 с.
16. Чумбаев, М. О., Нодиров, А. А. Баъзе хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии калимаҳои гуфтугӯӣ дар асарҳои публитсисти Ф. Мухаммадиев [Матн] / М. О. Чумбаев, А. А. Нодиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 9. – С. 37-44.

ҶОЙГОҲИ ШАКЛҲОИ ГУФТУГӢИ ПАСОЯНДҲО ВА БАНДАКҶОИШИНҲО ДАР АСАРҲОИ ПУБЛИТСИСТИИ ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Мавзуи баррасии мақолаи илмӣ шаклҳои гуфтугӯии пасояндҳо ва бандакҷонишинҳо дар асарҳои публитсисти нависанда Фазлиддин Мухаммадиев ба ҳисоб меравад. Нутқи гуфтугӯӣ шакли асосии мавҷудияти забон ба ҳисоб рафта, дар зери ин мафҳум одатан шакли шифоҳии нутқи диалогии услуби гуфтугӯӣ фаҳмида мешавад. Аз ҷумла дар ҷунин асарҳои нависанда унсурҳои гуфтугӯии морфологӣ барои ифодаи матлаб ва таъмини фардияти нутқи қаҳрамону персонажҳо нақши муҳим бозидаанд. Яке аз воситаҳои морфологии, ки дар асарҳои нависанда зиёд ба назар мерасад, шаклҳои гуфтугӯии пасоянди **-ро (-а, -я)** мебошад. Ин унсурҳои морфологӣ дар асарҳои нависанда як воситаи муҳими фардӣ кардани нутқи персонажҳо ба ҳисоб меравад. Зимни баррасии мавқеи пасоянди дорои хусусияти гуфтугӯии **ба-** муносибати ҳаммаъноӣ зоҳир кардани он бо як қатор пешояндҳо ва пасоянди **-ро** таъкид гардидааст. Муҳаққиқон дар асарҳои нависанда ҳамчун воситаҳои иҷроӣ амалу ҳамроҳӣ ва ифодаи мувофиқату микдор ба қор рафтани пасоянди гуфтугӯии **қатӣ (қатӣ)**-ро махсус зикр менамояд, истифодаи шакли гуфтугӯии бандакҷонишонҳоро аз муҳимтарин воситаи нутқи гуфтугӯ ва таъмини фардияти каломии персонажҳо меҳисобанд. Зимни таҳлилу баррасӣ муаллифон ба ҷунин натиҷа мерасанд, ки бо ёрии ҷунин унсурҳои морфологӣ нависанда ҷилову оҳангҳои гуфтугӯиро дар асарҳояш

таъмин намудааст. Дар айни замон онҳо як воситаи муҳимми фарқ кардани каломии нависанда аз нутқи персонажҳо ба ҳисоб мераванд.

Калидвожа: нутқи гуфтугӯӣ, шакли гуфтугӯӣ, асари бадеию публицистӣ, забон, услуб, нависанда, лабораторияи эҷодӣ, образнокӣ, муассирӣ, арзиши эстетикӣ, пасоянд, пешоянд, бандакҷонишин, унсурҳои морфологӣ, персонаж, матлаб, муносибати ҳаммаъноӣ, варианти фонетикии гуфтугӯӣ.

МЕСТО РАЗГОВОРНЫХ ФОРМ ПОСТЛОГОВ И МЕСТОИМЕННЫХ ЭНКЛИТИК В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФАЗЛИДДИНА МУХАММАДИЕВА

Объектом обсуждения научной статьи является разговорные формы постлогов и местоименные энклитики в публицистических произведениях писателя Фазлиддина Мухаммадиева. Разговорная речь считается основной формой существования языка, и под этим понятием обычно понимают устную форму диалогической речи в разговорном стиле. Помимо прочего, в публицистических произведениях писателя важную роль для выражения содержания и обеспечения индивидуальности речи героев и персонажей играют морфологические разговорные элементы. Одним из морфологических средств, часто встречающихся в творчестве писателя, является разговорная форма постлога *-ро* (*-а*, *-я*). Этот морфологический элемент в произведениях писателя является важным средством индивидуализации речи героев. При рассмотрении положения постлога разговорного характера *ба-* подчеркивается, что оно выступает в синонимическом отношении с рядом предлогов и постлога *-ро*. В произведениях писателя исследователи особо упоминают употребление разговорного постлога *қатӣ* (*қатӣ*) как средства осуществления действий, сопровождения и выражения соответствия и количества, важнейшим средством он считает употребление разговорных форм местоименных энклитик и обеспечение индивидуальности слов персонажей. В ходе анализа и интерпретации делается вывод, что с помощью таких морфологических элементов писатель обеспечил в своих произведениях разговорную тональность. В то же время они считаются важным средством отличия слов писателя от речи персонажей.

Ключевые слова: разговорная речь, разговорная форма, художественно-публицистическое произведение, язык, стиль, писатель, творческая лаборатория, образность, экспрессивность, эстетическая ценность, предлог, постлог, местоименная энклитика, морфологический элемент, персонаж, тема обсуждения, синонимичность, разговорный фонетический вариант.

THE PLACE OF COLLOQUIAL FORMS OF POSTLOGS AND PRONOMINAL ENCLITICS IN THE PUBLICISTIC WORKS OF FAZLIIDDIN MUHAMMADIEV

The main topic of discussion in the scientific article is the use of colloquial forms of postlogy and pronominal enclitics in the publicistic works of Fazliddin Muhammadiev. Colloquial speech is seen as the main form of language, and this definition usually refers to oral dialogical speech in a conversational style. Among other things, in such works of the writer, morphological colloquial elements play an important role in expressing the content and ensuring the individuality of the speech of heroes and characters. One of the morphological means often found in the writer's work is the colloquial form of the postlog *-ro* (*-a*, *-ya*). This morphological element in the writer's work serves as an important way to individualize the speech of characters. When considering the position of a colloquial postlog of *ba-*, it is emphasized that it acts synonymously with a number of prepositions and postlogs of *-ro*. In the works of the writer, researchers specifically mention the use of the colloquial postlog *qati*

(**kati**) as a means of carrying out actions, accompanying and expressing conformity and quantity, he considers the most important means to use the colloquial form of pronominal enclitics and ensuring the individuality of the words of the characters. During the analysis and interpretation, it is concluded that with the help of such morphological elements, the writer provided a conversational tone in his works. At the same time, they are considered an important means of distinguishing the writer's word from the characters' speech.

Keywords: colloquial speech, colloquial form, fiction and publicistic work, language, style, writer, creative laboratory, imagery, expressivity, aesthetic value, preposition, postlog, pronominal enclitic, morphological element, character, topic of discussion, synonymy, colloquial phonetic variant.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, дотсенти кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: (+992) 93-589-64-08, E-mail: mehriob@mail.ru

Нодиров Ардамехр Ахрорович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, телефон: (+992) 556-26-95-95, E-mail: n.ardamehr.10@gmail.com

Сведения об авторах: Джумаев Меҳроб Одинаевич – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, доцент кафедры стилистики и литературного редактирования. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-589-64-08, E-mail: mehriob@mail.ru

Нодиров Ардамехр Ахрорович – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры стилистики и литературного редактирования. Адрес: 734025, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 556-26-95-95, E-mail: n.ardamehr.10@gmail.com

About the authors: Jumaev Mehrob Odinaevich – Tajik National University, Doctor of Philological scientific, Associate Professor of the Department of Stylistics and Literary Editing. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel.: (+992) 93-589-64-08, E-mail: mehriob@mail.ru

Nodirov Ardamehr Akhrorovich – Tajik National University, applicant for the Department of Stylistics and Literary Editing. Address: 734025, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel.: (+992) 556-26-95-95, E-mail: n.ardamehr.10@gmail.com

ТДУ 891.55+891(091)

ШАЙХ САЪДУЛЛОҲ МАСЕҲОИ ПОНИПАТӢ ВА МАСНАВИИ “РОМ ВА СИТО”-И Ӯ

Манонзода Абубакр Манон

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар бораи Мулло Саъдуллоҳ Масеҳои Понипатӣ маълумоти хеле кам дар даст дорем. Он чи аз ишоратҳо ва ёддошти тазкираҳо бармеояд, ҳамин аст, ки Саъдуллоҳ ном дошта, бо таҳаллуҷҳои “Масеҳ” ва “Масеҳо” шеър сурудааст.

Дар бораи Масеҳои Понипатӣ дар тазкираи “Каламоту-ш-шуаро”-и Муҳаммадафзали Сархуш (1050-1127/1637-1721) маълумоти нисбатан батафсил омадааст, ки мувофиқи он Шайх Саъдуллоҳи Масеҳо “шоири ғарро” ва аз

“хамсухбатони Шайдо” буда, бо ӯ “иттиҳоду ягонагии бисёр” доштааст, ки Сархуш ин байти Масеҳоро барои тақвияти хеш меорад:

Дар ману Шайдо намонд андар ҳақиқат ихтиёр,
Ман ба Шайдо монаму монад ба ман Шайдои ман [5, с. 175; 6, с.178].

Ҳамаи тазкиранигорон зодгоҳи ӯро деҳаи Кирона музофоти Сухранпури тавобеи Понипат донистаанд, ки насаби шоир ҳам ба ҳамин муносибат мебошад. ӯро фарзандхондаи Шайх Ҳасани Муқаррабулқон аз дӯстон ва пизишкони шоҳ Ҷаҳонгири Курагонӣ (хукмр.1014-1037/1503-1625) навиштаанд [2, с.2351-2352].

Маълумоти Хушгӯ дар бораи зодгоҳи Масеҳо дақиқтар ва аз муаллифони тазкираҳои дигар фарқ мекунад: “Шайх Саъдуллоҳи Масеҳо – таҳаллус, аз қасабаи Кирона аст, ки панҷохқурӯҳии шимолии Деҳлӣ аст. Бар лаби оби Чун воқеъ аст. Анбах дар он ҷо дар ғояти хубӣ мешавад. Ва он ки дар аксар мачмуаҳо аз қасабаи Понипат ӯро навиштаанд, ғолибан ғалат бошад, чаро ки дар маснавии худ таърифи Кирона карда”, [7, с. 621]. Тақрибан дувоздаҳ соли зиндагии худро дар Банорас гузаронида, аз дӯстони наздики Шайдои Фатҳпурӣ будааст [3, с.2351-2352].

Хусайнкулихони Азимободӣ ҳам дар мавриди зодгоҳи Масеҳо фикри муаллифони болоро таъйиду такрор кардааст: “Масеҳо-номаш Саъдуллоҳ ва фикраш писанди дилҳои огоҳ. Мавтанаш Гиронаи музофоти Саҳоранпур аст. Ва чун Гирона қариби Понипат аст, лиҳозо шуҳрат ба Понипатӣ дорад. Дар эҳёи калом масеҳодам буд ва дар ҷодаи шоирӣ помустаҳкам. Бо Шайдои Фатҳпурӣ, ки дар нештари ассина-л-муъҷама мазкур шуд, ниҳоятӣ муҳаббат ва иртибот дошт” [8, с.1443].

Дар бораи осору ашъори Масеҳои Понипатӣ дар тазкираҳо гуфтугӯ ва назарҳои гуногун оварда шудааст. Хушгӯ бар он аст, ки “дар аҳди Ҷаҳонгирӣ шоири маъниёби соҳибқудрат буда. Агарчи дар бандубасти шеърӣ аксарҳо лағзҳои намоён карда, аммо дар талоши маънӣ ва мазмун беқарина аст” [7, с. 621].

Дар ҳамин ҷо ва дар “Калимоту-ш-шуаро” маснавии “Ром ва Сито”-ро ситудаанд. Фасоҳату ҳунари шоирии Масеҳоро бо овардани байтҳои аз ин маснавӣ бемонанд донистаанд. Аз чумла, дар ду маврид Масеҳоро шоири муваффақ шинохтаанд. Нахуст байте дар наъти паёмбар гуфтааст, чунин аст:

Дил аз ишқи Муҳаммад реш дорам,
Рақобат бо худои хеш дорам [2, с. 9].

Ин байтро ҳамаи тазкиранигорони ёдшуда оварда, таъкид кардаанд, ки аксари шуаро писандидаанд. Муаллифи “Калимоту-ш-шуаро” ин маъниро дар яке аз рубоҳои Саҳобӣ дарёфт карда, онро фасеҳтар донистааст ва меафзояд, ки шояд таворуд шуда бошад ва беҳабар аз ҳам сурудаанд. Рубоии Саҳобӣ ин аст:

Касро, ки ғами ҳабиб бошад, чӣ кунад,
Бечораи бенасиб бошад, чӣ кунад?
Ишқи хубон бало фаровон дорад,
Онро, ки Худо рақиб бошад, чӣ кунад? [5, с. 176; 6, с. 178].

Байти дигаре, ки мавриди иқтибоси аҳли тазкира гардидааст, чунин аст:

Таронашро пираҳан урён надида,
Чу ҷон андар тану тан ҷон надида [2, с. 60].

Ин байт дар таърифи исмати Сито гуфта шудааст, ки “ҷамеъи хушхаёлон пушти даст гузоштанд. Ва ин як байтро як лак санчидаанд” [5, с.176; 6, с.178].

Муаллифи “Калимоту-ш-шуаро” навиштааст, ки “Рӯзе Мирзо Муҳаммадалии Моҳир ин байт мехонд ва таҳсин мекард ва медонист, ки дар наът гуфта. Мефармуд, ки: Эй кош, ин ҳама ашъоре, ки дар тамоми умр гуфтаам, ба он мард насиб мешуд ва ин байт ба ман медоданд. Фақир гуфт дар таърифи исмати Сито гуфта безътиқод шуд. Дар чопи тоҷикии Сархуш ин ҷумла наёмадааст [6, с.178]. Фақир гуфт: Аҷаб пастҳиммат ва дунҳиммат буда, чи тавр маъниро дар ҷӣ маҳал фуруд оварда. Фақир (яъне Сархуш-А.М.) ин мазмунро дар рубой баста, гузаронд:

Шарм оинадор аст зи бас чононро,
Пур сохта аз гули ҳаё домонро.
Урён баданаш надида пирохан ҳам,
Чун дар тан ҷону ҷон надида ҷонро.

Мирзо (Муҳаммадалии Моҳир – А.М.) шунда гуфт: Боракаллоҳ! Хуб ин маъниро мусулмон кардед [5, с. 176; 6, с.178]. Байти дигаре, ки аз ин маснавӣ дар тазкираҳо ва адабиёти дигар [6, с. 179; 7, с. 622; 1, с.164] онро зикр карданд, дар вақти фуру рафтани Сито ба замин мебошад:

Гиребони замин шуд ногаҳон чок,
Даромад ҳамчу ҷон дар қолаби хок [2, с. 323].

Аз ин мубоҳисаҳо маълум мешавад, ки баҳсҳо дар атрофи ба назм овардани қиссаи “Ром ва Сито” дар замони зиндагии Масеҳо вучуд дошта, доим ўро барои ба мазмунҳои ғайриисломӣ тавачҷух доштаниаш дар маърази маломат мегузоштаанд. Ин маъниро эҳсос ва дарк карда, Масеҳо дар асари хеш як боб барои ҳосидон ихтисос дода, дар он ҷо ба онҳо ҷавоб гуфтааст. Бо вучуди ҷунин ранг гирифтани ҳодиса ҳам, дар ҷомеаи он рӯзгор муаллиф барои рафъи тухматҳои ҳосидон ба ин мавзӯ, даст ба таълифи маснавии “Пайғамбарнома” мезанад, ки нусхаҳои аз ин асари ӯ ҳам дар китобхонаҳои кишварҳои гуногун мавҷуд буда, аз ҷумла дастнависе аз он таҳти шумораи 888/рfII/IV дар китобхонаи Донишгоҳи Панҷоб ниғаҳдорӣ мешавад [3, с. 2352].

Маснавии мазкур дар бораи зиндагӣ ва рӯзгори Паёмбари ислом (с) суруда шудааст, ки бо ин байтҳо оғоз мешавад:

Ба бисмиллоҳ оғози ҳар кор кун,
Саранҷом тавҳиди Додор кун.
Ба номи фиристандаи Ҷабраил,
Раҳонанда Каъба зи асҳоби фил.

Таърихи хатми ин маснавиро худ дар ин байтҳо гуфтааст:

Ки кардам тамом ин китоби ғариб,
Бичустам таърихи вай аз мучиб.
Нидо кард андар дилам лутфи ӯ:
Ки соли тамомаш “муаззам” бигӯ [4, с. 9-32, с. 26-27].

Муаллифи муқаддимаи “Ромеёно” (нусхаи манзум) аз нусхаи мунҳасир ба фарди ин маснавӣ дар китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Лоҳур таҳти шуморае, ки қаблан зикр

кардем, чор байти дигар аз ин маснавӣ барои таъйиди саргузашти ошиқонаи Масеҳо дар хошия овардааст:

Дарафкандам ба майдон гӯйи даъвӣ,
Ба сӯфисурати иблисмаънӣ.
Ҳадаф созам кунун аз тири илзом,
Ки бедин хонадам з-афсонаи Ром.
На пири мучтаҳид ақволи куффор,
Бихонад, то нависад радди он зор.
Гарон н-ояд афсона бар шаръ,
Ки накли куфр набвад куфр дар шаръ [4, с. 27].

Он чӣ дар бораи ин маснавӣ дар даст аст, ҳамин мебошад.

Аз Масеҳо дар тазкираҳо байтҳои ҷудогонае овардаанд, ки маълум мешавад дар қисмҳои дигари шеър ҳам таъбазомӣ доштааст ва эҳтимоли девон доштани ӯро ҳам гувоҳӣ медиҳанд. Аммо муҳимтарин ва асоситарини асаре, ки ба Масеҳо шухрати бениҳоят овардааст, ин ҳамин маснавии “Ром ва Сито” мебошад, ки яке аз тарҷумаҳои беҳтарин ба забони форсии тоҷикӣ мебошад. Шоирон ва ноқидони сухан ба тавсифу таърифи маснавии “Ром ва Сито” пардохта, байтҳои ҷудогонаи ӯро хеле муваффақона ва барҷаста ва дар адабиёти форсизабони Ҳиндустон дастоварди беназир донистаанд. Муҳаққиқи тоҷик Амрияздон Алимардонов дар ин маврид менависад, ки “аммо ӯ (Масеҳо – А.М.) дар байни аҳли адаби асри XVII ва давраҳои баъдинаи Ҳиндустон ҳамчун шоири маснависаро шинохта шудааст. Масеҳои Понипатӣ яке аз қиссаҳои қадимаю машхури ҳиндуҳо “Рамаяна”-ро, ки ишқи пурсӯзу гудози дилбохтагон Ром ва Ситоро инъикос менамояд, бо унвони “Ром ва Сито” ба назм даровардааст. Шоир зимни тасвири саргузашти ошиқонаи ду дилдода бузургии қувваи ишқи пок, вафодориву дӯстӣ, ягонагиву иттифоқ, адлу инсоф ва дигар рафтору кирдорҳои шоистаи инсонро баёнӣ таъкид карда, беқибатии зулму золимӣ ва найрангу хиёнатро нишон медиҳад” [1, с.164].

Адабиёт

1. Алимардонов, А. Масеҳои Понипатӣ [Матн] // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик / А. Алимардонов. – Душанбе: СИЭСТ, 1989. – Ҷилди 2. – С.164.
2. Масеҳои Понипатӣ. Ром ва Сито [Матн] / Масеҳои Понипатӣ. – Лакҳнав: Нувел Кишур 1899. – 200 с.
3. Масеҳои Понипатӣ [Матн] // Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар шибҳи қорра. (Ҳинд, Покистон, Бангладеш) бахши сеюм / ба сарпарастии Ҳасани Анӯша. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ. Чопи аввал, 1370. – С.2351-2352.
4. Ромояно: Куҳантарин ҳамосаи ошиқонаи Ҳинд. Бозсуродаи Мулло Масеҳи Понипатӣ. Бар асоси нусхаи хаттии мунҳасир ба фарди Китобхонаи Лакҳнав [Матн] / тасхех, тавзеҳ ва таълиқоти дуктур Саййид Абдулҳамиди Зиёӣ, прӯфесур Саййид Муҳаммадҷонуси Ҷаъфарӣ. – Деҳлии нав, 2009. – 405 с.
5. Сархуш, Муҳаммадафзал. Каламоту-ш-шуаро [Матн] / Муҳаммадафзали Сархуш; тасхеҳи Алиризо Қазва. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди Маҷлиси Шурои исломӣ, 1389. – 312 с.
6. Сархуш, Муҳаммадафзал. Каламоту-ш-шуаро / баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ ва шарҳи луғоту тавзеҳоти доктори илмҳои филологӣ, профессор

Абдушукури Абдусаттор [Матн] / Муҳаммадафзали Сархуш. – Душанбе: Торус, 2018. – 224 с.

7. Хушгӯ, Биндробин Дос. Сафинаи Хушгӯ. Дафтари дувум [Матн] / Биндробин Доси Хушгӯ; тасхеҳи Саййид Калими Асғар. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди Маҷлиси Шурои исломӣ, 1389. – С. чиҳилу панҷ +902.

8. Ҳусайнкулихони Азимободӣ. Нештари ишқ. Ҷилди IV // Азимободӣ, Ҳусайнкулихон; бо тасхеҳу муқаддимаи Асғари Ҷонфидо. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 1174-1496.

ШАЙХ САЪДУЛЛОҲ МАСЕҲОИ ПОНИПАТӢ ВА МАСНАВИИ “РОМ ВА СИТО”- И Ӯ

Дар бораи Мулло Саъдуллоҳ Масеҳои Понипатӣ маълумоти хеле кам дар даст дорем. Он чи аз ишоратҳо ва ёддошти тазкираҳо бармеояд, ҳамин аст, ки Саъдуллоҳ ном дошта, бо таҳаллуҷҳои “Масеҳ” ва “Масеҳо” шеър сурудааст. Дар бораи осору ашъори Масеҳои Понипатӣ дар тазкираҳо гуфтугӯ ва назарҳои гуногун оварда шудааст. Агарчи дар бандубасти шеърӣ аксарҳо лағзҳои намоён карда, аммо дар талоши маънӣ ва мазмун беқарина аст” Аз Масеҳо дар тазкираҳо байтҳои ҷудогонае овардаанд, ки маълум мешавад дар қисмҳои дигари шеър ҳам таъбазомӣ доштааст ва эҳтимоли девон доштани ӯро ҳам гувоҳӣ медиҳанд. Аммо муҳимтарин ва асоситарини асаре, ки ба Масеҳо шуҳрати бениҳоят овардааст, ин ҳамин маснавии “Ром ва Сито” мебошад, ки яке аз тарҷумаҳои бехтарин ба забони форсии тоҷикӣ мебошад. Шоирон ва нокидони суҳан ба тавсифу таърифи маснавии “Ром ва Сито” пардохта, байтҳои ҷудогонаи ӯро хеле муваффақона ва барҷаста ва дар адабиёти форсизабони Ҳиндустон дастоварди беназир донистаанд. Муҳаққиқи тоҷик Амрияздон Алимардонов дар ин маврид менависад, ки “ӯ (Масеҳо – А.М.) дар байни аҳли адаби асри XVII ва давраҳои баъдинаи Ҳиндустон ҳамчун шоири маснависаро шинохта шудааст. Масеҳои Понипатӣ яке аз қиссаҳои қадимаю машҳури ҳиндуҳо “Рамаяна”-ро, ки ишқи пурсӯзу гудози дилбохтагон Ром ва Ситоро инъикос менамояд, бо унвони “Ром ва Сито” ба назм даровардааст.

Вожаҳои ҳиндиасл, мафҳумҳои ҳиндӣ дар дарозии таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бозмонда аз замони равобити густарда ва пуррангу пурҷилои замони Сосониҳо мебошанд.

Калидвожаҳо: Шайх Саъдуллоҳ Масеҳои Понипатӣ, Ром ва Сито, Рамаяна, Ҳинд, наққошӣ, сиккашиносӣ, ҳунари мусиқӣ, санъати меъморӣ, вожаҳои ҳиндӣ.

ШЕЙХ СААДУЛЛА МАСЕҲА ПОНИПАТИ И ЕГО МАСНАВИ «РАМ И СИТА»

У нас очень мало информации о Мулле Саадулла Масеҳа Понипати. То, что происходит от жестов и мемуаров Тазкира, – это то, что Саадулла по имени и поэт, слагавший стихи под псевдонимами “Масеҳ” и “Масеҳа”. О артефактах Понипати Масеҳ в тазкирах говорят и высказываются по-разному. Несмотря на то, что в поэтическом отрывке большинство из них были замечены некоторые шаткости, но в погоне за смыслом и содержанием неугомонны” из притч в тазкирах были приведены отдельные стихи, которые, как известно, имели различие в других частях стихотворения и свидетельствовали о его безумии. Но самым важным и самым фундаментальным произведением, которое принесло невероятную славу Масеҳа, является маснави “Рам и Сито”, один из лучших переводов на таджикско-персидский язык. Поэты и доброжелатели речи отдали должное масонскому описанию “Рам и Сита”, признавали его отдельные стихи очень успешными и выдающимися, а в

персидской литературе Индии – непоколебимым достижением. Таджикский исследователь Амрияздон Алимардонов пишет в этом пункте, что но он (Масех-А.М.) среди литературных деятелей XVII века и более поздних периодов Индии известен как поэт - мастер жанра маснави. Масеха Понипати придумал одну из древних и известных индуистских легенд “Рамаяна”, которая отражает страстную любовь влюбленных Рам и Сита, названную в честь “Рам и Сита”.

Проникновение слов индийского происхождения, индийских понятий в таджикско-персидскую литературу восходит ко времени обширных и полноценных отношений Сасанидов с Индией.

Ключевые слова: Шейх Садулла Масеха Понипати, Рам и Сита, Рамаяна, Индийцы, живопись, нумизматика, музыкальное искусство, архитектурное искусство, индийские слова.

SHEIKH SAADULLAH MASEHAI PONIPATI AND HIS PARABLE "RUM AND SITA"

We have very little information about the Mulla Saadullah Masehai Ponipati. What comes from tazkirs gestures and memoirs is that Saadullah goes by name and sings poetry under the pseudonyms “Maseh” and “Maseha”. There are different ways to talk and look at the artifacts of Ponipati Maseh in tazkirs. Despite the fact that most of them were noticed in the poetic passage, but in pursuit of the meaning and content of the restless” from the parables in the tazkirs, separate verses were given, which, as is known, had a distinction in other parts of the poem and testified to his madness. But the most important and most fundamental work that brought incredible fame to Maseha is the parable “Rum and Sita”, one of the best translations into Tajik Persian. Poets and detractors of the speech paid tribute to the Masonic description of “Rum and Sita”, recognized his individual poems as very successful and outstanding, and in the Persian literature of India -an unshakable achievement. Tajik researcher Alimardonov Amriyazdon writes in this paragraph that “but he (Maseha) is known among literary figures of the seventeenth century and later periods of India as a Messianic poet. Ponipati Maseha invented one of the ancient and famous Hindu legends “Ramayana”, which reflects the passionate love of lovers Rum and Sita, named after “Rum and Sita”.

The penetration of words of Indian origin, Indian concepts into Tajik-Persian literature dates back to the time of the extensive and full-fledged relations of the Sassanid’s with India.

Keywords: Sheikh Saadullah Maseh Ponipati, Rum and Sita, Ramayana, India, painting, coinage, music, architecture, Indian words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Манонзода Абубакр Манон – номзади илмҳои филологӣ, сардори Медиатекаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистони МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: +992 918-84-09-90. E-mail: abubak11@mail.ru

Сведения об авторе: Манонзода Абубакр Манон – кандидат филологических наук, заведующий Медиатекой Президента Республики Таджикистан ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: +992 918-84-09-90. E-mail: abubak11@mail.ru

Information about the author: Manonzoda Abubakr Manon – Candidate of Philological Sciences, Head of the Media Library of the President of the Republic of Tajikistan, State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: +992 918-84-09-90. E-mail: abubak11@mail.ru

ТДУ 82тоҷик+809.155.0+891.550+808.2-3

ТАВАЧҶУҶИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ БА АШӢОРИ САӢОБИИ АСТАРОБОДӢ

Баёнов МахмаднабӢ Бачачонович

Агентии миллии Созмони байналмилалии рақамгузори
стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон

Мирзо Муҳаммадали Соиб, маъруф ба Соиби Табрезӣ (1603-1677) яке аз чехраҳои барҷастаи адабиёти форсии тоҷикии асри XVII буда, бо ашъори баландмазмун ва фикру андешаҳои бикраш дар таърихи адабиёти ин давра ва замони минбаъда низ мақоми шоиста дорад. Соиб ба шеърӯ шоирӣ аз ҷавонӣ иштиёқ дошт ва сипас дар ин фан дониш ва малакаи тамом андӯхта, ҳамин тавр шоирӯро пешаи ҳамешагии худ қарор медиҳад ва номи худро дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ҳамчун шоирӣ бузург сабт менамояд. Тавре сарчашмаҳо иттилоъ медиҳанд, Соиб илмҳои фалсафа, ҳикмат, “Қуръон”-у тафсири, ҳадису фикҳ, сарфу нахв, луғат, адабиёт, калом, мантиқ, қофия, арӯз, бадеъ ва ғайраро омӯхтааст. Ҳамзамон, шоир ҳатто моҳир низ буд. Соиб ба ашъори шоирони гузашта ва ҳамзамони худ тавачҷуҳи ҳоса дошта, ҳатто дар ашъораш аз онҳо ёдоварӣ низ кардааст. Ӯ дар ашъораш аз Аттӯр, Санӯй, Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Толиби Омулӣ, Бобо Фигонӣ, Урфӣ, Назирӣ, Авҳадӣ, Саҳобӣ, Амир Хусрав ва дигарон ном бурдааст. Аз зикри номи шоирони мумтози давраҳои гуногун ҳувайдо мегардад, ки Соиб ба ашъори гузаштагону ҳамзамононаш тавачҷуҳ ва дилбастагии зиёд доштааст. Шиблии Нуъмонӣ дар “Шеърӯл-аҷам” менависад, ки “Соиб агарчи тамоми устодону ҳамасронашро ба адаб ёд мекарда, лекин ба баъзе асотиди сухан ниҳоят ақидаманд будааст. Зиёда аз ҳама ба Ҳоҷа Ҳофиз иродат меварзид ва ин далели умда аст бар завқи салими ӯ” [4, с. 157]. Шиблии Нуъмонӣ дар бораи Соиб маълумоти ҷолибе додааст, ки ин ҷо маҳали зикри он нест ва хонанда метавонад барои маълумоти бештар ба “Шеърӯл-аҷам” муроҷиат кунад [4, с. 151].

Агарчи аз тавачҷуҳ ва дилбастагии Соиб ба шуарӯи болозикр гуфтем, вале мо дар ин мақола танҳо тавачҷуҳ доштани Соибро ба ашъори Саҳобӣ мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод. Албатта мо қаблан низ дар мақолаҳои худ доир ба тавачҷуҳи Соиб ба ашъори Саҳобӣ андешарӯнӣ карда будем [2, с. 121] ва ҳамакун тасмим гирифтаем, ки ин масъаларо дар мақолаи алоҳидае муфассалтар баррасӣ кунем.

Таъкидро шояд, ки Саҳобии Астарободӣ агарчи ғазалу маснавӣ эҷод кардаву асари назмиву насрӣ ҳам дорад, аммо дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз рӯбоисарӯени мумтоз шинохта шудааст. Соиб бошад, агарчи дар жанрҳои гуногуни шеърӣ низ эҷод кардааст, вале дар эҷодиёташ ғазал мавқеи аввалиндараҷа дорад. Хусусан дар таҳаввули жанри ғазал нақши ӯ хеле барҷаста аст. Ба таъбири Шиблии Нуъмонӣ “ғазал фанни ҳоси ӯ шумурда мешавад” [4, с. 158]. Воқеан Соиб бо тасвирҳои зебо, мазмунҳои наву тоза, калимоту ибораҳои намакину шакаринаш тавонист дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ худро ҳамчун ғазалсарӯи шаҳир нишон диҳад.

Нахустин далели тавачҷуҳ доштани Соиб ба ашъори Саҳобӣ зикри ному ӯ дар хотимаи як ғазалаш мебошад. Соиб ғазалсарӯи мумтоз будани худро ва дар рӯбоисарӯи дасти боло доштани Саҳобиро дар мақтаби як ғазалаш хеле мунсифона ба қалам додааст.

Ғазал бо байти зерин оғоз мегардад:

Самандар кард ашки гарми ман мургони обиро,
Зи гавҳар чун садаф пур сохт гарди ман хубоберо [10, с. 164].

Анҷоми ғазал чунин аст:

Ғазалгӯй ба Соиб хатм шуд аз нуктапардозон,
Рубой гар мусаллам шуд зи мавзунон Саҳобиро [10, с. 164].

Ин гуфтори шоири бузург Соиби Табрзӣ тасдиқ ва таъйид менамояд, ки Саҳобӣ бо рубоиёти ҷаззобу шӯрангез ва орифонаву ошиқонааш миёни шоирон шухратёр будааст. Зеро дар ин байт Соиб маҳорати баланди худро дар ғазал таъкид мекунад, аммо чирадастии Саҳобиро дар рубой медонад, ки ин нукта далели шухрат ва маъруфияти Саҳобӣ ва рубоиёташ дар олами шеърӯ шоирист. Дар баробари он ки Соиби Табрзӣ ашъори Саҳобиро мутолиа карда, миёни мавзунон, яъне шоирон рубоиро таслиму муносиби Саҳобӣ медонад, инчунин ба осори ӯ эҳтироми хоса дошта, ҳатто дар дасташ девони Саҳобӣ ниғаҳдорӣ мешудааст. Адиб ва муҳаққиқи эронӣ Ҷавоҳирӣ, ки “Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ”-ро мурааттаб ва ҷоп намудааст, дар дасти Соиб мавҷуд будани девони Саҳобиро баён кардааст. Аз ҷумла, соли 1347 (соли 1969 мелодӣ) ба кӯшиши ӯ “Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ” дар Машҳад интишор гардид, ки дар охири он 65 рубоии шоир низ ҷой дода шудааст. Сипас соли 1387 (соли 2009 мелодӣ) «Девони ғазалиёт»-и шоир аз рӯйи китоби таҳиякардаи Ҷавоҳирӣ ба кӯшиши Акбари Бехдорванд дар Техрон, бо муқаддимаи қаблан навиштаи Ҷавоҳирӣ ва пешгуфтори Бехдорванд аз нав ба ҷоп расонида шуд, вале дар охири нашри навбатии “Девони ғазалиёт”-и шоир 64 рубой ба назар мерасад, ки ҳангоми таҳия ва нашр як рубой афтодааст. Ва он рубой ин аст:

Ман, к-аз ту на меҳри худ ба ҷон андозам,
Ҳошо, ки назар ба ину он андозам.
Чашме, ки назораи ҷамоли ту кунад,
Ҳайфам ояд, ки бар ҷаҳон андозам [7, с. 183].

Бехдорванд кӯшидааст, то абётеро, ки дар нашри аввали таҳиякардаи Ҷавоҳирӣ бо ҳар сабаб ғалат оварда шудаанд, ислоҳ намояд. Омӯзиш нишон медиҳад, ки дар девони таҳиякардаи Ҷавоҳирӣ воқеан ғалатҳои зиёде роҳ ёфтааст. Ҳатто дар як ғазал то нух хато содир шудааст [5, с. 160]. Масалан, дар ғазали зер Бехдорванд дар ҷопи хеш се ғалатро ислоҳ кардааст:

Бирбуда майи ишқи ту фарзонагӣ аз мо,
Айбе набувад мастиву девонагӣ аз мо.
Майли дили мо сӯйи ту хоҳад шудан афзун,
Ҳарчанд кунӣ дурию бегонагӣ аз мо.
Ҳар ҷо, ки шавад шамъи руҳат анҷуманафрӯз,
Набвад ачабе шеваи парвонагӣ аз мо.
Дар размғаҳи ишқ, ки сад теғи бало хаст,
Кас пеш нарафтаст ба мардонагӣ аз мо.
Умрест, ки масти майи ишқем, Саҳобӣ,
3-ин кор шуда шеваи фарзонагӣ аз мо [7, с. 11].

Бехдорванд дар муқаддимаи девони таҳиякардааш зикр накардааст, ки дар муқоиса бо қадом девон ё дастхат нусхаи интишорнамудаи Чавоҳириро тасҳех намудааст, вале ба назари мо муқоиса ва тасҳехоти Бехдорванд дар асоси дастхати “Девони ғазалиёт”-и Саҳобӣ, маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли тахти №74664 сурат гирифтааст. Шакли электронии нусхаи мазкур, ки дар дасти мо ҳам мавҷуд аст, хеле хоно ва мунаққашу зарҳалин буда, бо як назар метавон хатоҳоро пай бурд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Чавоҳирӣ воқеан, тавре ки худӣ ӯ мегӯяд, ин девонро аз дигар дастхат таҳия намудааст, зеро ҳеҷ мумкин нест, ки аз чунин дастхатти хушхату хоно (“Девони ғазалиёт”-и Саҳобӣ, маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли тахти №74664) чунин ғалатҳои бисёр карда шавад.

Шакли дурусти ғазали мазкур дар дастхат чунин омадааст:

Бирбуда май аз ишки ту, фарзонагӣ аз мо,
 Айбе набувад мастиву девонагӣ аз мо.
 Майли дили мо сӯйи ту хоҳад шудан афзун,
 Ҳарчанд кунӣ дурию бегонагӣ аз мо.
 Ҳар ҷо, ки шавад шамъи руҳат анҷуманафрӯз,
 Набвад ачабе шеваи парвонагӣ аз мо.
Дар размғаҳи ишқ, ки сад тири бало ҳаст,
 Кас пеш нарафтаст ба мардонагӣ аз мо.
 Умрест, ки масти майи ишқем, Саҳобӣ
Бегона шуда шеваи фарзонагӣ аз мо [6, с. 11 а].

Бехдорванд ҳар як ғазалро айнан ба мисли девони таҳиякардаи Чавоҳирӣ оварда, тасҳехоташро дар поварақи ҳар ғазал нишон додааст.

Чавоҳирӣ дар муқаддимаи ин девон менависад, ки “Саҳобӣ хатти зебо надошт” [5, с. 43] ва онҳо як нусха хатти Саҳобиро дар “Девон” [7, с. 4] нашр кардаанд, то хонандагон бидонанд, ки дар бознависӣ қардани ғазалиёти ӯ ҳамроҳи Маҳмуди Фарруҳ ба мушкилоти зиёде мувоҷеҳ гардидаанд. Бояд тазаққур дод, ки худӣ шоир низ ин нуктаро тасдиқ карда, дар мақтаи як ғазалаш чунин мегӯяд:

Шеърӣ ту, эй Саҳобӣ, муҳтоҷи хатти хуш нест,
 Рӯйи наку чӣ хоҷат бо хатту хол дорад? [5, с. 342].

Чавоҳирӣ яке аз он шахсонест, ки “Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ”-ро аз хатти худӣ шоир бознависӣ ва ҷоп кардааст. Вай дар хусуси ин дастхати “Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ” менависад, ки аз солҳои қабл нусхае аз “Девони Саҳобии Астарободӣ” дар баҳши кутуби хаттии китобхонаи ҷаноби оқои Маҳмуди Фарруҳ мавҷуд аст, ки дар пушти сафҳаи аввали он ин иборат дида мешуд: “Девони Саҳобии Астарободӣ, соҳиби рубоӣ ба хатти Саҳобӣ, 104 варақ, ҳар варақ бист байт, ғайр аз рубоӣ”. Фузало ва ошноён ба хатти Мавлоно Соиби Табрзӣ гувоҳӣ медоданд, ки иборати ду сатри фавқ хатти Соиб аст [5, с. 17]. Яъне, Соиби Табрзӣ ашъори Саҳобиро мутолиа карда, ба ашъори шоир эҳтироми хос доштааст, ки ҳатто дар дасти ӯ девони Саҳобӣ ниғаҳдорӣ мешудааст. Вобаста ба хатти Соиб Чавоҳирӣ мегӯяд, ки «аз он ҷумла шоири фозил ва хаттоти шаҳир Суҳайли Хонсорӣ бо хатти настаълиқи зебои худ ин мавзӯро гувоҳ фармудаанд, ки гировир (гравюра дар назар аст: – Б.М.)-и хатти эшон дар ин муқаддима дида мешавад. Пас аз интишори девони Соиб (аз интишороти Анҷумани осори милли), ки намунаҳое аз хатти Соиб дар он гировирҳо ба хубӣ маҳсус аст ва низ Маҳмуди Фарруҳ дар зайли ҳамон ду сатр чунин ёддошт кардаанд: «Яке аз қароин, ки ду сатри фавқ хатти Соиби Табрзист ва ин девон

(Девони Саҳобӣ: – Б.М.) дар тасарруфи ӯ (Соиб.–Б.М.) буда, ин аст, ки дар “Сафина”-и Соиб, ки дар Исфакон мавҷуд аст, муқаррар аз ғазалҳои Саҳобӣ нақл шуда ва тасрех карда, ки аз рӯи хатти мусанниф» [5, с. 17].

Соиб ҳамчун хаттот маҳорати комил дошт. Ӯ назокати ҳунари хаттотиро аз устоду амаки худ – Шамсуддини Табрзӣ (Шамси Сонӣ), ки лақаби Ширинқаламро дошт, омӯхта буд. Чандин китоби адибони бузурги калассики форсу тоҷикро хаттотӣ кардааст. Алалхусус, “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ, “Куллиёт”-и Шамси Табрзиро китобат кардааст. Соиб қисме аз ашъори Саҳобиро низ ба хатти худ бознависӣ карда, чанде аз абёташро дар баёзаш – “Сафина” ҷой додааст. Гуфтанист, ки Соиб дар баробари эҷоди шеър, инчунин маҷмуае аз абёти шоирони дигар тартиб дода буд, ки бо номи “Сафинаи Соиб” маълуму машҳур аст. Соиб дар ин маҷмуа байтҳои фасеҳу баландмазмунро, ки бо камолӣ устодӣ эҷод шудаанд ва ба истилоҳ шоҳбайт ҳастанд, ҷамъоварӣ кардааст. Дар ин баёз, Соиб чанде аз шоҳбайтҳои Саҳобии Астарободиро низ ҷой додааст. Аз “Сафина”-и Соиб абёти зиёде дар маҷаллаи «Армуғон» дар Эрон ба кӯшиши муассиси ин маҷалла шодравон Ваҳиди Дастгирдӣ нашр шудааст [3, с. 638].

Дар маҷаллаи “Армуғон” 32 шоҳбайт аз ғазалиёт ва 2 рубоии Саҳобӣ аз “Сафина”-и Соиб бо сарлавҳаи “Саҳобии Астарободӣ – сохиби рубоӣёт” ва зерсарлавҳаҳои “Соиб менигорад” ва “Аз девони ба хатти мусанниф нақлшуда” оварда шудааст, ки зикри чанде аз онҳоро бамаврид медемонем:

Ишқи лайливаши ман ҷуз ба мани маҷнун нест,
Шамъ аз доираи партави худ берун нест [3, с. 638].

****

Дида пӯшидам, чу дар дил ёфтам дилдорро,
Дар бибандад, ҳар кӣ ӯ дар хона ёбад ёрро [3, с. 639].

****

Қад барафрохтию рафт қарор аз мани зор,
Сарв чун чилва кунад, соя намонад бақарор [3, с. 638].

****

Зи дасти ишқ олам бар тариқи хос мерақсад,
Ба ҳар роҳе, ки мутриб мезанад, раққос мерақсад [3, с. 638].

****

Навбахорон, ки гул аз турбати ман сар бар зад,
Ҳар кӣ афтод бар он гул назараш, бар сар зад [3, с. 638].

****

Бар умеди он, ки ӯ як дам табиби ман шавад,
Ҳар кучо дардест, мехоҳам насиби ман шавад [3, с. 638].

Рубоии Саҳобӣ:

Ғам нест наку, вале асарҳош накуст,
Торикии шаб баду саҳарҳош накуст.
Олам пайи он хуш аст, к-осори вай аст,
Даллола наку нест, хабарҳош накуст [3, с. 639].

Ба пиндори мо низ шоҳбайтҳо ва рубоии болоро Соиби Табрзӣ аз дастхати “Девони ғазалиёт”-и Саҳобии Астарободӣ интиҳоб ва дар “Сафина”-аш ҷой намудааст. Таҳқиқот маълум намуд, ки “Девони Саҳобӣ”-ро, ки Ҷавоҳирӣ аз Маҳмуди Фаррух дастрасу ба ҷоп расонидааст ва сипас Акбари Бехдорванд соли 2009 дигарбора онро тасрех ва мунташир кард ва он имрӯз дар дасти мост, воқеан бо дасти худи Саҳобӣ

хаттотӣ шудаву аз Соиб ба мерос мондааст. Дар таҳияи “Сафина” низ аз ин девон истифода карда аст, албатта муқоисаи ашъори девон ба он байтҳое, ки Соиб дар “Сафина”-аш ҷой додааст, ин масъаларо боз рӯшантар мекунад. Айни ҳол мо ин «Девони ғазалиёт»-и шоирро, ки ба ҳисоби мо иборат аз 535 ғазал (2800 байт) аст, дар ихтиёри худ дорем [5]. Мутаассифона, девони рубоиёти Саҳобӣ то ба ҳол ҷурра нашри полиграфӣ нашудааст. Хушбахтона, соли 2011 дар Эрон ба кӯшиши Ҳиво Ҳасанпур рубоиёти Саҳобӣ аз ҳарфи “Алиф” то “Ҷим” тасхех ва интишор ёфт. Ҳамчунин, нусхаи электроники дастхати “Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ”-ро, ки таҳти №74664 дар Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии Эрон маҳфуз аст [6] ва ду дастхати дигари девони ӯро, ки дар китобхонаи мазкур таҳти №87382 [8] ва №1087 [9] нигоҳдорӣ мешаванд, нусхаашонро дар даст дорем. Дастхати «Девони ғазалиёт»-и Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии (таҳти №74664) аз 535 ғазал ва 65 рубоӣ иборат аст, ки бо девони нашркардаи Беҳдорванд комилан мувофиқат мекунад ва бо ин байтҳо оғоз мегардад:

То гашт ишқ хурави мулки вучуди мо,
Овардаанд хайли малоик сучуди мо.
То аз кафи ту соғари ишрат гирифтаем,
Хун меҳӯрад зи ғусса дамодам ҳасуди мо [6, с. 1 а].

Девони мазкур бо ин рубоӣ анҷом меёбад:

Дар ҳар кӣ расид сайри мустаъҷили ман,
Ҷӯёи вафо шуд дили беҳосили ман.
Ҳарчанд, ки ин матоъ дар олам нест,
Дарди талабаш намеравад аз дили ман [6, с. 157 б].

Дастхатҳои №87382 ва №1087-и китобхонаи мазкур иборат аз рубоиёт, маснавии ба шоҳ Аббоси Сафавӣ бахшидаи шоир ва рисолаи “Урват-ул-вусқо”-и ӯ мебошанд. Дастхатҳои дастрасгардида бо хатти хеле зебо хаттотӣ шудаанд. Дигар аз сатрҳое, ки дар девони Саҳобӣ ба хатти Соиби Табрзӣ навишта шудаанд, бармеояд, ки зиёда 2800 байт аз ғазалиёти ӯ то замони мо расидааст [5].

Маҷмуан тавачҷуҳи Соиби Табрзӣ ба осору ашъори адиб, хусусан дар “Сафина”-аш ҷой додани шоҳбайтҳои Саҳобӣ ва дар мақтаъи як ғазалаш ҳамчун рубоисаро эътироф намудани ӯ, ки дар боло зикр кардем, далели маҳорати рубоисароӣ ва шухрати Саҳобӣ дар дунёи шеър адаб аст. Инчунин, Соиб аз ғазалиёти Саҳобӣ шоҳбайтҳо ҷудо намуда, дар «Сафина»-аш ҷой додааст, ки ин ҳам далели тавачҷуҳи Соиб ба ғазалиёти Саҳобӣ мебошад.

Адабиёт

1. Баёнов, М. Б. Саҳобии Астарободӣ шоир ва орифи тоҷику форс [Матн] / М.Б. Баёнов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №2 (242). – С. 163-168.
2. Баёнов, М. Б. Мавзӯ ва муҳтавои рубоиёти Саҳобии Астарободӣ [Матн] / М. Б. Баёнов // Суханшиносӣ. – 2020. – №1. – С. 120-128.
3. Мулло Саҳобии Астарободӣ соҳиби рубоиёт [Матн] // Армуғон. – соли ҳаҷдаҳум. – № 9-10. – С.638-639.
4. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-аҷам [Матн]: (Иборат аз панҷ ҷилд) / Шиблӣи Нуъмонӣ; Тарҷумаи Саид Муҳаммадақӣ Фаҳри Доии Гелонӣ; таҳияи Абдуҳолик Набавӣ. – Душанбе: ДОТТ, 2015. – Ҷ. 3, 4, 5. – 576 с.

5. Саҳобӣ, Астарободӣ. Девони ғазалиёт [Матн] / Саҳобии Астарободӣ; ба кӯшиши А. Бехдорванд. – Теҳрон: Заввор, 1387. – 602 с.
6. Саҳобӣ, Астарободӣ. Девони ғазалиёт [Матн]: Дастхат / Саҳобӣ. – Маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии Эрон. – №74664.
7. Саҳобӣ, Астарободӣ. Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ [Матн] / Саҳобии Астарободӣ; ба кӯшиши Ҳ. Ё. Ҷавохирӣ. – Машҳад: Чопхонаи Тӯс, 1348. – 184 с.
8. Саҳобӣ, Астарободӣ. Куллиёт [Матн]: Дастхат / Саҳобии Астарободӣ. – Маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии Эрон. – №87382.
9. Саҳобӣ, Астарободӣ. Девони рубоӣи Саҳобии Астарободӣ [Матн]: Дастхат / Саҳобии Астарободӣ. – Маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии Эрон. – №1087.
10. Соиб, Мирзо Муҳаммадалӣ. Мунтахабот [Матн] / Мирзо Муҳаммадалии Соиб; мурағибон З. Аҳрорӣ, Ш. Лоиқ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 704 с.

ТАВАЧҶУҲИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ БА АШӢОРИ САӢОБИИ АСТАРОБОДӢ

Дар ин мақола тавачҷуҳи Соиби Табрезӣ ба ашӢори Саҳобии Астарободӣ таҳқиқ шудааст. Муаллиф қаблан низ дар мақолаҳои худ доир ба тавачҷуҳи Соиб ба ашӢори Саҳобӣ андешаронӣ кардааст, аммо дар ин мақола масъала муфассалтар баррасӣ шудааст.

Дар мақола таъкид шудааст, ки Саҳобии Астарободӣ агарчи ғазалу маснавӣ эҷод кардаву асари назмиву насрӣ ҳам дорад, аммо дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз рубоисароён мумтоз шинохта шудааст. Соиб агарчи дар жанрҳои гуногуни шеърӣ низ эҷод кардааст, вале дар эҷодиёташ ғазал мавқеи аввалиндарача дорад. Дар мақола исбот шудааст, ки нахустин далели тавачҷуҳ доштани Соиб ба ашӢори Саҳобӣ зикри номи ӯ дар хотимаи як ғазалаш мебошад. Инчунин, Соиб ашӢори Саҳобиро мутолиа карда, ба ашӢори шоир эҳтироми хоса доштааст, ки ҳатто дар дасти ӯ девони Саҳобӣ ниғаҳдорӣ мешудааст.

Соиб дар баробари эҷоди шеър, инчунин маҷмуае аз абёти шоирони дигар тартиб дода буд, ки бо номи “Сафинаи Соиб” маълуми машҳур аст. Соиб байтҳои фасеҳу баландмазмунро, ки дар ниҳояти камоли устодӣ эҷод шудаанд ва ба истилоҳ шохбайт ҳастанд, дар ин баёз овардааст. Хусусан, чанде аз шохбайтҳои Саҳобии Астарободиро низ ҷой додааст. Аз “Сафина”-и Соиб ашӢори Саҳобӣ дар маҷаллаи “Армуғон” ба кӯшиши муассиси ин маҷалла шодравон Ваҳиди Дастгирдӣ нашр шудааст.

Маҷмуан, дар мақола тавачҷуҳи Соиб ба ашӢори Саҳобӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки аз шоири мумтозу машҳур будани Саҳобӣ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: Соиби Табрезӣ, Саҳобии Астарободӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Назирӣ, Авҳадӣ, Шиблии Нуъмонӣ, дастхат, девон, баёз, хаттот, шохбайт, тавачҷуҳ, ғазал, рубоӣ.

БЛАГОРАСПОЛОЖЕННОСТЬ САИБА ТАБРЕЗИ К ПОЭТИЧЕСКОМУ ТВОРЧЕСТВУ САХАБИ АСТАРАБАДИ

В статье исследовано благорасположенность Саиба Табризи к поэтическому творчеству Сахаби Астарабади. Автору и ранее приходилось высказаться по вопросу симпатии, проявленной Саибом Табризи к поэзии Сахаби Астарабади, однако в данной статье вопрос рассматривается более обстоятельно.

Автор считает, что Сахаби Астарабди в истории персидско-таджикской литературы признан как превосходный сочинитель рубаи, хотя в его творчестве немалое место занимают и другие поэтические жанры, в частности газель и месневи, при этом он известен также как сочинитель превосходных лирических стихотворений (газелей). В статье показаны причины симпатизирования Саиба к поэзии Сахаби:

1. Упоминание имени Сахаби в заключительной части одной газели Саиба;
2. Саиб проявлял интерес к чтению стихов Сахаби, и даже хранил у себя сборник стихов Сахаби.

Саиб наряду с поэтическим творчеством, является также создателем «Сафинаи Саиб» («Антология Саиба»), в которой поместил избранные бейты (стихотворные отрывки) других поэтов, в том числе шахбейты (превосходные по содержанию и художественной окраске бейты) Сахаби Астарабди, которые были переизданы в новое время покойным Вахидом Дастегерди в созданное им же журнале «Армуган» («Сувенир»).

Статья посвящена вопросу особой симпатии великого поэта Саиба Табризи, которую проявлял он к творчеству Сахаби Астарабди, что свидетельствует об особой роли и месте поэзии последнего в персидско-таджикской литературе.

Ключевые слова: Саиб Табризи, Сахаби Астарабди, Хафиз Ширази, Назири, Авхади, Шибли Нуъмани, рукопись, диван, антология, шахбейт, благорасположенность, газель, рубай.

SOIBI TABREZI'S ATTENTION TO POETRY SAHABI ASTARABADI

In this article is studied the attention of Soibi Tabrezi to the poems of Sahabi Astarabadi. The author has previously commented on Soib's interest in Sahabi's poetry in his articles too, but in this article, the issue is discussed in more detail.

The article emphasizes that Sahabi Astarabadi, although wrote ghazals, masnavis and also has works of poetry and prose, but he is recognized as one of the most famous poets of writing rubai in the history of Tajik Persian literature. Although Soib has also created in various genres of poetry, the ghazal has a primary place in his work. The article proves that the first evidence of Soib's interest in Sahabi's poetry is the mention of his name at the end of one of his ghazals. Also, Soib read Sahabi's poems and had special respect for the poet's poems, which even kept Sahabi's divan in his hand.

Along with the creation of poetry, Soib also compiled a collection of poems by other poets, which is known as "Safinai Soib". In this book, Soib has presented the eloquent and high-content verses, which were created in the end of mastery and are so-called shahbayt. In particular, he has also included some of the shahbayts of Sahabi Astarabadi. Sahabi's poems from "Safina" by Soib were published in the "Armugon" magazine, thanks to the efforts of the founder of this magazine, Vahid Dastgirdi.

In general, in the article, Soib's interest in Sahabi's poetry is discussed, which testifies to the fact that Sahabi is a famous poet.

Keywords: Saibi Tabrezi, Sahabi Astarabadi, Hafiz Shirozi, Naziri, Avhadi, Shibli Nu'amani, handwriting, divan, bayaz, calligraphy, shahbayt, tavjuh, ghazal, rubai.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баёнов Маҳмаднабӣ Бачаҷонович – номзади илмҳои филологӣ, муовини директори генералии Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон. Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 3). E-mail: bayoni@mail.ru. Тел.: (+992) 918-26-80-92

Сведение об авторе: Баёнов Махмаднаби Бачаджонович – кандидат филологических наук, заместитель генерального директора Национального агентства международной организации стандартной нумерации книг – Дом книги Таджикистана. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, улица Н. Карабаева, 17 (3 этаж). E-mail: bayoni@mail.ru. Тел.: (+992) 918-26-80-92

Information about the author: Bayonov Mahmadvnabi Bachajonovich – Candidate of Philological Sciences, Deputy director general of the National Agency for International Book Numbering Organization – Book House of Tajikistan. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, N. street Karabaev, 17 (3rd floor). E-mail: bayoni@mail.ru. Tel.: (+992) 918-26-80-92

УДК 001+002+05+07+001(092)+008+891.550

ОБЩИЕ ЧЕРТЫ И ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЙ О МАХМУДХОДЖЕ БЕХБУДИ В ТАДЖИКИСТАНЕ (аналитический обзор)

Муроиди Мурод Берди

Таджикский национальный университет

Просветительское движение в Средней Азии началось по инициативе Ахмада Дониша во второй половине XIX века и продолжилось на качественно новом уровне в начале XX века - в других социальных и политических условиях. В начале XX века в связи с политическими движениями, происходившими в России и других странах Востока, в Бухарском Эмирате и Туркестане усилилось стремление народа к национальному, религиозному и светскому самопознанию. Для просвещенных людей настало время поиска истины, справедливости и стремления к независимости. В такое время и в таких условиях народу служили целый ряд самосознательных и патриотически настроенных просветителей, такие как Мирзо Сиродж Хахим, Абдукодир Шакури, Садриддин Айни, Махмудходжа Бехбуди, Абдурауф Фитрат, Саидризо Ализода, Абдукодир Мухиддинов и ряд других. Среди них Махмудходжа Бехбуди занимает особое место. Он сыграл ведущую, поучительную и просветительскую роль в истории образовательного движения и реформаторских стремлений в Центральной Азии, составляя учебные книги, публикуя публицистические статьи, занимаясь духовной, социальной, политической, издательской и редакторской деятельностью. Именно это указывает на то, что его социальная идентичность и разносторонняя деятельность привлекли внимание отечественных и зарубежных исследователей.

В научной среде Таджикистана Садриддин Айни [3], Зариф Раджабов [16;17], Ахрор Мухторов [12], Мухаммаджон Шакури [23; 24], Расул Ходизода [25], Сохиб Табаров [188], Ибрагим Усмонов [19; 20; 21], Абдуманнон Абдурахмонов [1], Абдухолик Набави [13; 14; 15], Пайванд Гулмуродзода [9], Нуъмонджон Гаффоров [6; 7; 8], Мурод Муроиди [10; 11], Абдукодир Шехов [4], Гулхумор Дадобоева [4; 5] и другие исследователи уделили внимание биографии, общественно-политической и просветительской деятельности, научному, образовательному и публицистическому наследию Махмудходжи Бехбуди. Хотя работы этих и других исследователей о Бехбуди отражают одни и те же факты и схожи по смыслу, однако с точки зрения сферы деятельности и научного подхода авторов их можно разделить на историографические,

литературоведческие и публицистиковедческие исследования. В связи с этим, исследования С. Айни, З. Раджабова, Н. Гаффорова носят исторический характер, произведения М. Шакури, Р. Ходизода, С. Табарова, А. Абдурахмонова и А. Набави более характерны для литературоведения, а работы И. Усманова, П. Гулмуродзода, М. Муроди, А. Шехова и Г. Дадабоевой имеют публицистиковедческую направленность.

Вследствие того, что в 1937 году М. Бехбуди был осужден как буржуазный националист и лидер контрреволюционного джадизма, а изучение его произведений и биографии было запрещено, до 90-х годов прошлого века личность этого просветителя и реформатора новой эпохи было мало известно таджикскому читателю. Как отмечал профессор И. Усманов, «в трудах устода С. Айни, З. Раджабова, Х. Мирзозода, Р. Хошима встречалось имя этого просветителя, и они отмечали, что он являлся учредителем газеты «Самарканд» и журнала «Ойна», а также одним из членов новой школы и автором пьесы «Отцеубийца» [19, с. 106].

Исходя из этого, исследования о М. Бехбуди в научной среде Таджикистана проводились в два периода: в советское время и в период после обретения Государственной независимости. Первые исследования, проведенные в советский период о деятельности М. Бехбуди, носят исторический и обобщенный характер. В данных исследованиях обращается особое внимание на личность и творческую деятельность М. Бехбуди в контексте проблем того времени, особенно в свете просветительского движения и течения джадидизма. Одним из примеров таких исследований является работа З. Раджабова «Из истории общественно-политического сознания таджикского народа во второй половине XIX – начале XX века», опубликованной сначала на русском языке (1954 г.), а затем на таджикском языке (1959 г.). Хотя исследователь данной работы, исследуя общественно-политическое сознание таджикского народа в начале XX века, обратил пристальное внимание на просветительскую, издательскую и литературную деятельность М. Бехбуди, однако в своей работе с политической точки зрения он дал относительно одностороннюю оценку. В том числе, в отношении пьесы «Отцеубийца», он вынес следующее суждение: «Эта пьеса имеет абсолютно тенденциозный характер. Это произведение представляет собой памфлет, которому придали вид пьесы. Данное произведение не имеет никакой литературной ценности. Сюжет ее очень наивен, композиция формальна, язык изложения сух, и никто из ее персонажей не изображен живым» [16, с. 392].

Вместе с тем, З. Раджабов ещё в 1930-е годы обратил внимание на вопросы джадидизма и в своей статье «Драматургия джадидов», опубликованной в журнале «Барои адабиёти сотсиалистӣ» («За социалистическую литературу». – 1936. – №6. – С.27-30) под псевдонимом Дунган, дал сравнительно объективную оценку этому движению. В своих дальнейших исследованиях он стал называть джадидское движение «антинациональным» и «реакционным», изложив его социальную, политическую и культурную сущность с точки зрения политики правящей партии Советского государства.

В дальнейшем этот автор написал о журнале «Ойна» отдельную статью, подробно раскрывая содержание материалов данного периодического издания. По его мнению, «Ойна» является единственным журналом джадидов Туркестана. Хотя журнал «Ойна» автором охарактеризован негативно, в данной работе собран большой фактический материал. Также не менее важны и другие ранние работы З. Ш. Раджабова, стержневым вопросом которых являлась тема джадидизма, и основывалась, прежде всего, на материалах журнала «Ойна».

Изучение исторических аспектов процесса джадидизма получило сравнительно широкое распространение после обретения Таджикистаном Государственной независимости. В этот период историк Н. Гаффоров, уделяя особое внимание вопросам

джадидизма, опубликовал результаты своих исследований в отдельных монографиях [6; 7; 8]. Этот исследователь в процессе изучения и обзора исторической культурно-просветительской деятельности джадидов широко использовал издания «Самарканд» и «Ойна», и в этом контексте отразил политическую и общественную деятельность их издателя – М. Бехбуди.

Некоторые данные о журнале «Ойна» также приводятся в работах историков М. Бабаханова «Аз таърихи матбуоти даврии Туркистон» (Из истории периодической печати Туркестана. – Душанбе: Дониш, 1987. – 178 с.), К. Расулиён «Аз «Бухорои шариф» то «Овози тоджик» (От «Бухорои шариф» до «Голос таджика». – Душанбе: Пайк, 2003. – 30 с.), У. Джахонова, М. Бокиева «Аз таърихи матбуоти даврии Туркистон ва Аморати Бухоро» (Из истории печати Туркестана и Бухарского Эмирата (конец XIX – начало XX века). – Худжанд, 1999. – 24 с.) и другие.

Не уменьшилось внимание к общественной, политической, культурной и литературной деятельности М. Бехбуди и со стороны литературоведов. Как уже было отмечено, по этому вопросу проводились исследования со стороны Р. Ходизода, М. Шакури, А. Набави, А. Абдуманнонова, А. Шехова и других. В научных изысканиях этих исследователей, несмотря на обращение к различным аспектам биографии, политической, общественной и культурной деятельности М. Бехбуди, преобладает литературоведческий взгляд. В этом смысле, если Р. Хадизода привел достоверные факты относительно некоторых моментов жизни и исторической судьбы М. Бехбуди, то М. Шакури сосредоточился на исследовании деятельности последних двух лет жизни Бехбуди и факторах, которые привели его к трагической развязке. Статьи этих ученых являются одними из первых исследований, которые после почти шестидесяти лет забвения и обвинений объективно подошли к изучению деятельности и творчества Бехбуди. Они дали оценку М. Бехбуди, что он был «не только одним из лидеров прогрессивного движения Мавераннахра XX века, но также одним из виднейших представителей социально-политической мысли мусульман России» [22, с. 49].

Литературоведческий аспект относительно сильнее проявляется в статьях и тезисах А. Абдуманнонова, А. Набави и А. Шехова. В том числе А. Абдуманнонов в своей статье «Махмудходжа Бехбуди» высказал своё мнение об общественно-политической и литературной деятельности М. Бехбуди, и, подводя итоги своего исследования, опубликовал пьесу «Отцеубийца» в переводе с узбекского на таджикский язык [1, с. 129-138].

Внимание А. Набави больше обращено на публикации Бехбуди, особенно на материалы по литературе и культуре. Он в общих чертах рассмотрел предпосылки издания газеты «Самарканд» и журнала «Ойна» и уделил больше внимания вопросу литературной критики в этих изданиях. Согласно его исследованиям, «Махмудходжа Бехбуди, как просвещенный мыслитель, осознающий моральное состояние общества, никогда не оставался равнодушным к вопросам негативного отношения к науке и образованию, издательскому делу и литературной критике» [14, с. 46]. По подсчетам этого исследователя, в периодических изданиях «Самарканд» и «Ойна» посредством жанровых рецензий и библиографии читателям были представлены более 17 художественных и учебных произведений, а также персидские журналы и газеты. При изложении отдельных работ авторы также уделили внимание художественным и специальным аспектам литературной критики.

Его содержательные и интересные исследования «Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ» («Первая таджикская газета и культура журналистики: «Бухорои шариф», «Самарканд», «Ойна»), «Махмудхочаи Бехбудӣ ва нақди адабӣ дар наҳзати чадидия» («Махмудходжа Бехбуди и литературная критика в джадидизме»), «Нашрияҳои Махмудхоча Бехбудӣ ва тавсеаи суннати рӯзноманигории тоҷикӣ»

(«Издания Махмудходжи Бехбуди и развитие таджикской журналистской традиции») и ряд других, в которых автор особое внимание уделяет вопросу литературной критики в журнале «Ойна» и вносит большой вклад в познании М. Бехбуди.

Литературоведческий аспект журнала «Ойна» также освещен в исследованиях А. Шехова, прежде всего, в его кандидатской диссертации, а также в статьях «Равобити адабӣ ва зухури он дар маҷаллаи «Ойна» («Литературные связи и их отражение в журнале «Ойна»», «Осори манзум дар маҷаллаи «Ойна» («Место поэтических сочинений в журнале «Ойна» («Зеркало»)), где особое внимание автора уделено к влиянию поэтических сочинений Мирзо Сироджа Хакима, Абдулвохида Мунзима, Сиддикии Аджи и других таджикских просветителей начала XX века, опубликованных на страницах журнала «Ойна» на мировоззрение читателей.

Исследование С. Табарова имеет общий характер, оно посвящено публицистической, педагогической и литературной деятельности М. Бехбуди. Этот исследователь, опираясь на исторические факты, материалы джадидских газет и журналов, особенно изданий «Самарканд» и «Ойна», отразил жизненную позицию и направления деятельности М. Бехбуди. Среди таджикских исследователей С. Табаров является одним из первых, обративших внимание на произведения и учебные пособия Бехбуди, особенно на их язык. Он упоминает, что знание арабского и турецкого языков позволило автору «использовать опыт преподавания и обучения, а также изучения учебных пособий Египта и особенно Турции» [18, с. 56].

Не подлежит сомнению, что ведущие идеи джадидов имели мощный социальный аспект и доводились до широкой общественности через периодическую печать. Поэтому при изучении их работ исследователи чаще всего использовали публицистический подход. Хотя такой подход прослеживается в большинстве работ, посвященных М. Бехбуди, но относительный приоритет имеет в исследованиях И. Усманова, П. Гулмуродзода, М. Муроди, Г. Дадобоевой. Из них И. Усмонов является первым исследователем, который в научной и публицистической среде Таджикистана рассмотрел жизненные обстоятельства и проанализировал взгляды М. Бехбуди с положительной точки зрения и представил его на суд читателей, особенно научных кругов, как новаторского просветителя, издателя и патриотического публициста. В другой статье И. Усманова «Махмудходжа Бехбуди и формирование нового мировоззрения» [20] изучено политическое и религиозное мировоззрение Бехбуди. Это мировоззрение формировалось на основе взаимосвязи религии и общества, т.е. «отношения к медресе, его методу обучения, отношения к религии, вере, государству и совести, одним словом, отношения к свободе человека» [20, с. 10]. По признанию этого исследователя: «Для Махмудходжи Бехбуди религия – это священный ритуал. Он считает религию самой священной мерой жизни и видит в ней сущность бытия. Без нее ничего в мире невозможно представить, без нее нет личности, человеческого достоинства, науки и познания. При этом он выступает против внутрирелигиозных течений» [20, с. 11].

Исследования И. Усмонова о Бехбуди и его работах включены и кратко рассмотрены в учебном пособии «Таърихи журналистикаи тоҷик» («История таджикской журналистики» [21, с. 54-65].

Исследования П. Гулмуродзода и М. Муроди имеют публицистиковедческий характер, в которых рассматриваются различные аспекты публицистической деятельности М. Бехбуди. В частности, в книге М. Муроди «Таджикская публицистика» подробно анализируются особенности публицистических произведений М. Бехбуди. Также этот исследователь в других своих статьях «Газета «Самарканд» и просветительская работа» (Джумхурият. – 2023. – 25 июля, № 151 (24 762), «Об

учредителе и некоторых особенностях издания газеты «Самарканд» [11] изучил и исследовал таджикские материалы газеты «Самарканд».

О личности М. Бехбуди, его творческой и организаторской деятельности в научной среде Таджикистана защищены две диссертации на степень кандидата наук, одна из которых принадлежит исследователю А. Шехову, другая – Г. Дадабоевой. О диссертации А. Шехова упоминалось выше. В диссертации Г. Дадабоевой «Роль журнала «Ойна» («Зеркало») в становлении таджикской журнальной периодики» отражены предпосылки возникновения журнала «Ойна», его положение и роль в становлении национальной журналистики народов Центральной Азии.

В целом научные исследования таджикских исследователей по биографии, общественной, культурной, литературной и публицистической деятельности М. Бехбуди, несмотря на общие тематические и фактические черты, имеют свои особенности. В большинстве из них факты и мнения спорны и порой противоречивы. Например, отличаются мнения И. Усманова и А. Абдуманнонова об истории создания пьесы «Отцеубийца». И. Усмонов является сторонником того, что идею этого произведения породила книга Д. И. Фонвизина «Недоросль», которую российский деятель Василий Вяткин подарил М. Бехбуди. А. Абдуманнонов, опираясь на слова Р. Хошима, придерживается мнения, что идея этой пьесы взята из реальных событий жизни. На основе слов Р. Хошима, он отметил: «В Самарканде жил богатый Мирвафобой, которого в 1911 году жадный сын убил руками бандита. Мирвафобой создал Самаркандское почтовое отделение. Тот факт, что его убил собственный сын, вызвал скандальное возмущение среди народа. Это событие стало основой для написания Бехбуди пьесы «Отцеубийца» [1, с. 132].

Также до сих пор данные о конце жизни Бехбуди имеют гипотетический характер, а также остаются загадкой причины его разочарований от новой социальной структуры, неожиданного путешествия и мотивы его убийства.

М. Бехбуди является одним из великих просветителей XX века, который внес огромный вклад в развитие культуры, литературы, периодической печати и просвещения таджикского и узбекского народов. Несмотря на проведенные исследования, различные аспекты его деятельности до сих пор до конца не изучены. Полагаю, что организация и проведение ряда научных конференций и налаживание двустороннего сотрудничества между таджикскими и узбекскими исследователями будет способствовать расширению сферы научных исследований социально-культурной идентичности, литературно-публицистического и просветительского творчества М. Бехбуди, а его просветительские мысли и передовые идеи будут объективно рассматриваться исследователями, в научной и образовательной среде.

Литература

1. Абдуманнонов, А. Махмудхоҷа Бехбудӣ [Матн] / А. Абдуманнонов // Садои Шарк. – 1996. – №1-4. – С. 129-132.
2. Ализода, С. Маслаки мо ҳақ [Матн] / С. Ализода; баргардон ва таҳияи Махвашхон Ходизода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С. 89-91.
3. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро [Матн] / С. Айнӣ; баргардонанда аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
4. Дадабоева, Г. Роль журнала «Ойна» («Зеркало») в становлении таджикской журнальной периодики [Текст]: дисс... канд. филол. наук / Г. Дадабоева. – Душанбе, 2018. – 151 с.
5. Дадабоева, Г. «Ойна» – родоначальник журнальной периодики Средней Азии [Текст] / Г. Дадабоева. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 72 с.

6. Гафаров, Н. Общественно-политическая деятельность Махмудходжи Бехбуди [Текст] / Н. Гафаров. – Душанбе: Сино, 1997. – 32 с.
7. Гафаров, Н. Джадидская пресса [Текст] / Н. Гафаров. – Худжанд: Ношир, 2012. – 64 с.
8. Гафаров, Н. Роль и место джадидизма в развитии просвещения и духовной культуры народов Средней Азии [Текст] / Н. Гафаров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 248 с.
9. Гулмуродзода, П. Биё, биншину бишнава рози тоҷик [Матн] / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С. 35-41.
10. Муродӣ, М. Публицистикаи тоҷик [Матн] / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – С. 97-105.
11. Муродӣ, М. Роҷеъ ба муассис ва баъзе вижагиҳои рӯзномаи «Самарқанд» [Матн] / М. Муродӣ // Накши ВАО дар таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. – Кулоб, 2023. – С.63-67.
12. Мухторов, А. Қотилони Маҳмудхоча Бехбудӣ [Матн] / А. Мухторов // Аз таърихи фарҳанги Мовароуннахр: маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 2001. – С. 102-107.
13. Набавӣ, А. Маҳмудхочаи Бехбудӣ ва накди адабӣ дар нахзати ҷадидия [Матн] / А. Набавӣ // Рӯдакӣ. – 2007. – № 16. – С. 133-148.
14. Набавӣ, А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ («Бухорои шариф», «Самарқанд», «Ойна») [Матн] / А. Набавӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 64 с.
15. Набавӣ, А. Нашрияҳои Маҳмудхоча Бехбудӣ ва тавсеаи суннати рӯзноманигории тоҷик [Матн] / А. Набавӣ // Рӯдакӣ. – 2008. – № 17. – С. 115-126.
16. Рачабов, З. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX [Матн] / З. Рачабов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959. – 448 с.
17. Раджабов, З. Ш. По страницам журнала «Ойна» [Текст] / З. Ш. Раджабов // Известия Академии наук Таджикской ССР. Отделение общественных наук. – 1984. – № 4. – С. 3-12.
18. Табаров, С. Мунзим. Бехбудӣ [Матн] / С. Табаров. – Душанбе: Диловар-ДДМТ, 2002. – 88 с.
19. Усмон, И. Чароғи маърифат [Матн] / И. Усмон // Садои Шарк. – 1991. – № 8. – С. 106-114.
20. Усмонов, И. Маҳмудхочаи Бехбудӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии нав дар Осиёи Марказӣ [Матн] / И. Усмонов // Адаб: маҷаллаи илмӣ-маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2005. – № 1 (67). – С. 10-15.
21. Усмонов, И. Таърихи матбуоти тоҷик: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни бахшҳои рӯзноманигорӣ ва таърих [Матн] / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Маориф, 1997. – 280 с.
22. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи бист [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2006. – С. 157-167.
23. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба поёни умри Маҳмудхочаи Бехбудӣ [Матн] / М. Шакурӣ // Гули мурод. – 1997-1998. – №10-12 (4).
24. Шехов, А. Отражение проблем литературы в периодической печати начала XX века (на примере газеты «Бухорои шариф» и журнала «Ойна») [Текст]: автореф. дисс... канд. филол. наук / А. Шехов. – Худжанд, 2011. – 28 с.
25. Ҳодизода, Р. Маҳмудхочаи Бехбудӣ: таърихи зиндагӣ ва тақдири таърихии ӯ [Матн] / Р. Ҳодизода // Гули мурод. – 1997-1998. – №10-12 (4). – С. 35-49.

ОБЩИЕ ЧЕРТЫ И ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЙ О МАХМУДХОДЖЕ БЕХБУДИ В ТАДЖИКИСТАНЕ (аналитический обзор)

В статье изучается уровень исследования общественно-политической, культурной, литературной, просветительской и публицистической деятельности Махмудходжи Бехбуди в Таджикистане.

М. Бехбуди считается одним из величайших реформаторов-просветителей в Центральной Азии начала XX века, который посвятил свою деятельность различным направлениям и основал платформу (газету и журнал) для отражения и продвижения джадидских идей.

На его биографию, организаторскую и творческую деятельность обратили внимание исследователи различных отраслей, и каждый из них в меру своих сил изложил своё мнение и понимание фактов. Исследования о Бехбуди, проводимые в научной среде Таджикистана, имеют как общие очертания, так и некоторые особенности.

В статье подобные исследования классифицируются по методам подхода авторов к историографии, литературоведению и публицистиковедению, а также кратко оцениваются их характерные черты.

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбуди, просветитель, джадид, мнение, газета «Самарканд», журнал «Ойна» («Зеркало»), исследование, исследователь, анализ, школа, образование.

ВИЖАГИҶОИ УМУМӢ ВА ХОССАИ ПАҶУҶИШӶ ДОИР БА МАҲМУДХОҶАИ БЕҲБУДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН (таҳлили хулосавӣ)

Дар мақола дараҷаи омӯзиши фаъолияти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, адабӣ, таълимӣ ва публитсисти Маҳмудхоҷа Бехбудӣ дар Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

М. Бехбудӣ аз бузургтарин маорифпарварони ислоҳотхоҳ дар Осиёи Миёнаи ибтидаи садаи XX мебошад, ки фаъолияти худро дар самтҳои гуногун ҷараён бахшида, барои инъикос ва таблиғи афкори ҷадидӣ минбар (рӯзномаву маҷалла) таъсис додааст.

Ба зиндагинома ва фаъолияти ташкиливу эҷодии ӯ муҳаққиқони соҳаҳои гуногун таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ҳар қадом дар шинохти Бехбудӣ ба қадри тавон ва имкон факт ва андешаи тозаеро баён доштаанд. Таҳқиқотҳо доир ба Бехбудӣ, ки дар муҳити илмии Тоҷикистон ба анҷом расонида шудаанд, вижагиҳои умумӣ ва хосса доранд.

Дар мақола чунин таҳқиқотҳо аз рӯи муносибати муаллифон ба таърихнигорӣ, адабиётшиносӣ ва публитсистикаишиносӣ тасниф гардида, вижагиҳои онҳо ба таври мухтасар арзёбӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Маҳмудхоҷа Бехбудӣ, маорифпарвар, ҷадид, афкор, рӯзномаи «Самарканд», маҷаллаи «Ойна», таҳқиқ, муҳаққиқ, таҳлил, мактаб, маориф.

GENERAL AND SPECIFIC FEATURES OF RESEARCH ABOUT MAHMUDHOJA BEHBUDI IN TAJIKISTAN (summary analysis)

The article examines the level of research on the socio-political, cultural, literary, educational and publicistic activities of Mahmudhoja Behbudi in Tajikistan.

M. Behbudi is considered as one of the greatest educational reformers in Central Asia at the beginning of the 20th century, who devoted his activities to various areas and founded a platform (newspaper and magazine) to reflect and promote Jadid ideas.

Researchers from different fields paid attention to his biography, organizational and creative activities, and each of them expressed his opinion and understanding of the facts about Behbudi to the best of his ability. The researches about Behbudi carried out in the scientific environment of Tajikistan has general and particular features.

In the article, such studies are classified according to the methods of the authors' approach to historiography, literary criticism and publicistic studies, and their characteristic features are briefly evaluated.

Keywords: Mahmudhoja Behbudi, educator, jadid, opinion, “Samarkand” newspaper, “Oyina” magazine, research, researcher, analysis, school, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродӣ Мурод Бердӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Тоҷикистон, 734035, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Фирдавсӣ, 95, х.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Сведения об авторе: Муроди Мурод Берди – доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734035, г. Душанбе, район Фирдавси, ул. Фирдавси, 95, кв.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Information about the author: Murodi Murod Berdi – doctor of philology, professor of the department of printing of the Tajik national University. Address: 95 Firdavsi str., Firdavsi district, Dushanbe, Tajikistan, 734035, 6 sq., E - mail: murodi-65@mail.ru

ТДУ 621.397.13+621.397.61+659.1+659.148+654.197

МАХСУСИЯТИ БАРНОМАҲОИ МУСТАҚИМИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Наргиси Чумахон

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хусусияти асосӣ ва барҷастаи журналистикаи чандрасонаӣ истифода аз усули “пахши зинда” аст, ки маъмулан бояд дастнахӯрда будани он возеҳ бошад, яъне видеое бидуни “қайчӣ” пахшшавада ба ин мафҳум хос аст. Дар сомона ва саҳифаи расонаҳои имрӯз дар ютубу дигар шабакаҳои иҷтимоӣ бо ин ном матолиби зиёде пахш мешаванд, ки дар онҳо суръати ироаи ахбор, ба хусус бо истифода аз сомонаи дигари LIVESTREAM бештар шуда, муштариро ба шоҳиди мустақим ва ширкаткунанда дар рӯйдод табдил медиҳад. Пахшҳои зинда дар интернет тавассути барномаҳои BAMBUSER, USTREAM, GOOGLE HANGOUTS, SKYPE баъзан гузаронида мешаванд.

Дар чанд соли ахир, пахши мустақим тавассути Фейсбук ва Ютуб анъанаи маъмулӣ дар фазои интернетии тоҷик аст. Аммо бояд гуфт, ки қисми ками матолиби сомонаҳои тоҷикӣ, ки таҳти ин унвон пахш мешавад, аслан пахши мустақим набуда, навори қаблан сабтшудаи тахрирхӯрдаи танзимшуда аст. Гоҳе аз нишастҳои матбуотӣ, чараёни ягон воқеоти ниҳоят муҳим сомонаҳои мо навори “зинда” - ро пахш мекунанд, ки танзимшуда будани он баръало равшан аст.

Ягон расона имрӯз вобаста ба имкониятҳои техникӣ кодир нест, ки ба ҳаде ахбори варзиширо мисли шабакаи зери назари мо сари вақт паҳн созад ва дар мавридҳои зарурӣ онро тағйир диҳад ё умуман бардорад. Ҷумлаи “Тафсилот нашр мешавад” дар баъзе хабарҳои сомонаи телевизиони “Варзиш” дида мешавад.

Пахши мустақим, ки аз диди жанрӣ бештар ба репортаж монанд аст, анъанай усулан нав ба ҳисоб меравад. Интераквият, ки шароити робитаи дутарафаро барои сомонаҳои хабарӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба миён овардааст, боиси пайдоиши шарҳу тавзеҳот ба матолиби интернетӣ гардид. Ин гуна мавод бештар хусусияти жанри табсирано доранд.

Ба андешаи мо, онҳоро метавон жанри мустақил номид, вале дақиқ аст, ки бо оммавияти бештари интернет ва ба миён омадани шаклҳои комилтари шарҳҳои интернетӣ қолаби алоҳидаи жанрӣ пайдо хоҳад шуд.

Дар байни тамоми хусусиятҳои мусбати пахши мустақим, пеш аз ҳама, самаранокии онро бояд таъкид кард, ки тамошобин метавонад маълумоти навтаринро аввалин шуда гирад ва ин таваччуҳи тамошобинро ба вучуд меорад ва ўро водор мекунад, ки яке аз аввалин шунавандаҳо бошад.

Хусусияти дуввуми пахши мустақим ин эътимоднокӣ аст. Ҳангоми пахши мустақим тамошобин имконияти бехтаринро дорад, ки рӯйдодҳои воқеъшудаистодаро тамошо кунад. Ҳама чиз дар вақти воқеъ рӯй медиҳад ва тамошобин шоҳиди бевоситаи он мегардад. Таъсири ин миёни тамошобин ва васоити ахбори электронӣ (ВАЭ) ҳисси боварино ба вучуд меорад. Ин аст, ки пахши мустақим миёни тамошобинон маҳбубият дорад. Ин рақобатпазирии пахшкунандаро нисбат ба дигар ВАЭ афзоиш медиҳад. Таъсири эътимоднокии иттилооти интиқолшаванда хеле зиёд аст.

Сеюм хусусияти пахши мустақим ин фароҳам овардани муоширати дучониба мебошад, ки барои ин аз имкониятҳои пахши интерактивӣ, ки имрӯзҳо дар интернет васеъ паҳн шудаанд, истифода мешавад. Тамошобин нуқтаи назари худро дар бораи воқеаҳои рӯйдода ошкоро баён карда метавонад. Дар телевизион ва радио ин тавассути занг ба студия ифода меёбад.

Тавре ки алақай зикр кардем, бартариҳои пахши мустақим қобилияти нишон додани вазъияти ғайриҷашмдошт мебошад. Баъзан тамошобин шоҳиди чунин воқеаҳо мегардад, ки ҳеҷ гоҳ дар эфир пахш намешуд. Дар баробари ин маҳорати касбии журналист, ҳунари сари вақт пай бурда тавонистани воқеаҳо ва инчунин диққати бинандагонро ба он ҷалб карда тавонистани, дар пахши мустақим нақши асосӣ мебозад. Барои рӯзноманигор истифодаи моҳирона аз ин вижагиҳои пахши мустақим бо ҳадафҳои сиёсӣ метавонад барои ба даст овардани натиҷаҳои бехтар мусоидат намояд.

Дар баробари ин, дар вақти гузаронидани пахши мустақим баъзе мушкилот низ вучуд дорад. Тавре ки дар боло гуфтем, эҳтимоли пахши ҳамагуна ҳолатҳои ғайриҷашмдошт дар эфир хеле зиёд аст, ки ин маҳорати махсуси журналистро талаб мекунад. Рӯзноманигор ҳангоми пахши мустақим бояд ба ҳама гуна рӯйдодҳо омода бошад, чунки масъулияти азим ба зиммаи ӯ меафтад ва тамоми кирдорашро худӣ ӯ идора мекунад. Хатоҳо ё таваққуф дар пахши мустақим қобили қабул нест.

Агар ҳангоми пахши мустақим ягон ҳодиса таваққуфи ғайринақшавӣ пеш ояд, рӯзноманигор вазифадор аст онро бо чизе пур кунад. Зеро қоидатан, дар ин гуна ҳолатҳо ба ӯ донише, ки ҳангоми омодагӣ ба пахши барномаҳо ба даст овардааст, кӯмак мекунад. Як мисол меорем.

Радиожурналисти машҳур Юрий Галперин аз фурудгоҳи Будапешт (Н. С. Хрушев аз Венгрия мерафт) хабар дода, аз сабаби дер кардани меҳмон ба вазъияти вазнин дучор мешавад. Суханони ботантана омодакардааш аллақай садо доданд: “Ин ҷо Москва! Ҳамаи радиостансияҳои Иттифоқи Советӣ кор мекунанд!”. Вақте фаҳмид, ки ба фурудгоҳ омадани ҳайати вакилон ба таъхир уфтодааст, ба ӯ лозим омад, ки тӯли 32 дақиқа беист сухан гӯяд ва ӯ ин корро кард, зеро дар бораи ин сафари муҳим бисёр чизро медонист. Барнома баъдан ба филми мустанади радиои табдил ёфт [3, с. 14].

Аксар вақт шорехони футбол ба ин гуна мушкили дучор мешаванд, чунки онҳо мисли дигар рӯзноманигорон имкони омодагии пешакӣ надоранд. Ҳамин аст, ки мо

хангоми пахши мусобикоти варзишӣ ё футбол аксар вақт дар суҳанронии шорехон таваккуфро мебинем. Масалан, соли 2009 дар бозии “Арсенал”-“Ливерпул” вақте футболбоз Андрей Аршавин голи чоруми худро мезанад, шорех худро аз даст дода чанд дақиқа хомӯш меистад [3, с. 19].

Кори рӯзноманигоре, ки пахши мустақимро аз “нуқтаҳои доғ” мебарад, мушқилтар аст ва ин аксар вақт дар шакли мусоҳиба ҷараён мегирад. Дар шароити муътадил ёфтани ҳамсухбати хуб осон нест ва дар ҳолати ҷанг ҳам ҳамчунин. Ин маҳорати махсуси кор бо мусоҳиб, хушмуомилагии махсус, диққат, самимият, қобилияти шунидану эҳтиром нисбат ба ҳамсухбатро талаб мекунад. Суолҳои стандартӣ ва формулаҳои дар ҷараёни ин кор зарароваранд.

Дар чунин маврид кори матбуоти озод ин аст, ки ҳар чизро бо номаш шарҳ диҳанд, на бо суҳанбозӣ. Суҳанхое, ки нодуруст шарҳ дода шудаанд: дар давраи ҷанг метавонад ба оқибатҳои бебозгашт оварда расонад. Аз ин рӯ, муносибати психологӣ журналист, дуруст баён кардани фактҳо, маҳдуд кардани ҳиссиёт, фаҳмиши махсуси шахси мусоҳибашаванда аҳаммияти махсус дорад.

Аксар рӯзноманигорони муосир пахши мустақимро зарурат намедонанд. Дмитрий Захаров, продюсери пахши илмӣ оммавӣ дар НТВ дар бораи пахши мустақим чунин мегуяд: “Барномаҳои мустақим вақте лозиманд, ки самаранокӣ лозим аст. Пахши мустақим ба шумо имкон медиҳад ки марҳилаҳои омодагии барномаҳо кӯтоҳ кунед. Аммо, бо шарофати пахши мустақим ба экран лой пошида мешавад ва ман муҳолифи лой дар телевизион ҳастам” [3, с. 19].

Ҳамаи ин нишон медиҳанд, ки маҳбубияти пахши мустақим миёни тамошобинон кифоят намекунад, то ин ки барномаҳои мустақим зиёд карда шаванд. Пахши мустақим як раванди хеле мураккабест, ки аз рӯзноманигор маҳорати махсусро талаб мекунад. Маҳз ҳамин аст, ки имрӯз теъдоди барномаҳои мустақим дар телевизион кам аст.

Пахши мустақим аз рӯзноманигор ҳамеша омодагии махсусро талаб мекунад. Барои кор дар эфир маъмулан онҳоero интихоб мекунанд, ки таҷрибадор ва аз мавзӯҳои мавриди назар хуб огоҳ бошанд. Ба нақша гирифтани пахши мустақим хеле муҳим аст, зеро агар он ба нақша гирифта шуда бошад рӯзномангор бояд ба он омодагии хуб бинад. Дар ин сурат ҳамаи ҷиҳатҳои масъаларо, ки дар рафти барнома ба онҳо дахл карда мешавад, хуб омӯхта дар сурати пайдо шудани танаффус метавон онро бо маълумоти иловагӣ пурра намуд.

Агар барнома ба нақша гирифта нашавад, вазифаи журналист каме мушқилтар мешавад, зеро вақти омодагӣ метавонад чанд соат ё фақат чанд дақиқа бошад. Дар чунин шароит журналист бояд танҳо ба дониши қаблан андӯхтааш ва маҳорати касбӣ таъя кунад. Дар ҳар сурат рӯзноманигор бояд нақшаи корашро муайян кунад, ки он иборат аст - аз дақиқан муайян намудани ҳадафи супориш (агар он муайян набошад, онро ҳатман бояд муайян намуд), нақшаи тахминии барнома, нуқтаҳои асосии он, роҳҳои пурра ба даст овардани маълумоти саҳеҳ дар бораи объект, тавсифи вазъият ва муҳите, ки эҷодкор бояд дар он кор кунад, номгӯи масъалагузориҳо ва суолҳои, ки бояд ба онҳо ҷавоб гуфт.

Инчунин, муайян намудани жанри барнома, агар пешакӣ бошад, таҳияи як ё ду варианти эҳтиёти матнома, ба инобат гирифтани тағйирёбии вазъият ва ғайра аз ҷузъҳои асосии омодагӣ ба пахши мустақим аст.

Рӯзноманигор пеш аз оғози кор бояд боварӣ ҳосил намояд, ки тамоми таҷҳизоти техникӣ дар ҳолати хуб буда, ба пахш омадаанд. Муайян кардан лозим аст, ки иштирокчиён то оғози барнома ё вақти мувофиқашуда даъват шудаанд. Марҳилаи омодагии пешакӣ кори душвору заҳматталаби рӯзноманигори касбӣ мебошад. Дар он ҳеҷ чизи нолозим вучуд надорад, зеро безътиной ба яке аз онҳо метавонад боиси вайрон гардидани барнома гардад.

Пас аз омодагӣ лаҳзаи пахш фаро мерасад. Журналист бояд аниқ дарк кунад, ки вай дар бораи чӣ сухан ронад ва пешакӣ сухани муқаддима, инчунин ибораи хотимаро ба нақша гирад.

Агар барнома дар шакли мусоҳиба ё мубоҳиса сурат гирад, пас журналист бояд ба ҳайси гардонанда ё модератор баромад кунад. Калиди муваффақияти барнома ин боварии рӯзноманигор аст, ки вай вазъиятро назорат мекунад. Ӯ метавонад танҳо дар сурате онро назорат кунад, ки мавзӯро хуб донанд. Ин барои масъалагузорию дуруст ва роҳнамои сухбат ба самти дуруст кӯмак мекунад.

Ин ба журналист вобаста аст, ки барнома то чӣ андоза ҷолибу пурмазмун хоҳад шуд. Дар мавриди чӣ гуна сухбат кардан бо мусоҳиб дар эфири мустақим муҳаққиқи соҳа, номзади илми филология Фирдавс Абдучалилов мегӯяд: “суботкорӣ ва ҳамзамон, хушмуомилагӣ қобилияти суол додан ба тавре ки мусоҳибро хичолат надихад, метавонад ба шумо кӯмак кунад, ки аз ӯ посух гиред” [1, с. 176-187].

Барои он ки посухи мусоҳиб он гунае, ки интизор меравад бошад, наметавон суолро мустақим дод. Ҳангоми сухбат аввал мусоҳибро бо хушмуомилагӣ ва суолҳои оддӣ ба худ наздик бояд кард. Он гоҳ ӯ осуда шуда, ба ҳар суол метавонад ҷавоби одилона диҳад.

Рӯзноманигорро лозим аст, ки ҳамсухбати худро то охир бишнавад, то ягон ҷузъиёти муҳимро аз даст надихад. Ҳангоми сухбат ӯ бояд он суолро пурсад, ки ҷавоби онҳо барои тамошобин ҷолиб аст. Вақте ки дар эфир бо овози баланд гап задан мумкин нест, имову ишораҳо аҳаммияти бузург доранд.

Вазифаи журналист аз он иборат аст, ки ба иштирокчиён пешакӣ маънии имову ишораҳои муайянеро, ки барои идора кардани рафти барнома кӯмак мекунад, фаҳмонда диҳад. Масалан, бо як ҳаракати буридани даст дар баробари гардан баранда баромадкунандаро ба қатъ даъват мекунад. Ҳамин тариқ, нишон дода мешавад ки рӯзноманигор бояд баландтар ё нармтар сухан гӯяд, ба камера наздик ё аз он дур шавад.

Пас мо дарк мекунем, ки кори журналист дар эфир омодагии ҷиддӣ, дониш ва таҷрибаро тақозо мекунад. Рӯзноманигор бояд ҷараёни пахши мустақимро назорат кунад ва бо ҳамсухбат моҳирона ворида муколама шавад ва ҷузъиётеро, ки бояд ба он таваҷҷуҳ кард, пайхас кунад. Ин кафолати муваффақияти кори журналист аст.

Пахши мустақим аз ҷиҳати мавзӯ ҳамаҷониба аст. Сабабҳои пахши мустақим метавонанд бозиҳои футбол, намоишномаҳои театрӣ, маърақаҳои муҳими сиёсӣ офатҳои табиӣ ва ғайра бошад. Шартӣ ҳатмӣ барои журналист иштироки бевоситаи он дар ҷойи воқеа мебошад, то дар бораи он ба таври бозътимод ва ҷолиб нақл кунад. Аммо, маҳз ҳамин вазъият баъзан интихоби объектро барои гузориши бевосита ба андозае маҳдуд мекунад.

Ин интихоб дар ҳолате имконпазир мегардад, ки ҷорабинӣ пешакӣ ба нақша гирифта шуда бошад (*ҷорабиниҳои варзишӣ, сафари корӣ, рӯнамоиш китоб ва ғайра*). Агар тавонем ба он ҷо равем (амалиёти ҳарбӣ, вулқону таркиш ва ғайра) ё агар журналист дар ҷойи ҳодиса бо магнитофон бошад, ё ки хабар дар пайи ҳодисаҳои муҳим тартиб дода шуда бошад.

Дар баробари ин, як қатор мушкилоти ҳуқуқӣ, баъзан ахлоқӣ ба миён меоянд. Бинобар ин, бодикқат баррасӣ намудани онҳо зарур аст. Рӯзноманигоре, ки аз ҳамошиш ё ҳар тадорукоти дигар мехоҳад гузориш омода кунад, дар ҳалқаи иштирокчиёни он бояд як қатор қоидаҳоро риоя намояд, аз қабилӣ:

– хабарнигор ҷойеро, ки бо микрофон бояд қарор дошта бошад, аз қабл муайян кунад;

– имконоти таҷҳизоти техникиро ба назар гирад;

– чараёни гузоришро бо ширкаткунандагон дар миён гузорад, то онҳо аз қабл омода бошанд;

– лоихаҳои пешакии матнро тафтиш кунад ва мутмаин бошад, ки онҳо бо вазъият ва фазои воқеӣ мувофиқанд.

Рӯзноманигор бояд ба ҳар гуна рӯйдоди ғайриҷашмдоште, ки дар ҳаёт ба ӯ рух медиҳад, омода бошад. Ин маънои онро надорад, ки вай ҳар гуна вазъиятро бартараф мекунад. Сухан дар бораи омодагии дарунӣ меравад. Имкони аксуамали зуд, тавоноии таҳлилӣ ва қобилияти фавран “фаҳмидан”-и моҳияти ҳодиса ва куллан ҳамаи хусусиёти зехнию равонии инсон ба сифатҳои касбӣ табдил меёбад.

Албатта, дар ин ҷо дониши рӯзноманигор барои донишҷӯи ҳар чизе, ки берун аз рӯйдод меистад ва огоҳии ӯ аз масъалаҳои инъикосшуда хеле муҳим аст. Баъзан ҳодисаҳое, ки журналисти барномаи мустақим шоҳиди он аст, боиси ғоҷеа шуда, аз ӯ натавонанд кордонӣ, балки қудрати бузурги маънавӣ ва равониро низ талаб мекунад.

Редаксия ё идораи васоити ахбори омма дар аксари мавридҳо барои инъикоси ҷорабинӣ мутахассиси он соҳаро намефиристад. Баъзан муҳбир, сарфи назар аз он ки мавод тамоман бо мавзӯяш мувофиқ нест, паҳши мустақимро дар ин самт бар уҳда мегирад. Дар ин маврид хабарнигор бояд бештар ба андешаи шахсони бонуфузе, ки дар ҷорабинӣ ҳузур доранд, таъя кунад, баҳусус, агар он якранг бошад ва бо баҳодиҳии мухталифи рӯйдодҳо ошно шудан лозим бошад. Барои ин вариантҳои зиёде мавҷуданд.

Ҳамин тавр, дар гузориши варзишӣ ба назди микрофон даъват кардани варзишгаре, ки навақас масофаро тай кардааст, барои шарҳи муштарак даъват кардан ба маврид аст. Ӯ бо овози ғайрикасбӣ ва ҳаяҷону эҳсос мусобиқаро ба таври комил баён месозад ва дар тасвиру паҳш, рангу намуди воқеиро илова мекунад. Мо набояд фаромӯш кунем, ки хусусияти радио маҳдуд кардани садои онҳое, ки ба назди микрофон даъват мешаванд ва ин набояд аз ду ё се нафар зиёд бошанд [3 с. 19].

Паҳши мустақим аз ҷойи ҳодиса суҳбати ошкоро бо тамошобинро пешбинӣ мекунад ва намегузорад, ки матн қаблан омодашуда хонда шавад. Махсусан, вақте, ки матн ба таври намоишкорона адабӣ навишта мешавад, ё баръакс дидаю доништа бо оҳанги гуфтугӯ навишта мешавад, оҳанги барнома метавонад боварии бинандаро коҳиш диҳад.

Бартариҳои бузурги паҳши мустақим маҳз дар он аст, ки он бо паҳш дар назди микрофон имкониятҳои хуби ҳам зехнӣ ва ҳам эҳсосию отифиро фароҳам меорад. Дар ҳар як хабар, дар ҳар як барнома пайдо кардани оҳанг худ ифодаи олии маҳорати касбӣ ва устувории эҷодӣ аст, ки имкони зоҳир намудани сифатҳои гуногуни характер, истеъдоди журналист ва мустақилияти муҳбир мебошанд. Албатта, паҳши мустақим барои рӯзноманигор ҳар дафъа як навъ имтиҳон аст ва аксаран воқеаҳо дар паҳш аз доираи вазифаҳои касбии ӯ иборат нестанд.

Ҳар як кишвар барои табиғу инъикоси варзиш телевизионҳои вижаи худро таъсис додааст. Мо ба рӯйхати ин гуна шабакаҳои байналмилалӣ метавонем “Eurosport”, “Setanta Sports”, “Sky Sports” ва “BBC Sport”-ро шомил кунем. Ин шабакаҳо ҳуқуқи паҳши ҷорабиниҳои муҳими варзишӣ, аз қабли Мусобиқаи қаҳрамони ҷаҳон ва Аврупо оид ба футбол, мусобиқоти кушоди теннис, Формула 1, варзиши сабук ва ғайраро ба таври қонунӣ дар ихтиёр доранд.

BBC Sport («Би-би-си Спорт») - телерадиоширкати варзишӣ аст, ки соли 2000-ум дар заминаи ширкати телевизионии “BBC” таъсис ёфтааст. Он баҳши мустақил буда, пурра ба варзиш рабт мегирад [5].

Шабакаи BBC Sport низ гузоришҳо (репортаж)-ро аз майдонҳои футболу волейбол, теннису баскетбол, хоккею шиноварӣ ва ғайра ҷамъоварӣ намуда, пешкаши муштарӣҳои доимии худ мегардонад.

Чӣ тавре ки муҳаққиқони соҳаи телевизион А. Саъдуллоев ва М. Шоев мегӯянд: “Телевизион истеҳсолот аст, дар ҳар барнома гурӯҳи калони кормандон шарик ҳастанд.

Вале истехсолоти телевизион пурра эчодист, ин эчодиёти коллективӣ, бисёрчабха ва серзина аст. Барои телевизиони муосир, агар вай ҳамчун система бо техника мучаҳҳаз бошад, марзу масофа вучуд надорад, вай дар кайҳони дур, умқи укёнус ва кишри замин чун минбари миллионҳо ва мубоҳисаҳои шадид пазируфта мешавад. Телевизион як равзанае ба ҷаҳон аст, ки кулли навигариҳоро гирду гун карда, манзури бинандагон мегардонад” [4, с.6].

Акнун суоле ба миён меояд, ки репортаж чист ва он чӣ гуна мешавад? “Репортаж он гуна жанри журналистика аст, ки тавассути радио, телевизион ва матбуот дар бораи ягон воқеа (бо иштироки журналист) хабар медиҳад. Албатта, таҳия ва паҳши навғониҳо вазифаи ҷонии дигар жанрҳо ҳам ҳастанд. Аммо дар репортаж тасаввуроту таассуроти шахсии факту далелҳо аз ҷониби муаллиф ба ҷои аввал мегузарад” [2, с. 249-251].

Репортаж мустақим ва сабтшуда мешавад, ки “BBC Sport” аз ҳарду намуди репортаж истифода мекунад. Аммо бештар репортажи мустақим серистифода бувад. Чунки тавассути он ҷорабиниҳои муҳимми варзишии, ки дар миқёси ҷаҳон сурат мегиранд, мустақиман пешниҳод мегарданд. Маҳз ҳамин ҳислат боис шудааст, ки телевизиони мазкур байни роғибонаш аз маҳбубияти хосро соҳиб аст [2, с. 249-251].

Барномаҳои машҳураш “Match of the Day”, “Test Match Special”, “Ski Sunday”, “Rugby Special”, ҳамчунин гузоришҳо аз мусобиқоти “Формула-1”, “MotoGP” ва “Уимблдон” ба ҳисоб мераванд [5].

Дар барномаи “Match of the Day” бозиҳои, ки рӯзи шанбе сурат мегиранд, шарҳ дода мешаванд. Дар “Match of the Day 2” бозиҳои, ки баргузориашон рӯзи якшанбе муқаррар шудааст, мавриди ташреҳу тафсир қарор мегиранд [5].

Шуруъ аз соли 2009 “BBC” ҳуқуқи зинда паҳш кардани “Чемпионати Англия” ва “Ҷоми Англия” - ро пайдо намудааст. Ҳамчунин, шабакаи мазкур метавонад бозиҳои зимистона ва тобистонаи олимпӣ, варзиши сабук, аспбозӣ, голф, снукер, крикет, футболҳои америкой, бадминтон, шиноварӣ, тенниси рӯйи миз ва ғайраро манзури мухлисону ҳаводорон намояд [5].

“Sky Sports” яке аз телевизионҳои машҳури варзишии Британияи Кабир эътироф мешавад, ки соли 1991 таъсис ёфтааст. Он шомили ширкати “British Sky Broadcasting” буда, машҳуртарин телевизиони варзишии пулакӣ дар Британия ва Ирландия маҳсуб меёбад. Ҳамчунин, ширкат барномаҳои ҷаҳонӣ дар шабакаҳои алоҳидаи “Sky Sports” - 1, 2, 3, 4 ва 5 тақсиму таҷзия намудааст, ки ба истиснои Sky Sports 5 ҳамааш тариқи формати HD, ки сифаташ аъло аст, фаъолият мекунад.

Ширкат шабакаи иттилоотии “Sky Sports News HQ”-ро низ дар сохтораш дорад, ки ба таври шабонарӯзӣ фаъолиятро ба роҳ мондааст. Барномаҳои хабарҳои тавассути радиои “Sky Sports News Radio” паҳш карда мешаванд. Аз 9 марти соли 2012 “Sky Sports F1” таъсис дода шуд, ки дар он танҳо мусобиқаи бонифузи Формула-1 оид ба мошинронӣ нашр мегардад [7].

12 августи соли 2014 шабакаи “Sky Sports 5” барои инъикоси сабақҳои “Лигаи қаҳрамонҳои Аврупо”, “Ла Лига” - и Испания ва “Эредивизия” - и Голландия оид ба футбол ташкил карда шуд. Худи шабакаи ҷорабиниҳои зерини варзиширо паҳш мекунад: “Премьер Лигаи Англия”, “Ҷоми Англия”, “Ла - Лига”, “Эредивизия”, “Major League Soccer”, “Премьер Лига”-и Шотландия, “Ҷоми Шотландия”, “Чемпионати Ирландияи Шимолӣ”, “Крикет”, “Регби”, “Регбилиг”, “Автоспорт”, “Мотоспорт”, “Голф”, “Теннис”, “Дартс”, “Футболҳои америкой”, “Варзиши сабук”, “Снукер”, “Триатлон”, “Нетбол”, “Боулз”, “Пойгаи аспдавонӣ”, “Бокс” ва ғайра [7].

«Setanta Sports» яке аз шабакаҳои бузурги варзишии байналмилалӣ дар Ирландия буда, қароргоҳаш дар шаҳри Дублин ҷойгир аст. Ширкат соли 1990 таъсис дода шуда, аз ҳамон замон то инҷониб тичорати худро дар Ирландия, Канада, Австралия, Осиё ва Африқо ба хубӣ ба роҳ мондааст [8].

“Сетанта Спорт” дар ду шабака - “Сетанта Спорт” ва “Сетанта Спорт+” дар 13 кишвар - Арманистон, Озарбойҷон, Белоруссия, Гурҷистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Латвия, Литва, Молдова, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Эстония аудитория дорад. Телевизиони мазкур зиёда аз 1000 номгӯи мусобиқоти муҳимми варзишии ҷаҳонро ба таври мустақим паҳш мекунад. Мавзуҳои барномаҳои футболи, футболҳои гэлӣ, кёрлинг, голф, крикет, футболҳои австралиягӣ, бокс, хоккей ва регби ташкил медиҳад [8].

9 январи соли 2012 дар Қазоқистон версияи русии шабакаи мазкур таҳти унвони «Сетанта Спорт Евразия» таъсис дода шуд. Ин канал барои кишварҳои қитъаи Осиё пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, тобистони ҳамон сол доираи аудиторияро то ба Қирғизистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Белоруссия, Молдова ва Гурҷистон васеъ намуд.

«Eurosport 1» бузургтарин шабакаи варзишии Аврупо, ки дар 73 кишвари дунё паҳш мешавад, 5 феввали соли 1989 бо ташаббуси аъзоёни ташкилоти Иттиҳоди паҳши Аврупо ва “Eurosport” таъсис дода шудааст [6]. Форматаш HD буда, ба таври шабонарӯзӣ кор мекунад. Аз июли соли 1995 версияи русии ин телевизион дар шаҳри Москва ба фаъолият оғоз намуда, соли 1996 дар дигар шаҳрҳои Россия паҳн шуд.

“МАТЧ ТВ”-ро низ мо ба ин рӯйхат шомил месозем, зеро он фаъолиятро пурра ба варзиш равона сохтааст. Забони барномаҳои русӣ буда, дар собиқ давлатҳои узви Иттиҳоди Шуравӣ ва имрӯза ИДМ тамошобини зиёд дорад. Ин шабака 1 ноябри соли 2015 фаъолиятро шуруъ карда, тавонист дар ин муддат дар фазои иттилоотии кишварҳои шомили ИДМ мавқеи хосае пайдо кунад [6].

“МАТЧ ТВ” бо пешниҳоди роҳбарияти ширкати Газпром Алексей Миллер ва дастури бевоситаи Президенти Федератсияи Россия Владимир Путин таъсис ёфт. Роҳбарии онро ба дӯши журналисти машҳури рус Тина Канделаки (продюсер), Наталя Билан (роҳбари эҷодӣ) ва Наталия Короткова (роҳбари барномавӣ) гузоштанд [6].

Чӣ тавре ки маълум шуд, бо тақия ба талаботи ҷомеа телевизион ба варзиши касбӣ аҳаммияти хоса медиҳад. Аз гузоришҳои хабарӣ сар карда, то гузоришҳои махсуси мустақиму барномаҳои таҳлилиро дар ҳамаи телевизионҳо дидан мумкин аст. Барои пурра қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа низ фаъолияти телевизионҳои варзишӣ ҷоннок карда шудаанд. Рӯз то рӯз дар фазои иттилоотии ҷаҳон сафи чунин шабакаҳо меафзоянд, ки ин ҷараёни рақобатро миёни шабакаҳо зиёд намудааст.

Адабиёт

1. Абдучалилов, Ф. Интернет ҳамчун манбаи нави иттилоот ва иртибот дар фаъолияти журналистӣ [Матн] / Ф. Абдучалилов // Дар моварои сухан: маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2018. – С. 176-187.
2. Гулов, С. Таҳаввули жанри репортаж [Матн] / С. Гулов // Паёми ДМТ. – 2014. – №4/5 (143). – С. 249-251.
3. Саппак, В. Телевидение и мы [Текст] / В. Саппак. – М.: Искусство, 1988. – 319 с.
4. Саъдуллоев А., Шоев, М. Асосҳои журналистикаи телевизион [Матн] / А. Саъдуллоев, М. Шоев. – Душанбе: Маркази матбуоти ҷумҳуриявӣ, 2007. – Баҳши 2. – 60 с.
5. “BBC” [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/BBC_Sport.
6. «Eurosport 1» [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/МАТЧ-ТВ>.
7. “Sky Sports News HQ” [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/Sky_Sport.

8. «Setanta Sports» [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/Setanta_Sport.

МАХСУСИЯТИ БАРНОМАҲОИ МУСТАҚИМИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Дар мақола хусусиятҳои барномаҳои мустақими телевизионӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Зимни омӯзиши мавзӯ маълум шуд, ки паҳши мустақим ин чараёни интиқоли иттилоот дар вақти воқеии паҳши сигнали телевизионӣ ё радиой аз ҷойи сабт дар эфир мебошад. Хусусияти паҳши мустақим дар он аст, ки маълумоти гирифташуда таҳрир карда намешавад. Ин хусусият имкон медиҳад, ки ҳама гуна рӯйдодҳо ғайриҷашмдошт паҳш мешаванд, ки ин метавонад ҳам ҷиҳатҳои манфӣ ва ҳам мусбати “паҳши мустақим” бошад. Имрӯз ин усули интиқоли иттилоот дар ҳама намуди воситаҳои электронии ахбор истифода мешавад.

Аксаран барномаҳои радиой дар эфери мустақим паҳш мешаванд, ки инҳо барномаҳои фароғатӣ, мусоҳибаҳо, викторинаҳо мебошанд ва дар онҳо ҳар як шунаванда имкони иштирок дорад.

Замони имрӯз дар телевизион барномаҳои мустақим хеле каманд. Аксар вақт инҳо хабарҳо дар жанри гузориши мустақим, бозиҳои футбол, мусобиқаҳои варзишӣ, ҷорабиниҳои фарҳангӣ ва рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ мебошанд. Вазифаи паҳши мустақим дар ин гуна барномаҳо таъмини робитаи дучониба бо тамошобинон мебошад.

Имрӯз миёни ҳама намуди воситаҳои ахбори электронӣ интернет аз рӯйи басомади истифода аз паҳшҳои мустақим дар ҷойи аввал қарор дорад. Ҳар истифодабаранда медонад, ки барои тамошои мустақими маросим, донишҷӯи замони баргузори он дастрасӣ ба шабакаи ҷаҳонии интернет кофӣ аст. Агар шабакаҳои телевизионӣ намоиши ҳама рӯйдодҳои банақшагирифтаро дар бар гиранд, боз ҳам барои интернет ин мушкил нест.

Интернет ба тамошобинон имкон медиҳад, ки натавонанд дар вақти воқеӣ воқеаҳоро пайгирӣ кунанд, балки инчунин метавонанд андешаҳои худро бобати ҷиҳзҳои дида ё мавзӯи муайян баён созанд ва бо дигар корбарон низ табодули афкор намоянд.

Калидвожаҳо: паҳш, мустақим, чараён, иттилоот, интиқол, вақт, телевизион, радио, сабт, эфир, маълумот, таҳрир, хусусият, рӯйдод.

ОСОБЕННОСТЬ ПРЯМЫХ ТРАНСЛЯЦИЙ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ПРОГРАММ

В статье анализируются характеристики прямых трансляций телепрограмм. В ходе изучения темы стало понятно, что прямое вещание – это процесс передачи информации в режиме реального времени трансляции теле- или радиосигнала с места записи в эфир. Особенность прямых трансляций в том, что полученная информация не редактируется. Эта функция позволяет транслировать любые неожиданные события, что может быть как отрицательным, так и положительным аспектом «живого вещания». Сегодня этот способ передачи информации используется во всех видах электронных носителей.

Большая часть радиопередач выходит в прямой эфир - это развлекательные программы, интервью, викторины, в которых каждый слушатель имеет возможность принять участие.

В настоящее время на телевидении очень мало прямых трансляций. Часто это новости в жанре прямых репортажей, футбольные матчи, спортивные соревнования, культурные мероприятия и важные политические события. Задача прямого эфира в таких программах – обеспечить двустороннюю связь со зрителями.

Сегодня среди всех видов электронных СМИ на первом месте по частоте использования прямых трансляций находится Интернет. Каждый пользователь знает, что достаточно посмотреть церемонию в прямом эфире, знать ее время и доступ в интернет. Даже если телеканалы освещают все запланированные события, для интернета это не проблема.

Интернет позволяет зрителям не только следить за событиями в режиме реального времени, но и высказывать свое мнение об увиденном или определенной теме, обмениваться мнениями с другими пользователями.

Ключевые слова: трансляция, прямой эфир, поток, информация, передача, время, телевидение, радио, запись, передача, информация, редактирование, функция, событие.

THE FEATURES OF LIVE TELEVISION PROGRAMS

The article analyzes the features of live television programs. During the study of the topic, it became clear that live broadcasting is the process of transmitting information in real time of broadcasting a television or radio signal from the recording location to the air. The feature of live broadcasting is that the received information is not edited. This feature allows for any unexpected events to be broadcast, which can be both negative and positive aspects of "live streaming". Today, this method of information transmission is used in all types of electronic media.

Basically, radio programs are broadcast live, these are entertainment programs, Interviews, quizzes, in which every listener has the opportunity to participate.

There are very few live programs on television nowadays. These are often News in the genre of live reports, football matches, sports competitions, cultural events and important political events. The function of live broadcasts in such programs is to provide two-way communication with audience.

Today, among all types of electronic media, the Internet is in the first place in terms of the frequency of use of live broadcasts. Every user knows that to watch the ceremony live, it is enough to know the time of its holding and have access to the Internet. Even if the TV channels cover all the scheduled events, it is not a problem for the internet.

The Internet allows viewers not only to follow events in real time, but also to express their opinions about what they have seen or a certain topic, and to exchange opinions with other users.

Keywords: broadcast, live, stream, information, transmission, time, television, radio, recording, broadcast, information, editing, feature, event.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наргиси Чумахон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918393716, E-mail: nargisnazarzoda@gmail.com

Сведение об авторе: Наргиси Джумахон – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918393716, E-mail: nargisnazarzoda@gmail.com

Information about the author: Nargisi Jumakhon – Tajik National University, second-year master's student of the faculty of journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 918393716, E-mail: nargisnazarzoda@gmail.com

**ФАРҲАНГШИНОСИ
КУЛЬТУРОЛОГИЯ
CULTUROLOGY**

ТДУ 39тоҷик+37тоҷик+008+001(092)+391+398тоҷик

**РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ
ДАР ПАРТАВИ ҲИДОЯТҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ**

Комилзода Шариф

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тоҷикистон бо таърихи бою қадима ва фарҳанги пурғановати худ дар ҷаҳони мутаммадин мавқеъ ва ҷойгоҳи назаррас дорад. Тавассути мероси арзишманди фарҳанги моддиву ғайримоддиаш дар бунёди тамаддуни башарӣ саҳми муносиб гузоштааст.

Дар фарҳанги суннатии тоҷикон намунаҳои зиёди ҳунарҳо ва анъанаҳои мардумӣ мавҷуданд, ки дар тӯли таърих дар натиҷаи робитаҳои фарҳангӣ ва сиёсӣ ба кишварҳои дигар гузаштаанд ва имрӯз баъзе халқҳои минтақа он намунаҳоро ҷузъи фарҳанги худ низ мешуморанд. Ҷунончи, ҳунарҳои заргарӣю зардӯзӣ, атласу адрасбофӣ, таомҳову либосҳои анъанавӣ ва монанди инҳо нахуст дар байни тоҷикон рушду такомул ёфта, сипас ба фарҳанги халқҳои дигар гузаштаанд.

Дар даврони соҳибистиклолии кишвар Ҳукумати мамлакат ҷиҳати рӯ овардан ба омӯзиш ва таҳқиқи мероси таърихӣю фарҳангии миллати тоҷик таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуд ва дар ин самт як қатор тадбирҳои мушаххас андешид. Аз ҷумла таҳия ва тасвиби силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ марбут ба мероси фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ халқи тоҷик барои ҳалли проблемаҳои ҷойдошта шароити мусоид фароҳам оварда аст. Маҳз дар даврони истиқлол қонунҳои марбут ба фаъолияти ҳунармандӣ, аз қабилӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ» (аз 1 августи соли 2003, №43) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунармандӣ» (аз 2 январи соли 2019, №1170) тасвиб гардида, заминаи ҳуқуқии рушди ҳунарҳои мардумиро гузоштанд. Илова бар ин, бо қарорҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ барномаҳои давлатии мусоидат ба таҳқиқ, эҳё, ҳифз ва рушди мероси фарҳангӣ, фароҳамсозии шароити мусоиди қорӣ барои рушди соҳаи ҳунармандӣ ба тасвиб расиданд. Дар ин радиф метавон «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2007, №85, «Барномаи рушди ҳунарҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2008, №513, «Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 майи соли 2012, №263, «Барномаи рушди ҳунармандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2020, №570 ва «Барномаи касбомӯзии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» - ро, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2020, №703 тасдиқ гардидаанд, ном бурд. Масалан, дар нақшаи ҷорабиниҳои «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» ташкил ва баргузори

«Фестивал – намоишҳои ҳунарҳои мардумӣ» (солҳои 2009, 2012, 2015), «Ташкили корхонаҳо оид ба истеҳсоли маснуоти ҳунарҳои мардумӣ дар шаҳру ноҳияҳо» (солҳои 2009-2010), «Татбиқи низоми тадриси суннати устод-шогирд дар системаи таълимоти сезинагӣ оид ба мусиқӣ, ҳунарҳои бадеии мардумӣ (кандакорӣ, заргарӣ, аҷубасозӣ, кулолгарӣ, кашидадӯзӣ, гулдӯзӣ, бофандагӣ, гачкорӣ, наққошӣ, созтарошӣ, читгарӣ, қолинбофӣ) ва санъати тасвирӣ» (солҳои 2008-2015) [2] пешбинӣ шуда буд ва татбиқи воқеии онҳо барои омӯзиш ва эҳёву рушди соҳаи ҳунармандӣ мусоидат кардааст.

Барномаи рушди ҳунармандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 «бо мақсади эҳё ва инкишофи ҳунарҳои миллӣ ва муосир, таҳкими мероси фарҳанги миллӣ ва анъанаҳои таърихӣ ҳунаромӯзии халқ, ҷалб ва ҳавасмандгардонии ҳамаҷонибаи аҳоли ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ, ташаккул, дастгирии фаъолияти ҳунармандӣ ҳамчун воситаи васеъ намудани шуғли пурмаҳсул, баҳусус барои табақаҳои осебпазири аҳоли», қабул гардида, вазифаҳои асосиаш «ташаққули заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалии соҳаи ҳунармандӣ, рушди инфрасохтори соҳаи ҳунармандӣ, васеъ намудани дастрасии ҳунармандон ба таҳсилоти касбӣ, тақмили ихтисос, бозомӯзӣ ва валидатсияи салоҳияти касбӣ, мусоидат дар тарғиби ҳунармандӣ ва кӯмак ба дарёфти бозори байналмилалӣи фуруши маҳсулоти ҳунармандӣ» [3, с.113] мебошад.

Ҳамзамон, масоили марбут ба ҳунарҳои мардумӣ бештар дар суҳанрониҳо, баҳусус паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар Паёми Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 22 декабри соли 2017) Сарвари давлат бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод намуданд, ки соли 2018 дар кишвар «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шавад ва ишора карданд, ки «Дар ин раванд, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва ҳунармандон ҷудо намудани қарзҳои имтиёзноро тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ васеъ ба роҳ монанд» [4]. Ҳамзамон дар Паём қайд гардид, ки «бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 фуруши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шавад». Дар робита ба ин, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 феввали соли 2018, таҳти №60 «Дар бораи ворид намудани тағйироту илова ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2012, №451» ба 104 намуди фаъолият оид ба истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона, фуруш, иҷрои кор ва хизматрасонӣ аз пардохти ҳама намудҳои андоз озод карда шуд, ки ба рушди ҳунармандӣ мусоидат намуда, ҳунармандонро ҳавасманд кард [3, с.114].

Иқдоми навбатии созидаи Пешвои миллат дар ин самт эълон гардидани солҳои 2019-2021 – «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» мебошад. Ин ташаббуси наҷибонаи Президенти мамлакат дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26 декабри соли 2018) пешниҳод гардид. Сарвари давлат ишора карданд, ки «Мақсади асосӣ аз ин пешниҳод амалигардонии талошҳои Ҳукумати мамлакат ба хоҳири боз ҳам обод кардани Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи бештар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобиқ сохтани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин мебошад. Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки барои расидан ба мақсадҳои зикршуда дар самти мазкур ва ҳамзамон бо ин, ҷиҳати муаррифии мавзӯҳои нодири

сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи окилонаи захираҳои табиӣ, ҳайвоноту наботот ва мероси таърихиву фарҳангӣ, фароҳам овардани шароит барои сайёҳии экологӣ, табобатӣ, варзишию шикор ва кӯҳнавардӣ тадбирҳои иловагӣ андешад» [5]. Ҳамзамон, Президенти мамлакат таъкид сохтанд, ки «раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо барои вусъат бахшидан ба корҳои ободониву бунёдкорӣ, рушди инфрасохтори деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ва бо ин мақсад ҷалб намудани сармояи ватаниву хориҷӣ масъулияти бевосита дошта, бо ҷойи қорӣ таъмин кардан ва соҳиби касбу ҳунар гардонидани мардум низ вазифаи аввалиндараҷаи онҳо мебошад. ... Мо барои ҳар шахсе, ки меҳодад касбу ҳунар, нияту нақша ва қобилияту истеъдоди худро амалӣ гардонад, яъне ҷиҳати худтатбиқкунии шаҳрвандон шароити мусоид фароҳам меорем» [5].

Барои татбиқи масъалаҳои дар Паём баёнёфта, бештари ниҳодҳои давлатӣ муваззаф шуданд, ки бо дарназардошти рушди инфрасохтори деҳот нақша-чорабиниҳо ва барномаҳои давлатӣ таҳия намоянд. Дар ин робита, марказҳои ҳунармандон, дӯконҳои ҳунармандӣ таъсис дода шуданд. Имтиёзҳо барои ҳунармандон, аз қабилӣ аз андоз озод намудани маҳсулоти воридшудаи ҳунармандӣ ва дигар навъҳои андоз қорӣ карда шуданд. Масалан, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.11.2019, тахти №605 108 номгӯи намудҳои фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ оид ба истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона, ки фуруш, иҷрои қор ва хизматрасонӣ вобаста ба онҳо аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шуданд. Илова бар ин, соли 2019 дар якҷанд шаҳру ноҳияи кишвар, аз ҷумла Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Конибодом, Гулистон, Бӯстон, Исфара, Хоруғ, Бохтар, Кӯлоб, Турсунзода, Ҳисор, Ваҳдат, Мастҷоҳ, Рӯшон, Ишкошим, Шугнон, Бобоҷон Ғафуров, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, Варзоб, Рашт, Файзобод, Шаҳритус, Панҷ ва Восеъ мағозаю дӯконҳои фуруши маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ, коргоҳҳои истеҳсоли атласу адрас ва қорхонаҳои дӯзандагию бофандагӣ ифтитоҳ ёфтанд [3, с.115], ки имрӯз тавассути фаъолияти пурсамари хеш, маҳсулоти ба талаботи замони ҷавобгӯ истеҳсол мекунанд.

Бо мақсади тарғибу ташвиқи ҳунарҳои бадеии халқӣ, кашфи истеъдодҳои нави ҳунарӣ, дастгирии ҳунармандон ва муаррифии маҳсули эҷоди онҳо бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.12.2018, №АП-1140 «Ҷадвали баргузори фестивал, намоиш, ид ва озмунҳои анъана ва ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021» тасдиқ карда шуд. Тибқи ҷадвали мазкур дар қаламрави ҷумҳурӣ силсилаи фестивалу озмунҳо, аз ҷумла фестивалҳои «Ҳунар омӯз...», «Ҷақомаи гесӯ», «Ҳунар беҳтар аз зар бувад», «Сад ранги чакан», «Атласу адрас», «Ҷилваи рангҳо», озмунҳои «Ҳунарҳои ороишӣ аз санг», «Сайри гули лола», «Дастархонорой», «Қадбонуи беҳтарин», «Мисгарӣ ва оҳангарӣ», «Қуллогарӣ, ҷӯбтарошӣ ва сабадбофӣ» ва ғайраҳо доир шуданд [3, с.116-117]. Солҳои минбаъда низ баргузори ҷунин фестивалу озмунҳо идома ёфтанд. Аз ҷумла, 24 ноябри соли 2022 дар ш. Душанбе озмуни «Ҳунармандӣ – омили мустаҳкамии оила» баргузор гардид, ки дар он маҳсули дасти ҳунармандон, аз қабилӣ чакандӯзӣ, гулдӯзӣ, кӯрпадӯзӣ, қуроқдӯзӣ, қолинбофӣ, бофандагӣ, дуредгарӣ, созтарошӣ ва дигар маҳсулоти дасти тавлиди хонаводагӣ ба намоиш гузошта шуд [10].

Албатта ин иқдомҳои наҷиб агар, аз як ҷониб, нишони барҷастаи арҷгузори давлату Ҳукумат, бавижа Президенти мамлакат ба ҳунару ҳунарманд ва мероси таърихиву фарҳангии миллати бостонии тоҷик бошад, аз ҷониби дигар, дастуру ҳидоятҳои муфидест, ки мардуми кишварро ба сӯи созандагиву бунёдкорӣ ва эҷоду эъҷозҳои нав раҳнамун месозад.

Мавриди зикр аст, ки эълон гардидани Соли 2018 – «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва солҳои 2019-2021 – «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» барои эҳё ва ба зинаи сифатан нав ворид шудани рушди ҳунарҳои мардумӣ дар

Тоҷикистон шароити заруриро фароҳам сохт ва имкон дод, ки барномаву нақшаҳои кори ҷиҳати рушди равнақи соҳаи хунармандӣ, ташкили корхонаҳои хунармандӣ, ҷалби ҳарчи бештару бештари аҳолии кишвар ба касбомӯзӣ ва эҳёи хунарҳои мардумӣ тарҳрезиву тадбиқ карда шаванд. Инчунин муайян ва роҳандозӣ шудани имтиёзҳо барои хунармандон ба рушди хунарҳои мардумӣ ва рушди соҳибкориҳои инфиродӣ низ тақдирӣ чиддӣ дод.

Ҳамин тавр, иқдомҳои созандаи Пешвои муаззамии миллат ба эҳёи инкишофи намудҳои гуногуни хунарҳои мардумӣ, рушди тавсеаи соҳаи сайёҳӣ роҳро ҳамвор кард ва ҷиҳати муҳайё соختани ҷойҳои кори нав барои аҳолии кишвар, ба хунару хунармандӣ ҳар чи бештар ҷалб намудани насли ҷавон, муаррифии таъриху тамаддуни бостонии миллати тоҷик ба ҷаҳониён ва фароҳам овардани шароити мусоид барои зиндагии шоиставу пурсаодати сокинони кишвар мусоидат намуд. Дар баробари ин, дар партави «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ» ҳарчи бештар таваҷҷуҳи хориҷӣ, махсусан сайёҳон аз кишварҳои дуру наздик ба офаридаҳои хунармандони кишвар, ба мероси фарҳангӣ ва ёдгориҳои таърихӣ миллати тамаддунофари тоҷик ҷалб карда шуданд. Илова бар ин, бештари хунарҳои мардумӣ, ки аз байн рафта буданд ё дар садаи аз байн рафтан қарор доштанд, дубора эҳё шуданд. Ҳазорҳо нафар мардуми синну сол ва касбу кори гуногун бо ҷойи кори ҳамешагӣ таъмин карда шуданд. Айни ҳол дар қаламрави ҷумҳурӣ теъдоди зиёди хунармандон фаъолият доранд, ки тавассути маснуоти эҷодкардаи худ дар эҳёи рушди хунарҳои мардумӣ, муаррифии фарҳангу санъати миллӣ ва хунари волои халқи тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ саҳм мегузоранд.

Дар даврони истиқлол дар радиҳои таҳияву қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба фаъолияти хунармандӣ ва ташкили корхонаҳои гуногуни истеҳсоли маснуоти хунарҳои мардумӣ, ҳамзамон, ба масъалаи тайёр намудани мутахассисони ҷавони соҳа ва ба кадрҳои баландихтисоси коргарӣ таъмин намудани бозори меҳнат таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Бо ин мақсад дар қаламрави ҷумҳурӣ муассисаҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, марказҳои таълимии омӯзиши хунарҳои мардумӣ фаъолият менамоянд, ки ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи касбӣ кадрӣ соҳа ва соҳибкасб намудани шахрвандони ҷумҳурӣ саҳм мегиранд. Президенти мамлакат дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26 январи соли 2021) аз вазъи нугувори заминаи моддӣ техникаи ин навъи муассисаҳои таълимӣ ва нарасидани китобҳои дарсӣ дар онҳо изҳори нигаронӣ намуда, аз ҷумла чунин қайд карданд: «Ҳоло дар кишвар 62 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ аз рӯи 97 ихтисос ва 5 маркази таълими калонсолон бо 41 филиал ва 21 намоёндагӣ аз рӯи 93 касб кадрҳои коргарӣ тайёр мекунад. Дар асоси дастури мо имсол дар заминаи литсею коллеҷҳои техникаи боз 47 маркази хунарҳои миллӣ ва муосир барои омӯзиши 50 касбу хунар ба фаъолият шуруъ менамояд. Аммо аз рӯи маълумот қисми зиёди таҷҳизоти таълимӣ дар ин муассисаҳо фарсуда гардида, истифодаи таҷҳизоту технологияҳои муосир омӯзонида намешавад. Илова бар ин, дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва марказҳои таълими калонсолон китобҳои дарсӣ ва таҳассусӣ намерасанд. Аз ин рӯ, барои ислоҳоти чиддӣ, азнавсозии низомии таълим ва таҳкими заминаҳои моддӣ техникаи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ чораҳои мушаххас андешида шаванд» [6]. Дар робита ба ин масъала, Сарвари давлат таъкид карданд, ки дар ҷараёни ислоҳот як масъаларо ба эътибор бояд гирифт, ки имрӯз дар Тоҷикистон зарурат ва талабот барои ҷорӣ намудани омӯзиши садҳо ихтисоси дигар вучуд дорад.

Масъалаҳои марбут ба шуғли аҳоли, ҷалб намудани аҳолии кишвар ба касбу хунаромӯзӣ ва бештар намудани сатҳи сифати таҳсилот ва касбомӯзӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар Паёми навбатии Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ (аз 21 декабри соли 2021) низ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ҷумла, Сарвари давлат таъкид карданд, ки «Ҳукумати мамлакат вазифадор аст то соли 2026 шахрвандони аз

18-сола болоро, ки касбу хунар надоранд, ба касбу хунаромӯзӣ чалб карда, чихати саросар соҳибкасб гардидани аҳоли тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намояд. Дар панҷ соли оянда як миллион нафар шаҳрвандони кишвар бояд соҳибкасб гардонидани шаванд. Илова ба ин, зарур аст, ки сифати таҳсилот ва касбомӯзӣ дар муассисаҳои таълимӣ беҳтар карда, ихтисосу хунароҳое, ки барои бозори меҳнат заруранд, таъсис дода, чихати бо шуғл таъмин намудани сокинони мамлакат, бахусус, ҷавонон ва занону бонувон тадбирҳои қатъӣ андешида шаванд» [7].

Барои дар амал татбиқ намудани дастуру супоришҳои Президенти мамлакат, ҳамзамон, иҷрои бандҳои нақшаи чорабиниҳои Барномаҳои қабулгардидаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии кишвар ва ҷалби ҳарчи беҳтару бештари шаҳрвандони ҷумҳурӣ ба касбомӯзию бозомӯзӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимии соҳа ва ниҳодҳои марбутаи давлатӣ як қатор тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Аз ҷумла, Муассисаи давлатии «Маркази таълими калонсолони Тоҷикистон» ва филиалҳои он дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар татбиқи «Барномаи касбомӯзии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» саҳми муносиб гузошанд. Масалан, дар вилояти Суғд бо мақсади дар сатҳи зарурӣ амалӣ сохтани «Барномаи касбомӯзии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025», як қатор корҳо ба сомон расонида шуданд, аз ҷумла: барои муҳайё кардани ҷойҳои нави корӣ, ташкили курсҳои омӯзишӣ, ба фуруш баровардани маҳсулоти хунаромандон, инчунин, барои иттилоотонии шаҳрвандон 15 адад Маркази хунароҳи миллӣ ва муосир дар назди литсейҳои касбии техникаи ҳудуди вилоят таъсис дода шудааст, ки барои қабули касбомӯзон ва хунаромӯзон ба ин марказҳо дар байни аҳоли, ҷойҳои ҷамъиятӣ ва васоити ахбори омма, пайваста корҳои таблиғотиву ташвиқотӣ роҳандозӣ шуда истодаанд; давоми солҳои 2021-2022 ва ҳашт моҳи соли 2023 аз ҷониби шуъбаи машварати касбӣ ва интиҳоби касбии вилояти Суғд ба 21338 шаҳрванд хизматрасонии интиҳоби касб расонда шуд; дар доираи Барномаи мазкур давоми соли 2021 – 4400 нафар, соли 2022 – 4649 нафар ва ҳашт моҳи соли 2023 – 3585 (дар маҷмуъ 12634) шаҳрванди бекор, ки дар қайд мебошанд, ройгон ба касбомӯзӣ фаро гирифта шуданд. Айни ҳол дар вилояти Суғд 21 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ, 15 маркази хунароҳи миллӣ ва муосир, 11 филиали Муассисаи давлатии «Маркази таълими калонсолони Тоҷикистон» ва 3 адад марказҳои касбомӯзии сохтори Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мебаранд [1].

10 августи соли 2022 Пешвои миллат дар доираи сафари корӣ дар вилояти Суғд Муассисаи давлатии «Коллеҷи ҷумҳуриявии хунароҳи мардумии шаҳри Истаравшан»-ро мавриди истифода қарор доданд. Бинои замонавии Коллеҷ аз 3 ошёна иборат буда, бо дастгирии Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масоҳати 1,40 гектар бо сарфи 7 миллиону 755 ҳазор сомонӣ бунёд шудааст [8].

Коллеҷи ҷумҳуриявии хунароҳи мардумии шаҳри Истаравшан аз рӯи ҷунин ихтисосҳо мутахассис тайёр мекунад: санъати ороиши амалӣ (наққошӣ-кундалкашӣ, миниатюраи Шарқ); кулолгарии бадеӣ (кулолгарӣ, гачкорӣ); коркарди бадеии ҷӯб (кандакорӣ, сохтани армуғонҳо аз ҷӯб, сохташӯӣ); маҳсулоти бадеӣ аз метал (кордсозӣ – шамшерсозӣ, оҳангарӣ, заргарӣ); маҳсулоти бадеӣ аз матоҳои нассочӣ (атласбофӣ, адрасбофӣ, қолинбофӣ, кашидадӯзӣ, гулдӯзӣ, сӯзанидӯзӣ); тарроҳӣ ва поракунии либоси нассочӣ (тарроҳии либосҳои миллӣ ва куртаи чакан); графика – хунари хаттотӣ.

Ҳамин тавр, дар даврони истиқлол барои рушду нумӯи соҳаи хунаромандӣ, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Пешвои муаззами миллат тадбирҳои муассир андешида шуданд. Дар радифи муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, ба фаъолият шуруъ кардани Муассисаи давлатии «Маркази таълими калонсолони Тоҷикистон» ва филиалҳои он дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ чихати ҷалбии аҳолии кишвар ба касбомӯзию бозомӯзӣ имконияту шароитҳои

мусоидро фароҳам овард. Илова бар ин, баҳри тақвияти заминаҳои иҷтимоию ҳуқуқии муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ин муассисаҳо тадбирҳои нав андешида шуданд. Аз ҷумла, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми сентябри соли 2023, таҳти № 429, Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки ба зиммаи он таҳия ва амалисозии сиёсати ягонаи давлатӣ дар самти таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ воғузур карда шудааст [9].

Бо мақсади дар амал татбиқ намудани сиёсати давлатӣ барои эҳё, ҳифз ва рушди соҳаи хунармандӣ ва ҳавасмандгардонии хунармандон қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гранти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии хунармандон ва рушди хунармандӣ дар солҳои 2024-2026» қабул гардид. Тибқи қарори мазкур дар солҳои 2024-2026 60 гранти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии хунармандон ва рушди хунармандӣ ба андозаи 1 500 000 (як миллиону панҷсад ҳазор) сомонӣ таъсис дода мешавад [11], ки татбиқи он бешак барои эҳёи хунарҳои суннатӣ, инкишофи мактаби касбомӯзӣ ва рушду равнақи фаъолияти хунармандӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Ашғӣ, Ҷ. Суғд. Тақвияти барномаҳо дар самти касбу хунаромӯзӣ [Матн] // Ҷумҳурият. – 2023. – 15 ноябр.
2. «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015»: бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2007, №85 тасдиқ шудааст. [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=7785#A3SW0UZX1F
3. Барномаи рушди хунармандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025: бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 28 октябри соли 2020, №570 тасдиқ шудааст [Матн] // Бобокалонов, Ғ. М., Маҳмадшозода, Ғ. А. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хунармандӣ» / зери назари И. Ҳ. Саидзода. – Душанбе, 2021. – С.113-122.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017, шаҳри Душанбе [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/16771> (санаи истифода 19.12.2023).
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018, шаҳри Душанбе [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088> (санаи истифода 19.12.2023).
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021 [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/25005>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021 [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27417>
8. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Коллеҷи ҷумҳуриявӣи хунарҳои мардумии шаҳри Истаравшанро мавриди истифода қарор доданд [Матн] // Садои мардум. – 2022. – 10 август.
9. Таъсиси Кумитаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ [Матн] // Ҷумҳурият. – 2023. – 26 сентябр.
10. «Хунармандӣ-омили мустаҳкамии оила». Дар Душанбе озмуни беҳтарин маҳсулоти дастии хонаводагӣ доир шуд [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ:

<https://khovar.tj/2022/11/unarmand-omili-musta-kamii-oila-dar-dushanbe-ozmuni-be-tarin-ma-suloti-dastii-honavodag-doir-shud/>

11. Шарҳи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси гранти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии ҳунармандон ва рушди ҳунармандӣ дар солҳои 2024-2026» [Матн] // Ҷумҳурият. – 2024. – 19 феврал.

РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ПАРТАВИ ҲИДОЯТҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Дар мақола дар заминаи осори Пешвои миллат ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба соҳаи ҳунармандӣ вазъи рушди ҳунарҳои мардумӣ дар даврони истиқлол мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Қайд мегардад, ки бо мақсади эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ, кашфи истеъдодҳои нави ҳунари, ташкили марказҳои омӯзиши касбу ҳунарҳо, фароҳам сохтани шароитҳои мусоид чихати тарғиб ва фурӯши маҳсулоти ҳунармандӣ, ҳавасмандгардонии ҳунармандон ва дастгирии фаъолияти ҳунармандӣ силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабилӣ қарору қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ қабул гардида, ба рушди соҳаи ҳунармандӣ ва муаррифии таъриху тамаддуни бостонии миллати тоҷик мусоидат карданд.

Ба андешаи муаллиф эълон гардидани Соли 2018 – «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва солҳои 2019-2021 – «Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» барои эҳё ва ба зинаи сифатан нав ворид шудани рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон шароитҳои заруриро фароҳам сохт ва имкон дод, ки тадбирҳои мушаххас чихати рушду равнақи соҳаи ҳунармандӣ, ташкили корхонаҳои ҳунармандӣ, чалби ҳарчи бехтару бештари аҳолии кишвар ба касбомӯзӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ андешида шаванд. Бахусус роҳандозӣ шудани имтиёзҳо барои ҳунармандон ба рушди ҳунарҳои мардумӣ ва рушди соҳибкорӣ инфиродӣ тақони ҷиддӣ дод. Ин иқдомҳои наҷиб агар, аз як ҷониб, нишони барҷастаи арҷгузори давлату Ҳукумат, бавижа Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба ҳунару ҳунарманд ва мероси таърихиву фарҳангии миллати тоҷик бошад, аз ҷониби дигар, дастуру ҳидоятҳои муфидест, ки мардуми кишварро ба сӯйи созандагиву бунёдкорӣ ва эҷоду эъҷозҳои нав раҳнамун месозад.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мероси фарҳангӣ, ҳунарҳои мардумӣ, фаъолияти ҳунармандӣ, коргоҳҳои ҳунармандӣ, маҳсулоти ҳунармандӣ, навъи ҳунарҳо, марказҳои таълимии касбомӯзӣ, рушд.

РАЗВИТИЕ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ В СВЕТЕ ПУТЕВОДНЫХ УКАЗАНИЙ ЛИДЕРА НАЦИИ

В статье на основе трудов Лидера нации и нормативно-правовых актов изучено положение дел в сфере развития народных промыслов в период независимости Республики Таджикистан.

Отмечается, что с целью возрождения и развития народных промыслов и выявления новых талантов в этой сфере, организаций центров по изучению ремесел, создания надлежащих условий для популяризации, продвижения и продажи ремесленной продукции, стимулирования ремесленников и поддержки ремесленной деятельности были приняты целый ряд нормативно-правовых актов (решения, законы, государственные программы), что способствовало развитию ремесленного производства и достойному представлению истории и цивилизации таджикского народа.

По мнению автора, объявление 2018 года как «Год развития туризма и народных промыслов» и 2019-2021 годы как «Годы развития села, туризма и народных промыслов» создало возможность для принятия необходимых мер для развития народных художественных промыслов, создания ремесленных центров и цехов, привлечения всё большего количества жителей страны к освоению ремёсел, обеспечив тем самым возрождение и поднятие на новый уровень развитие художественных народных промыслов. Особенно предоставление привилегий ремесленникам придало мощный толчок развитию и популяризации народных промыслов и индивидуальному предпринимательству. Эти благородные шаги, символизируя заботу Правительства, особенно Лидера нации о ремесленном производстве и ремесленниках, открыли путь гражданам страны к созидательной творческой деятельности.

Ключевые слова: Лидер нации, нормативно-правовые акты, культурное наследие, народные промыслы, виды промыслов, центры по обучению ремёслам, развитие.

THE DEVELOPMENT OF FOLK CRAFTS UNDER THE GUIDANCE OF THE LEADER OF THE NATION

Based on the works of the Leader of the Nation and normative legal acts related to the field of arts, the state of development of folk arts in the period of independence has been studied in the article.

It is noted that in order to revive and develop folk crafts, discover new craft talents, create craft training centers, create favorable conditions for the promotion and sale of craft products, stimulate artisans and support craft activities, a number of regulatory legal acts have been adopted, such as resolutions, laws and programs aimed at the development of the handicraft Tajik nation and they contributed to the development of the arts and the presentation of the ancient history and civilization of the Tajik people.

According to the author, the announcement of 2018 as the “Year of Tourism and Folk Crafts Development”, and 2019-2021 as the “Years of rural development, tourism and folk crafts” created the necessary conditions for the revival and introduction to a qualitatively new level of folk crafts development in Tajikistan. It also made it possible to take concrete measures to develop the craft industry, organize craft enterprises, involve the country's population in vocational training and revive folk crafts. In particular, the introduction of benefits for artists gave a serious impetus to the development of folk crafts and the development of individual entrepreneurship. On the one hand, these noble steps are a sign of gratitude of the state and government, especially the Leader of the Nation, President Emomali Rahmon, to the arts and crafts, as well as the historical and cultural heritage of the ancient Tajik people, on the other hand, they are useful instructions that encourage the people of the country to build and create new wonders.

Keywords: Leader of the Nation, normative legal acts, cultural heritage, folk crafts, handicraft activities, craft workshops, handicrafts, types of crafts, vocational training centers, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Комилзода Шариф – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; E mail: komilzoda1958@mail.ru

Сведения об авторе: Комилзода Шариф – кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; Электронная почта: komilzoda1958@mail.ru

Information about the authors: Komilzoda Sharif – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (992) 900-67-18-06; Email: komilzoda1958@mail.ru

ТДУ 39тоҷик+398+9тоҷик+008+891.550+745

НИГОҲЕ БА ҶОЙГОҲИ ҶАШНИ НАВРӮЗ ДАР ШЕЪРИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ҳадиятуллоҳи Амридин
Муассисаи давлатии “Китобхонаи милли”-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шеъри имрӯзи тоҷик аз лиҳози мазмуну муҳтаво ва шакл мутанаввеъ ва гуногунпахлу буда, шоирони давраи соҳибистиклолии кишвар - ҳам насли калонсол ва ҳам насли ҷавон доир ба тамоми мавзуоти рӯз андешаи худро дар қолабҳои мухталифи каломи мавзун баён доштаанд. Нигоҳе ба ҷойгоҳ ва мақоми ҷашни аҷдодиву миллии тоҷикон дар эҷодиёти шоирони муосир нишон медиҳад, ки Наврӯз ҳамчун суннати деринаи ин миллат ва мероси гаронмояи халқ дар тӯли таърихи адабиёти бадеии мардуми тоҷик аз мавзӯҳои меҳварӣ будааст.

Наврӯз аз зумраи мавзӯҳои мебошад, ки дар назми классикии форсӣ-тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ ва ҷойгоҳи махсус дорад. Табиист, ки фитрати инсон ба зебоиву тароват ва шукуфтани дурахшидан майлу рағбат дорад. Азбаски ин хусусиятҳо дар фасли баҳор ва айёми Наврӯз бо неруву рангомезиҳои хосе мутахалли мегардад, таъан тавачҷӯи шоирон низ ба ин мавзӯ отифист. Наврӯз рамзи бедор гардидани эҳсоси ҳаёти нав дар табиат ва маншаи ангезиши ҳиссиёту илҳами шоирон ва намоди ҳамдиливу ҳамбастагии аҳли башар мебошад. Ба андешаи Ризо Шаъбонӣ: “Наврӯз хангомаест, ки рӯзгори куҳан зиндагиро аз сар мегирад ва замона ва он чи дар ӯст, нав мешавад. Мавҷудоти гетӣ ҳаёти ҷадид меёбанд ва соли ҳақиқӣ даврае аз адвори хешро ба поён расонида, ворида марҳилае тоза мешавад. Аз ин ҷост, ки ин рӯз ба “Наврӯз” мавсум шудааст. Ба ҳамин мулоҳиза, Наврӯз бузургдошти зоти замон аст ва баёндорандаи ҳақиқати лоязоли он” [7, с. 29].

Ин ҷашни асили ориёӣ бо хусусиятҳои инсондӯстӣ, покиву меҳру шафқат, эҳёи арзишҳои волои инсонӣ ва ғайра таъсири худро дар адабиёт низ гузоштааст. Шуруъ аз Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синою Ҳофиз, Саъдиву Хайём ва садҳои дигар дар васфи Наврӯз силсилашеърҳо иншо намуда, вижагиҳои ин ҷашнро ба тасвир кашидаанд.

Ин мавзӯ дар шеъри даврони истиқлолияти Тоҷикистон низ бо тобишҳои бадеӣ ва тасвирҳои мондагор аз ҷойгоҳи воло бархурдор аст. Ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи адибонро мумкин аст, ки ба ду қисм ҷудо кард: яке ашъоре, ки бевосита ба Наврӯз ва расму оинҳои он бахшида шудаанд ва дигар ашъоре, ки дар мавзӯи баҳор, сабзиши майсаву шукуфтани гулҳо ва дигар хасоиси ин фасл гуфта шудаанд.

Гулрухсор дар баъзе аз шеърҳои ба ин мавзӯ бахшидаи худ бештар ба масъалаи таърихияти ҷашни Наврӯз ва расму оинҳои он диққат медиҳад ва аз шукӯҳу азамати ин ҷашн ёд мекунад:

Наврӯзи зи шуҳрати Каён шояд,
Пирест, ки ҳамвора ҷавон меояд,
Бо Ҷоми Ҷаму ратли гарон меояд,
Аз базми шукӯҳи Ориён меояд [3, с. 57].

Бо аввалин қадамҳои баҳору Наврӯз табиат аз хоби ноз бедор мешавад, рӯзҳои сарди сармо паси сар шуда, кӯху пушта қабои сабз ба бар мекунад. Табиат дубора эҳе мегардад, ҳама чиз нав мешавад. Инсон низ саъй бар он мекунад, ки аз қайди ғаму ғусса доман раҳо кунад, мушкилотро фаромӯш созад ва баҳору Наврӯзро бо чеҳраи хандон ва рӯҳияи тоза пешвоз гирад. “Наврӯз – ҷойи вохӯрӣ ва муносибати мардум, ҷое, ки ҳам зану мард ва ҳам пиру ҷавон гирд меоянд, шодию хурсандӣ мекунад, лаззати эстетикӣ мебаранд, ёдоварӣ аз гузаштагон менамоянд ва пайванди худро бо табиат баён мекунад” [6, с. 25]. Хамин маънӣ (шодию нишоти истикболи наврӯзӣ) дар шеъри «Ранг дар ранг»-и Муҳаммадали Аҷамӣ бо камоли бадеият таъкид ёфтааст:

Эй дили мурда баҳор аст, дигар зинда бишав,
Сарву шамшод ба бор аст, дигар зинда бишав.
Ранг дар ранг бинозад, чаман аз раҳмати абр,
Шаш тараф нақшу нигор аст, дигар зинда бишав.
Чанд, афсурдаву пажмурда кашӣ зачри хумор,
Фурсати рафъи хумор аст, дигар зинда бишав [1, с. 36].

Аз қадимулайём мардуми тоҷик то омадани ҷашни Наврӯз қорҳои муқаддамотии зиёдеро ба анҷом мерасонанд. Тоza қардани хонаву дар, кӯчаву шаҳр, шинонидани гулу буттаҳо, анҷом додани кишту қори баҳорӣ, берун қардани ашӯи фарсудаи шуда ва садҳо русуми зебоиофар ҳоси ҷашни аҷдодони мо, яъне Наврӯз аст. Қушодани хони наврӯзӣ ва омода намудани суманак низ ба ин иди аҷдодӣ ҳос аст. Аз дил берун қардани кинаву адоват, барқарории дӯстӣ ва аёдати беморон низ аз русуми ҷашни Наврӯз аст.

Шоирон низ дар ин қатор бо шеърҳои баландмазмуну гуворо ба мардум хабари омадани баҳорро медаханд ва тавсияҳо низ мекунад. Устод Бозор Собир дар шеъри «Баҳор омад» мегӯяд:

Баҳор омад:
Бояд бо дарахтон буд,
Бояд бо дарахтон аз замин рӯид,
Бо лолазорон дар замин сурхид,
Ва бо парвонаҳо буд,
Ки чун гулбарг мерезонду мерезонд,
Ва бо рангинкамон буд,
Ки аз он рангҳо қорист [3, с. 50].

Наврӯз дар зоти худ фалсафаи амиқи башардӯстона дорад ва ҷавҳари ин ҷашн низ ваҳдату ягонагии соқинони сайёра мебошад. Баъзе аз шоирон бо баёни нуқтаҳои ҷолиб аз фалсафаи Наврӯз рамзкушоӣ менамоянд. Раҳмат Назрӣ дар шеъри «Наврӯз» рамзи тавъамии Наврӯз бо унсурҳои ҳаётии башарият, яъне обу оташу хоку ҳаворо бозгӯ мекунад:

Эй ҷашни обу оташу хоку ҳаво, зиҳӣ!
Оинаи сабзи сабзаву оинаи умед!
Шогунӣ поки пок ба некӯтарин шугун,
Дар навдаи кабудӣ шуқуфоии сафед! [4, с. 248].

Боиси сарфарозист, ки ин ҷашни аҷдодӣ баъд аз гузаштан аз шебу фарози таърих, маҳз дар замони соҳибистиклолии кишвари азизамон – Тоҷикистон ба авҷи шуқуфӣ ва мақоми арзандаи худ расид. “18-уми феввали соли 2010 дар ҷаласаи 64-уми

ассамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид, таҳти фасли 49, ки унвони “Фарҳанги ҷаҳон”-ро дорад, қарорномаи “Рӯзи ҷаҳонии Наврӯз” ба тасвиб расид. Он бо пешниҳоди кишварҳои Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон, Озарбойҷон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркия ва Туркменистон мавриди баррасӣ қарор ёфтааст” [6, с. 7].

Ин рӯйдоди фараҳбахш дар қатори дигар сокинони ҳавзаи Наврӯз, ба аҳли адаби Тоҷикистон, махсусан шоирон рӯҳи илҳоми тоза бахшид. Адибони тоҷик аз шукӯҳу шахомати дигарбори Наврӯз лаб кушода, ба аҳли сайёра паёми сулҳу вафо ва некиву садоқат мефиристанд:

Тарфи чаман лолазор, сайри гулистон кунед,
Тухфа ба ёри азиз аз гулу райҳон кунед.
Нури фараҳ медамад, аз лаби домони субҳ,
Баҳри дили ташналаб лутфи худ арзон кунед.
Манзараҳои дилам во шуда пеши касон,
Ин хабари ноzi Маҳ дар бари султон кунед [3, с. 292].

Наврӯз чашни пайванди аслҳову наслҳо ва дирӯзу имрӯз аст. Акбари Турсон дар мавриди асолати инсонсозӣ ва ҷаҳонафрӯзии ин оини неки пешгузаштагон мегӯяд: “Наврӯзро метавон пайвандгари наслҳои инсонӣ ва аслҳои фарҳангии Аҷам унвон кард. Ин чашни бостонӣ хешу табор, авлодро бо аҷдод, наслҳоро бо аслҳо, гузаштаро бо ҳозира, ҳозираро бо оянда ва дар ниҳояти силсилаи робитаҳо ва нисбатҳо Ҷаҳони Кеҳин (Инсон)-ро бо Ҷаҳони Меҳин (Кайҳон) мепайвандад” [5, с. 9]. Оре, Наврӯз оини баҳамой, наздикии аслҳову наслҳо ва пайвандгари инсону табиат аст. Ҷамҷунон ки Низом Қосим дар шеъри “Дар дасти гул навис дигар нома баҳри ёр” баҳору Наврӯзро василаи берун кардани кинаву кудурат ва ба ҳам омадани дилҳо медонад:

Омад баҳор, аз сари раҳ хору хас бигир,
3-ин пас зи атри боғи саҳаргаҳ нафас бигир.
Барги салони сабз ба дастони кас бинех,
Барги салони сабз зи дастони кас бигир.
Дилбастагӣ бубар ба ҳама чо, ки бигзарӣ,
Ҳар дилгирифтагӣ дигар аз хору хас бигир.
Он роҳро бичӯй, ки сӯи ҳавас барад,
Бероҳро бигӯй, ки роҳи ҳавас бигир.
Дар барги гул навис дигар нома баҳри ёр,
В-он номаҳо, ки додӣ аз ин пеш, пас бигир [5, с. 212].

Ашъори ба мавзуи Наврӯз бахшидаи шоирони имрӯзи тоҷик ҳам насли калонсол ва ҳам насли ҷавон бештар масъалаҳои таърихи ин чашни бостонӣ, вижагиҳо ва хусусиятҳои зебоиофару дӯст доштани табиат, эҳёи дигарбори он дар замони соҳибистиклолии кишвар ва шукӯҳу шахомати ҷаҳонии онро фаро гирифта, бо таркиботи шоирона ва тасвирҳои мондагор дар танвири таҳаюл ва андешаи хонанда саҳми намоён мегузоранд.

Наврӯзнамаҳои шоирони имрӯзи тоҷик аксаран дар қолабҳои суннати шеърӣ буда, дар шаклҳои ғазал, қасида, рубоӣ ва дубайтӣ эҷод шудаанд. Дар канори инҳо, ба наврӯзнамаҳои низ дар қолабҳои нави шеър дучор мешавем. Ба шеъри “Ишқу фарвардин”-и Аскар Ҳаким менигарем, ки дар шакли нави шеърест:

Эй баҳори сабзи армонҳо, ки меойӣ,
Як чаман алвони гулҳо дар бағал

дорӣ,

Бар сарат як осмон хандидани хуршед,
Шохсори мурғакон масти ғазал

дорӣ.

Зиндагӣ зебост бо ту,

зиндагӣ зебост,

Зиндагӣ зебост он чое, ки гул хандад,

нагардад хор,

Чашмаҳо чорӣ ба оҳанги бихиштии навозишҳо,

Осмон саршори хуршед аст,

Зиндагӣ ёр асту бар дӯшат нагардад бор [5, с. 199].

Рустам Ваҳҳобзода низ дар шеъри “Меҳани Наврӯз”, ки дар шакли шеъри нав аст, Наврӯзро фаро меҳонад то табиатро сабзу хуррам ва тамоми мавҷудотро дар талоши зиндагии нав ва орзуву ормони нав буфинад:

Биё, эй ҷовидон пирӯз

Наврӯзи ҷаҳонафрӯз,

Биёр он чоми ҷонафрӯз,

Ҳазорон дасти сабз аз хок боло мешавад имрӯзи

ҳазро,

ҳазорон аз пайи имдод меояд.

Ту гӯӣ Хӯҷаи Хизр аст баҳман,

Ҳар кучое ки фурӯкаш мекунад доман,

Ба по мегардад он чо растахези сабзаву райҳону
овешан.

Садоқат сабз мегардад...

саҳо ҳам сабз мегардад,

Ба дасти пири боимон асо ҳам сабз мегардад,

Ба зери пой зоҳид бӯрӯ ҳам сабз мегардад [5, с. 222].

Умуман, Наврӯз ва суннатҳои инсонсозии он дар шеъри имрӯзи тоҷик ҷойгоҳи муносибро касб намуда, адибон ҳар вижагӣ ва анъанаҳои ин ҷашни бостониро бо истифода аз маъниҳои бикр, таркиботи ҷолиб ва тасвирҳои дидани дар қаволиби гуногуни шеър ҷой кардаанд. Дар мавриди ҷашни Наврӯз ва оинҳои неки он дар шеъри замони Истиқлоли Тоҷикистон ва кишварҳои ҳавзаи Наврӯз маҷмуаҳои зиёди шеърӣ ба ҷоп расидаанд. Ҳамчунин, бори аввал дар даврони соҳибистиқлолии кишвар аз ҷониби Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик соли 2018 дар доираи “Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик” ҷилди 3-юми он ба “Наврӯз ва ҷашнҳои дигар” бахшида шуд, ки он фарогири “Муқаддима”, “Таърих”, “Гохшуморӣ”, “Рамз, маросим тадорукот”, “Суннату оинҳои наврӯзӣ”, “Ашъори наврӯзӣ”, “Наврӯз дар ҷаҳони муосир” ва “Дигар ҷашнҳо” мебошад. Донишномаи мазкур аз 804 саҳифа иборат буда, нахустсарчашмаи муқаммали илмӣ роҷеъ ба Наврӯз ва оинҳои он дар Тоҷикистон ба шумор меравад.

Метавон гуфт, ки ин ҳама шукӯҳу ҷалоле, ки Наврӯз баъди асрҳои тӯлонӣ ба даст овард, махсусан дар Тоҷикистони азиз, месазад, ки ба забони Муҳаммад Ғоиб бигӯем: «Тоҷикистон ватани Наврӯз аст!»

Базми гул дар чамани Наврӯз аст,

Даври гул-гулфикани Наврӯз аст,

То ба гардун сухани Наврӯз аст,

Тоҷикистон ватани Наврӯз аст [2, с. 367].

Адабиёт

1. Ачамӣ, М. Ҳар субҳ ман зи ишки ту оғоз мешавам... [Матн] / М. Ачамӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 200 с.
2. Ғоиб, М. Девон [Матн] / М. Ғоиб. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 1015 с.
3. Наврӯзи ҷаҳонафрӯз [Матн]: маҷмуаи ашъор. – Душанбе: Адиб, 2012. – 336 с.
4. Назрӣ, Р. Замзама [Матн] / Р. Назрӣ. – Душанбе: Бухоро, 2017. – 554 с.
5. Пайки Наврӯз [Матн]: гулчини мақолот ва ашъори наврӯзӣ. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 308 с.
6. Раҳимов Д. Нигоҳе ба ҷашнҳои миллӣ ва оинҳои суннати тоҷикон [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 96 с.
7. Шаъбонӣ Ризо. Одоб ва русуми Наврӯз [Матн]. – Душанбе: Пайванд, 2008. – 235 с.

НИГОҲЕ БА ҶОЙГОҲИ ҶАШНИ НАВРҮЗ ДАР ШЕЪРИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар ин мақола оид ба мақом ва ҷойгоҳи ҷашни Наврӯз ва оину суннатҳои он дар шеъри шоирони даврони Истиқлоли Тоҷикистон пажӯҳиш сурат гирифтааст. Наврӯз аз ҷашнҳои миллӣ ва бостонии мардуми тоҷик буда, реша дар таърихи беш аз шашҳазорсола дорад. Ин ҷашни бостонӣ бархоста аз табиат мебошад ва суннату анъанаҳои он низ реша дар эҳёи навзони табиат ва пайванди инсон бо он дорад. Наврӯз оини мардумист ва фалсафаи он низ эҳтиром ба арзишҳои инсонсозӣ, шукргузорӣ аз неъматҳои табиӣ ва ҳифзи он, ҳамраъиву иттифоқи умумибашар мебошад.

Баррасиҳо нишон медиҳанд, ки Наврӯз бо расму оинҳои деринааш дар таърихи адабиёти тоҷик аз ҷойгоҳи боло бархурдор аст. Бахши муҳимми эҷодиёти шоирони классик ва муосирӣ мо аз мавзӯи баҳор, Наврӯз ва эҳёи табиат моя мегирад. Ин мавзӯ дар шеъри даврони истиқлоли тоҷик низ мақоми хосро касб кардааст. Махсусан баъд аз он ки ҷашни Наврӯз аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид ба унвони ҷашни ҷаҳонӣ эълон гардид, масъулият ва уҳдадорӣ эҷодии адибон низ бештар гардид.

Имрӯз шоирони тоҷик баҳору Наврӯзро дар қолабҳои суннативу нави шеърӣ ба тасвир гирифта, дар ғановати маънавии мардум ва инъикоси ҷашни бостонии тоҷикон саҳми муносиб мегузоранд.

Доир ба мавзӯи Наврӯз ва баҳору шукуфои силсилашеърҳо ва маҷмуаҳои зиёд низ рӯйи ҷоп омадаанд.

Калидвожаҳо: Наврӯз, баҳор, шоирон, истиқлол, ҷойгоҳ, тасвир, шакл ва мазмуни шеър, ҷашни ҷаҳонӣ.

КОРОТКИЙ ВЗГЛЯД НА МЕСТО ПРАЗДНИКА НАВРУЗ В ПОЭЗИИ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена исследованию места праздника Навруз и связанных с ним традиций и обычаев. Навруз является одним из древних национальных праздников таджикского народа, корни которого уходят в глубь веков, насчитывая более чем шеститысячелетнюю историю. Этот древний праздник как бы рожден самой природой и его традиции и обряды неразрывно связаны с возрождением природы и возрождением духовного начала в человеке, делающего его более чутким, более благородным, более красивым. Навруз символизирует собой истинно народную традицию и его философия

подразумевает уважение к человекообразующим (человекоформирующим) ценностям, каковыми являются человеколюбие, миролюбие, неразрывная связанность судеб всех людей и природы, необходимость чуткого отношения человека с природой.

Исследования показывают, что наши поэты – классики, да и современные мастера художественного слова всегда находили в себе новые силы, когда воспевали красот весны, Навруза, возрождения природы, исчерпав в себе вдохновение из этой чудной поры. Данная тема в поэзии периода независимости занимает достойное место. Особенно объявление Навруза всемирным праздником со стороны Организации Объединенных Наций придало новый толчок поэтическому творчеству мастеров пера в Таджикистане.

Ныне таджикские поэты как в старых, так и в новых стихотворных формах создают незабываемые образы Навруза, вкладывая тем самым нечто новое и прекрасное в духовное обогащение народа и достойное отражение древнего и вечномолодого праздника таджиков.

Ключевые слова: Навруз, весна, поэты, независимость, место, образ, форма и содержание стихотворения, всемирный праздник.

A LOOK AT THE PLACE OF NAVRUZ CELEBRATIONS IN THE POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD

This article examines the status and place of the celebration of Navruz, its customs and traditions in the poetry of poets of the period of independence of Tajikistan. Navruz is one of the national and ancient holidays of the Tajik people, rooted in more than six thousand years of history. This ancient holiday dates back to nature, and its customs and traditions are also associated with the revival of nature and human connection with it. Navruz is a people's ritual and its philosophy also consists in respect for the values of humanization, gratitude for natural gifts and its protection, solidarity and unity of the whole humanity.

Reviews show that Navruz, with its long-standing traditions, occupies a high place in the history of Tajik literature. An important part of the work of our classical and modern poets is the theme of spring, Nowruz and the rebirth of nature. This theme also acquired a special place in the poetry of the period of independence of Tajikistan. Especially after the United Nations declared Navruz a world holiday, the responsibility and creative activity of writers increased.

Today, Tajik poets, depicting spring and Nowruz in traditional and new poetic forms, make a worthy contribution to the spiritual enrichment of the people and the reflection of the ancient Tajik holiday.

Many poetry cycles and collections have been published on the theme of Navruz, spring and prosperity.

Keywords: Navruz, spring, poets, independence, place, image, form and content of the poem, world holiday.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳадиятуллохи Амридин** – номзади илмҳои филологӣ, сардори шуъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқотии МД «Китобхонаи миллии»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; Email: muhsin2704@mail.ru

Сведения об авторе: **Хадиятуллохи Амридин** – кандидат филологических наук, заведующий научно-методическим и исследовательским отделом ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; Email: muhsin2704@mail.ru

Information about the author: **Hadiyatullohi Amriddin** – Candidate of Philology, Head of the Scientific, Methodological and Research Department of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 918 26 80 83; Email: muhsin2704@mail.ru

УДК 008+37тадж+327+398+73/76+81.2Англ

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: ИДЕОЛОГИЯ ИЛИ ПРОЦЕСС? (НА ОСНОВЕ СРАВНЕНИЯ АМЕРИКАНСКОГО И ТАДЖИКСКОГО МЕНТАЛИТЕТА)

Назариёв Рамазон Зибуджинович

Институт философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ

В современной философско-социологической литературе - как в гуманитарных, так и экономических науках имеется множество толкований и определений глобализации. При этом, среди ученых и исследователей все еще продолжаются бурные дебаты по теоретическому осмыслению и качественному измерению этого феномена, но пока не достигнут консенсус. Это понятие объясняют в рамках развития социокультурных, политических, экономических, экологических и других проблем.

Наша дискуссия заключается не просто по поводу глобализации, а по тому, как присоединиться разным странам к глобализации и к увеличению степени их осведомленности об ее последствиях. Процесс или реализации идеи о глобализации проходит под усилением влияния западного господства над остальным миром и на международной арене происходит реконструкция пространства и времени нового мира. В этом глобальном или международном контексте границы приобретают особое значение, социальное пространство значительно расширяется, а потребности в истоках самобытности и смысл традиционности исчезает, создается кризис идентичности и ее смысла. В результате, этнические группы и народности попытаются приступить к реконструкции собственной социальной, этнической и религиозной идентичности. За счет чего? И возможно ли оно?

На поставленный выше вопрос можно ответить на основе анализа некоторых аспектов вопроса ментальных особенностей таджикского народа, ее возможности для дальнейшего продвижения по курсу глобализации, изучая для сравнения особенности менталитета американцев, как один из более менее лучших образцов для достижению совершенства, современного, способного реагировать на вызовы времени, высококвалифицированного интеллектуала, в котором остро нуждается таджикское общество.

Но для этого сначала нам следует разобраться с понятием «глобализации» и другими сопутствующими им терминами. Некоторые исследователи пытались определить глобализацию чисто в ее экономическом аспекте, на примере А. Гидденса, который укрепление связи между разными отдаленными местами глобального мира видит в расширении капитализма, в повышении экономического благосостояния людей [9, с.35-54]. Во многих других работах преобладают политические мотивы и хотя они имеют важное значение для самоопределения национальности, но, подобно экономическому подходу, относятся к узкому видению проблемы и сосредоточены на однополярный набор терминов, концепции и интерпретации глобализации. Наряду с

ними существуют работы, которые рассматривают глобализацию через призму других социо-культурных измерений, и как фактор, который стимулирует качественное изменение жизни людей во всех сферах их интересов, также как и перестройку нового мирового порядка. В целом, эти группы относят к сторонникам развития процесса глобализации, или как уже принято называть их в современной науке – к трансформаторам.

Другая группа имеет отношение к противникам глобализации в современной эпохе, объединившихся под антиглобалистами, и они, несмотря на то, что не отрицают важность предыдущих форм существования и процесса глобализации, не соглашаются с признанием ее исторической идентификации с новым миром. Эта группа обосновывает свой протест такими аргументами как, неравенство уровня потребления и рост разрыва в доходах между миллиардерами и бедными странами, попытка создания однополярного мира, стандартизация разных культур, пропаганда ценностей доминирующих обществ и идеологии либерализма для большей экспансии капитала по всему миру и т.п.

Третья группа – скептики, которые утверждают, что это отнюдь не новое явление, и оно в наше время просто охватывает большего масштаба, чем было раньше, а по своей сути фактически не изменяется.

Каждый из них представляет собой своеобразные теории, концепции и идеи, которые обосновывают глобализацию в рамках определенного понятийного аппарата, факторов и причин возникновения, а также перспективы развития этого феномена, и часто отличаются резким взаимоисключением и расхождением мнений по его ключевым вопросам.

Для наглядности приведем здесь два крайне противоположных взглядов ученых, занимающихся этим вопросом. Дж. Бхагвати – профессор Колумбийского университета, США и бывший советник по вопросам глобализации в ООН в своей книге «Защита глобализации» настаивал, что «она (глобализация – Н.Р.) стала к настоящему времени как явление, которое обречено на бесконечные споры, в узловой точке которого всегда наталкивается на враждебные страсти, а иногда и бурные протесты. Это, безусловно, определяющий вопрос о том, как мы движемся дальше к новому столетию. Причины того, что происходило, вызывают нас к ее пониманию. Без такого понимания, а затем обоснованное опровержение страхи и безумств, воодушевленно используемых антиглобалистами, мы не можем адекватно не защищать глобализацию, что многие из нас стремятся поддерживать, и даже углубить их точки зрения» [7, с.3].

Х.Джеймс – профессор Принстонского университета, совершенно не согласен с ним и скептически относится к перспективе развития глобализации. Он в своей книге «Конец глобализации» утверждает, что «на рубеже нового тысячелетия, «глобализация» стала лозунгом, который широко используется во всем мире. Повышение экономической взаимосвязанности привело к кардинальным политическим и социальным революционным переменам. Старые определенности отлиты под сомнением. Нация-государство, решающее движущей силой последних двух столетий, растворяется под давлением межнациональной интеграции, которое самостоятельно было разработано со своей динамикой и импульсом. Часто мы считаем, что этот процесс необратим, что она обеспечивает одну дорогу в будущее. Но исторические размышления приводят к более трезвой, но пессимистической оценке. В истории уже были высокоразвитые и со высокой степенью интеграции международных сообществ, которые растворялись под давлением неожиданных событий. Но в каждом случае импульс был утрачен; маятник качнулся обратно» [11, с.1-2].

Общеизвестный факт, что глобализация существовала в разные эпохи развития истории человечества от древних времен по последним столетиям, и он признается историками, социологами, философами, экономистами и учеными других отраслей наук. Если не вдаваться подробно в историю развития глобализации, то схематически она выглядит следующим образом: некоторые черты этого феномена проявились уже во времена Римской империи, укрепившая свою гегемонию над соседними краями и способствовала интеграцию многих культур в Средиземноморье; в Древнем Китае имело место своя глобальная империя; в Персии в разные времена существовали империи ахеменидов, сасанидов и саманидов; в мусульманском средневековом мире прослеживается более крупная империя – халифат, который охватывает территорию от Испании до Индии; и наконец, Европа, где со середины XIII в. до нашего времени, выделяются несколько форм развития глобализации, которая постепенно распространяется по всему миру.

Глобализация в нашей эпохе рассматривается как возобновление предыдущих ее форм, особенно, после второй мировой войны. Она была результатом ускоренного темпа роста и качественного улучшения новой технологии, которая способствовала передвижению по различным видам транспорта, расширению и либерализации торговых отношений на мировом уровне, доступности мобильной связи и других современных информационных технологий, созданию региональных зон экономической интеграции, свободному движению труда и капитала, и т.п. Она выражается в международной, мировой торговле товарами, услугами, технологиями, объектами интеллектуальной собственности, интернационализации обмена на основе углубления международного разделения труда, движении факторов производства (рабочей силы, капитала, информации), в форме международной специализации и кооперации, международные финансово-кредитные и валютные операции, в углублении интернационализации капитала, инвестиций, производственное, научно-техническое, технологическое и информационное сотрудничество и т.п.

Итак, факт существования глобализации признан всеми ведущими специалистами в разных ее толкованиях и оценках. Глобализации дано много определений, но консенсуса среди ученых по нему пока не существует, а имеющиеся формулировки носят взаимоисключающий характер. Ради справедливости, отметим, что как термин глобализация впервые была употреблена Карлом Марксом. Он в одном из своих писем своему соратнику Ф. Энгельсу в 1850 г. писал: «Теперь мировой рынок существует на самом деле. С выходом Калифорнии и Японии на мировой рынок глобализация свершилась» [5, с.192]. Хотя многие ученые склонны считать, что она как термин была обоснована профессором Питтсбургского университета Р.Робертсоном, который теперь основополагающим образом цитируется во многих работах для разработки новых теорий о глобализации.

Вместе с тем, перестройку представления о глобальном феномене можно осуществить только через попытку понимания собственного мышления и менталитета в ракурсе глобализации, понимания глобализации как таковую, осмысления искомой сущности ее категориальных элементов. Разъяснение их значение, в свою очередь, позволяет более широко раскрыть сущностное значение «глобализация», ибо они также многогранные и противоречивые по природе, как и сама глобализация. Так, наряду с понятием «глобализация» существуют другие слова, совпадающее по смыслу с ней, как «глобализм», «глобализирование», «коммунизм», «интернационализм», «коллективизм» и др. Нужно здесь подчеркнуть, что все эти термины в разных отношениях связаны с политическим менталитетом, включающим в себе в совокупном порядке менталитет индивида, групп, ассоциаций и общества, который составляет основу политической культуры. Кроме того, этот менталитет как своеобразная форма

сознания способствует детерминацию данной культуры и политическую систему общества посредством оказания на него влияния более прогрессивных политических культур, общепринятых представлений, установок и ценности в социально-политическом поле деятельности. Изучение политических аспектов глобализации важны и в плане того, что рассмотреть - могут ли национальные правительства чувствовать давление в этом процессе, чтобы адаптировать свою экономическую политику с неолиберальной идеологии, которые очевидно взаимодействуют с динамикой глобального капитализма. При этом, некоторые комментаторы утверждают, что большинство национальные государства вряд ли будут иметь значительное влияние на развитие глобализации, чем великодержавные страны.

Так, самым «примитивным», на первый взгляд, среди вышеуказанных терминов «является коллективизм». В любом формате, коллективизм противопоставляются различным родам интервенции в круг интересов группы, для защиты и регулирования интересы индивида, отдельных людей, объединившихся в группе. По отношению к Таджикистану коллективизм следует рассматривать в двух его направлениях: первое, социалистический, и второе, коллективизм эпохи глобализации. Судя по его определению, которое дано в «Философский энциклопедический словарь», первый тип коллективизма представляет собой «характерную черту социалистических и коммунистических общественных отношений и принцип коммунистической морали, раскрывающий взаимоотношения отдельного человека и общества в целом, личности и коллектива... Основные требования, вытекающие из принципа коллективизма в отношениях между людьми: товарищеская взаимопомощь, осознание и выполнение долга перед обществом, сознательное сочетание общественных интересов с личными, уважение коллектива и его интересов. Принцип коллективизм предполагает высокую меру личной ответственности человека: каждый отвечает не только за свой собственный образ жизни и поступки, но и за судьбы коллектива, в конечном счёте за судьбы общества» [6, 264]. Воспитанные в духе подобного коллективизма, таджики и другие народы, проживающие в Таджикистане, до сих пор в своих сознаниях сохраняют некоторые его черты, особенно поколения времен Советского Союза. До сих пор есть попытки преобразования общественных отношений на создание общности коренных интересов общества, социальных групп и коллективов. Сферы общения и участия личности в деятельности различных социальных общностей, вопреки и социалистической, и капиталистической системы ограничено.

Тем не менее, следует иметь в виду, что в Таджикистане коллективизм не находит свое начало не только в социалистическом его варианте, он сложился исторически ввиду сложных обстоятельств жизнедеятельности его народа. В обществе таджиков до сих пор, например, известен такой вид коллективного взаимопомощи и поддержки как *хашар*, когда близкие люди и соседи откликаются на помощь по строению домов, дорог, других коммуникационных систем и т.д. В период господства коммунистической идеологии к нему прибавляется социалистический коллективизм под лозунгом «один за всех, все за одного», что для начало, несмотря на жесткое давление данной идеологии, имел некоторые позитивные черты, например, при общей победе народов СССР над фашизмом в войне 1941-1945 гг.

Другое дело потери индивидуальных качеств в новых условиях Таджикистана: слабое вовлечение личности в деятельность различных общественных формирований позволяет ей замкнуться в сфере личных интересов или интересов отдельной группе, к которой он и не может принадлежать, и примкнуться либо, от безысходности к гастербайтерам, либо к экстремистским и террористическим группам. В них уровень сформированности групповой цели и ее сплоченности выше тем, где они находилась до этого.

Коллективизм в фокусе глобализма употребляется для регулирования проблем международного характера и проявляется в различных формах организаций, институтов, союзов, религиозных групп, ассоциаций ученых, общественных деятелей НПО, различных элементов в правительственных кругах и т.д., в деятельности которых подчеркивается необходимость коллективного действия, солидарность и общность в реализации интересов людей и общенародного дела. Эволюция коллективизма во многом связана с проблемой морали, с угнетением интересов большинства людей, взаимопомощи между ними. Но и бывают другие формы коллективизма, как группы, которые либо противопоставляют свои собственные интересы другим, либо внесут что-то новое, которое чуждо остальным. Из современной жизни можно привести такие примеры, как антиглобалистское движение, коллективные выступления против однополого брака и против геев, и наоборот, хакеры, или же радикальные террористические группы и др., которые стремятся к абсолютизированной и идеальной, с их точки зрения, форме коллективизма. Каждая эти коллективы выполняют какое-либо дело через реконструкции воображаемой социальной, святой проблемы, которая часто бывает разнузданной и групповым восприятием. В этом плане, у Америки и Таджикистана общие проблемы.

Коллективизму противостоит индивидуализм, характеризующий самостоятельностью личности, ее независимостью и автономной ценностью. Индивидуализм является отличительной чертой американцев, который складывался через долгую историю противоборств правительств и частного сектора со времен гражданской войны до прошлого века. Во время гражданской войны американцы позволили национальному правительству сделать все необходимое, чтобы обеспечить совместную оборону, но с конца войны, само правительство предпочло полагаться на частный сектор, чтобы обеспечить их благополучия и счастья. Частный сектор в этой борьбе полагался на естественное право индивида, в его самодостаточности, что уходит в протестантские традиции, где утверждается духовное возрождение индивида, а далее его укрепление в трансцендентализм, в котором определены соотношение сознания индивида с Богом. Отсюда, американцы, стали доверять индивиду больше, чем правительству и поэтому, требовали от правительства не вмешиваться в дела индивида. В восемнадцатом веке, например, Адам Смит выступал за замену чрезмерного меркантилизма в законах своего времени на новую их систему, основанную на естественную свободу человека: «Каждый человек, пока он не нарушает законы справедливости, остается совершенно свободным осуществлять свои собственные интересы, свой собственный путь, и чтобы принести как его промышленность и капитала в конкуренции с у любого другого человека, или порядка мужчин» [14, с.7].

Политика невмешательства государства в дела индивида далее закрепляется в доктринах и политики Т. Джефферсона, Г. Джексона, Т. Рузвельта. Ощутимый толчок индивидуализму давали теории Г. Спенсера, который считал, что люди должны быть свободными в своих действиях и делать все, что угодно до, тех пор, пока не ущемляют свободу других лиц. По его мнению, роль государства только в том, чтобы гарантировать, что эта индивидуальная свобода не была нарушена; распределение экономических выгод должна быть пропорционально и по заслугам; люди получают награды или наказания на основе их действий и тогда те, которые лучше приспособлены к окружающей среде, будут больше прогрессировать, чем другие. Он на основе анализа дарвинизма рассматривал общество как живой организм, существующий в соответствии с законами природы и эволюция общества как и эволюция всех видов в природе, которая по его мнению, не могла быть изменена в соответствии с планирования и усилий людей, которые должны понять, что их законы редко производят желаемые результаты, а скорее всего, помешают функционированию

законов природы. Но Спенсер утверждает, что такому состоянию суждено развиваться - самые сильные и приспособленные и воинственные общества побеждают более слабых, будут меньше конфликтов и больше развивается внутренний мир [15, с.414-415]. «Социальный дарвинизм» Г. Спенсера, под которым понимается естественная эволюция общества – процесса естественного отбора и выживания наиболее приспособленных, был чрезмерно экспансивной и активной не столько для американцев, сколько для остальной части мира.

Так, в конце девятнадцатого века индивидуализм постепенно стал как кредо высших классов американских. Но культура высших классов было почти непонятна и недоступна для наемных рабочих и фермеров, которые жили с постоянной угрозой безработицы, с периодическими депрессиями, с плохим условием труда, неправильным питанием и т.п. Но, в отличие наемных рабочих, фермеры никогда полностью не потеряли свою экономическую независимость. В американском обществе появляется три класса: высший эшелон, наемные рабочие и фермеры и на почве движения прогрессивных сил и людей, недовольных экономическими условиями жизни, образуется почва для самоотречения для поиска нового образа жизни, «новую идеологию, которая бы положила конец трениям и конфликтам по индустриализацию страны» [12, с.9]. Таким образом, с появлением среднего класса, на арене социально-политических дискуссий выходят новые реформаторы, суть учения которых сводится к тому, что благополучие общества можно обеспечить только через объединения общественной силы, а это было началом для принятия концепция коллективизма по решению общих социальных проблем. Но вместе с тем развивалась конкуренция сторонников индивидуализма и коллективизма, несмотря на то, что оба направления были единодушны в взаимозависимости всех структур социума.

Необходимость регуляции новых социальных взаимоотношений отражается в доктрине Т. Рузвельта, у которого к среднему человеку было особое отношение и, в общем, считал его не ленивым, расточительным и эгоистичным. Так постепенно формируется новое мышление, новая ментальность американцев: «Ничто не может занять место индивидуального фактора, свойства и характер среднего человека, его промышленность, его энергия, бережливость, порядочность, решимость быть хорошим человеком в его доме, быть хорошим соседом и гражданином в его отношениях в пользу государства» [13, с.844-45]. Т. Рузвельт на протяжении своего правления государством стремился к тому, чтобы его сограждане оставались верным принципам честности, трудолюбия, уважения законности, выполнение собственного долга и т.д., подчеркивая их индивидуальные особенности. Но тем не менее, он придал также и коллективизму американской нации особый дух: «Богатый человек, которые с жесткого высокомерия отказывается учитывать права и потребности тех, кто менее обеспеченный и бедный человек, который волнуется или пускается в зависти и ненависти к тем, кто лучше живут, являются одинаково чужды духу нашей национальной жизни» [13, с. 845]. И подчеркивал, что на практике и эксперименты, где проявляется неспособность индивидуалистических методов, вмешательство коллективизма и государства необходимо и такой курс действий должен быть продолжен.

Так в ходе исторического развития Америки коллективизм менялся с индивидуализмом, а в итоге в ее нынешних условиях оба они отражаются в поведении и сознание американцев с преимуществом индивидуализма. Для Таджикистана этот исторический опыт американской нации поучителен в том плане, что таджики после распада Советского Союза оторвались от социалистического коллективизма и интернационализма, которые были в центре идеологии той эпохи. Переход от индивидуализма досоветской истории развития Таджикистана к коллективизму, а потом снова к вероятному индивидуализму за очень короткий фрагмент истории,

вызывает и сожаление (историческая несправедливость), и восхищение (мужество таджиков, которые пережили достаточно много психологических сотрясений). Частые перемены, конечно же отражались на менталитет этого народа. С другой стороны, он как молодая республика, не имеет такого богатого политического опыта, как американцев, также и ярких политических лидеров как Т. Джефферсон, Г. Джексон, Т. Рузвельт и др. Поэтому изучение политического менталитета американцев и его пути развития для современных людей данной сферы деятельности в Таджикистане имеет колоссальный интерес и важность.

Вопрос дифференциации глобализации с «глобализмом», уже давно является предметом обсуждения в трудах исследователей этой проблемы, в частности У. Бека - известного немецкого социолога и политического философа, профессора Мюнхенского университета, который утверждает, что «глобализм следует отличать от того, что я – следуя за англосаксонской дискуссией - называю глобальностью и глобализацией. Под глобальностью понимается то, что мы давно уже живем в мировом обществе, в том смысле, что представление о замкнутых пространствах превратилось в фикцию. Ни одна страна или группа стран не может отгородиться друг от друга. Различные формы экономического, культурного, политического взаимодействия сталкиваются друг с другом, поэтому само собой разумеющиеся вещи, в том числе и самоочевидности западной модели, приходится оправдывать заново» [2, с.146].

В этом смысле выделяются два значения глобализации: естественный и искусственный аспекты, и соответственно, два ассоциируемые с ними понятия – «глобализация» и «глобализирование». Под ее естественным значением подразумевается процесс, проходящий постепенно, естественно и эволюционно и его перемещение в современную эпоху, в верхние ступени научного и экономического процветания. Иными словами, процесс глобализации это важнейшее достижения человека в цивилизации, науки и технологии, и в определенной степени - неотъемлемая часть человеческой жизни, которая стала фактором сближения народов друг к другу, что делает возможным более широкое использование богатств мира (хотя это может иметь несколько факторов и другие точки зрения экспертов), так же и доступ ко всем средствам и инструментам процветания, прогресса, комфорта, безопасности и т.д. Здесь проявляется многообразие форм существования обществ, но оно продолжится до тех пор, когда эти общества наталкиваются с принятием принципов неолиберализма, глобальности торгово-экономических отношений, также как и проблемой свободы и прав людей, на планирование самого процесса.

Такая биполярная ориентация глобализации приводит к девальвации и без того смутного ее понятия. В результате, перед нами стоит неведомое положение, где нам глобализация представляется как ясный феномен, но и положение, где мы не можем понять ее суть. По этим соображениям, глобализация в смысле глобализирования сомнительна в глазах ее скептиков. Автор этих строк разделяя некоторые позиции и принципы скептиков, предлагает рассмотреть ее по двум координатам: первое, через призму развития других форм глобализации, которые существовали до нашего времени; второе, ее теоретическое видение и осмысление через будущее после нашей эпохи глобализации. Для кейса-стади берем «коммунизм», который по сути означает «общая коммуна», сравнимый с «общей, глобальной деревни», т.е. мир глобализации. Живя, в свое время в единой, могущей стране Советского Союза, каждый ее гражданин мечтал жить при коммунизме, где все должно было в достатке, все были бы равноправными во всех отношениях. Тогда, подчеркиваю, никому и в голову не приходило, что это не реализуемая мечта, а СССР обрушится. Все мощности средств массовой информации были включены для пропаганды коммунизма, на будущее светлое человечества. Главный автор коммунизма К. Маркс в «Критика Готской программы» утверждал, что

«на высшей фазе коммунистического общества, после того как исчезнет порабощающее человека подчинение его разделению труда; когда исчезнет вместе с этим противоположность умственного и физического труда; когда труд перестанет быть только средством для жизни, а станет сам первой потребностью жизни; когда вместе с всесторонним развитием индивидуумов вырастут и производительные силы и все источники общественного богатства польются полным потоком, - лишь тогда можно будет совершенно преодолеть узкий горизонт буржуазного права, и общество сможет написать на своем знамени: «Каждый по способностям, каждому – по потребностям» [5, с.15].

Так, глобализация как естественный процесс, в отличие от той, которая находится под контролем и управлением крупных транснациональных торгово-экономических институтов и компаний, является само формирующей и само двигающийся процесс развития человека и общества.

Задаем вопрос: если мы подразумеваем искусственную глобализацию, то неужели авторы новой глобализации для современной ее формы в качестве образца взяли модель коммунизма, очистив от него то, что не могло себя оправдать в реальности? Социализм и коммунизм подобно искусственной глобализации стали распространяться по всему миру и в обиход был запущен другой термин - «интернационализм». Интернационализм, как известно, не процесс, а идея или идеология, направленная на сближение нации. В наше время представляют многие варианты интернационализма, а левая идеология использует его в качестве альтернативы глобализации. Подчеркиваем, что интернационализм ясно обозначают как идею, например, независимым американским ученым Д. Дуранте и ассистентом профессора Канзасского университета Дж. Вебера в их «Ключевые концепции американской истории. Интернационализм», где пишут: «Интернационализм является идеей, направленной на то, что Соединенные Штаты должны принимать активное участие в мировых делах. Это включает в себя такие обязанности, как поддержание мира, арбитражные споры между народами, и оказание помощи другим странам сохранить свою независимость и территориальную целостность. Идея интернационализма восходит к концу Второй мировой войны (1939-1945), а до этого времени, внешняя политика США, по существу была изоляционистской» [8, с.1].

В этом отношении, небезынтересно было бы более подробно рассмотреть некоторые позиции датского автора К. Холбраада в его «Интернационализм и национализм в европейском политическом видении», который, тоже относит интернационализм к идеологией. Подобно предыдущих авторов, он так же во введении этой книги указывает на идеологический смысл этого термина: «Интернационализм может быть описана как идеология международной узловой связи» [10, с.1]. Далее он пишет о задачах интернационализма, что «этот узел может связывать государства, нации и индивидуальные группы составлять многомерное международное сообщество современного мира, которое бывает несколько видов и объединяет широкое разнообразные стороны. К их числу относятся межправительственные и транснациональные объединения, а иногда и особенно, на региональном и местном уровнях, существуют также наднациональные узлы, которые могут связать суверенные государства, правительства, неправительственные организации, коммерческие фирмы, политические партии, общественные движения и другие группы людей. Кроме того, общие цели такой связи существенно отличаются. Они могут заключаться в поддержке или развитии существующего порядка международного общества, или, изменении этого порядка и трансформации международного общества в той или иной форме» [10, с.2]. Согласно К. Холбрааду, в истории существуют три вида интернационализма: консервативный (с подвидами – плюралистический и солидарный), либеральный (его

подвиды – экономический, политический, социально-образовательный, организационно-правовой, гуманистический и интеграционный) и социалистический (подвиды – революционный, реформистский).

В чем различие таких формулировок интернационализма внутри концепции глобализации современными учеными и теми, которые известны как коммунистические или же либеральные идеологи? Интернационализм согласно марксизму это объединении интересов пролетариев разных стран (их лозунг «пролетарии всех стран соединяйтесь!»), их задача – свержение эксплуататоров и результат – уже в социалистическом интернационализме, – решение межнациональных и межгосударственных проблем в глобализирувавшем социалистическом мире, который являлся предшествующим этапом развития коммунизма. Но это точка зрения марксистов прошлого века.

По своим характеристикам оба вида и подвиды интернационализма имеют глобальное значение и каждый из них нацелен на борьбу за достижение определенных задач; стоящие перед ними задачи не могут быть ограничены в пределах только законов государств, и виды интернационализма в его социалистической или либералистической тенденции может проецировать относительно радикальную систему порядка в мире; хотя в центре внимания и социалистического, и либерального интернационализма стоят нации, а при разработке и применении своих идей, планов или идеологии не нации играют главную роль, а международные транснациональные организации. Как это было с Таджикистаном и другими постсоветскими республиками, когда распался мир социализма и вместе с ним социалистический интернационализм, и в результате они приобрели независимость. Далее в ООН были приглашены их президенты, поочередно поставили подпись в соответствующие документы, которые теперь обязаны не нарушать нормы и законы международного сообщества, то есть интернационализм.

Но с другой стороны, и что более важно – для них раскрыты новые возможности развиваться на более высоком уровне во всех сферах их хозяйств, о чем написано очень много. Таким образом, интернационализация означает формирование устойчивых политических, социально-культурных и экономических связей между странами, увеличение операций страны на внешних рынках, а глобализация – это интеграция национальных экономик, сближение, создание единого рынка. Интернационализация как фактор формирования мирового хозяйства, а глобализация процесс идентификации этого фактора.

И наконец, империализм. В плане наших размышлений существенным является то, что возникновение и функционирование любой империи (неважно, является она монархической или демократической) представляет собой социальный эксперимент. История, которая носит многовариантный характер, как бы проигрывает тот или иной сценарий развития общества, что вносит свой вклад в выработку стратегии и выбор дальнейшего движения человечества. Само собой разумеется, что любая империя, выполнив моделирующую функцию, клонится к упадку и заканчивает свое существование, и в этом смысле современная американская империя ничем не отличается от всех известных истории империй. Польза же для человечества от этого несомненна, ибо оно получает данные о значимости того или иного пути своего развития, что дает ему возможность выбрать наиболее адекватный путь развития.

Сопоставляя глобализацию с коллективизмом, коммунизмом, интернационализмом при СССР, определяя их общности и различия, возникает вопрос: не являемся ли мы – люди глобального мира, и мы – таджики сегодня теми гражданами, но с новой идеей общей коммуны, глобальной деревни, которые под мощнейшим давлением средств массовой информации и всемирной политики потеряли способность самостоятельно думать о будущем собственной культуры и цивилизации? Вопрос

состоит в том, что насколько долго продолжится этот век глобализации, она вечна, или вслед за ней будут другие глобализации? За циклами этих вопросов один ответ очевиден: эта не последняя, нас в будущем ждут другие, более совершенные глобализации. Ибо ничто не вечное, все меняется, достигая свое назначение во времени и пространства. Нынешняя глобализация, где по мнению И. Валлерстайна, мир и общества не глобализируются, а все больше вступают в эру хаоса, характеризуется так: «Мы живем во все более хаотичном мире, что естественно для периода распада исторической системы. Можно быть уверенным лишь в одном - нынешняя система не может продолжать свое существование, ее внутренние механизмы разлагаются» [3, с.122]. В итоге, глобализация в значительной степени представляет собой естественный, стихийно-спонтанный процесс и означает формирование единого мирового порядка, который активен в различных областях экономики, культуры и политики. Но глобализация сосредоточена также на идее, которая, в первую очередь, предназначена для создания интегрированного спроса, который следует для того, чтобы экономическая, культурная и политическая система неравноправной интеграции была внушительным образом перенесена на другие страны мира. В этой глобальной системе человеческие общества до окончания обсуждения этой биологическо-социально-культурной системы, будут испытывать необходимость в другой системе. Каждое человеческое общество само является частью более крупной системы, которую социологи называют мировой системой общества.

Итак, во втором случае, т.е. искусственная глобализация - это идея, идеология или процесс? Идея, согласно философии, это форма постижения в мысли явлений объективной реальности, включающая в себя сознание цели и проекции дальнейшего познания и практического преобразования мира, а идеология - система взглядов и идей, в которых осознаются и оцениваются отношения людей к действительности и друг к другу, социальные проблемы и конфликты, а также содержатся цели (программы) социальной деятельности, направленной на закрепление или изменение (развитие) данных общественных отношений [6, с.201]. Такое понимание вопроса дает нам повод говорить о том, что глобализация нашей эпохи в большей степени идея или идеология, чем процесс, учитывая и ее две точки развития – в прошлом и в будущем времени. В настоящее время в центре этого процесса мы сами находимся, и мы сегодня, как будущее время тех по отношению к другим искусственно запущенным процессам, на примере «коммунизма», глядя назад, можем с полной уверенностью сказать, что эта была идеология. Коммунизм был предначертан авторами марксизма, однако она так и осталась не реализуемый проект, как плохая и неудачная идея. В теоретическом плане она была объекта эксперимента по триединой формуле «идея – процесс – идея», через которую было доказано, что подобные процессы всегда существовали в виде идеи в определенных кругах, через какое-то время, реализуясь в процессе, снова превращались в идею, оставляя следы в памяти людей или же зафиксировавшихся в книгах. По сравнению с коммунизмом, идея о коллективизме и интернационализме смогли приспособиваться к условиям разного времени и к более всеохватывающим идеям или идеологии, как глобализация.

Процесс глобализации, в любом ее аспекте, по ходу своего развития тоже интернационализируется, и он фактически уже охватил весь мир. Но если пропустить его через ту же формулу идея-процесс-идея, вряд ли будет возможным достижение нового «коммунизма» в смысле совершенного общества глобальной деревни, тем более, если посмотреть на это с позиции будущих поколений. Данная форма глобализация в итоге превращается в идею в памяти будущих людей – такова схема ее развития, а взамен человечеству преподносят идею новой, более совершенной глобализации. Этот тезис о неизбежности замены старой с новой парадигмой глобализации, неоспорим и

это не новое утверждение автора данных строк. К такому финалу нынешней глобализации склонны многие известные исследователи в философских кругах (что в США, и что в Таджикистане!).

Таким образом, современный массовый социум на Западе во многом продолжает – как и социальность Нового времени в целом, но в менее прикрытом виде – формировать упрощенного человека, разрушая его целостную духовно-природную конструкцию и выводя в качестве основного его содержания частичную его сторону. Если индустриальная эпоха породила экономического (т.е. преимущественно производящего и потребляющего) человека, то «постиндустриальное общество» в ряде случаев способствует формированию одностороннего развития интеллекта; масс-культура же во многом создает «человека развлекающегося (или наслаждающегося)» и т.д. Вследствие утери в Новое время связывавших человека пут сословности и конфессиональности, именно эти отдельные его стороны оказались гипертрофированными» [4, с.23].

Таким образом, глобализация представляет собой процесс, который фокусируется как на индивидуальные интересы, так и на более широкой, мировое сообщество, которые в итоге составляют узлы одной цепи, корни современной глобализации. В выигрыше остаются большие страны, особенно США как лидер этого феномена, которые фактически управляют миром, и против которого как идея «американизма» сейчас направлены многие идеологические круги их политики. В пучине этой борьбы находятся и менее развитые, как Таджикистан, которые часто вовлекаются в политику антиглобализма. В этих политических баталиях часто забывается о том, что кроме политические интересы существуют люди, создатели разных культур, как в Америке, так и в Таджикистане.

Конечно, при этом нельзя не забывать о том обстоятельстве, что Таджикистан, как и другие страны Центральной Азии, втянутые в идущей во все ускоряющемся темпе глобализации, будет сложно корректировать свой курс, ибо при его перестройки он неизбежно будет сталкиваться с новыми проблемами и совершаются ошибки или просчеты в их решении. Для их минимизации необходимо опираться на интеллектуалы, на их профессионализм, которые будут способны трезво оценить существующие и перспективные возможности страны, определить ее место в процессе глобализации и находить свой специфический путь.

В заключении можно сказать, что в исследовании менталитета таджика и американца и поиске аксиологических ценностей в пути их развития, следует осуществить исследование не только проблем экономики и политики, идеологии, системы ценностей, но и таких конкретных проблем как развитие уровня ментальности, особенно, таджикского народа, а также определение своей идентичности в русле составляющего процесса глобализации – капитализм, империализм, интернационализм, коллективизм, индивидуализм и др. Освобождение от вакуума информации в условиях глобализации и доступ к различным источникам этой информации позволит исследователям раскрыть новые возможности по обновлению, обогащению и совершенствованию менталитета таджикского народа, как это происходило на практике американской нации.

Литература

1. Аттали, Ж. Карл Маркс. Мировой дух [Текст]. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 416 с.
2. Бек, У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма - ответы на глобализацию [Текст] / пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 281 с.

3. Валлерстайн, И. Исторический капитализм [Текст] // Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского» движения» / под ред. А. В. Бузгалина. – М., 2003. – С. 114-122.
4. Киселев, Г. С. Статья человечеством: сознание Постмодерна [Текст]. – М.: Гном и Д, 2004. – 175 с.
5. Маркс, К., Энгельс, Ф. Избранные произведения. Т. II [Текст]. – М.: Госполитиздат, 1948. – 516 с.
6. Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
7. Bhagwati, J. In Defense of Globalization. – New York, Oxford University Press. 2004. – 344 p.
8. Durante, D., Jennifer, L. Weber. Key concepts in American History. Internationalism. New York: DWJ BOOKS LLC, 2010. – 118 p.
9. Giddens, A. Runaway World. How Globalization is Reshaping our Lives. New York, Routledge, 2000. – 124 p.
10. Holbraad, C. Internationalism and Nationalism in European Political Thought. - New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2003. – P. 1.
11. James, H. The end of Globalization. Lesson from the great depression. Cambridge, Massachusetts, London, England, 2001. – 272 p.
12. McGerr, M. A Fierce Discontent: The Rise and Fall of the Progressive Movement in America (1870–1920). – New York: Free Press, 2003. – 395 p.
13. Roosevelt, T. Speech at York //Presidential Addresses and State Papers, vol. 5. New York: Review of Reviews, 1910. – 864 p.
14. Sidney, F. Laissez Faire and the General-Welfare State. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1964. – 468 p.
15. Spencer, H. Social Statics. – New York: D. Appleton and Company, 1864. – 415 p.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: ИДЕОЛОГИЯ ИЛИ ПРОЦЕСС? (НА ОСНОВЕ СРАВНЕНИЯ АМЕРИКАНСКОГО И ТАДЖИКСКОГО МЕНТАЛИТЕТА)

В статье анализируются особенности развития глобализации, ее толкований в научных средах в ракурсе постановки вопроса о том, что насколько является глобализация процессом или реализацией идеи. В ней отмечается, в ее результате что насколько расширяется международное социальное пространство, существует ли опасность для исчезновения потребности в истоках самобытности и смысла традиционности, создается ли кризис идентичности и ее смысла для отдельных народов? В статье на основе ментальных особенностей американцев как один из образцов для достижения совершенства, современного, способного реагировать на вызовы времени, проводится сравнение с менталитетом таджика, находящегося на пути реконструкции собственной социальной, этнической и религиозной идентичности.

Ключевые слова: глобализация, идея, процесс, менталитет, таджик, американец, индивидуализм коммунизм, интернационализм, коллективизм.

ҶАҲОНИШАВӢ: ИДЕОЛОГИЯ Ё РАВАНД? (ДАР АСОСИ МУҚОИСАИ ЗЕҲНИЯТИ АМРИКОИҲО ВА ТОҶИКОН)

Дар мақола вижагиҳои рушди ҷаҳонишавӣ, таҳқиқи он дар муҳити илмӣ аз нуқтаи назари саволгӯзорӣ дар бораи он, ки оё ҷаҳонишавӣ раванд аст ё амалишавии

ғоя, мавриди таҳлил қарор мегирад. Дар он қайд карда мешавад, ки дар натиҷаи он фазои иҷтимоии байналмилалӣ то чӣ андоза васеъ мешавад, оё хатари аз байн рафтани талабот ба асолати ҳувият ва мазмуни анъанавароӣ вучуд дорад, оё бухрони ҳувият ва маъноӣ он барои халқҳои алоҳида бунёд меёбад? Дар мақола бар пояи омӯзиши зеҳнияти амрикоӣ ҳамчун яке аз намунаҳои расидан ба камолот, замонавӣ будан ва кодир ба холишҳои замон зеҳнияти тоҷик, ки дар роҳи бозсозии иҷтимоӣ, қавмӣ ва динии худ қарор дорад, муқоиса анҷом мегирад.

Вожаҳои калидӣ: ҷаҳонишавӣ, ғоя, раванд, зеҳният, тоҷик, амрикоӣ, фардгароӣ, коммунизм, интернационализм, гурӯҳгароӣ.

GLOBALIZATION: IDEOLOGY OR PROCESS? (BASED ON A COMPARISON OF AMERICAN AND TAJIK MENTALITY)

The article analyzes the features of the development of globalization, its interpretations in scientific environments from the perspective of posing the question of whether globalization is a process or the implementation of an idea. It notes, as a result, that as far as the international social space is expanding, is there a danger of the disappearance of the need for the origins of identity and the meaning of tradition, is a crisis of identity and its meaning being created for individual peoples? The article, based on the mental characteristics of Americans as one of the models for achieving perfection, modern, capable of responding to the challenges of the time, makes a comparison with the mentality of the Tajik, who is on the way to reconstructing his own social, ethnic and religious identity.

Keywords: globalization, idea, process, mentality, Tajik, American, individualism, communism, internationalism, collectivism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назариев Рамазон Зибучинович. – доктори илмҳои фалсафа, профессор, роҳбари Маркази тадқиқоти илмии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баҳоваддинов, АМИТ. Тел.: 935055204, почтаи электронӣ: rnazariev@yahoo.com.

Сведения об авторе: Назариев Рамазон Зибуджинович. – доктор философских наук, профессор, руководитель Центра авиценноведения Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова, НАНТ. Тел.: 935055204, e-mail: rnazariev@yahoo.com.

Information about the author: Nazariyev Ramazon Zibudzhinovich. – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Center for Avicenna's Studies, the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov, National Academy of Sciences. Tel.: 935055204, e-mail: rnazariev@yahoo.com

**ТАЪРИХ
ИСТОРИЯ
HISTORY**

ТДУ 02+026/027+027.54+027.54-41+008(575.0)

**ЗАМИНАҲО ВА ОМИЛҲОИ БУНЁДИ КИТОБХОНАҲОИ «ДУНЯВӢ»
ВА «АВРУПОӢ» ДАР ОСИЁИ МАРКАЗИИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА
ИБТИДОИ ҚАРНИ XX****Мирсаидов Баҳром Тохирович**

Китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Тошхоҷа Асирии вилояти Суғд

Аз ахбори сарчашмаҳо бармеояд, ки бо вучуди бешумор будани дӯстдори илму адаб ва китобдӯстон зимомдорони вақти Аморати Бухоро натавонистаанд, ки дар бузургтарин марказҳои илмиву маъмурӣ фаъолияти мунтазами китобхонаҳои давлатию оммавию ба роҳ монанд. Маълум мешавад, ки сохтори сиёсии аморат дар асри XIX ва ибтидои қарни XX ба танзими фаъолияти китобдорӣ расман ба таври ҷиддӣ сарукоре надошт. Агар мехост, ҳар нафари донову ҷӯянда ва дорои сарвату имконият барои худ китобхона таъсис меод. Муаллимону мударрисон низ чанд китоби дар ихтиёри хеш доштаре ба толибилмон ба тариқи музнок ё барои савоб ройгон барои истифодаи муваққатӣ меоданд ва баъди фаро гирифтани анҷоми барномаи таълим бозпас мегирифтанд. Бо вучуди дар Самарқанду Хӯқанд (Қӯқанд) истехсол шудани қоғаз, фаъл будани ҳазорон ҳазор котибу носих, хушнавису наққош, саҳҳову ҷилдбанд, мавҷудияти бозори китоб дар Бухоро халқ аз китобхонаҳои давлатӣ комилан маҳрум будааст. Табиист, ки фароҳам наомадани имконияти истифода аз китобхона ва аз таълим берун мондани улуми ақлӣ боиси пастравии донишу маърифати мардуми минтақа гардидааст.

Аз ин рӯ, ҳар нуктае, ки мо дар хусуси ташкили китобхонаҳои наву муосир ё дунявӣ мегӯем, ба фаъолияти намояндагони мардуми Россияи подшоҳӣ ва замони тасаллути Осиеи Миёна аз ҷониби ин давлатдори абарқудрат иртибот дорад. Ба хонандагони азиз аз садҳо манбаъ аён аст, ки соли 1870 Россияи подшоҳӣ тамоми қаламрави кунунии Осиеи Марказиро фатҳ намуд. Баъди ба ин империя тобеъ шудани қаламрави Аморати Бухоро, хонигарихи Хиваю Хӯқанд ва бекигарихи унсурҳои хоси кишвардории рус пайи ҳам зухур кардан гирифтанд. Аз сарзамини Россия ба Осиеи Миёна кашидани хатти роҳи оҳан, ташкили намояндагиҳои сиёсиву дипломатӣ ва ҷарбӣ дар ғӯшаҳои гуногуни минтақа, бунёди ибодатгоҳҳои дини масеҳӣ, таъсиси маҳаллаҳои руснишину аврупой дар шаҳрҳои Тошқанд, Хучанд, Хӯқанд ва дигар шаҳрҳо, бунёди биноҳои нав ҳамчун қароргоҳи генерал-губернатор, идораҳо барои приставҳо – намояндагони генерал-губернатор дар маҳалҳо, сохтмони истгоҳҳои роҳи оҳан, нуктаҳои кӯмаки тиббӣ, мактабҳои нав, ташкили матбуоти тоҷикиву туркӣ, таъсиси матбааву чопхонаҳо дар Бухорову Тошқанд ва дигар тадорукот навоварихое буданд, ки дар ҳаёти мардум баъди тобеият ба Россияи подшоҳӣ руҳ доданд ва рӯи кор омаданд.

Ҳамон тавре ки В. Л. Вяткин дар мақолаи худ «Бозори китоби Бухоро» ибраз доштааст, намояндагони давлати Россия нисбати ҳама гуна падидаву зухурот ва анъанаву суннатҳои қадими мардуми минтақа, аз ҷумла, сарнавишти китобу ойини

китобдорӣ бетараф набуданд. Баъд аз он ки теъдоди шахрвандони Россия аз шумори русхову тоторон дар қаламрави генерал-губернатории Туркистон афзудан гирифт, зарурати таъсиси махфилҳои рассомиву мусиқӣ, махфилҳои театри, осорхонаҳо, нигорхонаҳо ва китобхонаҳо ҳам ба вучуд омад. Агар аз як ҷониб ин гуна иншооту муассисаҳоро русҳо барои қонеъ намудани ниёзҳои маънавии худ бунёд карда бошанд, аз дигар ҷониб ба ин василаҳо мехостанд мардуми маҳаллиро бо таъриху фарҳанг ва шеваҳои кишвардориву дафтардорӣ худ ошно намоянд.

Аз ин ҷиҳат, омӯзиши мавзуи мазкур равшан менамояд, ки барои бунёди муассисаҳои номбаршуда ва тарғиби фарҳанги русӣ, аз он ҷумла, китобхонаҳо шахсони волорутбаи расмӣ генерал-губернаторӣ машғул мегардидаанд.

Метавон гуфт, ки омӯзиши дақиқи таърихи бостонии миллати тоҷик, аз ҷумла, таърихи ташаккулу таҳаввули фарҳангу маориф пайваста зери таваҷҷуҳи таърихшиносони ватанӣ қарор гирифта, онҳо дар мавриди гузаштаи қариб китобу китобдорӣ ва таъсиси китобхонаҳо безътино набудаанд.

Мавриди зикр аст, ки дар сарғаҳи илми тоҷикшиносӣ, фарзанди фарзонаи миллати тоҷик, муаллифи китоби ҷовидонии «Тоҷикон», аллома Бобочон Ғафуров қарор гирифта, баробар бо тадқиқи муқаммалӣ давлатдорӣ Оли Сомон, дар омӯзиши ёдгориҳои воқеъ дар шаҳру навоҳии кунунии Хучанд, Гулистон (Қайроқум), Истаравшан, Панҷакент, Бобочон Ғафуров, Спитамен, Шаҳристон (Бунҷикат) ва дигар минтақаҳои ҷумҳури таърихшиносии маъруф, академик Нуъмон Неъматов нақши калидӣ дорад ва шогирдонӣ ӯ барои таҳқиқи таъриху археология ва этнографияи халқи тоҷик саҳми босазо дорад.

Шоистаи таъкид ва арҷгузори, ки устодони таърихнигор Саидҷон Марофиев, Назирҷон Турсунов, Абдуллоҷон Мирбобоев, Абдусамод Қодиров, Ҳасанбой Шарифов ва муҳаққиқони дигар солҳо гарди китобхонаҳову бойгонихо хӯрда, бо садҳо нафар донандаву пируни рӯзгор вохӯрда, мадраку манобеи муҳталифро мавриди баррасӣ қарор дода, таърихи Хучанди бостониро ҳамчун як ҷузъи таърихи халқу миллати тоҷик рӯйи қоғаз овардаанд. Дар пажӯҳишҳои онҳо масъалаву мавзуоти марбут ба фарҳанг низ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Ин донишмандон вобаста ба мавзуи мавриди назари мо, яъне таъсиси китобхонаҳои нав ҳам дар заминаи маълумоти бойгонихои ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Ўзбекистон ва осори мардумшиносиву кишваршиносии олимони ватаниву хориҷӣ дар китобу мақолаҳои худ далелҳо овардаанд.

Муаррихони муосири тоҷики хучандпаҷух, амсоли Саидҷон Марофиев, Назирҷон Турсунов, Абдуллоҷон Мирбобоев, Абдусамод Қодиров, Ҳасанбой Шарифов ва дигарон дар пешрафти авзои мадания ва эҷоди навовариҳои маънавий саҳми сарвари уезди Хучанд, намояндаи махсуси генерал-губернатор Нил Сергеевич Ликошин (Лыкошин)-ро батақдор ёдовар шудаанд. Ҳарчанд дар мавриди санаи дақиқи ба ин мансаб таъин шудани шахси мазкур миёни муаррихони ёдшуда гуногунфикрӣ (соли 1906, 1907, 1908) вучуд дорад, аммо арзёбии саҳми ӯ дар тақомули авзои сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии Хучанд яқсон сурат гирифтааст.

Дар ин хусус китоби Н. С. Ликошин «Нисфи умр дар Туркистон» («Пол жизни в Туркестане»), асару мақолаҳо ва хотираҳои шарқшиносон, мардумшиносон, таърихшиносон, ҷуғрофишиносон, маъмурони соҳаи ҳарбӣ, тандурустӣ, хизматчиёни давлатӣ ҳамчун манбаъ ба қарор рафтаанд.

Н. С. Ликошин дар пешгуфтори китоби ёдшуда чунин таъкид доштааст: «Ақнун ман ба қароре расидам, ки тамоми маълумоти дар давоми 35 соли хизмат дар Туркистон ба даст овардаамро ба хонандагон манзур месозам. Умедворам, ки мушоҳидаҳоям паҳлуҳои гуногуни зиндагонии мардуми маҳаллии туркистониро равшантар инъикос менамоянд, зеро ҷанбаҳои этнографияи мардуми маҳаллӣ аз ҷониби пажӯҳишгарони номдор баррасӣ нашудаанд» [7, с.4].

Ба андешаи мо, барои он ки нақши ин мардро дар таъсиси китобхонаҳои дорои низоми нави хизматрасонӣ муайян намоем, ба таври кӯтоҳ марҳилаҳои умр ва фаъолияти ӯро ёдовар шудан бамаварид аст.

Н. С. Ликошин дар губернияи Смоленск, дар хонаводаи ашрофи камбағал, афсари кавалерӣ ба дунё омадааст. Падари ӯ барвақт аз дунё мегузарад ва тарбияи се фарзанди یتиммондаи хонавода бар дӯши модарашон Софья Ивановна Семейская мемонанд.

Муаррих Ҳ. Шарифов менависад, ки тағои ӯ М. И. Семейский таърихшиноси варзида буда, дар тақомули фикрии хоҳарзодааш таъсир гузоштааст [12, с. 291].

Н. С. Ликошин баъди хатми Гимназияи дуҷуми ҳарбии шаҳри Санкт-Петербург Омӯзишгоҳи ҳарбии шаҳри Павловскро низ ба итмом мерасонад. Фаъолияти ӯ соли 1879 бо рутбаи унтер-офитсер оғоз гардида, баъди дарёфти рутбаи штабс-капитан соли 1889 барои хизмат ба Идораи маъмури-политсиявӣ фиристода мешавад.

Ҳамин тавр, номбурда солҳои 1889-1890 пристаи минтақавии Уротеппа, солҳои 1890-1893 иҷрокунандаи вазифаи ёрдамчии сардори Тошканд, солҳои 1893-1895 мудири қисмати Осиеии Тошканд, солҳои 1895-1897 политемейстери қисмати маҳаллии Тошканд, солҳои 1897-1902 ёвари сардори уезди Чимкент, солҳои 1902-1906 иҷрокунандаи вазифаи Комиссари муваққатии андозу хирочи комиссияи вилояти Самарқанд (бо рутбаи полковник), солҳои 1906-1912 сардори уезди Хучанд, солҳои 1912-1914 сардори шубъаи Амударёй (аз соли 1913 бо генерал-майор), солҳои 1914-1917 губернатор-сардори ҳарбии вилояти Самарқанд буд.

Оғози соли 1917 бинобар озодфикриву мусоҳилакорӣ бо амри генерал-губернатори Туркистон А. Куропаткин аз вазифа сабукдӯш гардид. Ҳамин сол бо мақомоти давлатии Ҳукумати муваққатӣ ҳамкорӣ кард. Соли 1920 барои робита бо Комиссияи фавқулодаи Туркистон ба ҳабс гирифта шуда, ҳамчун намояндаи маъмурияти пешинаи мустамликадор аз хоки Туркистон ронда шуд.

Н. С. Ликошин аз соли 1920 то охири умр дар Донишгоҳи шаҳри Самара аз фанни туркистоншиносӣ дарс мегуфт ва ҳамчун коргузори зершубъаи Кумитаи хоҷагии шаҳри Самара фаъолият мебард. Вай соли 1922 дар ин шаҳр аз дунё даргузашт [10].

Таърихшинос Саидҷон Марофиев санаи вафоти ӯро 4-уми майи соли 1923 навиштааст [3, с.25].

Н. С. Ликошин забонҳои мардуми Туркистонро медонистааст. Дар ин хусус ӯ мегӯяд: «Вақте маро ба уезде, ки дар он ҷо қирғизҳо ҳам ҳастанд, фиристоданд, ин забонро омӯхтам. Баъдтар ҳангоми хизмат дар Самарқанд маро лозим омад, ки шеваи тоҷикии забони форсиро фаро гирам. Баробари ба шубъаи Амударёй сардор таъин шуданам, бо шеваи хевагӣ ошно гардидам» [7, с.37-38].

Бояд ёдовар шуд, ки дар баробари омӯзиши тарзи зиндагонии мардуми шаҳрҳои гуногун, аз ҷумла, шаҳри Хучанд, анъанаву маросим, маъниҳои номгузорӣ, муносибати табақаҳои аҳоли, одоби оиладорӣ, шеваи рафтори занашӯӣ, баҳисобгирии одамон, унвону мақоми баъзе тоифаҳо (мисли маҳсум, эшон, тӯра ва ғайра), андозу хирочбандӣ, иду чашнҳо, бозиҳои варзишӣ, санъату мусиқӣ, қазоват, сатҳи маърифату китобхонии мардум ва дигар пахлуҳои рӯзгори халқ иттилоъ медиҳад.

«Нисфи умр дар Туркистон» фарогири ахбори муҳим дар хусуси тадқиқоти анҷомдодаи як зумра муҳаққиқон доир ба этнография низ мебошад [7, с.36-37].

Муаллифи асари ёдшуда муносибати мардуми Туркистонро ба китоб ҳамачиҳата омӯхтааст. Н. С. Ликошин навиштааст, ки тамоми мардуми маҳаллӣ ба китоб ниёз дорад. Ӯ дар фаслҳои «Нутқи русӣ», «Маориф бо забони модарӣ», «Тичорати китоб дар қисмати маҳаллии Тошканд», «Мукофот барои омӯзиш» ва дигар бахшҳои китоби худ доир ба муносибати аҳолии минтақа ба китобу маводи ҷопӣ изҳори андеша менамояд. Масалан, муаллифи мазкур дар фасли «Қомуси донишҳои мусалмонӣ» менависад, ки

баъди ошноӣ бо як эшони пишоварии мансуб ба тариқати қодирия ҳайрони дониши ӯ мегардад. Баъди дӯстӣ ва равуои бисёр наздик аз забони эшон мефаҳмад, ки вай ин гуна иттилои зиёдро доир ба соҳаҳои гуногуни дониш аз китоби «Матлаъу-л-улум»-и Вочидалии Мучмалӣ гирифтааст [7, с.234-250].

Н. С. Ликошин мегӯяд, ки бояд коре кард, то мардум майли китобхонӣ пайдо кунанд, бо забони русӣ ошно шаванд. Дар баробари осори мазҳабӣ китобҳои гайридинӣ ҳам хонанд ва бо ахбори нави вобаста ба илмҳои дунявӣ иттилоъ ёбанд. Китобҳои мусалмониё, ки дар растаҳои тоҷирони китоб фурӯхта мешаванд, одамонро пешрафта намесозанд, баръакс руҳафта мегардонанд ва ошноии оламро барояшон душвор месозанд. Ӯ дар тааҷҷуб мешавад, ки чаро мардуми маҳаллӣ ба хондани дostonҳои ишқӣ-қаҳрамонӣ ё китоби «Аҷоибу-л-маҳлуқот», ки аслан дар хусуси ҳайвонот, парандагон, моҳиён ва дигар мавҷудоти дар ҳақиқат мавҷуднабуда навишта шудаанд, майл доранд? Ҳазор-ҳазор нусха ин гуна китобҳоро ҳосусони константинополӣ ва бомбайӣ меоваранд ва мардум онҳоро харидорӣ мекунанд. Маълум мешавад, ки майли одамон ба чунин китобҳо зиёд аст. Барои чӣ дар муқобили раванди китобҳоеро, ки маълумоти арзишманд доранд, нашр намуда, ба фурӯш набарорем? Агар мо бо забонҳои тоҷикӣ, туркӣ ва қирғизӣ чунин китобҳоро чоп намоем, шояд дар назари аҳоли мо худро як навъ муқобили дини ислом нишон медиҳем. Ин омил боиси дур шудани мардум аз забони русӣ мегардад [7, с.239-240].

Мо дар китоби «Нисфи умр дар Туркистон» мехонем, ки Н. С. Ликошин дар тарҷумаву нашри китобҳо саҳми назаррас дорад. Ӯ дар ин асар доир ба қорҳои вобаста ба тарҷумаву нашри осор анҷомдодаи худ маълумот медиҳад. Масалан, ӯ менависад, ки китоби доир ба ахлоқи мусалмонӣ навишташудаи «Адабу-с-солиҳин»-ро ман аз забони туркӣ тарҷума намуда, дар яке аз нашрҳои маҷмуаи маводи Кумитаи Омори вилояти Сирдарё ба нашр расонидам [7, с.74].

Бо тақя ба маълумоти худи Н. С. Ликошин таърихшинос Ҳ. Шарифов навиштааст, ки ӯ «Таърихи Бухоро»-и Абӯбакри Наршаҳӣ, «Ҳикматҳо»-и Ҳоча Аҳмади Ясаӣ, «Девони Машраб» ва чанд китоби дигарро тарҷума намуд [12, с.291].

Ин донишманди рус пешгуфтори муфассал ё манокӣберо, ки доир ба Машраб дар оғози девони ӯ омадааст, қариб ба пуррагӣ дар китоби «Нисфи умр дар Туркистон» дар фасли «Девони Машраб ва пирони ӯ» овардааст. Маълум мешавад, ки Н. С. Ликошин аз ҳолу ҳавои сӯфиёну таърихи ирфон амиқ огоҳ аст, забонҳои тоҷикӣ ва туркиву арабиро хеле хуб медонад [7, с.306-319].

Чи хеле ки ёдовар шудем, Н. С. Ликошин ҳамчун дӯстдору тарғибгари китобу китобхонӣ дар бунёди китобхонаҳои усули нав саҳми намоён дорад.

Таърихшинос Абдуллоҷон Мирбобоев дар китоби «Историческое наследие Худжанда» (1995) менависад, ки ин ходими намоёни сиёсии давр соли 1910 дар назди бинои сарвари уезди Хучанд китобхонаи чамъиятӣ ифтитоҳ кард. Барои гирдоварии китоб сокини русзабони шаҳр Б. А. Черновитский саҳми бештар гузошт. Ӯ аз аҳоли китоби зиёд чамъоварӣ намуда, онҳоро мураттаб сохта, феҳристи аввалини китобхонаро таҳия намуд. Баъдан китобхонаро ба тобеи хазинадорӣ шаҳр ҳамроҳ намуданд. Ҳар сол барои нигоҳдорӣ он қариб 200 сӯм сарф мешуд [8, с.150].

Айни ҳамин матлабро бо забони тоҷикӣ таърихшинос Саидҷон Марофиев дар китоби «Ифтихори мо» (1997) овардааст. Ягона нуктаи фарқкунандаи андешаҳои С.Марофиев аз А.Мирбобоев дар ин ҷумла ғунҷоиш ёфтааст: «Гуфтанием, ки сохтмони бинои китобхонаи аввалини оммавии шаҳрамон низ маҳз дар атрофи ин комплекси ёдгории Ҳазрати Бобо – маҳалли шаҳри аврупой ба нақша гирифта шуда буд» [3, с.26].

Муаррихони зикргардида дар баробари Н. С. Ликошин аз хидматҳои рӯзноманигору адвокати номдор Рик-Богданик ёдовар шудаанд, ки ӯ оғози солҳои 90-уми асри XIX ба Бухорои Нав – Когон омада, ба китобхонае, ки муассиси он

И. М. Слутский буд, роҳбарӣ менамояд. Ин маълумот санаи 10-уми сентябри соли 1893 дар рӯзномаи «Окраина», ки дар Самарқанд чоп мешуд, ба таъб расида буд.

Маълум мегардад, ки Рик-Богданик ба Хучанд ба ҳайси намояндаи рӯзномаи «Туркестанские ведомости» фаъолият мебаррад ва худ маҷаллаи «Красное солнышко»-ро соли 1909 интишор медиҳад [8, с.150-151; 26, с.26].

Ин матлабро профессор Назирҷон Турсунов низ ёдовар шудааст [9, с.98].

Дар китоби «Шаҳри офтобӣ»-и Н.Турсунов ба таври мухтасар хизматҳои Н. С. Ликошин сабт гардидааст. Ӯ навиштааст: «Аз сардорони музофоти Хучанд дар охири асри XIX–ибтидои асри XX Фавитский, Кушакевич, Ликошин ба омӯзиши илмии кишвар машғул шудаанд» [9, с.85].

Як нуктаи вобаста ба муҳити адабию маънавии Хучанди охири асри XIX ва ибтидои асри XX ҳамин аст, ки дар радифи шаҳрҳои Бухорову Самарқанд, дар шаҳрҳои Хучанду Хӯканд, Истаравшану Панҷакент ва дигар минтақаҳо мактабхоро коргоҳҳои анъанавии коғазу рангсозӣ, чармгарӣ, китобат, нусхабардорӣ ва дигар корҳои марбут ба наشري китоб амал менамуданд.

Пажӯҳандагони таърихи шаҳри Хучанд Н. Турсунов ва С. Марофиев аз рушду равнақи мактаби саҳҳофӣ ва нашру тичорати китоб дар ин макони илму адаб ёдовар шудаанд.

Н. Турсунов навиштааст, ки дар пешбурди кори ноширӣ ва муковасозӣ Ҳоҷӣ Сиддиқи саҳҳоф аз маҳаллаи Довудхоча, Юсуф Махсумхочаи саҳҳоф аз маҳаллаи Ҳоча Амин нақши намоён доштаанд [9, с.137].

Профессор С. Марофиев аз Ҳоҷӣ Сиддиқи тоҷир (тоҷири кутуб) ва Ҳоҷӣ Бобохочаи саҳҳофи хучандӣ ёд кардааст, ки дар рушди ин пешаҳо ва боло бурдани маънавияти халқ саҳми назаррас доштаанд [3, с.24].

Бояд ёдовар шуд, ки Нависандаи халқии Тоҷикистон, устод Раҳим Ҷалил дар қисми дуюми асари ёддоштиву тарҷумаихолии худ «Маъвои дил» баъди суҳбату дидор бо писари Ҳоҷӣ Сиддиқ Ҷамолхоча Содикови 73-сола, духтари ӯ Ҳалима Содиковаи 61-сола ва бештари онҳое, ки бо рӯзгори ин марди маърифатпарвар ошно будаанд ё дар хусуси қору фаъолияти ӯ хабар доштаанд, ба таври муфассал маълумот додааст [11, с.3-128].

Бо ин далелҳо мо гуфтани ҳастем, ки дар ҳар марҳалаи таърих дар соҳаи китобсозиву китобдорӣ намояндагони миллати мо соҳибиткор будаанд. Шояд хидмати ҳамин гуна шахсони маърифатгустар буд, ки намояндагони расмиву давлатӣ, шарқшиносону ҳафриётгарон ва мардумшиносони русу аврупоӣ майл ба омӯзиши тамаддуну маънавият, илму адаб, анъанаву суннатҳои қадимии миллати тоҷик намуда, ба қавле, аз «офтоб»-у «соя», «гарм»-у «сард», пешрафту заъфи муносибати мардум ба фарҳанги китобхониву китобдорӣ, равиши таълими мактабу мадрасаҳо ва дигар омилҳои марбут ба ин соҳа ошно шуда, ҳам барои саводи дунявӣ пайдо намудани сокинони қаламрави Аморати Бухоро ва ҳам барои тарғиби забону адабиёту таърихи халқи рус ба таъсиси китобхонаҳои нав иқдом намуданд.

Аз тадқиқоти олимони И. В. Лизунова ва Е. В. Пшеничная «Моликони китобхонаҳои шахсии русии кишвари Туркистон» («Владельцы русских личных книжных собраний Туркестанского края») бармеояд, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX машхуртарин чехраҳои сиёсии Россияи подшоҳӣ дар Осиёи Миёна, ба монанди князи бузург Николай Константинович Романов, генерал-губернатори кишвари Туркистон Константин Петрович фон Кауфман, аввалин директори Китобхонаи оммавии Туркистон Николай Василевич Дмитровский, дипломат ва коллекционер Николай Федорович Петровский, афсари Артиши шоҳӣ Александр Константинович Гейнс, ёвари аввалин генерал-губернатори кишвари Туркистон Пётр Иванович Хомутов ба чамъоварии китоб машғул шуда, китобхонаҳои шахсӣ сохта будаанд. Ба

акидаи ин муҳаққиқон ташаббуси шахсони зикршуда заминагузори бунёди китобхонаи оммавӣ дар кишвари Туркистон гардида, минбаъд асосҳои ташкили китобхонаи оммавии аврупоиро дар Ҷумҳурии Ўзбекистон, пеш аз ҳама, дар шаҳри Тошканд фароҳам овард. Муаллифон нигоштаанд, ки оғози асри ХХ як зумра шарқшиносон, дипломатҳо ва мансабдорони русзабони аз донишҳои исломӣ, забонҳо ва анъанаву одатҳои мардуми минтақа ҳамаҷиҳата оғоҳ дар шаҳри Тошканд ҳамроҳи омада, ба омӯзиши таърих, археология, этнография, забоншиносӣ, геология, ботаника ва дигар илмҳо дар робита ба муҳити иқлим ва фазои Осиеи Миёна ба таври фарогир машғул шуданд. Онҳо дар раванди экспедицияҳои кӯшишҳои китобҳои нодир ва дастхатҳои арзишмандро пайдо намуданд [5, с.76].

Агар муҳаққиқони рус зимни ҷустуҷӯҳои илмӣ худ дарёфту фароҳам овардани китобҳои ба истилоҳ «шарқӣ»-ро як омили муҳимми шиноختи илму тамаддуни минтақа доништа бошанд, ба хоҳири омӯхтани ҷуғрофияву табиати он зарурати аз Россияи подшоҳӣ овардани китобҳои русӣ низ пеш меояд.

Олимони ёдшуда дар таъя ба маълумоти муҳаққиқ Б. В. Лунин навиштаанд, ки дар солҳои аввали ишғоли Осиеи Миёна ҳатто мансабдорони олирутбаи Россия ҷуғрофия ва муҳити тасарруфкардашонро наметонистанд. Масалан, ноиби коргузори княз А. М. Горчаков дар супориши худ ба К. П. фон Кауфман навишта буд, ки «дар роҳи Хива...ба Кошғар кордор нашаванд» [5, с.77]. Ӯ наметонистааст, ки Кошғар дар Туркистони Шарқӣ, дар шафати Чин қарор дорад, на дар роҳи Хиваю Тошканд.

Аз ин рӯ, аввалин генерал-губернатор К. П. фон Кауфман тасмим мегирад, ки ҳам аз китобҳои шарқӣ ва ҳам китобҳои русӣ дар Тошканд китобхона таъсис диҳад. Ба ин хотир ӯ соли 1867 ба Академияи илмҳои подшоҳӣ, Ҷамъияти русии ҷуғрофии подшоҳӣ, Вазорати маорифи халқ, Китобхонаи оммавии подшоҳӣ, Штаби генералӣ ва дигар мақомоти давлатии Россия барои дастраснамоиву гирдоварии китоб муроҷиат менамояд. Баъди кӯшишҳои судманд ба ӯ муяссар мегардад, ки моҳи апрели соли 1870 бо 2200 нусха китоб китобхонаи оммавиро бунёд намояд [5, с.77].

Ҳамин гуна, ба таври доимӣ дар ин китобхона асарҳоеро, ки дар Туркистон, Россия, Аврупои Ғарбӣ ба нашр расида, доир ба омӯзиши минтақа зарурӣ ба шумор мерафтанд, ҳамроҳ оварданд.

Дар идомаи мақола муаллифон ба таври мухтасар зиндагинома ва шӯғли китобдӯстиву китобфароҳамоварии шаш нафар чеҳраи равшани намоёндагии Россияи подшоҳӣ дар Туркистонро, ки мо аз онҳо қаблан ном бурдем, тавзеҳ медиҳанд. Маълум мегардад, ки онҳо дар ҳақиқат корҳои мондагореро анҷом додаанд. Масалан, аввалин директори Китобхонаи оммавии Туркистон Н. В. Дмитровский, ки қаблан иҷрокунандаи вазифаи котиби губернаторӣ ва ёвари муҳаррири рӯзномаи «Паёми Туркистон» («Туркестанский ведомости») буд, дар заминаи 5392 китоб ва маводи матбуот «Феҳристи китобҳои шӯбаи русии Китобхонаи оммавии Туркистон»-ро таҳия намуд. Соли 1895 ба хоҳири гиромидошти хоҳири К. П. фон Кауфман дар рӯзномаи «Паёми Туркистон» бо номи «Биступанҷосолагии Китобхонаи оммавии Туркистон» мақола навишт. Ҳамзамононаш ӯро «қомуси зинда» меномиданд, зеро ӯ бо тамоми ҳастӣ ба омӯзиши ин минтақа машғул буда, бо роҳбарии нахустгенерал-губернатор барои гирдоварии китобҳои нодир, дастхатҳо, рӯзномаву маҷаллаҳо, нусхаҳо ва ҳама гуна маводи дастнавису чопӣ боигариву дороии худро масраф мекард. Н. В. Дмитровский ба Китобхонаи оммавии Туркистон тамоми бастаҳои рӯзномаи «Паёми Туркистон» ва 500 нусха китобу асарҳои хурду бузурги ҳамроҳардаи худро бахшидааст [5, с.78].

Дипломат ва коллекционер Н. Ф. Петровский, ки муддате дар Кошғар фаъолият бурда, ба омӯзиши таъриху археология ва ҷуғрофия шӯғл дошт, арзишмандтарин китобҳоро гирд оварда, китобхонаи ғаноманд бунёд кард. И. В. Лизунова ва Е. В.

Пшеничная навиштаанд, ки баъди вафоти ӯ соли 1909 ба амри генерал-губернатор А. В. Самсонов 500 нусха китоби чамъовардаи Н. Ф. Петровский ба Китобхонаи оммавии Туркистон ворид карда шуд. Ин марди китобдӯст ҳатто ба китобхояш муҳру туғро нагузошта, танҳо бо хатти худ номашро дар саҳифаи захрия гузоштаасту халос [5, с.79].

Аз чамъоварандагони дигари китоб афсари Артиши шоҳӣ А. К. Гейнс ба шумор мерафтааст, ки дар китобхонаи шахсияш дастхатҳои арзишмандро ба забонҳои арабӣ, форсӣ, туркӣ ва тоторӣ зиёд будаанд. Шумораи асарҳои чопии чамъовардааш ба забонҳои русӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ наздик 450 ҷилдро дар бар мегирифтанд. Ӯ дар маҷмӯъ, 3566 нусха китоб дошт. Соли 1869 бо фармониши фон Кауфман як қисми китобхонаи ӯ барои Китобхонаи оммавии Туркистон харидорӣ карда шуд.

Князи бузург Н. К. Романов – бародари хурдии император Александри II бо сабабҳои гуногун ба Туркистон бадарға шуда буд. Ӯ дӯстдори китоб буд ва дар фароҳамовари маҳзани китобии Китобхонаи оммавии кишвари Туркистон нақши босазо дорад. Ӯ аз китобхонаи шахсии худ 1293 китобро ба китобхона бахшида буд [5, с.80].

Аз китобхонаи шахсии ёвари аввалин генерал-губернатори кишвари Туркистон П. И. Хомутов низ охири соли 1910 200 нусха китоб ба китобхона ҳада гардид. Дар ин солҳо маҳзани умумии китобхона беш аз 80 ҳазор нусха китобро дар бар мегирифт [5, с.810].

Аз ин баррасиҳо маълум мешавад, ки дар ҳақиқат ҳамин ташаббусҳо заминагузори бунёди китобхонаҳои муосир дар Осиёи Миёна гардид ва роҳи омӯзиши илмҳои дақиқ фароҳамвор шуд.

Муҳаққиқ Д. В. Кирилчик менависад, ки библиографи машҳур В. И. Межов роҳбарии тамоми осори вобаста ба ин минтақа ба таърихшинос дар 416 ҷилд тахти унвони «Маҷмӯаи рисолаҳо ва мақолаҳои вобаста ба тамоми Осиёи Марказӣ ва махсусан кишвари Туркистон»-ро, ки шомили кулли маводи чопии гуногун (китобҳо, маҷаллаҳо ва мақолаҳои рӯзномаҳо, порчаҳо аз рӯзномаву маҷаллаҳо) дар мавзӯҳои мухталифи марбут ба мулкҳои Осиёи Миёнаи тобеи Империяи Россия мебошад, мураттаб сохт. Фон Кауфман ин хидмати китобшинос В. И. Межовро хеле қадр мекард ва ҳатто даҳ ҷилди аввали «Маҷмӯаи Туркистон»-ро дар китобхонаи шахсии худ нигоҳ медошт. В. И. Межов бар он талош мекард, ки дар ҷодаи гирдовари маводи вобаста ба Осиёи Миёнаву Туркистон китобшиносони англис, ки ин мавзӯро пайгирӣ мекарданд, аз вай пешдастӣ накунад. Ҳамзамон, бо ин роҳ ӯ барои пешрафти тамаддуни рус дар минтақа саъй мекард [4, с.144].

Бояд як чизро зикр кард, ки дар мавриди интишори фарҳанги русиву англисӣ дар Осиёи Миёнаву Ҳиндустон, Россияву Британияи Кабир мусобиқа мекардаанд. Д. Н. Логофет дар мақолаи худ «Китобхонаҳои шахсӣ ва давлатӣ» менависад, ки ҳарчанд китобхонаи дар шаҳри Тошканд таъсисдода мунтазам бо китобҳои нав мукамал шавад ҳам, вале барои харидани китоб маблағи зиёд сарф намешавад. Барои китобхонаи дар Калкутта созондодаи англисҳо маблағҳои зиёд масраф мешавад ва онҳо китобҳои қиматбаҳоро вобаста ба Осиё, Осиёи Марказӣ ва Туркистон бомаром гирд меоваранд. Вай пешниҳод мекунад, ки дар таърих борҳо китобхонаҳо нобуд шудаанд. Масалан, китобхонаи Искандария сӯхта нобуд шудааст, ё аз китобхонаҳои Иван Грознийю Темурланг нишоне боқӣ намондааст. Имрӯз дар Россия ҷосусони Англияву Америка бехтарин китобхонаҳоро харида, бо худ мебаранд. Бояд давлат ғами ояндаи китобхонаҳоро ҳӯрад. Нашавад, ки ҳамон рӯзе, ки таъсисдиҳандаи китобхона мираду китобхонааш тороҷ гардад. Ӯ тавсия медиҳад, ки барои ғани кардани Китобхонаи оммавии Туркистон китобхонаҳои шахсии Н. В. Дмитровский, П. И. Хомутов ва Н. Ф. Петровский харидорӣ карда шавад. Дар охир муаллиф навиштааст, ки дар роҳи харидани китоб хасисӣ нашоад [6].

Аз маълумоти Д. В. Кирилчик бармеояд, ки намояндагони Империяи пурқудрати Россия ба ғайр аз Тошканд боз дар дигар марказҳои маъмурии Осиёи Миёна китобхонаҳои нав таъсис медиҳанд. Аз ҷумла, дар Ишқобод (Асхабад) соли 1895, дар Скобелев (шаҳри ҳамноми генерали рус – фатҳқунандаи Туркистон М. Д. Скобелев соли 1876 дар Фарғона бунёд карда буд) соли 1899, дар Верний (Верный, номи шаҳри Алмаато дар солҳои 1867-1921) соли 1910, дар Самарқанд 1911 ва дар шаҳри Хўқанд соли 1915 китобхонаҳои «дунявӣ»-ю оммавӣ ба фаъолият оғоз намуданд [4, с.144-145].

Маълумоти дигаре, ки ин муҳаққиқи таърихи китобхонаҳои нав ё дунявӣ овардааст, чунин аст, ки генерал-губернатор М. Г. Черняев баъди марги ҳамтои собиқи худ фон Кауфман (1882) соли 1883 амр медиҳад, ки Китобхонаи оммавии Туркистон аз фаъолият боздошта шавад. Баъдтар собиқ роҳбари корғузории генерал-губернатор Г. П. Федоров менависад, ки бо супориши М. Г. Черняев мансабдори умури махсус В. Крестовский ба тафтиши раванди ташкилу фаъолияти китобхона машғул гардида, ба генерал-губернатор маъруза омода сохта, менависад, ки мардуми Тошканд аз ин китобхона асосан китобҳои «Саги сиёҳ» ва «Паланги зард» («Черная собака» и «Желтая пантера») и Майн-Ридро (ҳарчанд дар номгӯи асарҳои нависандаи англис мо бо ин номҳо асари ҷудоғонаро надидем – Б. М.) мехонанду халос.

Гӯё ҳамин гуна далелҳои беасосро ба назар гирифта, М. Г. Черняев амр медиҳад, ки маҳзани китобхонаро ба госпиталҳо ва истиқоматгоҳҳои аскарон тақсим намоянд. Баъди як ҳафта китобхона пурра аз китоб ҳолӣ мегардад. Ҳарчанд бархе аз аъзои думаи шаҳри Тошканд талаб мекунад, ки китобхона ба тобеияти ҷамъияти шаҳрӣ гузаронида шавад, ин амр бенатиҷа меанҷомад. Таърихи 22-юми декабри соли 1882 думаи шаҳрӣ қарор мекунад, ки фаъолияти китобхона ҳамчун муассисаи хусусӣ идома ёбад. Ба ин ҳам М. Г. Черняев розӣ нашуда, аз 13040 нусха китоб як миқдорашро ба китобхонаи штаби Округи ҳарбии Туркистон, ба госпитали ҳарбӣ ва омӯзишгоҳи кишвар тақсим карда, теъдоди муайяни онҳоро дар маҳзани китобии корғузории генерал-губернаторӣ месупорад.

Китобхонаи мазкур бо саъйи генерал-губернатори нав Н. О. Розенбах барқарор шавад ҳам, вале бо гузашти вақт бисёр китобҳои қиматбаҳо парешон гашта ё аз миён рафта буданд [4, с.145].

Аз ахбори Д. В. Кирилчик ва дигар муҳаққиқони рус бармеояд, ки хонандагони ин китобхонаҳо хеле кам будаанд. Масалан, хабарнигори рӯзномаи русзабони «Русский Туркестан» дар саҳифаи 2-юми шумораи №19-и он, санаи 12-уми ноябри соли 1900 навиштааст, ки аз мардуми босаводи маҳаллӣ, яъне аз онҳое, ки забони русиро медонанд, китобхон хеле кам аст. Мутобиқи маълумоти барӯйхатгирии аҳолии Тошканд дар соли 1897 аз 155673 нафар шаҳрванд танҳо 11416 нафар хатту саводи русӣ доштаанд.

Дар мақолаи номбурда ба таври мухтасар суҳан аз таърихи ташкили толорҳои хониш, китобхонии оммавӣ ва ҷалби аҳоли ба китобхонаҳои нав, ботантана баргузор шудани ҷашни 100-солагии бунёдгузори адабиёти рус А. С. Пушкин дар соли 1899, таъсиси матбааҳо, дӯконҳои букинистӣ ва мағозаҳои китоб низ меравад [4, с.146-148].

Сиёсати фарҳангии Россияи подшоҳӣ дар оғози фатҳи Осиёи Миёна ба он равона гардида буд, ки ҳарчи бештар дар миёни мардуми таҳҷой тамаддуни русиро тарғиб намоянд, инчунин, пайваста русзабонҳо ва сокинони русидонро бо осори классикони рус, осори ҷуғрофӣ, кишваршиносӣ, табиатшиносӣ ва дигар осори китобҳои марбут ба соҳаҳои дониш таъмин созанд.

Аз таҳлили муаллифи мақолаи «Китобхонаи шуъбаи туркистони Ҷамъияти императории русии ҷуғрофӣ» Е. А. Базилева бармеояд, ки китобхонаҳои нав на фақат дар назди идораҳои маъмурии намояндагии генерал-губернаторӣ, госпиталҳо, истиқоматгоҳҳои аскарону афсарон, балки дар назди муассисаҳои таҳқиқотӣ низ хеле

барвакт ба фаъолият шуруъ карда будаанд. Ҷамъияти императории русии ҷуғрофӣ дар Туркистон 20-уми майи соли 1896 таъсис ёфта, соли 1897 ҳамагӣ 18 номгӯй китоб дошта бошад, ин рақам дар 1-уми март соли 1915 ба 4400 нусха мерасад. Махзани китобхона дар заминаи ҳадяи китобҳо аз ҷониби олимону шахсони алоҳида, мубодила ва қисман харидории асарҳо ташкил мегардад [1, с.45-47].

Ҳамин тавр, маҷмуи осори илмӣ ҷамъомада имкон медиҳанд, ки русҳо олами набототу ҳайвонот, обу ҳаво, иқлим ва дигар вижагиҳои табиати минтақаро омӯзанд.

Аз таҳлили мавзӯ аён мегардад, ки Ҳукумати подшоҳии Россия баъди густариши нуфузи сиёсӣ ба тарғиби фарҳанг таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, пайихам дар марказҳои асосии маъмурии Осиёи Миёна, монанди Тошканд, Ишқобод, Алмаато, Хўқанд, Фарғона, Хучанд ва дигар шаҳрҳои китобхонаҳои нав ташкил кардааст.

Чуноне ки дар боло зикр намудем, дар шаҳри Хучанд низ бо ибтиқори намояндагони Империяи Россия андешаи бунёди китобхона рӯ мезанад.

Таърихнигорони тоҷик А. Мирбобоев ва С. Марофиев дар мақолаву асарҳои худ бидуни зикри манбаъ навиштаанд, ки дар шаҳри Хучанд соли 1910 «китобхонаи ҷамъиятӣ» таъсис ёфт. Ба таври дигар гӯем, китобхонаи нав дар Хучанди замони Россияи подшоҳӣ дар ҳамин сана ташкил ёфт.

Аз рӯи маълумоти бозмонда дар банди 9-уми нусхаи суратчаласаи №4-и Шурои вакилони аскарони гарнизони Хучанд аз 11-уми март соли 1917 мехонем, ки унтер-офитсер Кошелёв «масъалаи кушодани китобхонаи гарнизонӣ»-ро ба миён мегузорад ва дар ин ҷаласа ризоияти ҳама маълум мегардад.

Дар нусхаи суратчаласаи №5-и Шурои мазкур аз 12-уми март соли 1917, дар бандҳои 4-5-уми он «масъалаи ташкили китобхонаи гарнизонӣ» ва «интиҳоби аъзои комиссия барои ташкили ҷойи таъсиси он» баррасӣ мегардад. Қарори ниҳонии ин ҷаласа ба ин мазмун аст: «Аз ҳайати Шурои вакилон комиссия созмон дода шавад, ки он барои китобхона ҷойро ташкил карда, сипас ин мавзӯро барои баррасӣ ва иҷро ба Шуро пешниҳод намояд.

Барои ташкили китобхона комиссия дар ҳайати чор нафар вакил: Гремикин, Равин, Пиглов, Вайберг муайян карда шавад». Маълум аст, ки санаи 27-уми феврал (12-уми март)-и соли 1917 дар шаҳри Петроград шӯриши зиддидавлатии гарнизони аскарону коргарон рух дод, ки он сабаби барҳам додани Россияи подшоҳӣ гардид.

Дар ин давра ва то лаҳзаи баргузор шудани ин ҳодисаи таърихӣ дар аксари манотиқи ишғолии Россияи подшоҳӣ муборизаҳои инқилобӣ ба вуқӯ пайвастанд. Аз ҷумла, 8-уми март ҳамин сол дар қалъаи шаҳри Хучанд ҳамоиши сернуфуси аҳолии ин шаҳру музофоти он ва аскарон доир шуд. Ин ҳамоиш як навъ шодиёнаи инқилоби февралӣ буд. Мардум ба ин қарор омаданд, ки бояд дар пайравӣ ба Гарнизони аскарону коргарони Петроград дар шаҳри Хучанд низ Шурои вакилони аскарону коргарон таъсис ёбад.

Муҳаққиқон Ш. Ҷалилов ва А. Қодиров таъкид намудаанд, ки рӯзи 9-уми март соли 1917 Шуро дар ҳайати 12 нафар, раис прапоршик Г. Ф. Тараненко ва намояндагони гурӯҳи дидбонии ротаи давлатии ихтиёрӣ ва гурӯҳи тиббии дар шаҳри Ўшбуда созмон дода шуд. Дар хусуси бунёди ин ниҳод дар шаҳри Хучанд ба Анҷумани дуҷуми Шурои вакилони аскарону коргарони дар вилояти Самарқандбуда иттилоъ ирсол гардид [2, с.41].

Аз санадҳои дар мақолаи олимони мазкур зикргардида бармеояд, ки дар нимаи аввали моҳи март соли 1917 қариб тамоми сохтори идориву расмӣ Осиёи Миёна, аз ҷумла, шаҳри Хучанду музофоти он аз низоми подшоҳӣ берун шуда, ташаббусҳо ва дигаргуниҳои инқилоби болшевикиро пазируфтанд. Ин гуфтаро Маҷлиси дуҷуми интиҳоботи аъзои Кумитаи иҷроияи Шурои вакилони аскарону коргарон, ки 12-уми март баргузор гардид, собит менамояд [2, с.42].

Таҳлилҳои анҷомдода далолат менамоянд, ки китобхонаи гарнизони санаи 12-уми март соли 1917 дар шаҳри Хучанд созмонёфта, ки имрӯз ҳамчун муассисаи вилояти номи Тошхоҷа Асириро дорад, дар асл ба хотири тарғиби ғояҳои инқилоби большевикӣ бунёд ёфтааст. Агар ба василаи ташаббусҳои сарвари уезди Хучанд Н. С. Ликошин ба шаҳр рӯзномаҳои «Паёми Туркистон» («Туркестанский ведомости»), «Қосиди Туркистон» («Туркестанский курьер»), «Садои Фарғона» («Голос Ферганы»), «Ишқобод» («Асхабад»), «Замони нав» («Новое время»), «Паёми биржавӣ» («Биржевые ведомости»), маҷаллаҳои «Нева», «Табиат ва одамон» («Природа и люди») бомаром ворид шуда, набзи Ҳукумати Россияи подшоҳиро ба минтақа маълум месохтанд, аллақай моҳи март соли 1917 баъди таъсиси китобхонаи гарнизонӣ шумораҳои нахустини рӯзномаи «Ахбор» («Известия» – дар асл шумораи нахустини он 28.02.(13.03)1917 бо номи «Известия Петроградского совета рабочих депутатов» ба таърифи расида буд – Б. М.) вориди ин муассисаи навбунёди фарҳангӣ гардид.

Метавон хулоса кард, ки низоми нави сиёсӣ баробари табодулотӣ давлатӣ тамоми фишангҳову сохторҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии вақтро тағйир дод.

Аз ахбори сарчашмаҳои ёдшуда маълум мешавад, ки аз замони таъсиси китобхонаи нави низоми подшоҳии рус (соли 1910) дар шаҳри Хучанд 114 сол ва аз вақти бунёди китобхонаи гарнизонии большевикӣ (соли 1917), ки имрӯз ҳамчун муассисаи фарҳангии вилояти номи Тошхоҷа Асириро дорад, қариб 107 сол гузаштааст. Бояд гуфт, ки аз тақдирӣ минбаъдаи китобхонаи асосгузоштаи сарвари уезди Хучанд Н. С. Ликошин ягон маълумот, китоб ва ё ҳуҷҷати ифодакунандаи фаъолияти он боқӣ намонда, ҳамин сарнавишт хоси китобхонаи гарнизонӣ низ мебошад. Ягона мероси маънавӣ ва арзишманди китобхонаҳои мазкур барои «ворис»-ашон – Китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Тошхоҷа Асирӣ ин аст, ки ин ниҳоди фарҳангиву маърифатӣ бо гузашти беш аз як қарн бомаром, озодона ва ройгон ба тамоми халқ, новобаста аз синну сол, касбу кор ва завқу хоҳиши хонандагон хизмат мерасонад ва барои тамоми наслҳо ҷодаҳои равшану фароҳи донишомӯзиро боз мекунад.

Адабиёт

1. Базылева, Е. А. Библиотека Туркестанского отдела Императорского Русского географического общества [Текст] / Е. А. Базылева // Известия Алтайского государственного университета. – 2017. – №2(94). – С. 45-48.; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/biblioteka-turkestanskogo-otdela-imperatorskogo-russkogo-geograficheskogo-obschestva/pdf>

2. Джалилов, Ш., Кадыров, А. Ходжент в период трех революций [Текст]: исследования по истории и культуре Ленибада. – Душанбе: Дониш, 1986. – 255 с.

3. Ифтихори мо [Матн]: таърихномаи китобхона бахшида ба 80-солагии бунёди он / тартибдиҳандагон: Н. Солиҷонов, М. Хочазод, А. Мачидов, А. Мансуров. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1997. – 118 с.

4. Кирильчик, Д. В. Книжная культура русских переселенцев в Туркестанском крае во второй половине XIX – начале XX в. [Текст] / Д. В. Кирильчик // Известия Лаборатории древних технологий. – 2022. – Т.18. – №1. – С.142-150.; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/knizhnaya-kultura-russkih-pereselentsev-v-turkestanskom-krae-vo-vtoroy-pолоvine-xix-nachale-xx-v>

5. Лизунова, И. В., Пшеничная, Е. В. Владельцы русских личных книжных собраний Туркестанского края [Текст] / И. В. Лизунова, Е. В. Пшеничная // Библиосфера. – 2022. – №3. – С. 75-82.; [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<https://cyberleninka.ru/article/n/vladeltsy-russkih-lichnyh-knizhnyh-sobraniy-turkestanskogo-kraja>

6. Логофет, Д. Н. Частные книжные собрания и казенная библиотека [Текст] / Д. Н. Логофет // Туркестанские ведомости. – 1908. – № 261. – С. 159-160.

7. Лыкошин, Н. С. Пол жизни в Туркестане: очерки быта туземного населения [Текст] / Н. С. Лыкошин. – Петроград: «Т-во В.А. Березовский», 1916. – 416 с.

8. Мирбабаев, А. К. Историческое наследие Худжанда [Текст] / А. К. Мирбабаев. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 160 с.

9. Турсунов, Н. Шаҳри офтобӣ [Матн] / Н. Турсунов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 160 с.

10. ЦентАзия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://centrasia.org/person2.php?&st=1119344583>

11. Чалил, Р. Маъвои дил [Матн]: повести воқеӣ / Р. Чалил. – Душанбе: Ирфон, 1982. – Китоби 2. – 368 с.

12. Шарифов, Ҳ. Манзили аҷдои мо [Матн]. – Хучанд: Андеша, 2011. – Китоби 2. – 884 с.

ЗАМИНАҲО ВА ОМИЛҲОИ БУНЁДИ КИТОБХОНАҲОИ «ДУНЯВӢ» ВА «АВРУПОӢ» ДАР ОСИЁИ МАРКАЗИИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ ҚАРНИ XX

Мақола ба шарҳи таърихи ташаккули китобхонаҳои муосиру дунявӣ дар қаламрави Осиеи Марказии охири асри XIX ва ибтидои қарни XX бахшида шуда, муаллиф дар заминаи маводи илмӣ китобу рисолаҳо ва асарҳои ёдошти муҳаққиқону адибони ватанӣ хориҷӣ раванди ба ҷаҳонӣ оғоз кардани чунин муассисаҳои фарҳангиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Аз мазмуни тадқиқот бармеояд, ки ҳарчанд то тасарруфи Империяи Россия дар ҳудуди Осиеи Марказӣ китобхонаҳои зиёд мавҷуд бошанд ҳам, вале китобхонаҳои оммавӣ ва фароғири китобҳои хос ба илмҳои гуногун ва тамоми соҳаҳои донишу маърифат хеле кам буданд. Баъди ташкили ниҳоди давлатии генерал-губернаторӣ дар ин сарзамин бо ташаббуси генерал-губернатори кишвари Туркистон Константин Петрович фон Кауфман дар шаҳри Тошканд китобхонаи оммавӣ таъсис гардид ва ин ҷараён дар тамоми Осиеи Марказӣ идома ёфт. Муаллиф дар баробари ин масъалаҳо таърихи ташкили китобхонаҳо ва таҳаввули китобдориро бо усули наву муосир ва дунявӣ дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза то тағйир ёфтани низоми сиёсӣ дар оғози асри XX тадқиқ намудааст. Дар маҷмуъ, мақола моҳияту мақсади таърихи тарзи нави китобдориро дар Осиеи Марказӣ дар бар гирифта, далелу рақамҳои овардашуда холигоҳи ин мавзӯро ҳамачиҳата тақмил медиҳанд.

Калидвожаҳо: китоб, китобхона, таърихи китобхонаҳо, китобхонаҳои шахсӣ, дунявӣ, аврупоӣ, муосир, давлатӣ, В. Л. Вяткин, Н. С. Лыкошин, «Бозори китоби Бухоро», «Нисфи умр дар Туркистон», Россияи подшоҳӣ, Осиеи Марказӣ.

ПРЕДПОСЫЛКИ И ФАКТОРЫ СОЗДАНИЯ «СЕКУЛЯРНЫХ» И «ЕВРОПЕЙСКИХ» БИБЛИОТЕК В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ КОНЦА XIX И НАЧАЛА XX ВЕКА

Статья посвящена комментированию истории создания современных и секулярных библиотек в Центральной Азии конца XIX и начала XX века. Автор на основе научных материалов, книг, трактатов и мемуарных произведений отечественных и зарубежных исследователей и литераторов подвергал анализу процесс формирования

и деятельности культурных учреждений нового типа.

Содержания исследования свидетельствует, что несмотря на то, что до завоевания Российской Империей на территории Центральной Азии существовало большое количество библиотек, тем не менее здесь функционировало ничтожное количество массовых библиотек в фондах которых хранились книги по различным отраслям науки и знаний. Вслед за учреждением института генерал-губернаторства на этой территории по инициативе генерал-губернатора Туркестанского Края Константина Петровича фон Кауфмана была основана в городе Ташкенте массовая библиотека и этот процесс нашел продолжение во всей Центральной Азии. Помимо этих вопросов, автор исследовал историю создания современных и секулярных библиотек на территории современного Таджикистана от начала и до изменения политического строя.

Итак, автором рассмотрены сущность, цели и история формирования на территории Центральной Азии новой системы библиотечного дела, приведённые аргументы и цифры восполняют пробелы рассмотренной темы.

Ключевые слова: книга, библиотека, история библиотек, личные библиотеки, нерелигиозный, европейский, государственный, Н.С.Ликошин «Книжный рынок Бухары», царская Россия, Центральная Азия.

THE FOUNDATIONS AND FACTORS OF THE CREATION OF "SECULAR" AND "EUROPEAN" LIBRARIES IN CENTRAL ASIA IN THE LATE 19TH CENTURY AND EARLY 20TH CENTURY

The article is devoted to an overview of the history of the formation of modern and secular libraries in Central Asia at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, and the author examines the process of launching such cultural institutions based on scientific materials of books, dissertations and memorable works of domestic and foreign researchers and writers.

It follows from the content of the study that although there were many libraries in Central Asia before the appropriation of the Russian Empire, there were very few public and comprehensive libraries characteristic of various sciences and all fields of knowledge and education.

After the creation of the state Governor-General's assignment on this land, at the initiative of the Governor-General of Turkestan, Konstantin Petrovich von Kaufman, a public library was established in Tashkent, and this process continued throughout Central Asia.

Along with these issues, the author explored the history of the creation of libraries and the development of librarianship in a new, modern and secular way on the territory of modern Tajikistan before the change in the political system at the beginning of the twentieth century. In general, the article includes the essence and purpose of the history of the new style of librarianship in Central Asia, and the facts and figures presented significantly strengthen the gap in this subject.

Keywords: book, library, library history, personal, secular, European, modern, state libraries, V.L. Vyatkin, N.S. Likoshin, "Bukhara book market", "Half of life in Turkestan", royal Russia, Central Asia.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирсаидов Баҳром Тохирович, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров», директори Китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Тошхоҷа Асирии вилояти Суғд. Нишонӣ: 735700, Ҷумҳурии

Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, Хиёбони Исмоили Сомони 1. Тел.: (+992) 400017247; E mail: somonzod@mail.ru

Сведения об авторе: Мирсаидов Баҳром Тоҳирович, кандидат филологических наук, дотсент кафедры таджикской современной литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», директор Областной публичной библиотеки имени Тошходжа Асири Согдийской области. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проспект Исмаили Сомони, 1. Тел.: (+992) 400017247; E mail: somonzod@mail.ru

Information about the author: Mirsaidov Bahrom Tohirovich, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik modern literature SEI "Khujand State University named after academician Gafurov Bobojon", Director of the Regional Public Library named after Toshkhodzha Asiri, Sughd region. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Ismaili Somoni Avenue 1. Tel.: (+992) 400017247; Email: somonzod@mail.ru

ТДУ 9точик+37точик+297+008+725.2+39точик

ХОҶА МАШҲАД ВА ДИГАР МАДРАСАҶОИ ВОДИИ ҚУБОДИЁН

Раҳмон Шохзамон

Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Гуландом Ашӯрова дар мақолааш (СССР, 20 июли соли 2023) хоҳиши кардааст, ки дар бораи Хоҷа Сарбоз ва дигар Хоҷаҳои минтақаи Қубодиён маълумот нависем. Лекин дар байни ин Хоҷаҳо муҳимтаринаш Хоҷа Маишҳад мебошад. Хоҷа Маишҳад муътабартарин мадрасае мисли Донишгоҳ ба шумор мерафт, ки аз шаҳру ноҳияҳои гирду атроф, аз Эрону Афғонистон, мамолики ҳинду араб ва дигар кишварҳои дуру наздик ба ин мадраса омада, аз асрори ҷаҳон ва олами илму фарҳанг баҳравар мегардиданд. Мадрасаҳои, ки ӯ ном мегирад, мадрасаҳои ибтидоӣ буданд, ки фарзандон пас аз хатм карданишон ба донишгоҳи муътабаре мисли Хоҷа Маишҳад таълиму таҳсилро идома медоданд. Мо ҳоло ин ҷо аз Хоҷа Маишҳад ва дуи дигар Хоҷа Сарбозу Хоҷа Дурбод мулоҳиза кардан мехоҳем.

ХОҶА МАШҲАД¹

Хоҷа Маишҳад таърихи қадимӣ дошта, аслан аз замони Сосониён таърих дошта, дар аҳди Сомониён ду гумбази он аз нав ба услуби исломӣ сохта шудааст, ки бар асари ҷангҳои хонумонсӯзи Чингизу Темур, хонигарии манғит, бепарвоии раҳбарон дар асри ХХ мисли қалъаҳои Зол, Доро ва Кайқубод қариб рӯ ба завол мениҳод, вале он дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба шарофати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон асолати худро барқарор намуда, умри тоза ва бардавом ёфт. Аз муҳаббату садоқати Президенти

¹ Шоҳи Маишҳад (солҳои 1105/66) ном мадрасае низ ҳаст, ки аз ҷониби бонуи донишманде сохта шуда, 100 км ҷанубтар аз Туркманистон воқеъ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба водии Қубодиён чароғи сарсилсилаи хонадони каёнӣ, ки аз Шох Қубод оғоз мешавад, мунаввар ва дурахшон гардид.

Хоча Машҳад дар миёнҷойи водӣ гӯё аз зери замин сар ба афлок кашида, таърихи чандҳазорсолаи маърифату маданияти сокинони худро ба оламиён нишон медиҳад, ханӯз пуриқтидор ва мӯхташам нигоҳ дошта шудааст. Агар Фирдавсӣ гуфта бошад, ки: «Пай афгандам аз назм кохе баланд, Ки аз боду бурон наёбад газанд», хунармандони ин диёр бо ақлу заковат, муҳаббату садоқаташон фақат аз обу гил ин ёдгории беҳамтою бебахоро эҷод кардаанд. Ба фикри профессор Файзи Нормурод, дар сохтмони он маҷмуаи ҳамаи илмҳои дунё истифода шуда, «ба тобиши офтобу вазиши бод, заминларза тоб оварда, то имрӯз бенуқс расидааст» [6].

Дар эҳё кардани мадрасаи Хоҷа Машҳад қариб ҳамаи намунаҳои илми ҷаҳонӣ: санъату хунари меъморӣ, дастовардҳои илмҳои ҳандаса, физика, кимиё, геология, метеорология, зилзилашиносӣ ва ғ. истифода шудааст. Ҳамзамон ҳодисаҳои физикии аз гармӣ васеъшавӣ, бухоршавӣ, инъикосу фурубарии нури офтоб, қонунҳои сохтмону меъморӣ бо тамоми нозукиҳо риоя шудаанд.

Хоҷа Машҳадро дар қатори Бобул, Посоргод, Таҳти Ҷамшед, Нақши Рустам, Хулбук нодиртарин ёдгори мешиносанд. Бисёр олимони аз хиштҳои пухта муъҷиза офаридани ниёгонамонро қайд кардаанд, ки онҳо бо фаъолияти беамсоли худ мардумони ҷаҳонро ба ҳайрат меандоختанд. Профессори Москва В. М. Мурзин соли 1990 Хоҷа Машҳадро дида, дар он беҳтарин дастовардҳои

илми ҳандаса ва риёзиётро, ки дар асрҳои IX-X аз илмҳои пешрафтаи ин сарзамин ба шумор мерафтанд, мушоҳида кардааст [6]. Донишмандон Хоҷа Машҳадро дугоник номида, ба он бо ҳайрат назар андохта, бо таҳайюр офаридаи гузаштагонӣ худ мешуморанд ва дар тарзи чида шудани хиштҳои аломатҳои ҳандасаро васеъ ба мушоҳида мегиранд. Сутунҳову пояҳо бори гунбазҳоро беш аз ҳазор сол бар дӯш дошта, шукуҳу азамати коҳҳоро нигоҳ медоранд.

Бостоншиносон Хоҷа Машҳадро яке аз аввалин донишгоҳҳои аҳди Сосониён мешиносанд, ки дар асрҳои IX-X тарҳи ибтидоии он бо завқу хунари муслимин орошта шуда аст. Бисёриҳо барои исботи ин даъво раванаро мисол меоранд, ки далели қидмати пешазисломии бино метавонад бошад, хиштҳои ёфтаанд, ки сурати Зардушт доштааст. Арабҳо дар замони ҷорӣ кардани ислом на фақат ҷойгоҳҳои ибодату тавоф бунёд мекарданд, балки маъбаду бутхонаҳо, дайру калисо, оташкадаву ва машҳадҳоро бо андак тағйири шаклу мазмун ба масҷиду мадраса, мақбара, хонақоҳу қорвонсарой, работ ва ҳоказо табдил менамуданд. Арабҳо «дар Эронӣ Хуросон ва Мовароуннаҳр аз дару девор ва шифти биноҳои боҳашамати маъбаду калисо, боргоҳу қаср, дайру кӯшк, оташкадаҳо тадриҷан акси одамон, манзараҳои табиату ҳайвонот»-ро пок намуда, «тибқи дастури мубаллиғини таълимоти исломӣ ҳар чизе, ки хушу ёди шахсро аз зикри тоату ибодат андаке мунҳариф месохт», раво надида, «ба ҷояш шаклҳои гуногуни нақшҳои ҳандасӣ, хатти баной (кӯфӣ)» ва ҳоказоро мегузоштанд» [7].

Хоҷа Машҳад дар паҳлуи дарёи Кофарниҳон, дар миёни кӯҳҳои Хоҷағозиёну Кайкӯҳ ҳамчун ду гунбази солору пуршукӯҳ сар ба афлок кашида, дар дили бинандагон шодиву сурур афзуда, ҳамчун қасрҳои илму дониш ақлу шуури мардумонро афзун нигоҳ медоранд. Ҳар ду гунбаз дар асрҳои миёна мисли дидагонӣ ҳайратзадаи ин водӣ ба осмони беканору мусаффо дӯхта шуда, гӯё аз кайҳон мадад мепурсанд,

ки барои мардумони ин сарзамин ёрию меҳрубониҳои худро дарег надорад. Онҳо дар ҳазорсолаҳои таърих дар водӣ чӣ чангҳо, лобаву зориҳо дида, нуҳуфтаҳои аз замони гузашта маҳфуз медоранд. Гунбазҳо ба мисоли чашмони замин мебошанд, ки ба осмон дӯхта шуда, аз оламу одам, асрори замину замон ва одамон ҳикоят карда, вақтро дар ҳофизаашон ниғаҳ медоранд. Ҳоҷа Машҳад назаррабо буда, мисли обидаҳои Самарқанд ва дигар ёдгориҳои таърихии ҷаҳон рангу бор надошта, бо услубу ниғориши хиштҳои чоркунҷаи тунуки мисли санг саҳт орошта шудааст.

Ҳоҷа Машҳад макони илму таълим, ҳамчун мадраса қомат барафрохтааст. Баъзеҳо яке аз гунбазҳоро ҳамчун мақбара мешиносанд, ки нафаре аз бузургони мазҳабиро дафн карда бошанд. Ин гуна ривоятҳо хеле зиёд мебошанд. Ҳоҷа Машҳад аз ду гунбади барҳавои пӯшида иборат буда, онҳоро айвони равоқӣ ба ҳам мепайвандад. Дар намои бино (панно) осори нақшу ниғор ва ороишоти аҷоиб бо хишт намудор гардида, асари олии ҳунари меъмори гулдасти маҳаллиро дар худ таҷассум менамояд. Хиштҳои сирдавонида зебо ва шинам чида шудаанд. Дар толори шарқӣ агар хиштҳоро чуфт-чуфти мойил чида бошанд, дар толори ғарбӣ баланду паст, барҷастаю фурӯҳамида, дар шаклу ҳолатҳои гуногун ба назар менамоянд, ки ба ривояти мардум, гӯё як навъ соати астромиро ба хотир мерасонанд, ки мувофиқи ҳаракати нури офтоби аз равзана даромада вақту соат, ҳафтаву моҳҳо ва фаслҳои солро муайян менамояд. Баъзеҳо «дар дақиқаи муайяни рӯз аз шуои офтоб дар девори мадраса (аз дарун) таппиши дилро мушоҳида кардаанд, ки он ҳамагӣ як дақиқа давом мекунад [5, с.21]. Бисёр донишмандон Ҳоҷа Машҳадро ба санъати меъмории оромгоҳи Исмоили Сомонӣ дар Бухоро баробару ҳамвазн медонанд. Ороишоти даруни толор бо салобату муъҷизот ҳар бинандаро дар ҳайрат мегузорад. Нақшу ниғори гуногуну дилнишини бо хишт эҳдошуда бисёр босалобату фаромӯшношуданист.

Равзанаро дидангоҳи чирмҳои осмонӣ низ мешиносанд. Қабули шуои офтоб, покии рутубат, ҳавои тоза ва равшаноии бардавом, ҳамчун дил дар мадраса хуфтани абармардони гузашта фалсафай офарандагони коҳ мебошад. Дар ду гӯшаи биноҳо гулдастаҳои на чандон калон гузошта шуда буданд, ки алҳол хароб шуда, ба назар наменамоянд.

Ҳоҷа Машҳад аввал ҳамчун маъбади муғон сохта шуда, баъд дар аҳди Сомониён мазмуни нав пайдо кард. Шарқшинос Аликул Девонакулов сайёдиёнро аз тоифаи муғони хирадманд медонад. «Бояд арз кунам, – менависад ӯ, – ки то ҳатто дар рӯзҳои мо дар деҳаи Сайёд «пири муғон» вучуд дошт. Дар суҳбатҳои хусусии пирону солхӯрдагон сухан дар бобати мавқеи «пири муғон» ва раҳнамои руҳию мураббии ахлоқ будани онҳо меравад. Онҳо эътиқоддоранд, ки ҳоло дар даруни он ду гунбади сар ба афлок афрохта оромгоҳи чандин пири муғон ҷойгир шудаанд. Мардум он оромгоҳонро ҳамчун мақбараи муқаддас зиёрат мекунанд ва баъзан ҳалли мушкиливу давои дардашонро аз онҳо илтиҷо менамоянд... Боварӣ доранд, ки руҳи шодравонон ҳоло ҳам панд мегӯянд, ҳоло ҳам тухми хирад мекоранд, ҳоло ҳам дар вазъиятҳои ногувор дастгириву имдод мерасонанд» [2, с.123].

Ҳоҷа – унвони олии донишмандону шахси соҳибкор мебошад, ки дар касбҳои гуногун эътибордоранд. Машҳад – ҷойи шаҳидшуда, мавзеъест, ки шахсе ба сабабе ба қатл расида ё хокаш ин ҷост. Ё мазори шахсияти олирутбаи мусулмон аст. Ҳоҷа Машҳад шахси таърихист, аз донишмандону сиёсатмадорони бонуфузи исломист, ки бо сабабе дар ин ҷо ба хок супорида шуда ва мазораш ин ҷост. Дар аҳди Сомониён мардум исломӣ буданд, барои қадр кардани хидматҳои мадрасаву масҷидҳо ба номаш мегузоштанд. Мардум Ҳоҷа Машҳадро шахси таърихӣ, як касе аз бузургону номдорон, сиёсатмадорони исломӣ медонистанд, ки хидматҳои аз ҷониби давлату ҳукумат қадр дошт. «Ҳоҷа»-ро одатан ба маънии сарвар, соҳиб, вазир, садри аъзам низ мешинохтанд.

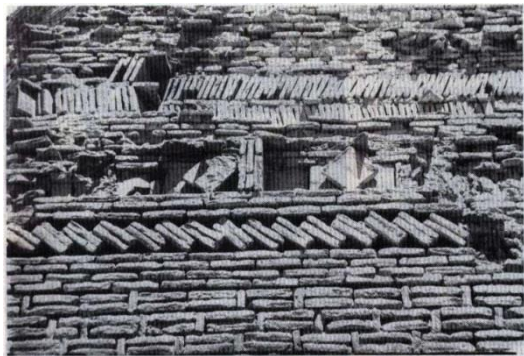

Вазир Балъамиро ҳамчун Хоҷаи Бузург мешинохтанд. Он лақабро ба вазирон, донишмандони соҳибтадбир, шахсони шуҳратманду олирутбаи замон медоданд. «Машҳад»-ро маҳалли хузури мардум, ҷойи ҳозиршавии одамон, макони исботи даъво ва шухуд ва гувоҳии аҳоли, додгоҳ, суд медонанд [6]. Дар ин сурат агар Хоҷаро бо Машҳад омехта, аз нигоҳи илму дониш, таълиму тадрис ба Хоҷа Машҳад бинигарем, сару сарвари додгоҳ, пешвои илму дониш, устои тадрису таълим дар мадрасаҳо низ ном мебаранд. Ин мадраса воқеан сару сарвари ҳамаи мартабаву мадрасаҳои водӣ ва дигар таълимгоҳҳои Осӣи Миёна ба шумор меравад.

Коҳи бузурги Хоҷа Машҳад дар аҳди Сомониёну Ғазнавиён, ҳатто пештар Сосониён ҳамчун донишгоҳ маълуми машҳур буда, садҳо, ҳазорҳо шогирд тайёр менамуд, ба он ҷо аз

тамоми мамолики дуру наздик ба таълиму таҳсил ва тадрис меомаданд. Дар Хоҷа Машҳад аз Эрону Афғонистон, Ҳинду Покистон, мамолики араб донишмандону шогирдон омада, аз масъалаҳои гуногуни илму дониш, фикру илоҳиёт ва фарҳанг баҳсу мунозира меоростанд. Тулӯи маърифати донишмандон шояд инҷост.

Дар даврони истилои муғул дар баробари дигар ноҳияҳо дар водии Қубодиён парешонӣ, касоди маънавию маданӣ ва иқтисодӣ афзуд. Агар устодону донишҷӯён аз дами теғ гузашта ё худро дар марказҳои дигари гуногуни илмию адабӣ гирифтаанд, ҳар кучо рафтанд, аммо номи Ватанро низ бо худ бурданд. Имрӯз «Қубодиён» дар Эрону Афғонистон, дар дигар ҷушаҳои дунё низ вучуд доранд ва номи «Сайёд»-ро низ дар бисёр мавзёҳо мешунавем. Пас дил андаруни коҳ наларзад, ҷӣ биларзад?!

Дар донишгоҳи Хоҷа Машҳад Носири Хусрави Қубодиёни сабақ омӯхтааст. «Сайёдиён ифтихор доранд, ки Носири Хусрави Қубодиёни шоир, файласуф, олиму донишманд ва пеш аз ҳама инсонпарвари бузургу беҳамто дар ҳамин дорулфунун дарс хондаасту баҳри кашфи асрори олам ҷавҳари акли кулл ба харҷ додааст» [2, с.123]. Чалолиддини Балхӣи Румӣ, падараш Баҳоваддин ин ҷо зиндагӣ ва таҳсил мекарданд. Қубодиён маркази музофоти Балх буда, адибону фозилони

балхӣ, ки ҳазорҳо нафар аз ин донишгоҳ самар ва манфиат мебардоштанд. Имом Тирмизӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Ибни Сино, Камол, Аҳмади Дониш ва бисёр касони дигар ин ҷо зиёрат омадаанд. Ин таълимгоҳро қадамҷойи бузургони замон мешиносанд. Ҳамаи онҳое, ки дар замонашон ба маърифати баланд расидаанд, шояд аз ин дорулфунун маърифате бардоштаанд. Фирдавсӣ, Саъдӣ, Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ, Ҷомӣ ҷаҳонгард буда, пою қадамашон ба ин диёри саховатманд расидааст. Рӯдакӣ бо Насри II Аҳмади Сомонӣ аз ҳамин пайвандгоҳи Омӯя гузашта, «Хинги моро то миён ояд ҳаме» гуфтааст. Қаҳрамонҳои Фирдавсӣ дар ду марзи Амударё сахттарин ҷангу ошӯб аз сар мегузаронданд ва шоир ин марзу бумро ватани аслии худ медонист. Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ бо 700 тан аз шогирдону муридони худ аз ин диёр рӯ ба Мултану Кашмир ниҳодааст. Мавлоно Ҷомӣ ба дидори устодаш Яъқуби Чархӣ аз ҳамин дарғот гузаштааст. Ин марзу бум шохроҳи бузурги қорвониёни ҷаҳон буд. Мусофирони ҷаҳон Хоҷа Машҳадро нодида намегузаштанд.

Ту Хоҷа Машҳад, танҳо ту ҳамашонро медию бо онҳо гуфтугузор менамудӣ. Танҳо ту шоҳиди ҳақиқату воқеаҳои бузурги ҳама давру замон ҳастӣ! Бо хираду тафаккури ту баробар шудан амрест маҳол!

Хоча Машҳад маскани илму дониш, маъвои маърифати мардуми Шарқ буда, ба шаҳодати устод А. Девонақулов, аввалин дорулфунунест, ки сайёдиён ханӯз ҳам онро ҳамчун рӯху чисм тавоф мекунанд, зарраҳои чангу губор ва хокрезаҳояшро ба чашм мемоланд, ки аз таровати он чашмҳо пурнур ва аз бӯяш машом муаттару хушгвор шавад [3, с.123].

Ногаҳон чашми Замин

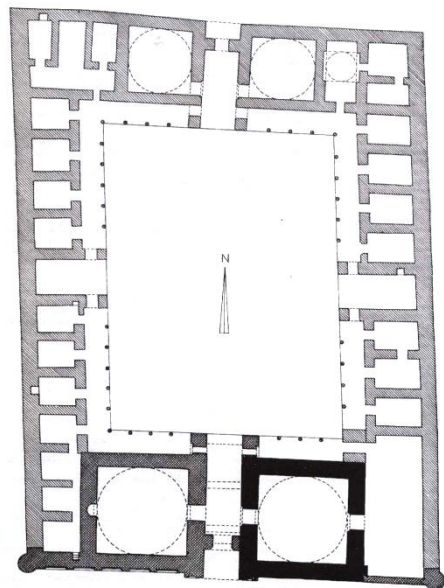
Боз шуд чашми Замину Носири Ҳақгӯйро

Дар даруни худ чу мардум чой дод [5, с.21-22].

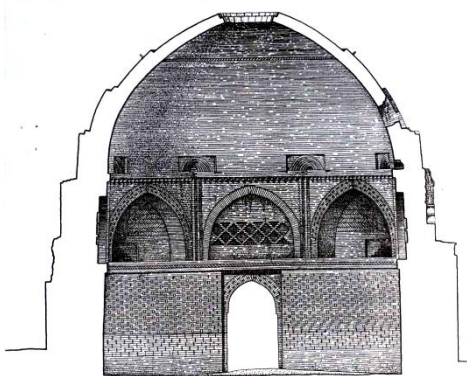
Бостоншиносони шуравӣ ба сохтмони ҳайратовару мафтункунандаи Хоча Машҳад назар андӯхта, фикру андешаҳои худро дар бораи гунбаз ва чузъи пайвандии он, муҳити ҷойгиршавиаш бо далелу бурҳонҳои ҷолиб мулоҳиза менамуданд. Аз рӯйи санадҳои бостоншиносӣ дар бораи Хоча Машҳад аввалин маълумот аз ҷониби А. М. Беленитский (1947), М. М. Дяконов (1948), И. С. Бретанитский, С. Г. Хмелнитский ва дигарон расидааст. Ба фикри А. М. Беленитский, Хоча Машҳадро қисм-қисм

аввал чузъи шарқӣ (асри IX), баъд ғарбӣ (асри X) ва ниҳоят дар охир димна (бинои пайвандии даромад – айвони равоқин, асри XI), ки ҳар ду гунбазро ба ҳам мепайвандад, дар муддати се аср сохтаанд. Ба мулоҳизаи ӯ, ҳамаи сахну самти майдони ишғолкардаи Хоча Машҳадро аз назари таҳқиқ гузаронем ва агар кӯҳнабиноҳои аз хишти хом сохтаи қисми шимоли мақбара, хусусан биноҳои шафати ғарбу шимоли он, нусхаи (макети) Хоча Машҳадро дар мавзеи шимол ба назар бигирем, ин мақбара, чунон ки гуфтем, хеле қадимист. «Дар назди мо куҳантарин ёдгори (мумкин аст, ки қадимтарин) мадрасаи осӣеимиёнагӣ намоен гардад» [2, с.207-209].

М. М. Дяконов ба А. М. Беленитский баҳои баланд дода навиштааст, ки ӯ воқеан дар раҳбарии отряди Ваҳши соли 1947 бори аввал дар илми бостоншиносӣ аз ёдгории меъморӣ асрҳои XI-XII мақбараи дугонаи Хоча Машҳади назди шаҳраки Сайёд ва якҷанд ёдгориҳои дигари ин мавзеъ маълумот додааст. Аз рӯйи мулоҳизаи ӯ, Л. С. Бретанитский ду қисми Хоча Машҳад ва қисми пайвандро дар як вақт эъмор нашуда, балки мақбараи шарқӣ қадимитар буда, бинои ғарбӣ дертар сохташуда, баъд қисми пайвандӣ ва ҳамин тавр, як воҳиди том ба вучуд овардааст. М. М. Дяконов баъд дар асоси таҳқиқоти соли 1950 ба хулоса меояд, ки айвони равоқию пештоқ бо гунбазҳои шарқию ғарбӣ дар як вақт сохта шудаанд. Инро навиштаи қисми поёни мақбараи шарқӣ «Аллаху воқиф – Ш.Р.» – «Худо донанда аст» хонда, рақами дерини (1295)-ро ба ин мавзеъ номуносиб мешуморад.

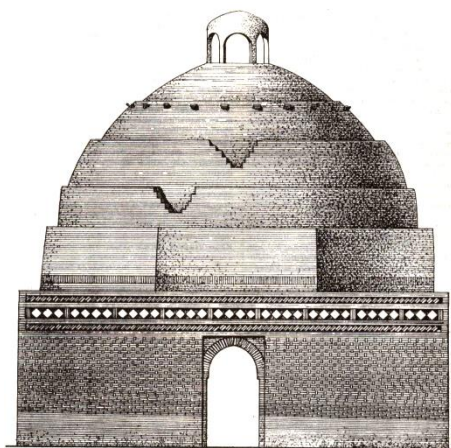
– Ниҳоят, хулосаҳояш ин аст: – бинои хиштихомии дар шимол мавҷудбудаи Хоча Машҳад қисми қадимӣ, қисми ёридиханда аст; – дар қарибии шаҳраки Сайёд ду теппа ҳам ҳаст, ки яке 2 км дар шимол ва дигар 1 км дар чанубу ғарб воқеъ гардидааст; – ду км дуртар дар шимолу ғарби Хоча Машҳад Хоча Сарбоз воқеъ мебошад, ки гунбази марказӣ низ дорад. Вай аз Хоча Дурбоду дигар соҳибхоҷагон ном нагирифта, дар ду соли аввал ҳар чӣ, ки аз дасташ омад, иҷро кардан тавонистааст.

Бостоншинос С. Г. Хмелнитский ҳам, ки солҳои дароз, қариб 20 сол дар ҳафриёти Хоча Машҳад фаъолият карда, ақидаҳои болоро ҷонибдорӣ менамояд. Вай нисбат ба ҳамаи дигар бостоншиносон дар бораи Хоча Машҳад зиёд андеша карда, дар ҳамон ҷо маскан гузида, шабу рӯз ва солҳои зиёд онро ба таҳқиқ гирифта, ягон ҷузъе намондааст, ки вай наандешида бошад. Вай, воқеан, медонист, ки чунин мадрасаву мақбара беназир буда, ба кадраш расидан даркор аст, гаштаю баргашта аз он фикр мекард, бисёр ҷузъҳои борҳо аз назар мегузаронд ва ба таҳқиқ мегирифт.

Дар бораи замони сохта шудани Хоча Машҳад ва мақоми он баҳсу мунозираҳо хеле зиёд мебошанд. «Банда он замон, ки Хоча Машҳад ҳафриёт нашуда буд, – менависад ӯ, – гумон менамудам, ки онҳо аз димнаҳои асрҳои XI-XII иборат мебошанд, вале баъд тадричан ин ҳақиқат собит шуд» [8-2, с.146]. А. Белинитский ҳам исбот менамояд, ки аввал мақбара, баъд масҷид бо айвони равоқию пештоқ эъмор шудааст.

Гунбазҳои ҷуфти бо равоқ пайванд ҷаҳор адад буда, дар шимолу ҷануб рӯ ба рӯи ҳамдигар ду-ду сохта шуда, дар мобайн бо ҳучраҳои устодону шогирдон ҷоркунҷаи дарозрӯя пайвандӣ доранд. Ин ансамбл таърихи хеле қадимӣ дошта, аввал бо хиштҳои хому поҳса сохта шуда буданд. Он нусха баъди солҳои дароз дар аҳди Сомониён дар ҳамон шакл таҷдиди назар шуд. Ҳафриёти солҳои 1965, 1979 воқеияти ин ансамблро пурра намоён кард, ки дар мобайни ҷор гунбаз ҳавлии дарозрӯяи мураббаъ воқеъ шуда, дар рӯ ба рӯ ҳучраҳои устодону шогирдонро ба ҳам мепайвандад. Ин ансамбли ҷоркунҷаи дарозрӯя бо девори баланд пӯшонидани шудааст. Гунбазҳои шимолу ҷануб рӯ ба рӯи ҳамдигар сохта шуда, ансамбли муҳташамеро ташкил менамояд, ҷаҳор гунбаз ҳучраҳои устодону шогирдон ва дигар манзилгоҳоро ба ҳам мепайвандад. Дар аҳди ахт аз нав тарҳрезӣ шуд, ки мо намунаашро дида истодаем. Шояд ҳамон вақт ба таҷдиди гунбазҳои шимол вақт нарасид ё табаддулоту тӯфонҳои сиёсӣ имкон надод, ки ҳар ҷор гунбаз дар вақтҳои муайян як хел тарҳрезӣ шавад. Хушбахтона, имрӯзҳо гунбазҳои хиштиҳои дар шимол воқеъ буда, ки аз шимол ҳам даромадгоҳ дошт, бо ҳучраҳои устодону шогирдон аз нав омӯхта шуда, барои аз боду бӯрон эмин ниғаҳ доштан болопӯш шуда истодаанд. Дар қадим даромадгоҳ аз шимолу ҷануб ва шарқ қушода мешуд. Ҳучраҳои равоқию устодону шогирдон ҳамчунин аз шимолу ҷануб ва ғарб даромадгоҳҳо доштанд.

Аҷоиботи қор дар ин аст, ки миёни Уштурмулло (Айвоч) ва Хоча Машҳад (Сайёд) умумият хеле зиёд мебошанд. Миёни ин ҳар ду 30 км масофа ҳаст, ки онҳоро аз ҳамдигар ҷудо менамояд. Ба шаҳодати С. Г. Хмелнитский, Уштурмулло дар асрҳои III-IV мелодӣ эҷод шуда, аз қурбонгоҳ ва ибодатхона, ҳучраҳои зиёд ва қасри ҷордараи даромадгоҳ иборат мебошад. Нақшаҳои дохилии зиёд дорад, ки фалсафаи маъбади замони қадимро муаррифӣ менамояд. Вале С. Г. Хмелнитский умумиятҳои ин ду ёдгории азими таърихро, ки ба ҳамдигар зиёд монандӣ доштанд, дар муқоиса насанҷида ва хулоса набаровардааст. Шояд муҳаққиқ муқоисаро дар дигар вақт монда ва бо ҳамин дар бораи ин ду ёдгории муҳимми таърихӣ таҳқиқоти муқоисавиро анҷом навода ё фаромӯш кардааст, ё ҷойе навиштае дорад, ки

муқоисавиро анҷом навода

мутаассифона, ба чашми соҳиби ин сатрҳо нарасидааст. Умуман ин умумияти муҳимми таърихиро фаромӯш кардани муҳаққиқони соҳа ҳеҷ мумкин нест. Мо дар ин бора алоҳида суҳан гуфтан мехоҳем.

Минбаъд бештари муҳаққиқоне, ки ба Хоҷа Машҳад бо муҳаббат назар андӯхта мулоҳиза мекарданд ё таассуроти худро баён кардан мехостанд, фикру андешаҳои А. Белинитский, И. Бретанитский, М. Дяконов, С. Хмелнитскийро бештар такрор намуда ба хулосаҳои меомаданд, ки мадрасаи Хоҷа Машҳад – ёдгории меъморӣ асрҳои IX-XII буда, аз ин ансамбли муҳташам ду бинои гунбазу равоки ба ҳам пайваст (аз хишти пухта) боқӣ мондааст. Аз рӯи мулоҳизаи онҳо бинои тарафи рост қадимитар буда, гунбазу равоку ниҷвонҳо, ки дар чап қарор доранд, аз хиштҳои мойил чида шуда, ҳоси меъморӣ Давлати Сомониён мебошад. Ду бинои гунбаздори на он қадар калони хиштихомию поҳса ин ансамблро бо даромадгоҳи пештоқдори шимол ба мисли бинои ҷануб боз зебову шукӯҳманд мегардонд, ки мутаассифона, сари вақт иҷро нашуда мондааст. Шояд муҳаққиқони араб ба гузаштаҳои дури ҳахоманишию зардуштӣ диққат додани Давлати Сомониён ливои тараққиётро ҳобониданд ва ин ансамбл ҳам пурра коркард нашуда мондааст. Чунонки мебинем, Хоҷа Машҳад бо ансамбли худ ҳамчун калонтарин мадрасаи Осиёи Марказӣ аҳамияти таърихӣ дошта, аз маркази илму фарҳанг ва маърифати Кубодиёни қадим маълумот медиҳад.

Ҳар ду гунбаз дар сурат ба ҳамдигар монанд сохта шуда, вале дар моҳияту мазмун аз якдигар фарқ менамоянд. Толори аввал, ба фикри баъзе донишмандон, ҳамчун мақбара дуру дароз сохта шуда, муқаддам яққаву танҳо мисли муҷассама боазамат намудор мешуд ва аз шарку ғарб ду дар дошт. Баъд толори азимушшаъну шукӯҳмандеро аз чап ҳамчун масҷид (ибодатгоҳ) ба он пайвастанд. Агар гунбази мақбара ба марказ майл кунад, – менависад С. Г. Хмелнитский, – гунбази масҷид рост меистод. Сохтмони масҷиду айвони равоқӣ мазмуни мақбара ва умуман шаҳомати Хоҷа Машҳадро ба кулӣ тағйир дода, рӯнамояшро аз шимол ба ҷануб, ба сӯи шаҳраки Сайёд гардонд [8-2, с.146]. Воқеан, маъбади муғон (оташпарастон) рӯ ба шарқ (офтоббаро) ё шимол кушода мешуд, минбаъд масҷиду мадрасаҳоро нисбат ба оини ислом рӯ ба ғарбу ҷануб (сӯи Хонаи Худо – Каъба) нигарониданд.

Аммо М. М. Дяконов бар хилоф таъкид менамояд, ки ҳамаи чузъҳои мақбараи Хоҷа Машҳад дар як вақт сохта шудааст ва ӯ ин хулосаро асосан аз иртиботи димнаи миёни ду коҳ пайдо кардааст [4]. Дар миёни халқ низ ривояте ҳаст, ки ҳар ду гунбаз дар як шаб бино шудааст. Мардумон саҳар аз ҳоб хеста атои худовандӣ дида, хурсанд шуда буданд. Хоҷа Машҳад (асрҳои IX-X) бештарин ва машҳуртарин ёдгории Вароруду Хуросон ба шумор рафта, намунаи баркамоли маданияту маърифати шарқӣ, маҷмааи меъморӣ бузургу муҳташама буда, муҳаққиқон дар он баъзе ҳосиятҳои замони эллиний ва дигар намунаҳои олами Шарқро низ ба мушоҳида мегиранд.

ХОҶА САРБОЗ

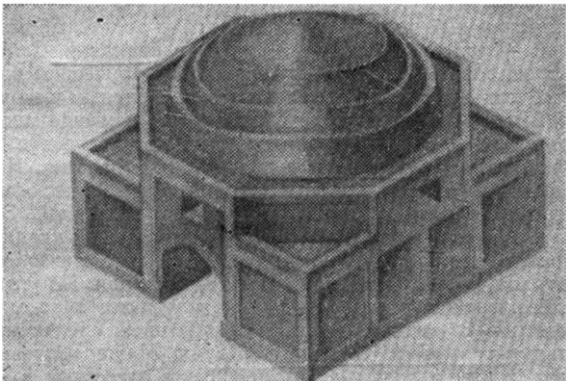
Дар ноҳияи Шаҳритӯс, хусусан дар Сайёд ва атрофи Хоҷа Машҳад иморатҳои зебову муҷалло хеле зиёд вучуд доштанд, вале онҳо бо ғорат кардану сӯзонидани истилогарон хароб гардида, осори дасти меъморону ҳунармандони маҳаллиро дар бинокорию меъморӣ, боғу растаҳои гулкорӣ, ҳавзу истахрҳои пуроб, ки ҳаворо серуну фораи мегардониданд, давра ба давра хароб мегардониданд. Дар ин маҳал боз чанд ёдгориҳои таърихӣ таълимӣ боқӣ мондаанд, ки дар борашон алоҳида ва муҳтасар маълумот додан зарур мебошад.

Хоҷа Сарбоз – (асри XI) аз поҳса ва хишти хоми андозааш (29-30 см) сохта шудааст. Вай мадрасаи болопӯшидааст, ки сақфаш гунбаз доштааст. Мардум ба Хоҷа Сарбоз низ эътиқоди комил дошта, фарзандон садсолаҳо аз он таълиму тадрис

мегирифтанд. Тадричан он ҳам бо мурури замон ба мақбара мубаддал гардидааст. Хоча Сарбоз аз чониби Ҳукумати маҳаллӣ ва мардуми таҳҷой ҳифзу ҳимоят надидан ниҳоят он хароб шуда, валангор мегардад. Бостоншинос С. Г. Хмелнитский ба сифати ёддошт навиштааст, ки миёнаи солҳои 70-уми асри гузашта, хушбахтона, арки дарунро пеш аз афтодан сурат гирифта, андоза кардаву чен намуда тавонистааст. Мақбараи сеқисмаи Хоча Сарбоз (3x5–5x5–3x5) то замони муғул сохта шуда, сарсутунҳои доирашакли куббахоро бардоранда бори вазнини гунбазро бардошта натавониста, ниҳоят афтидааст. Муҳаққиқи мазкур дар ҳайрат мондааст, ки ҳазор сол бо хишти хом бардоштани бори вазнин болои сарсутунҳои Хоча Сарбоз аз тасаввур берун мебошад [8-3, с.163]. Онҳое, ки Хоча Сарбозро дида, ба таҳқиқ мегирифтанд, онро дар мазмуну моҳияти меъмории низ беназир ҳисобида, ба падидаҳои Хуросони шимолӣ ва атрофи Тирмиз, махсусан ба мақбараи Ҳакими Тирмизӣ монанд сохта шуданаширо хотиррасон менамуданд. Як ҷиҳати бисёр муҳимми мадрасаи Хоча Сарбозро дар равоқи калону сербари хиштихому доштани мешинохтанд, ки бо мурури замон дошт дода натавонистааст. Хучраи мобайн, ки вазифаи толорро адо менамуд, дар пештоқ меҳроб дошт. Хиштҳои дар ин ҷо низ ба тартиби ёлка ва дигар намудҳо чида шуда, ғафсии девор (60 см) бо вучуди ба хонаҳои маҳаллӣ монанд будан услуби меъмории тозабунёд ва хусусиятҳои инфиродӣ доштааст.

Усули сохтори Хоча Сарбоз душвориҳо дошта, С. Г. Хмелнитский баъзе намунаи панҷзинанокии гунбазро дар мақбараи Абулфазли Сарахсӣ (асри XI) дидааст. Мадрасаву мақбараи Хоча Сарбоз (11,5x11,2 м), ба фикри ин муҳаққиқ, барои бардоштани гунбаз, ки аз хишти хоми вазнин иборат буд [8-3, с.163], гаронӣ карда, ба дарун афтод. Хиштҳои гунбаз сарпӯширо (2,5–2–1,5 см) нӯг ба нӯг болои сутунҳо монда, пӯшонидани буданд, ки ба вазни боло тоб оварда натавониста

афтидааст. Мақбараи Хоча Сарбоз аз сатҳи замин то боло асосан 4,2 м, то қуллаи гунбаз 5 м баланд пӯшонидани шуда буд.

Баъзеҳо сохтмони Хоча Сарбозро архитектураи замони Хуросони Шимолӣ, атрофи Тирмиз муаррифӣ менамоянд. Воқеан миёни Тирмизу Шаҳритӯс дароз нест, онҳоро аз ҳамдигар кӯҳи Боботоғ ва Сурхондарё ҷудо менамояд. Деворҳои дохилии мақбара дар мобайн тоқҳои сатҳи пайконшакл дошта, дар тоқи девори шарқӣ даромадгоҳ гузошта буданд. Чунин шакли бо тоқҳо оро додани деворҳо дар мақбараи Тиллоҳаллоҷӣ низ дида шудааст.

Гунбази гилини фурӯрафтаи курашакл дар болои зергунбази ҳашттаркаи равоқӣ меистод, ки равоқҳои тоқҳо ва тасмаҳои хиштини дандонадор доштанд. Он замон чунин сохту усули ороиш дар сохтмони биноҳои Марву Тирмизи асрҳои XI–XII фаровон кор фармуда мешуд. Мадори тарҳи мақбара 75 см, аз хунармандии мардуми Қубодиёну Сайёд маълумот медиҳад.

Хоча Сарбоз дар шакли нимвайрона то замони мо омада расидааст. Шарқшиносон К.Айнӣ ва А.Девонакулов намунаҳои масҷиду мақбара ва мадрасаҳои водии Қубодиёнро дида навиштаанд, ки онҳо бо санъати баланди меъмории тарҳрезӣ шудаанд. Ба мулоҳизаи шахсони таҳҷой Хоча Сарбозро пас аз вафот каме поёнтар аз масҷид гӯронидани, сипас болотар аз он мақбара сохтаанд.

Соли 2005 таҳти раҳбарии Гуломҷон Қӯшоқов, сардори идораи сохтмони № 6 дар мақбараи Хоча Сарбоз корҳои ободонӣ шуруъ шуд. Устоҳои таҳкурсии атрофи ин ёдгории таърихиро бо панҷара пӯшида, дарвоза шинонданд. Хокҳои афтидаи деворҳои

дохилиро то таҳкурси тоза кардаву бароварданд. Ва, мутаассифона, қору фаъолият бо ҳамин ба охир расид.

Дар байни мардуми ноҳия нисбат ба ин мақбара ривоятҳо зиёд мавҷуд мебошанд. Шахсе нақл мекунад, ки агар дар ягон узви баданатон озах ё захме пайдо шавад, аз хоки мақбара каме гил тайёр карда, ба захм молед, шифо меёбед. Ба Хоҷа Сарбоз аксар беморони безурриёт омада, бо ихлос зиёрат мекунанд, хушбахтона, онҳо аз дард шифо ёфта, ба муроду мақсад мерасанд. Мардум ба Хоҷа Сарбоз ихлос дошта, дар рӯзҳои ид зиёрат карда, атрофашро ба тариқи ҳашар тоза менамоянд [8, с.47].

ХОҶА ДУРБОД

Хоҷа Дурбод ҳамчунин намунаи меъмории асрҳои XI-XII буда, рӯ ба Офтоб, 6 км ҷанубтар аз шаҳраки Сайёд, 75 км шарқи Тирмиз, ду манзил дуртар аз он дар майдони васеъ сохта шудааст. Аз боқимондаи хиштпораҳои атроф маълум мешавад, ки он танҳо набуда, дар атроф боз иловагӣ ёдгориҳо доштааст. Даромадгоҳи Хоҷа Дурбод аз пештоқ ва ду манораи ба ҳамдигар часпида ва бинои асосӣ иборат буда, қисми поёни ва гунбазро тасмаи ҳашткунҷа ба ҳам баста ва оро медиҳад.

Муҳаққиқон чунин намунаи наморо дар дигар шаҳру ноҳияҳо надидаанд. Бостоншиносон баъзе намунаҳои нодири мисли Хоҷа Дурбодро дар Осиёи Марказӣ кам ба мушоҳида гирифта, баъзе ҷузъҳоро дар бинои 16-уми Тирмиз, Ғури Мири Самарқанд, Анбар-бибии Тошканд, Хоҷа Аҳмад Ясавии Туркистон ба мушоҳида гирифтаанд. Маводи мақбара хишти пухтаи (22x22 x 4-5 см) буда, дар қисми девори поёни аз хиштҳои пухтаи ба андозаи (26x26x5 - 5,5 см) ва хоку гач истифода кардаанд. Қубба аз гачҳок сохта шудааст. Дарозӣ 7,3 м, баландии қубба 2,5 м мебошад. Гунбаз намои биноро зебу оро дода, онро дар нӯги устувонаҳо тавре гузоштаанд, ки гӯё муаллақ меистад.

Мавҷуд набудани сутунҳову тиргакҳои кунҷ оқибат гунбазро дар дохил фуру нишонд. Шаклҳои гуногуни ороишоти хишт (қатораҳои хобидаву ростмонда, усули ёлка, тасвири ҳолатҳои гуногуни болову поин чидани хишт) дар бино хусну таровати тоза бахшидааст. Дар баъзе ҳолат хиштҳои чинда ба китобҳои дар ҷевон ростмонда ё хобидаву мойил гузошташуда монанд мебошад. Равоқҳо, тарҳи ҳашткунҷии сохтори бино, боз дар дохил махсусиятҳои алоҳида доранд. Мадрасаву мақбара дар сохтору намо (панно) аз дигар масҷиду мақбараҳо фарқ менамояд. Аркҳои доирашакл ба нақшу нигори хиштҳо хусн афзуда, нишонаҳои тоисломӣ зиёд дорад. Он нисбат ба Хоҷа Машҳад хеле хурд сохта шудааст. Мутаассифона, гунбази мадраса (мақбара) соли 1959 фуру рехт.

«Нақшаи мақбараи Хоҷа Дурбод, – менависад С. Г. Хмелнитский, – қадами дигари мантиқӣ дар инкишофи иморатҳои қуббадори мураббаъ (квадратный) барои ба вучуд овардани нақшаи ҳақиқии иморатҳои ҳашткунҷӣ мебошад» [8-3, с.222]. Аввали солҳои 80-уми қарни гузашта аз таҳбино даҳмае иборат аз ду хоначаи ба андозаи (3,82 x 1/5 - 1/6 м) ёфтаанд, ки муҳаққиқонро шоду мамнун ва мутаассир гардонд.

Ба Хоҷа Дурбод даромада, онро бо дигар мақбараҳо монанд намекунад. Тоқчаҳои вай дар дигар мадрасаю мақбараҳои Осиёи Марказӣ дида намешаванд. Аркҳо доирашакл, ороишоти анъанавӣ вучуд доранд, лекин дар чидани хиштҳо нақшу нигори зиёд истифода шудааст.

Асоси бино мураббаъшакл буда, деворҳои дохилӣ ҳаштқирраву хуснафзо

мебошанд. Ин шакл дар санъати меъмории Осиёи Марказӣ беҳамто буда, намоҳои на он қадар баланд бо току нижвонҳо оро ёфтаанд. Дар тоқчаҳои росткунҷаи на чандон чуқур дар ҳамон замон бо ранги сурх гул партофтаанд. Он аз дигар ёдгориҳои таърихӣ маҳаллӣ бо ғайриоддӣ будани худ фарқ менамояд. Дохили мақбара чандон калон набуда 6-7 м аст. Бом гунбаз дошта, дар қисми берун аз хишт гул андохтаанд. Мадрасаву мақбара то замони мо дар ҳолати нимхароб расида, дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав нашъунамо гирифтааст.

Мардуми ҷамоати Сайёд дар сахни Хоҷа Дурбод боғ бунёд кардаанд, ки ҷамаи дарахтхояш меваҳои гуногун дошта, ба мардум лаззат ва хушҳолӣ мебахшанд. Дар атроф ҳамчунин зироатҳои полезӣ кишт мекунанд. Зоирон дар сояи дарахтони мевадиханда кат монда истироҳат менамоянд.

Дар водии Қубодиён, ҷунонки мебинем, масҷиду мадрасаҳое ба унвони Хоҷа Машҳад (Лолазор), Хоҷа Дурбод (Чӯянҷӣ), Хоҷа Ғоиб (Партизон), Хоҷа Мулло Яъқуб (Хӯшодӣ), Хоҷа Қаттол (Бешканд), Хоҷа Қўҷқор (болосари Шаҳритўс)-ро вақте ки ном мегиранд, ҷама ба номи соҳибони касбу кори гуногун гузошта шудаанд, ки миқдорашон дар олами ислом хеле зиёд мебошанд. Ҷамаи таълимгоҳҳои хурду бузург дар давраҳои гуногун сохта шуда, як ансамбли муътабареро ташкил менамуданд, ки дар миён робитаи мустақкам доштанд.

Адабиёт

1. Беленицкий, А. М. Мавзолей у селении Саят [Текст]. – М.-Л.: МИА, 1950. – № 15. – С.207-209.
2. Девонакулов, А. Асрори номҳои кишвар [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 224 с.
3. Девонакулов, А. Баргузидаи осор. Иборат аз ду ҷилд [Матн]. – Душанбе: Дониш, 2013. – Ҷилди аввал. – 578 с.
4. Дьяконов, М. М. Археологические работы в нижнем течении реки Кафирнигана (Кобадиян) 1950-51 гг. [Текст]. – М.-Л., 1953 (МИА, № 37).
5. Зиё Адулло. Фурӯғ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1990. – 128 с.
6. Нормуродов, Т. Абдусаматов, А. Дар остонаи Хоҷа Машҳади бузургвор [Матн] // Ҷумҳурият. – 2008. – 16 август.
7. Раҳматзод, Б. Маъбади муғон ва мадрасаи мусулмонон (ҳоли як ёдгории санъати меъморӣ ниёгон) [Матн] // Ҷумҳурият. – 2006. – 31 октябр.
8. Хмельницкий, С. Г. Архитектура Средней Азии V-XIII вв. [Текст]: из 4-х частей. – Берлин-Рига: GamaJun, 1992-2001.

ХОҶА МАШҲАД ВА ДИГАР МАДРАСАҲОИ ВОДИИ ҚУБОДИЁН

Муаллиф дар ин мақола асосан аз се мадраса ҳикоят кардааст, ки яке Хоҷа Машҳад ва дуи дигар Хоҷа Сарбоз ва Хоҷа Дурбод мебошанд. Агар Хоҷа Сарбоз ва Хоҷа Дурбод ҳамчун мадрасаҳои ибтидоӣ қабул шаванд, Хоҷа Машҳад мисли донишгоҳе ба шумор меомад, ки донишҷӯён пас аз хатми мадрасаҳои аввалӣ илму таълимро дар донишгоҳе мисли Хоҷа Машҳад давом медоданд. Дар Водии Қубодиён ҷунин мадрасаҳои ибтидоӣ хеле зиёд мебошанд, ки агар ба ҳисоб оварем, ададашон, ҷунонки боло қайд кардем, мисли Хоҷа Ғоиб (Партизон), Хоҷа Мулло Яъқуб (Хӯшодӣ), Хоҷа Қаттол (Бешканд), Хоҷа Қўҷқор (болосари Шаҳритўс) ва дигар мадрасаҳо хеле зиёд мебошанд. Муаллиф дар ин мақола фикру андешаҳои худро вобаста ба мушоҳидаву мулоҳизаҳои бостоншиносон ибраз медорад.

Калидвожаҳо: водии Кубодиён, мадраса, Хоҷа Машҳад, Хоҷа Сарбоз, Хоҷа Дурбод, бостоншиносӣ, муҳаққиқ, толибилм.

ХОДЖА МАШҲАД И ДРУГИЕ МЕДРЕСЕ ДОЛИНЫ КУБАДИЯНА

Статья посвящена описанию и характеристикам трех медресе, расположенных в Кубадианской долине – это Ходжа Машхад, Ходжа Сарбоз и Ходжа Дурбод, из которых первый функционировал как высшее учебно-образовательное учреждение, остальные как – начальные, питомцы, которых по окончании начальных курсов совершенствовали свои знания в медресе Ходжа Машхада, куда стремились многие не только из упомянутой долины, но и более отдаленных областей и регионов.

Автор также перечисляет другие медресе Кубадианского округа: Ходжа Гоиб (в кишлаке Партизан), Ходжа Мулло Яъқуб (Хушоди), Ходжа Каттол (Бешкент), Ходжа Кучкор высказывает мнение, что этим не кончается их число, и специально подчеркивает, что приведенные им сведения исчерпаны из трудов археологов.

Ключевые слова: Кубадианская долина, медресе, Ходжа Машхад, Ходжа Сарбоз, Ходжа Дурбод, археология, исследователь, учащийся.

KHOJA MASHHAD AND OTHER MADRASAHS OF KUBADIEN VALLEY

In this article the author mainly talked about three madrassahs, one of which is Khoja Mashhad, and the other two are Khoja Sarbaz and Khoja Durbad. If Khoja Sarbaz and Khoja Durbad had been accepted as primary madrassahs, Khoja Mashhad would have been like a university where after graduating from the first madrassahs students would have continued to study science and education at a university like Khoja Mashhad. There are a lot of primary madrasahs in the Kubadien Valley, such as Khoja Gayib (Partisan), Khoja Mullo Yakub (Khoshodi), Khoja Kattol (Beshkand), Khoja Kuchkar (in above of Shahritus) and others, if you count them. In this article, the author shares his thoughts related to the observations and reflections of archaeologists.

Keywords: Kubadien Valley, madrasah, Khoja Mashhad, Khoja Sarbaz, Khoja Durbad, archeology, research, talibilm.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмон Шохзамон – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Тел.: (+992) 904-18-66-48.

Сведение об авторе: Раҳмон Шохзамон – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республика Таджикистан, доктор филологических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Тел.: (+992) 904-18-66-48.

Information about the author: Rakhmon Shokhzamon – Institute of Language and Literature. Rudaki Academy of Sciences Republic of Tajikistan, Doctor of Philology, Professor. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Tel.: (+992) 904-18-66-48.

**ТАНҚИД ВА КИТОБИЁТ
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ
CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY**

ТДУ 02+021+024+025+026/-27+008+004+004.773.3

**БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲАИ КИТОБДОРӢ
ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН**

(андешаҳо дар хошияи китоби «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: маҷмуаи мақолаҳо. Китоби VI / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 640 с.)

Комилов Меҳроч Шарифович

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити феълӣ рушди ҳаёти ҷомеа китобхона ҳамчун муассисаи фарҳангӣ-маърифатӣ ва иттилоотӣ-иртиботӣ мақоми хосаро касб кардааст. Бахусус, нақш ва мақоми он дар таъмини дастрасии гурӯҳҳои гуногуни хонандагон ба захираҳои иттилоотӣ хеле назаррас мебошад. Имрӯз китобхонаҳои ҷумҳурӣ самтҳои асосии фаъолияти ҳешро бо тақозои талаботи даврони соҳибистиклолӣ ва ҷомеаи иттилоотӣ мувофиқ созгор намуда, дар ташаккули раванди донишандӯзӣ ва таҳкими маърифату фарҳанги ҷомеа саҳм мегиранд. Ин ва дигар паҳлуҳои фаъолияти китобхонаҳои мамлакат аз ҷониби муҳаққиқону коршиносони соҳа пайваста мавриди омӯзиш қарор гирифта, тавассути асарҳои ҷудогона ва маҷмуаҳои илмӣ арзёбӣ мегарданд. Дар ин самт аз ҷониби олимони Пажӯишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳои назаррас ба анҷом расидаанд, ки дар маҷмӯъ барои омӯзиш ва рушди афкори китобдорӣ тоҷик муфид мебошанд. Аз ҷумла, таҳия ва интишори силсиламаҷмуаи «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон», ки то имрӯз 9 шумораи он ба таъби расидааст, барои шинос кардани аҳли илм, бахусус донишҷӯёну омӯзгорон ва мутахассисони соҳа ба дастовардҳои илми китобдорӣ тоҷик мусоидат мекунад.

Дар китоби VI силсиламаҷмуаи «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон» [7], ки аз пешгуфтору 7 фасл иборат аст, 44 мақола ва 4 тақриз ба китобу дастурҳои библиографӣ пешниҳод шудааст. Дар пешгуфтори маҷмуа мураттиб оид ба ҳадафу сохтори маҷмуа ва дар кадом сатҳ баррасиву гурӯҳбандӣ шудани мақолоти он маълумоти мушаххас додааст.

Фасли якуми маҷмуа «Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи китобдорӣ» иборат аз 15 мақола буда, дар онҳо масоили мубрами илми муосири китобдорӣ, аз қабилӣ назария ва методологияи инноватикаи китобдорӣ, фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун самти муосири фаъолияти методи китобхонаҳо, роҳандозии равандҳои инноватсионии таълим дар мактабҳои китобдорӣ, фаъолияти инноватсионии Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Китобхонаи давлатии патентию техникаи, истифодаи технологияи муосири иттилоотию иртиботӣ дар китобхонаҳо, бунёд ва истифодаи китобхонаҳои электронӣ дар Тоҷикистон, тақмили фонд ва таҳияи феҳристҳои электронӣ, амсилаҳои муосири менечменти китобдорӣ, аҳаммият, самтҳои асосӣ ва марҳилаҳои ҷараёни таҳқиқоти маркетинги китобдорӣ, мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Муҳаққиқон дар таҳқиқотҳои анҷомдода бештар ба тасвири воқеии масоили матраҳшаванда тавачҷуҳ зоҳир карда, чихати идома

додани омӯзиши онҳо андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Аз ҷумла, таҳқиқотҳои анҷомдодаи муҳаққиқони соҳаи китобдорӣ кишвар С. Шосайдзода, Ш. Комилзода, Б. Холов, Г. Маҳмудов, С. Абдумуминзода, М. Комилов, З. Шариф, Б. Боев, З. Муҳиддинов, М. Азизкулов, Ё. Бердизода, Н. Рачабова, Ҷ. Валиев, фарогири масоили муҳимми фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаҳои китобдорӣ-иттилоотӣ мебошанд. Ҳамзамон, дар таҳқиқотҳои ин муҳаққиқон ҷузъҳои таркибии раванди тадриҷан воридшавӣ ва мавриди истифода қарор гирифтани навгониҳои технологӣ, дастовардҳои услубӣ, назариявӣ, роҳҳои дар ҷараёни таълиму тадрис қор гирифтани аз бозёфтҳои инноватикӣ ва дигар паҳлуҳои инноватсионии фаъолияти китобхонаҳои мамлакат бо таври возеҳу равшан инъикос гардидаанд. Дар баробари ин, дар таҳқиқотҳои муҳаққиқони зикргардида, инчунин оид ба мушкилоту монеаҳои бо навгониҳои технологӣ, воситаҳои аёнию назарӣ мучаҳҳазгардонии китобхонаҳои кишвар, аз қабилӣ созмондиҳӣ ва тадриҷан ташаккулёбии кампютеригардонии китобхонаҳо, бунёди китобхонаҳои электронии анъанавӣ ва маҷозӣ, дастрасӣ ба онҳо, омӯзиш ва тарзу усулҳои истифодабарии технологияҳои инноватсиониро дар курсҳои кӯтоҳмуддати тақмили ихтисос ва семинарҳои назариявӣ амалӣ, ки ғолибан аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои илму маориф, фарҳанг ва иҷтимоӣ ташкилу баргузор карда мешуданд, иброи назар намудаанд. Илова бар ин, муаллифони мақолаҳо ба масоили мубрами дар фаъолияти китобхонаҳо дар мадди аввал қарордошта – ташкили дастгоҳи маълумотӣ-библиографии электронӣ, бахусус феҳристу картотекаҳои электронӣ, мунтазам афзоиш додани нусхаҳои электронии ҳуҷҷатҳои гуногунҷабҳаи захираҳои китоби китобхонаҳо, ба тақозои замони мутобиқгардонии феҳристу картотекаҳо, таъмини китобхонаҳо ва кормандони онҳо бо таваққуфҳои худкори қорӣ, моҳият ва мундариҷаи маркетинги китобдорӣ, ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии инноватикаи китобдорӣ, баланд бардоштани сатҳи касбияти кормандон, ташаккули ҷаҳонбинии инноватсионии мутахассисони ҷавон низ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд.

Фасли дуюми маҷмуа «Китобшиносӣ» унвон гирифта, дар он се мақолаи қоршинос, адиби шинохта Сирочиддин Иқромӣ ҷой дода шудааст. Дар мақолаи яқум «Китоб. Чанд паҳлуи як проблема» муаллиф оид ба масоили раванди омодагии китоб, нашру паҳнамоӣ ва вазъи мутолиаи он маълумот дода, пешниҳод кардааст, ки барои ташкил ва баргузори таҳқиқоти сотсиологӣ, омӯзиш ва муайяну мушаххас намудани талаботи хонанда ба китоб, сатҳи китобхонӣ ва арзиши китоб дар бозор, шуъбаи таҳқиқоти сотсиологии китоб ва қироати собиқ Палатаи давлатии китоби ҷумҳурӣ аз нав эҳё карда шавад. Дар мақолаи «Қорбурди ISBN дар кишвари мо» муаллиф оид ба талабот ва иҷрои низоми қорбурди рақами стандарти байналмилалӣ китоб (ISBN) андешаҳои ҷолиб баён карда, мафҳумҳои асосии марбут ба мавзӯро шарҳ додааст. Ба ақидаи муаллиф «Қорбурди ISBN ба ҳайси василаи ҳуҷҷатнигорӣ дар иттилооти китобшиносӣ хидмат намуда, назорати библиографии истеҳсолоти китоби миллиро таъмин менамояд. Илова бар ин, ISBN дар маркетинги нисбатан босамари китоб низ саҳми худро мегузорад. Он на танҳо маҳсулот, балки ношир, макони нашр, рақами тартибии наشري китобро муаррифӣ менамояд» [3, с.157]. Дар робита ба ин муаллиф оид ба тарзи эҷоди штрих-код (рамзбандии вижа) ва истифодаи он дар умури нашр, доираи фароғирӣ, қорбурд ва сохтори ISBN, масъулияти Агентии миллии ISBN-и Тоҷикистон ва тартиби воридшавии ноширон ба узвияти Агентии мазкур маълумоти мушаххас додааст. Мақолаи сеюми С. Иқромӣ «Оё кишвари мо узви ISSN мешавад?» ба саволҳои «Стандарти байналмилалӣ рақамгузори наشريҳои даврӣ (силсилаи) (ISSN) кай таъсис ёфтааст? Он чӣ рақам аст? Истифода аз он чӣ зарурат дорад? Оё кишвари мо шомилӣ он мешавад ва дар ин замина чӣ қорҳое ба сомони расонида шудааст?» посухҳои муътамад додааст.

Дар фасли сеюми маҷмуа «Китобхонашиносӣ» 13 мақола ба таҳқиқи масоили рушди суннати китобдорӣ дар аҳди Сосониён ва Сомониён, имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи китобдорӣ, рушди китобхонаҳои мамлакат дар даврони истиқлол, вазъ ва дурнамои татбиқи услубҳои муосири таълим дар донишкадаҳои китобдорӣ, созмондихӣ ва баргузорию озмуну фестивалҳо дар соҳаи китобдорӣ, такмили фаъолияти иттилоотию китобдорӣ китобхонаҳои Тоҷикистон, саҳми Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот дар рушди китобдорӣ тоҷик, ҳамгироии фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ бо фаъолияти илмӣ-методӣ дар соҳаи китобдорӣ ва бозомӯзию такмили ихтисоси китобдорон, бахшида шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаи номзади илмҳои педагогӣ, дотсент С. Шосаидзода «Таҳсилоти китобдорӣ: вазъият ва дурнамои татбиқи услубҳои муосири таълим» масъалаҳои марбут ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси соҳаи китобдорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф аз вазъи ногувори таҳсилоти китобдорӣ дар мамлакат изҳори нигаронӣ карда, қайд менамояд, ки «Вазъи ташвишовари таъмини китобхонаҳо бо кадрҳои баландихтисос, сатҳи пасти донишу малакаҳои касбии китобдорон ҳанӯз дар арафаи баистифодадихии бинои нави Китобхонаи миллии Тоҷикистон эҳсос гардида буд ва он то имрӯз идома дошта, беҳбудӣ меҳақад. Барои раҳой аз вазъи имрӯза бояд низоми таҳсилоти китобдорӣ дар тамоми зинаҳо бо назардошти татбиқи ҳарчи зудтари услубҳои муосири таълим куллан тағйир ёбад. Зеро иллати асосии чунин вазъият мавҷуд набудани шароитҳои муосири таълим, аз қабилӣ лабораторияҳои мучаҳҳаз бо технологияҳои иттилоотӣ, мултимедиявӣ, норасоии соатҳои таълимӣ барои азхуднамоии барномаҳои махсуси соҳавӣ («Алеф», «Ирбис» ва ғайра), мавҷуд набудани омӯзгорони соҳибтаҷриба дар ин самт, безътиной ё ноухдабарой дар татбиқи услубҳои муосири таълим, аз байн рафтани низоми мақсадноки такмили ихтисос ва бозомӯзии ҳайати омӯзгорону профессорон ба шумор меравад» [9, с.228]. Дар робита ба ин масъала, муҳаққиқ С. Абдумуминзода дар мақолаи худ «Такмили фаъолияти иттилоотию китобдорӣ китобхонаҳои Тоҷикистон дар шароити ҷаҳони муосир» қайд менамояд, ки «дар раванди тарбияи мутахассисони соҳаи китобдорӣ бояд технологияи ҷадиде ҷорӣ гардад, ки муқаррароти илмию фарҳангӣ, техникӣ ва ахлоқию тарбиявӣ милли ва умумибашари ба онҳо дастрас гардонид, ҷараёни фикру андешаи онҳоро ба самти фарогирии донишҳои замонавӣ равона сохта, истифодаи дастовардҳои илмию техникӣ муосирро барои рушду нумӯи китобдорӣ тоҷик таъмин намоянд» [1, с.318]. Мақолаи муҳаққиқон Қ. Бӯриев (Абдурахимзода) ва М. Муродӣ «Китобхона бояд ҷавобгӯи замон бошад» ба омӯзиши вазъи китобхонаҳои ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Муъминобод, Ховалинги минтақаи Хатлон ва шаҳри Кӯлоб бахшида шудааст ва муҳаққиқон бо усули мушоҳида ва пурсиши сотсиологӣ ба вазъи китобхонаҳои ин шаҳру ноҳияҳо аз наздик шинос гардидаанд. Таҳқиқи доиршуда нишон додааст, ки вазъи китобдорӣ дар ноҳияҳои номрафта чандон ҷавобгӯи талабот нест ва бинобар «сабаби маблағгузорию кам онҳо имкони таъмиру тармими бинои китобхонаро надоранд, бо маводи тозанаҷр таъмин намегарданд, имкони такмили ихтисоси китобдорон ва бозомӯзии онҳо вучуд надорад. ... Дар хусуси таҷҳизоти замонавӣ иттилоотӣ ва пайвастшавӣ бо шабакаи Интернет, умуман ҷойи гап нест. ... Барои ҳифзу нигоҳдории захираи китоб рафҳои ҳозиразамон вучуд надорад, усули таҳияи феҳресту картотекаҳо, ки кори хонандагонро дар дарёфти китоб осон мегардонад, истифода намешавад» [2, с.274-275]. Муҳаққиқ З. Шариф дар мақолаи худ «Ҳамгироии фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-методӣ дар соҳаи китобдорӣ» оид ба нақшу мақоми методист ва марказҳои методӣ дар шароити рушди технологияи муосири иттилоотӣ-иртиботӣ андешаҳои ҷолиб баён намуда, таъкид кардааст, ки «методисти имрӯза бояд оид ба масъалаҳои фаъолияти китобхонаҳои электронӣ, тарзу усулҳои вориднамоии иттилоот ба китобхонаи электронӣ, таҳияи феҳристҳои электронӣ, татбиқи барномаҳои соҳавӣ «Ирбис», «Алеф» ва модулҳои алоҳидаи онҳо, кор бо пойгоҳҳои дурдасти маълумотҳо,

услубҳои рақамгардони маводҳои гуногун, таҳияи маводи мултимедиаӣ, тарзу усулҳои нави таҳия ва баргузори муаррифии лоихаву китобҳо, чоринамоии тарзу усулҳои нави кор дар шароити автоматгардони равандҳои китобдорӣ-иттилоотӣ ва муҳити электронӣ дорои донишу малакаҳои амиқ бошад. ... Марказҳои муосири методӣ бояд оид ба ҷалби истифодабарандагонӣ нав ба китобхонаҳо, таҳияи симои хонандаи виртуалӣ, фаъолияти китобхона дар речаҳои гуногун, аз ҷумла речаи он-лайн, ҷалби маблағҳои ғайрибучетӣ барои рушди китобхонаҳо ва садҳо масъалаҳо ва мушкилоти нави ҷомеаи иттилоотӣ тавсияву пешниҳодҳои асоснокӣ илмӣ-методӣ манзур намуда тавонанд. Вагарна зарурати фаъолияти онҳо дар шароити ҷомеаи иттилоотии муосир аз байн меравад» [8, с.323-324].

Фасли чорум «Библиографишиносӣ» 9 мақолаи муҳаққиқонро перомуни масоили таърихи библиографияи тоҷик, ҷойгоҳи Хонаи китоби Тоҷикистон дар бақайдгириву таҳияи дастурҳои библиографияи давлатӣ, равандҳои асосии фаъолияти библиографияи китобхонаҳо, бахусус фаъолияти библиографияи Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Китобхонаи илмӣ Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино фаро гирифта, хусусиятҳои хоси рушди библиографияи тоҷикро дар давраҳои гуногуни таърихӣ баррасӣ намудааст. Дар ин фасл 4 мақолаи муҳаққиқ Қ. Буризода доир ба мавзӯҳои «Хонаи китоби Тоҷикистон: таърих, вазъ ва мушкилот», «Сарчашмаи таҳқиқнашудаи адабию библиографӣ» (оид ба тазкираҳо), «Рушди библиографияи тоҷик дар солҳои 1960-1980-уми асри XX» ва «Рушди библиографияи тоҷик дар солҳои 1980-1991-уми асри XX» ворид шудаанд. Дар мақолаи номзади илмҳои педагогӣ, дотсент Ш. Комилзода «Хонаи китоби Тоҷикистон – маркази библиографияи давлатӣ» нақши барҷастаи Хонаи китоби Тоҷикистон дар таҳияву интишори силсилаи нишондиҳандаҳои библиографияи ҷориву тарҷеъӣ ва шаклгириву рушди библиографияи давлатӣ бисёр муҳим арзёбӣ шудааст. Аз таҳқиқоти муҳаққиқ бар пояи маълумоти феҳристҳои тарҷеъии Хонаи китоби Тоҷикистон бармеояд, ки тӯли солҳои 1926-2010 дар ҷумҳурӣ **ҳамагӣ 32808 номгӯи китоб** нашр шудааст. Муҳаққиқ дар баробари дастовардҳо, ҳамзамон, оид ба камбудиву норасоии ҷойдошта андешаронӣ карда, таъкид менамояд, ки на ҳамаи маҳсулоти ҷопии дар қаламрави ҷумҳурӣ интишорёфта дар нашрияҳои Хонаи китоби Тоҷикистон номнавис мешаванд. Иллати асосии феҳристнигорӣ нашудани кулли китобу матбуоти даврӣро муҳаққиқ дар он медонад, ки на ҳамаи маҳсулоти нашршуда аз ҷониби муассисаҳои интишороти ҷумҳурӣ тибқи муқаррароти қонунгузорӣ ба ҳайси нусхаҳои ҳатмӣ ба Хонаи китоби Тоҷикистон ворид мешаванд. Илова бар ин, ба андешаи муҳаққиқ, бо теъдоди кам нашр шудани китобҳо (аз 100 то 200 нусха) имкони дастрасиро душвор гардонидани, барои сари вақт бақайдгирӣ ва феҳристнигорӣ онҳо монеа эҷод мекунад. Аз ин рӯ, муҳаққиқ пешниҳод мекунад, ки дар сохтори Хонаи китоби Тоҷикистон Шуъбаи мустақили илмӣ-таҳқиқотӣ созон дода шавад ва шуъба бояд бо дарназардошти дастовардҳои нави илмӣ тамоми самтҳои асосии фаъолияти Хонаи китоби Тоҷикистонро ба танзим дарорад ва дар ҷамъоварӣ, таҳқиқ, коркард ва таҳияи феҳристи комили китобҳои тоҷикӣ саҳмгузор бошад. Ҳамчунин, муҳаққиқ дар сохтори нишондиҳандаи ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» илова намудани фасли «Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ»-ро амали нек дониста, зарур мешуморад, ки оид ба дастрасӣ ва самарабахшии истифодаи дастурҳои библиографияи Хонаи китоби Тоҷикистон таҳқиқоти сотсиологӣ баргузор карда шавад [5, с.346-347]. Дар мақолаи муҳаққиқ З. Мачидова «Фаъолияти библиографияи Китобхонаи илмӣ ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино» самтҳои афзалиятноки Китобхонаи илмӣ Донишгоҳи мазкур дар таъмини раванди таълим, таҳкими фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-методӣ тавассути бунёди фондҳои нави ҳуҷҷатҳои электронӣ ва таҳияву интишори навиҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки худкорсозӣ ва таъмини барномаи ИРБИС бо низомии худкори китобдорӣ-

иттилоотӣ (АБИС) кори китобхонаро куллан тағйир дода, барои таҳияи феҳристонҳои электронӣ, беҳтар намудани сатҳу сифати хизматрасониҳои иттилоотӣ-библиографӣ ва кам кардани кори дастӣ шароит муҳайё сохт. Имкон пайдо шуд, ки бо дарназардошти ниёзҳои иттилоотии донишҷӯёну унвонҷӯён ва олимону омӯзгорон силсилаи дастурҳои библиографӣ омодаву нашр шаванд. Дар мақола, ҳамзамон, муаллиф оид ба равандҳои омодагии дастурҳо: интихоби мавзӯ, муҳимму мубрам ва бо адабиёти зарурӣ таъмин будани дастур, маҳакҳои асосии хостагирии адабиёт, тарзу усулҳои ҷобачогузорию мавод дар дастур, таҳияи кумакфеҳристонҳо ва таҳриру ороиши он маълумот дода, дастурҳои интишорёфтаре аз рӯи навъу шакл, мазмун, таъйини мақсад ва ба қадом гуруҳи хонандагон пешниҳод шудани онҳо тасниф кардааст [6].

Фасли панҷуми маҷмуа «Раҳовард» ном дорад ва дар он ду мақолаи адиби шинохта, коршиноси соҳаи таъбу нашр Сирочиддин Иқромӣ таҳти унвонҳои «Матбуот дар ҳошияи Ваҳдати миллӣ» ва «Калиди кохи маърифатро гум накунем!» оид ба масоили мубрами таъбу нашри китоб ва вежаҳои мутолиаи он бахшида шудааст. Дар мақолаи якум муаллиф таъба ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳаи таъбу нашр вазъи воқеии раванди пешниҳоди нусхаҳои ҳатмии маҳсулоти ҷопиро тибқи талаботи қонунгузорию ҷумҳурӣ мавриди таҳлил қарор дода, роҳҳои ҳалли муаммоҳои дар ин самт ҷойдоштаро нишон додааст. Ҳамзамон, муаллиф дастовардҳои соҳаи таъбу нашрро дар даврони истиқлол нек арзёбӣ карда, қайд менамояд, ки «Матбуот як рукни басо муассири фарҳанги кишвар дар даврони истиқлолият, ҳоса баъди имзои истиқрори сулҳ ва фарорасии Ваҳдати миллӣ дар муқоиса ба дигар самтҳои хоҷагии халқ ба таври басо назаррас рушд кард» [4, с.567]. Дар мақолаи дуюм омилҳои асосии дуршавии хонанда аз китоб ва мутолиаи он, тафовути китоби ҷопӣ аз китоби электронӣ, ҷойгоҳи китоби ҷопӣ дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ ва рушди технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ, роҳу усулҳои наву самарабахши ҷалби хонандагон ба китобхонаву донишандӯзӣ, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар фасли шашум «Чехранигорӣ» ду мақола оид ба фаъолияти илмӣ, илмӣ-методӣ ва омӯзгории китобхонашиносони тоҷик Сафар Шосаидзода ва Бозорбой Холов бахшида шуда, саҳми онҳо дар рушду нумӯи илми китобдории тоҷик нишон дода шудааст.

Фасли охири маҷмуа «Тақризҳо» ном дорад ва дар ин фасл 4 тақриз ба осори тозанашри соҳаи китобдорӣ: Эмомалӣ Раҳмон: китобномаи шарҳиҳолӣ / мураттиб Ш. Комилзода; зери назари академик Н. Салимов. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 656 с.; Эмомалӣ Раҳмон дар адабиёти бадеӣ: китобнома / мураттиб Ш. Комилзода; зери назари академик А. Раҳмонзода. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 224 с.; Комилзода Ш. Китобхонаи миллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз: дастури таълими барои мактабҳои олии / муҳаррир Қ. Бӯриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 196 с.; Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол: феҳристи адабиёт / мураттиб М. Комилов; зери назари Ш. Комилзода. – Душанбе, 2016. – 312 с., навишта шудааст. Дар тақризҳо оид ба ҳадафу вазифаҳо, сохтор ва аҳаммияти дастурҳои библиографӣ дар пажӯҳишу интихоби адабиёт ва нақши дастури таълимии «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» дар омӯзиши асосҳои дониши китобдорӣ-библиографии хонандагон, маълумотҳои саҳеҳ дода шудааст.

Ҳамин тавр, мақолаву тақризҳои дар **китоби VI** силсиламаҷмуаи «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон» интишоршуда фарогири масъалаҳои мубрами илми китобдории тоҷик буда, барои олимону мутахассисони соҳа, кормандони муассисаҳои китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ, донишҷӯёну унвонҷӯёни факултаву шӯъбаҳои китобдорӣ ва иттилоотшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбии кишвар метавонанд ҳамчун сарчашмаи боэътимоди афзудани дониши соҳавӣ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Адабиёт

1. Абдумуминзода, С. Такмили фаъолияти иттилоотию китобдории китобхонаҳои Тоҷикистон дар шароити ҷаҳони муосир [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 314-319.
2. Бӯриев, Қ., Муродӣ, М. Китобхона бояд ҷавобгӯи замон бошад [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 273-278;
3. Иқромӣ, С. Корбурди ISBN дар кишвари мо [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С.154-177.
4. Иқромӣ, С. Матбуот дар хошияи Ваҳдати миллӣ [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Китоби VI. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 566-574.
5. Комилзода, Ш. Хонаи китоби Тоҷикистон – маркази библиографияи давлатӣ [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 343-347.
6. Маджидова, З. Библиографическая деятельность Научной библиотеки ТГМУ им. Абуали ибн Сино [Текст] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 558-565.
7. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 640 с.
8. Шариф, З. Ҳамгироии фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-методӣ дар соҳаи китобдорӣ [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 320-334.
9. Шосаидзода, С. Таҳсилоти китобдорӣ: вазъият ва дурнамои татбиқи услубҳои муосири таълим [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VI: маҷмуаи мақолаҳо / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – С. 226-234.

**БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲАИ КИТОБДОРӢ
ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН**

(андешаҳо дар хошияи китоби “Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: маҷмуаи мақолаҳо. Китоби VI / мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 640 с.)

Дар тақриз оид ба аҳаммияти нашри маҷмуаи навбатии олимони Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот дар таҳқиқи масъалаҳои мубрами соҳаи китобдорӣ маълумот дода шудааст. Маҷмуа аз пешгуфтор, 7 ҷасд, ки дорои 44 мақолаву 4 тақриз мебошад, иборат аст. Қайд мегардад, ки ҷасди якуми маҷмуа 15 мақолаи муҳаққиқони соҳаи китобдории кишварро оид ба масъалаҳои мубрами фаъолияти инноватсионии китобхонаҳо, бунёди фондҳои ҳуҷҷатҳои электронӣ, худкорсозии равандҳои китобдорӣ, моҳият ва мундариҷаи маркетинги китобдорӣ, ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии инноватикаи китобдорӣ, фаро гирифтааст.

Бино ба маълумоти муқарриз дар фасли дуоми маҷмуа се мақолаи коршинос С. Икромӣ перомунӣ масоили равандҳои омодагӣ, нашру паҳннамӣ ва мутолиаи китоб, талабот ва иҷроии низомӣ қорбурди рақами стандарти байналмилалӣ китоб (ISBN) ва таъсиси «Стандарти байналмилалӣ рақамгузори нашрияҳои даврӣ (силсилаи)» (ISSN) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар фасли сеюми маҷмуа 13 мақолаи муҳаққиқони соҳаи китобхонашиносии тоҷик ба омӯзиши масъалаҳои фаъолияти китобхонаҳо дар даврони истиқлол, вазъи таълими китобдорон ва рушди илми китобдорӣ дар мамлакат бахшида шудаанд. Фасли чоруми маҷмуа аз 9 мақола иборат буда, дар онҳо масъалаҳои таърихи библиографияи тоҷик, саҳми марказҳои библиографӣ дар таҳияву интишори навҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ таҳқиқ шудаанд.

Ба андешаи муқарриз, мақолаҳои маҷмуаро олимону мутахассисони соҳа, қормандони муассисаҳои китобдорӣ, донишҷӯёну омӯзгорони факултаву шӯбаҳои китобдорӣ муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбии кишвар метавонанд ҳамчун сарчашмаи бозғамии афзудани дониши касбӣ мавриди истифода қарор диҳанд.

Калидвожаҳо: китоб, китобхона, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографияшиносӣ, навгонӣ, худқорсозӣ, таҳқиқот, муҳаққиқ, маҷмуа.

ОТРАЖЕНИЕ АКТУАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ БИБЛИОТЕЧНОЙ СФЕРЫ В ТРУДАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

(размышление в контексте книги «Библиотечная деятельность в Таджикистане: сборник статей. Книга VI / составитель и автор предисловия К. Буризода; редактор Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 640 с.)

В рецензии представлена информация о значении издания очередного сборника ученых НИИ культуры и информации в изучении актуальных проблем в сфере библиотечного дела. Сборник состоит из предисловия, 7 глав, содержащих 44 статьи и 4 рецензии. Отмечается, что в первую часть сборника вошли 15 статей исследователей в области библиотечного дела страны по актуальным вопросам инновационной деятельности библиотек, созданию фондов электронных документов, автоматизации библиотечных процессов, сущность и содержание библиотечного маркетинга, теоретические и методологические аспекты библиотечных инноваций.

По информации рецензента, во второй части сборника опубликованы три статьи эксперта С. Икромии, посвященные проблемам подготовки, издания, распространения и чтения книг, требования и внедрение международной стандартной системы нумерации книг (ISBN) и создания «Международного стандарта нумерации периодических изданий (сериалов) (ISSN)». В третьей части сборника 13 статей исследователей в области таджикского библиотековедения посвящены изучению вопросов библиотечной деятельности в период независимости, состояния подготовки библиотекарей и развития библиотечного дела в стране. Четвертая часть сборника состоит из 9 статей, в которых изучаются вопросы истории таджикской библиографии, вклад библиографических центров в разработку и издание различных видов библиографических пособий.

По мнению рецензента, сборник статей может быть использован учеными и специалистами в данной области, сотрудниками библиотечных учреждений, студентами и преподавателями факультетов и библиотечных кафедр высших и средних профессиональных учебных заведений страны как надежный источник повышения профессиональных знаний.

Ключевые слова: книга, библиотека, книговедение, библиотековедение, библиографоведение, инновация, автоматизация, исследование, исследователь, сборник.

REFLECTION OF CURRENT ISSUES OF THE LIBRARY FIELD IN THE WORKS OF RESEARCHERS

(reflection in the context of the book “Library activities in Tajikistan: a collection of articles. Book VI / compiler and author of the preface by K. Burizoda; editor Sh. Komilzoda. - Dushanbe: Arzhang, 2017. - 640 p.)

The review provides information on the importance of publishing the next collection of scientists of the Scientific Research Institute of Culture and Information in the study of current issues in the field of librarianship. The collection consists of a preface, 7 sections containing 44 articles and 4 reviews. It is noted that the first part of the collection covers 15 articles by researchers in the field of librarianship of the country on topical issues of library innovation, creation of electronic document collections, automation of library processes, the essence and content of library marketing, theoretical and methodological aspects of library innovations.

According to the reviewer, in the second part of the collection, three articles by expert S. Ikromi discussed the issues of book preparation, publishing, distribution and reading, requirements and implementation of the international standard book numbering system (ISBN) and establishment of the "International Standard for Numbering of Periodicals (Serials) (ISSN)". In the third section of the collection, 13 articles by Tajik librarians are devoted to the study of library activities during the period of independence, the state of training of librarians, and the development of library science in the country. The fourth part of the collection consists of 9 articles, in which the issues of the history of Tajik bibliography, the contribution of bibliographic centers in the development and publication of various types of bibliographic manuals are studied.

According to the reviewer's opinion, the articles of the collection can be used as a reliable source of industry knowledge for scientists and industry specialists, employees of library institutions, students and teachers of library faculties and departments of institutions of higher and secondary vocational education in the country.

Keywords: book, library, book science, library science, bibliographic science, innovation, automation, research, researcher, collection.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилов Мехроҷ Шарифович** – номзади илмҳои таърих, сардори шуъбаи рисолаҳои илмии МД «Китобхонаи милли»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилов Мехродж Шарифович** – кандидат исторических наук, заведующий отделом научной литературы ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 985932343(м); E mail: mekhroch91@mail.ru

Information about the author: **Komilov Mehroj Sharifovich** – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Scientific Literature of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 985932343(м); E-mail: mekhroch91@mail.ru

Талабот
ба дастнависҳои пешниҳодшуда барои ҷоп дар маҷаллаи илмӣ
«Паёми Китобхонаи миллӣ»

1. Муқаррароти умумӣ

1.1. Маҷалла матни аслии мақолаҳои мукаммали илмӣ дорои хусусияти назарӣ ва амалиро, ки дар заминаи масъалаҳои мубрамми соҳаҳои гуногуни таърих, педагогика, психология, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва фанҳои ба онҳо алоқаманд анҷом дода шудаанд, барои ҷоп қабул мекунад.

1.2. Маводи пешниҳодшуда бояд баёнгари ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографию иттилоотӣ, ҳаёти илмӣ ва фарҳангии кишвар бошанд.

1.3. Маҷалла фақат маводи пештар ҷопнашударо нашр менамояд. Лозим аст, ки корҳои пажӯҳишӣ комил ва дорои ҳулосаҳои қобили эътимод, асоснок ва мудаллал бошанд.

1.4. Мақола бояд бо услуби илмӣ навишта шуда, мафҳумҳои нави воридшуда таъриф дошта бошанд. Маводи мақола бояд ба низом дароварда шуда, дорои сохтори возеҳ, санаду далел бошад, хусусияти проблемавии масъалаҳои матраҳшударо ошкор намояд, роҳҳои ҳалли масъаларо аз рӯи натиҷаҳои дар таҳқиқот бадастомада нишон диҳад.

1.5. Дар мақолаҳо бояд нишон дода шаванд:

– сарчашмаҳо (китобҳо, дастурҳо, захираҳои интернетӣ ва ғ.), ки асоси маводи пешниҳодшударо (истифодашуда) ташкил медиҳанд;

– муаллифоне, ки ақоид ва китобҳои онҳо дар маводҳои пешниҳодшуда инкишоф дода шудаанд;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [1, с.12]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №1 ва саҳифаи 12-и он мебошад.

1.6. Мақолаҳо дар ҷаласаҳои ҳайати таҳририя мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

1.7. Муҳлати баррасии мақола на камтар аз се моҳ аст.

1.8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки зимни мувофиқат бо муаллиф мазмуну мундариҷаи мақоларо таҳрир намояд.

2. Тартиби пешниҳоди маводҳо

2.1. Мақола барои маҷалла ба суроғаи идора ба воситаи почта, почтаи электронӣ ё шахсан фиристода мешавад.

2.2. Мақола бояд ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионӣ оид ба тарҳрезии нашрияҳои илмӣ мувофиқ бошад.

2.3. Мақола аз ҷониби муаллиф бояд бо тартиби зерин пешниҳод карда шавад:

– рамзҳои ТДУ (УДК) ва ТКБ (ББК);

– унвони мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар;

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– тавсиф, калидвожаҳо (бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

– тавсиф на кам аз 25 сатр иншо шуда, калидвожаҳо бояд аз 8 то 10 мафҳумро дарбар гиранд.

– матни асосии мақола;

– тавсияҳои кафедра, лаборатория, шурои илмӣ, ки барои сифати мавод ва эътимоднокии натиҷаҳо масъуланд.

2.4. Ба сифати муқарризи метавонад:

– барои дарёфти рисолаи номзадӣ на камтар аз як мутахассиси дорои унвони докторӣ ё номзади илм аз рӯи ихтисоси ин кор;

– барои рисолаи докторӣ – ҳадди ақал як мутахассис, ки аз рӯи ихтисоси ин кор унвони докторӣ дорад, интихоб шавад.

2.5. Мақола барои гирифтани унвони илмии номзади илм аз тарафи роҳбар зимни тасдиқи шинос будани ӯ бо мазмуни мақола имзо карда мешавад ва барои чоп тавсия намудани онро имконпазир мешуморад.

2.6. Маълумот барои тамос. Дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) барои ҳар як муаллиф маълумоти зерин пешниҳод карда шавад: насаб, ном ва номи падар пурра; ҷойи кор, вазифа, дараҷа ва унвонҳои илмӣ (агар дошта бошад); суроғаи ҷойи кор ё истиқомат; телефонҳо барои алоқа; суроғаи почтаи электронии муаллиф.

3. Тартиби баррасии дастнавис

3.1. Ҳамаи мақолаҳои ба идора воридшуда сабт мешаванд. Ба онҳо рақами бақайдгирӣ гузошта мешавад.

3.2. Мақолаҳои барои чоп пешниҳодшуда аз ҷониби коршиносони соҳае, ки ба масъалаҳои тадқиқот шиносанд, тақризу баррасӣ мешаванд. Тақризу баррасӣ мувофиқи “Тартиби тақриз кардани дастнависҳо” сурат мегирад.

3.3. Қарор оид ба ҷопи мақола дар маҷлиси ҳайати таҳририя қабул карда мешавад.

3.4. Муаллиф дар бораи қарори ҳайати таҳририя дар бораи қабули мақола ба ҷоп ё рад кардани он тавассути почтаи электронӣ хабардор карда мешавад.

3.5. Пас аз қабули қарори мусбӣ, муҳлати нашри мақола муайян карда мешавад.

3.6. Маводи пешниҳодшуда баргардонида намешавад. Онҳо ба бойгонӣ интиқол дода мешаванд.

4. Талабот оид ба шаклбандии матни мақола

4.1. Мақола дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman TJ (барои матни тоҷикӣ) Times New Roman (барои матни русӣ ва англисӣ), андозаи ҳарф 14, фосилаи 1 навишта шавад.

4.2. Ҳама саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4.3. Ҳаҷми мақола то 15 саҳифа (A4) бошад.

4.4. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

Суроғаи мо: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Техрон – 5, КМ, Идораи маҷаллаи “ПКМ”. Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Требования

к рукописям, представленным для публикации в научном журнале
«Вестник Национальной библиотеки»

1. Общие положения

1.1. Журнал принимает к публикации оригинальные законченные научные статьи теоретического и практического характера, выполненные в контексте актуальных проблем в различных областях истории, педагогики, психологии, книговедения, библиотковедения, библиографоведения и смежных дисциплин.

1.2. Предоставляемые материалы должны раскрывать различные аспекты деятельности библиотек, библиографических и информационных центров, научной и культурной жизни страны.

1.3. Журнал публикует только ранее не публиковавшиеся материалы. Они должны представлять собой законченные научно-исследовательские работы, выводы которых являются достоверными, обоснованными и доказательными.

1.4. Статья должна быть написана в научном стиле, вводимые новые понятия должны иметь определения. Материал в статье должен быть систематизирован, иметь четкую структуру, доказательную базу, раскрывать проблемность освещаемых вопросов, показывать на результатах, полученных в исследовании, пути решения проблемы.

1.5. В статьях обязательно указываются:

- источники (книги, пособия, интернет ресурсы и пр.), которые легли в основу (использовались) представленного материала;
  - авторы, чьи идеи и книги получили развитие в предлагаемых материалах;
  - при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ].
- Образец: [1, с.12]. То есть, литература №4 и ее страница 25.

1.6. Статьи будут рассматриваться на заседаниях редакционной коллегии.

1.7. Срок рассмотрения статьи - не менее трех месяцев.

1.8. Редакция оставляет за собой право по согласованию с автором редактировать содержание статьи.

2. Порядок подачи материалов

2.1. Статья для журнала отправляется на адрес редакции по почте, электронной почте или лично.

2.2. Статья должна соответствовать требованиям ВАК по оформлению научных публикаций.

2.3. Статья должна быть представлена автором в следующем порядке:

- коды УДК и ББК;
- название статьи;
- фамилия и инициалы в сокращенном виде;
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- аннотация, ключевые слова (на трех языках: таджикском, русском и английском);
- аннотация должна состоять не менее чем из 25 строк, а ключевые слова должны содержать от 8 до 10 понятий;
- основной текст статьи;
- рекомендации кафедры, лаборатории, ученого совета, несущего ответственность за качество материалов и достоверность результатов.

2.4. В качестве рецензента может выступать:

- для кандидатской диссертации как минимум один специалист, имеющий ученую степень кандидата или доктора наук по специальности данной работы;
- для докторской диссертации - как минимум один специалист, имеющий ученую степень доктора наук по специальности данной работы.

2.5. Статья на соискание степени кандидата наук подписывается научным руководителем в подтверждение того, что он ознакомлен с содержанием статьи и считает возможным рекомендовать ее к печати.

2.6. Контактная информация. В конце статьи на трех языках (таджикском, русском и английском) для каждого автора должна быть указана следующая информация: фамилия, имя и отчество; место работы, должность, ученая степень и ученое звание (при наличии); адрес места работы или проживания; телефоны для связи; адрес электронной почты автора.

3. Порядок рассмотрения рукописи

3.1. Все статьи, поступившие в редакцию, регистрируются. Им присваивается регистрационный номер.

3.2. Статьи, представленные к публикации, рецензируются специалистами в области, связанной с проблематикой исследования. Рецензирование осуществляется в соответствии с «Порядком рецензирования рукописей».

3.3. Решение о публикации статьи в журнале принимается на заседании редакционной коллегии.

3.4. О решении редакционной коллегии о принятии статьи к публикации или ее отклонении автору сообщается по электронной почте.

3.5. После принятия положительного решения определяются сроки публикации статьи.

3.6. Присланные материалы не возвращаются. Они передаются в архив.

4. Требования к оформлению текста статьи

4.1. Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman TJ (для таджикского текста) Times New Roman (для русского и английского текста), размер шрифта 14, интервал 1.

4.2. Все страницы должны быть пронумерованы.

4.3. Размер статьи до 15 страниц (А4).

4.4. Список используемой литературы должен быть разработан на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008.

Наши адрес: 734024, г. Душанбе, улица Тегеран 5, НБ, Редакция журнала «ВНБ». Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Requirements for manuscripts submitted for publication in the scientific journal «Bulletin of the National Library»

1. General Provisions

1.1. The journal accepts for publication the original completed scientific articles of a theoretical and practical nature, made in the context of topical problems in various fields of history, pedagogy, psychology, book science, library science, bibliography and related disciplines.

1.2. The materials provided should reveal various aspects of the activities of libraries, bibliographic and information centers, scientific and cultural life of the country.

1.3. The journal publishes only previously unpublished materials. They should be completed research papers, the conclusions of which are reliable, substantiated and evidencebased.

1.4. The article should be written in a scientific style, new concepts introduced should have definitions. The material in the article should be systematized, have a clear structure, evidence base, reveal the problematic nature of the issues covered, show the results obtained in the study, ways to solve the problem.

1.5. The articles should include:

– sources (books, manuals, Internet resources, etc.) that formed the basis (used) of the presented material;

– authors whose ideas and books have been developed in the proposed materials;

– when citing a specific material, references are indicated in square brackets [ ]. Sample: [1, p.12].

That is, literature number 4 and its page 25.

1.6. Articles will be considered at meetings of the editorial board.

1.7. The term for consideration of the article is at least three months.

1.8. The editors reserve the right, in agreement with the author, to edit the content of the article.

2. The order of submission of materials

2.1. The article for the journal will be sent to the address of the editorial office by mail, e-mail or in person.

2.2. The article should comply with the requirements of the Higher Attestation Commission for the design of scientific publications.

2.3. The article must be submitted by the author in the following order:

- UDC and LBC codes;
- article title;
- surname and initials in abbreviated form;
- the name of the institution where the author of the article works;
- abstract, key words (in three languages: Tajik, Russian and English);
- the abstract should consist of at least 25 lines, and keywords should contain from 8 to 10 concepts;
- the main text of the article;
- recommendations of the department, laboratory, academic council responsible for the quality of materials and the reliability of the results.

2.4. The reviewer can be:

- for a Ph.D. thesis, at least one specialist who has a Ph.D. or Doctor of Science degree in the specialty of this work;
- for a doctoral dissertation - at least one specialist who has a doctorate in the specialty of this work.

2.5. An article for the degree of Candidate of Sciences is signed by the supervisor to confirm that he is familiar with the content of the article and considers it possible to recommend it for publication.

2.6. Contact Information. At the end of the article in three languages (Tajik, Russian and English), the following information should be indicated for each author: last name, first name and patronymic; place of work, position, academic degree and academic title (if any); address of place of work or residence; telephones for communication; author's e-mail address.

3. The order of consideration of the manuscript

3.1. All articles received by the editors are registered. They are assigned a registration number.

3.2. Articles submitted for publication are reviewed by experts in the field related to the research problem. Reviewing is carried out in accordance with the "Procedure for Reviewing Manuscripts".

3.3. The decision to publish an article in the journal is made at a meeting of the editorial board.

3.4. The author of the editorial board to accept the article for publication or its rejection is reported to the author by e-mail.

3.5. After a positive decision is made, the timing of the publication of the article is determined.

3.6. Submitted materials will not be returned. They will be delivered to the archives.

4. Requirements for the design of the text of the article

4.1. The article should be written in Microsoft Word format, Times New Roman TJ font (for Tajik text) Times New Roman (for Russian and English text), font size 14, spacing 1.

4.2. All pages must be numbered.

4.3. Article size up to 15 pages (A4).

4.4. The list of used literature should be developed on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008.

Our address: 734024, Dushanbe, 5-Tehran Street, National Library, Editorial Board of the "BNL" magazine. Phone: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2024, № 1 (5)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2024, № 1 (5)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2024, № 1 (5)

Мухаррири нашриёт
Шаҳобиддин Назаров

Мусахҳеҳи матни тоҷикӣ ва русӣ
Саидахмад Қурбонов

Мусахҳеҳи матни англисӣ
Каримҷон Гадоев

Тарроҳ
Зокирҷон Рабиев

Барои чоп 16.04.2024 ба имзо расид. Қоғазӣ офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 19,25.
Адади нашр 100 нусха.

Дар матбааи ЧДММ «Меҳроҷ Граф» ба таъб расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126

Подписано в печать 16.04.2024 г.
Формаат 60x84 1/8. Усл. п. л. 19,25.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ООО «Меҳроҷ Граф»
г. Душанбе, ул. Айни, 126